సంపుటము ౨ (22) సంచిక ౨

ఓమ్

వాసిష్ఠ రామాయణము

అను

శ్రీ యోగవాసిష్ఠము.

(తాత్పర్యప్రకాశికయను ఆంధ్రానువాదసహితము.)

మహర్షివాల్మీకి ప్రణీతము.

ఉత్తరార్ధము.

అనువాదకుఁడు :—శ్రీపూర్ణానంద.

సంపాదకులు:

శ్రీవ్యాసాశ్రమము, (ఏర్పేడు P. O., చిత్తూరుజిల్లా.)

1941

V. J. Press, Chittoor.

ఓమ్.

విషయానుక్రమణిక.

నిర్వాణప్రకరణము (పూర్వార్ధము)

త్రింశః సర్గః.

[చితః సర్వాత్మతా సర్వభోక్తృభావేన సంస్థితిః
యథా జీవదశాంప్రాప్తా చిత్తచ్చాప్యత్ర వర్ణ్యతే.

చిత్తుయొక్క సర్వరూపత్వ, సర్వభోక్తృభావముల స్థితి, ఆ చిత్తు జీవదశనెట్లు బొంది నదియు యిందు వర్ణింపబడినది.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

ఏవం సర్వమిదం విశ్వం పరమాత్మైవ కేవలమ్
బ్రహ్మైవ పరమాకాశమేష దేవః పరః స్మృతః. 1

ఈశ్వరుడు:— ఇట్టి విశ్వమంతయును కేవలపరమాత్మస్వరూపమై వెలయుచున్నది. మఱియు, పరమాకాశరూపియగు బ్రహ్మమే పరమదైవమని జెప్పబడుచున్నాడు.

తదేతత్పూజనం శ్రేయస్తస్మాత్సర్వమవాప్యతే
తదేవ సర్గభూః సర్వమిదం తస్మిన్వ్యవస్థితమ్. 2

ఈ దేవతయొక్క పూజయొక్కటియే మంగళకరము; దీనివలననే అన్నియును లభింపగలవు. ఈ దేవతయే అన్నిటికిని ఆధారభూతమై వెలుగుచున్నది.

అకృత్రిమమనాద్యన్తమద్వితీయమఖణ్డితమ్
అబహిః సాధనాసాధ్యం సుఖం తస్మాదవాప్యతే. 3

ఈ దేవతాపూజవలన కలుగు సుఖము, బహిఃసాధనానిరపేక్షము. ఈ సుఖమునుబోలు సుఖము మఱియొక్కటిలేదు. ఈ సుఖమునకు దెంపులేదు.

ప్రబుద్ధస్త్వం మునిశ్రేష్ఠ తేనేదం తవ కథ్యతే
నాతిదేవార్చనే యోగ్యః పుష్పధూపచయో మహాన్. 4

మునిశ్రేష్ఠా! నీవు ప్రబుద్ధుడవై తత్త్వజ్ఞానమును బొందితివి; అందువలననే నేను నీకీ విషయమును జెప్పుచున్నాడను. ఈ పరదేవతను బూజించుటకు పుష్పధూపముల ప్రయోజనము లేదు.

అవ్యుత్పన్నధియో యే హి బాలపేలవచేతసః
కృత్రిమార్చానయం తేషాం దేవార్చనముదాహృతమ్. 5

అవ్యుత్పన్నబుద్ధులును, బాలునివలె కోమలచిత్తులును, అతత్త్వజ్ఞులును నగు వారికొఱకే కృత్రిమ - దేవార్చన విధింపబడినది.

శమబోధాద్యభావే హి పుష్పాద్యైరర్చయన్తి హి
మిథ్యైవ కల్పితైరేవమాకారే కల్పితాత్మకే. 6

తత్త్వజ్ఞానము, శమదమాది గుణసంపత్తి లేకున్ననే జనులు మిథ్యాకల్పితములగు పుష్పధూపముల సేకరించి, మూర్తికల్పన నొనరించి, దేవతార్చన నొనర్చుచున్నారు.

స్వసంకల్పకృతైః కృత్వా క్రమైరర్చనమాదృతాః
బాలాః సంతోషమాయాన్తి పుష్పధూపలవార్చనైః. 7

సోఽస్యాం విచిత్రచేష్టాయాం ప్రకాశిన్యాం చ తద్వశామ్
తత్స్వరూపనిబద్ధాయాం పుర్యామాస్తే మునీశ్వర. 23

మునీశ్వరా! విచిత్రచేష్టాయుక్తమును, ప్రకాశమంతమును నగు ఈ దేహపురి, అతని స్వరూపమువలన నిలబడియున్నది; అతడిందు నివసించుచున్నాడు.

శరీరావసథాయాం చ చలాయాం తత్ప్రసాదతః
సోఽస్యాం గహనకోశాయాం హృద్గుహాయాం గుహేశ్వరః 24

ఆయన, శరీరగుహాగహనమును, పంచకోశసమన్వితమును నగు బుద్ధిగుహయందు గుహేశ్వరుడై వెలయుచున్నాడు.

మనఃషష్ఠేన్ద్రియాచారసత్తాతీతామలాత్మనః
తస్య సంవ్యవహారార్థం సంజ్ఞా చిదితి కల్పితా. 25

శిష్యోపదేశార్థమై, అతనికి షష్ఠేంద్రియమగు మనస్సునకుఁగూడ అతీతమగు నిర్మల - చిత్ అను సంజ్ఞయొసఁగబడినది.

స ఏవ చిన్మయః సూక్ష్మః సర్వవ్యాపీ నిరఞ్జనః
ఇమం భాస్వరమాభాసం కరోతి న కరోతి చ. 26

అతడు చిన్మయుడు, సూక్ష్ముడు, సర్వవ్యాపి, నిర్లేపుడు. అతడే ఈ రూపములనన్నిటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నాడు; మరియు, ప్రకాశింపజేయకున్నాడు.

సా చిదత్యన్తవిమలా జగదర్థం జగత్క్రియామ్
ఇమాం రఞ్జయతి ప్రాజ్ఞ రసేనేవ మధుర్లతామ్. 27

ప్రాజ్ఞుడా! అత్యంతనిర్మలస్వరూపమగు ఆ చిద్వస్తువే, వసంతము రసమునొసగి తరువుల రంజింపఁజేయునట్లు, జగత్సిద్ధికై ఈ జగత్క్రియలనన్నిటిని ఒనర్చుచున్నది.

చారవో యే చమత్కారాశ్చితశ్చితి యథాస్థితమ్
చమత్కుర్వన్తి కిల తే తేన కేచిన్నభోభిధాః. 28

దీనియందున్న చైతన్యస్ఫూర్తియను సుందరమగు శక్తి బయటకు వెలువడి, నానావిధ నామరూపభేదముల నొనర్చుచున్నది.

కేచిజ్జీవాభిధానాశ్చ కేచిచ్చిత్తాభిధానకాః
కేచిత్కలాభిధానాశ్చ కేచిద్దేశాభిధానకాః. 29

కేచిత్క్రియాభిధానాశ్చ కేచిద్ద్రవ్యాభిధానకాః
కేచిద్భావవికారాదిజాత్యౌచిత్యాభిధానకాః. 30

ప్రకాశాభిధానాః కేచిత్కేచిచ్ఛైలతమోభిధాః
అర్కేన్ద్రాద్యభిధాః కేచిత్కేచిద్యక్షాభిధానకాః. 31

ఈ నామ - రూపభేదములలో నొకదానిపేరు ఆకాశము, మఱియొకదానిపేరు జీవుడు ఇంకొకదానిపేరు చిత్తు; ఇట్లే దానికి మఱి కలా, చిత్తము, క్రియ, ద్రవ్యము, అను పేర్లున్నవి.

యోగ్యతా వైచిత్ర్యముల ననుసరించి, భావము, వికారము, ప్రకాశము, శైలము, తమస్సు, చంద్రుడు, ఇంద్రుడు, యక్షుడు, మున్నగు పేర్లు కలుగుచున్నవి.

నిరిచ్ఛస్వస్వభావేన వసన్తేన యథాఙ్కురః.
తన్యతే తద్వదేవేయం జగలక్ష్మీశ్చిదాత్మనా. 32

వసంతఋతువు నిరిచ్ఛాస్వభావక మైనను, అంకురోత్పాదన మొనర్చునట్లు, ఈ చిదాత్మ గూడ జగల్లక్ష్మిని విస్తరింపజేయుచున్నాడు,

చిదేవాసు సమగ్రాసు సర్వదైవైకికైవ హి
త్రైలోక్యామ్భోధిసంస్థాసు శరీరజలజాలికా. 33

త్రిలోక – సాగరముల యథార్థస్థితి నన్వేషించిచూడ, ఒక చిత్ – జలములు మాత్రమే యగుపడగలవు; ఇవియే దాని శరీరము.

శరీరపఙ్కజభ్రాన్తమనోభ్రమరసంభృతామ్
ఆస్వాదయతి సంకల్పమధుసత్తాం చిదీశ్వరీ. 34

చిద్రూపిణియగు ఈశ్వరి శరీర – పంకజవనమున పరిభ్రమించు చిత్తభ్రమరసంచితమగు సంకల్ప – మధువు నాస్వాదించుచున్నది.

ససురాసురగన్ధర్వం సశైలార్ణవకం జగత్
చితి స్థితం ప్రవహతి జలావర్తే జలం యథా. 35

సురాసుర గంధర్వ శైలసాగర సమన్వితమగు ఈ జగత్తు, సుడిగుండమునందలి నీటివలె, చిత్సత్తయందుండియే ప్రవహించుచున్నది.

బన్ధచిత్తమయాచారచారుచఞ్చురచక్రికమ్
సంసారచక్రం చిచ్చక్రే భ్రామ్యతి భ్రమభాజనమ్. 36

భ్రమనుగూర్చు ఈ సంసారచక్రము చిచ్చక్రమునబడి తిరుగుచున్నది బంధహేతువులును, చిత్తమయములునగు కర్తృత్వభోక్తృత్వ వ్యవహారములే ఈ సంసారచక్రముయొక్క సంచలనములు.

చిచ్చతుర్భుజరూపేణ జఘానాసురమణ్డలమ్
కాలో జలదఖడ్గేన సాయుధేన యథాఽఽతపమ్. 37

వర్షఋతువు ఇంద్రధనుస్సు, వజ్రయుక్తమగు మేఘశకలములనుబూని సూర్యాతపమును బోనడచునట్లు, ఈ చైతన్యమే చతుర్భుజ – విష్ణురూపమును ధరించి శార్ఙ్గగదాద్యాయుధముల ధరించి అసురుల వధించుచున్నది.

చిత్త్రినేత్రతయా బ్రహ్మన్వృషశీతాంశుచిహ్నయా
గౌరీకమలినీవక్త్రపద్మషట్పదతాం గతా. 38

బ్రహ్మజ్ఞా! ఈ చైతన్యమే, వృషభవాహనుడును, త్రినేత్రుడును, చంద్రశేఖరుడును నగు రుద్రరూపమున, గౌరీ ముఖ – కమల – భృంగమగుచున్నది.

విష్ణోః పద్మాలితామేత్య చిద్ధ్యానాధీనమానసా
త్రయీ నలిన్యాః సరసీం ధత్తే పైతామహీం స్థితిమ్. 39

ఈ చైతన్యమే చిద్ధ్యానమొనర్చుచు, విష్ణు - నాభీకమల - భ్రమరమై, వేదపద్మముల కాకరమగు మహాసరోవరరూపమగు బ్రహ్మ - శరీరమును దాల్చుచున్నది

చితో బ్రహ్మన్విచిత్రాణి శరీరాణిహ భూరిశః
పత్రాణీవ తరోర్హేమ్ని కేయూరాదిక్రియేవ చ. 40.

బ్రహ్మజ్ఞా! ఈ చిత్తునకు, వృక్షమునకనేక పర్ణములును, హేమమునకు కేయూరాది వికారములును ఉన్నట్లు, పెక్కు శరీరములున్నవి.

చిత్సమస్తసురానీకపరివన్దితపాదయా
త్రైలోక్యచూడామణితాం ధత్తే వాసవలీలయా. 41

ఈ చిత్తే, సమస్తదేవతావందితపాదుడును, త్రైలోక్యచూడామణియును నగు ఇంద్రరూపమును ధరించుచున్నది.

చిత్సుభాసురతామేత్య త్రైలోక్యోదరడమ్బరే
పతత్యుదేతి సంయాతి స్వాత్మన్యేవాబ్ధివారివత్. 42

ఈ చిత్తే, త్రిలోకమధ్యమున సముద్రజలములవలె లేచిపడు సూర్యరూపమున ప్రకాశించుచు ఉదయాస్తమయములం దందుచున్నది.

చిచ్చన్ద్రికా చతుర్దిక్షు అవభాసం వితన్వతీ
వికాసయతి నిఃశేషభూతసత్తాకుముద్వతీమ్. 43

ఈ చిత్ - చంద్రికయే నలుదిక్కుల ప్రకాశమును వెదజల్లుచు, జీవ - చైతన్యమను కలువలను వికసింపజేయుచున్నది.

చిద్దర్పణమహాలక్ష్మీ స్త్రిజగత్ప్రతిబిమ్బితమ్
గృహ్ణాత్యనుగ్రహేణాన్తః స్వగర్భమివ గర్భిణీ. 44

గర్భిణి గర్భమును ధరించునట్లు, ఈ చిత్తే దర్పణ - సంపదను గైకొని, జగత్ప్రతిబింబమును గ్రహించుచున్నది.

చిచ్చతుర్దశభూతానాం మణ్డలాని మహాన్తి చ
భూతీకరోతి వారిశ్రీః సముద్రస్వమివామ్బుధిః. 45

జలశక్తియే జలరూపమున సముద్రమై దానికి స్వరూపమును గల్పించునట్లు, ఈ చైతన్యమే చతుర్దశభువనములకు అస్తిత్వమును గల్పించుచున్నది.

విచిత్రాలోకకుసుమా ఘనసంకల్పపల్లవా
వ్యోమకేదారికారూఢా సత్తౌఘఫలశాలినీ. 46
జీవజాలరజఃపుఞ్జవాసనారసరఞ్జితా
సంవేదనత్వగ్వలితా చిత్తేహాకలికాకులా. 47
అతీతాసంఖ్యత్రిజగత్కేసరోజ్జ్వలరూపిణీ
అనారతస్పన్దమహావిలాసోల్లాసహాసినీ. 48

సర్వర్తుపర్వపరుషా జడశైలాదిగుల్మకా
విగ్రహాగ్రగ్రంథివలితా మూలాగ్రపరివర్తితా. 49
చిల్లతేయం వికసితా వేలవం సదసద్వపుః
విచిత్రం దృశ్యకుసుమం పరామర్శాసహం బహు. 50
అనయేహ హి సర్వత్ర చ్ఛాయాచ్ఛమివ జన్యతీ
మన్యతే తన్యతే వస్తు గీయతే క్రియతేఽపి చ. 51

ఈ చిత్తే ఆకాశ - క్షేత్రమున, విచిత్ర తేజఃపుంజములను కుసుమములను, సంకల్పములను ఘనపల్లవములను, సత్తలను ఫలములను, సదసత్తులను దృశ్యకుసుమములను గల్పించు లతయగుచున్నది; ఈ దృశ్యకుసుమములు విచారాసహములు, అనగా విచారమునంబడి నలిగిపోవుచున్నవి. జీవులే చిల్లతా పరాగములు. వాసనారసమున ఈ లత రంజితమైనది. సవికల్ప - జ్ఞానవల్కలముల నిది కప్పబడి యున్నది చిత్త - యత్నములను మొగ్గలతో నిది నిండియున్నది. దీన, గతములును, అసంఖ్యాకములును నగు త్రిజగత్కంజల్కములున్నవి. ఇయ్యది, అనవరతము స్పందవిలాసముతో శోభిల్లుచున్నది. ఋతు - పర్వములతో నిది కలకుబారినది. జడములగు శైలాది పదార్థములు దీని మూలములు. దీని యందటునిటు, చతుర్విధప్రాణులను గ్రంథులున్నవి. దీని సర్వాంగములు ప్రవృత్తియను ఆవరణతో గప్పబడియున్నవి. ఈ చిల్లతయే నలువైపుల చంద్ర సూర్యప్రభవలె, దృశ్యకుసుముల వికసింప జేయుచున్నది. ఈ మహా - చిత్తే సర్వత్ర వస్తువుల గల్పించి, తదభిమానమునుగూర్చి తత్ప్రసిద్ధిని గలిగించుచున్నది.

మహాచితానయా నిత్యం భాసన్తే భాస్కరాదయః
దేహాః స్పదన్తే చ మిథస్తత్సచ్చిజ్జడవిభ్రమైః. 52

ఈ మహాచైతన్యమువలననే భాస్కరాదులు ప్రకాశించుచున్నారు. జడములగు దేహము లీ చైతన్యమహిమవలననే లోకులకు ప్రియకరములగుచున్నవి.

చితా చావర్తవర్తిన్యా సిద్ధాన్యేవ ప్రనృత్యతి
జగజ్జాలరజోలేఖా తత్సత్తా దృశ్యదేహినీ. 53

జగత్సమూహములను ధూళిరేఖ చైతన్యసత్తవలననే దృశ్యదేహమును ధరించి, తన్ను చైతన్యమునుండి వేఱుగ భావించుకొని నృత్యమొనర్చుచున్నది.

చిత్సర్వం జగదారమ్భమిమం ప్రకటయత్యలమ్
త్రైలోక్యదీపకశిఖాదీపో వర్ణాశ్రయం యథా. 54

ప్రదీపము గృహమునందలి వస్తువులనన్నిటిని ప్రకాశింపజేయునట్లు, త్రైలోక్యదీపశిఖయగు చైతన్యమే ఈ జగత్తునందలి కార్యములనన్నిటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నది.

చిచ్చన్ద్రబిమ్బే విమలే శశవత్ప్రాప్య సంగమమ్
సర్వత్ర లక్ష్యతామేతి పదార్థశ్రీర్జగద్గతా. 55

చైతన్యమే జాగతికపదార్థముల ఆకారమునుపహించి, చంద్రమండలమునందలి కళంకము వలె సర్వత్ర పరిలక్షితమగుచున్నది.

చిద్రసాయనసేకేన పదార్థపటలావలీ
రూపమేతి ఫలంచైవ ప్రావృట్సిక్తేవ సల్లతా. 56

పదార్థపటలము చిద్రసాయనసేకమున, వర్షసలిల - సిక్తములగు సుందరలతలవలె, పెం పొంది నామరూపముల ధరించుచున్నది.

చిచ్ఛాయయైవ సర్వస్య జాడ్యం సమ్యగుదేతి చ
సర్వస్యాస్య శరీరస్య గృహస్యేవ తమఃస్విహ. 57

ఈ చిత్ - ఛాయయే, గలహామధ్యమునందలి అంధకారమువలె, సకలపదార్థముల జడ తనుగూడ కల్పించుచున్నది.

చిచ్చమత్కృతయో దేహే న భవేయురిమా యది
త్రైలోక్యగేహాస్త్యక్త్వైతే న స్పృశేయుః కిలాకృతిమ్. 58

త్రిలోకస్థితములగు శరీరజాలముల చిచ్ఛాయయే తొలగినయెడల, అవి తమ స్పర్శ యోగ్యత్వమునుగూడ కోలుకొని బోవుచున్నది.

చిదాకాశప్రకాశేఽస్మిన్సంకల్ప శిశుధారిణీ
క్రియాకులవధూర్దేహగృహే స్ఫురతి చఞ్చలా. 59

చైతన్యసహాయ్యమున బ్రకాశితమగు ఈ దేహగృహమున, క్రియయను కులవధువు సంకల్ప-శిశువును ఒడిలో నిడికొని, ఒప్పారుచున్నది.

చిదాలోకం వినా కస్య రసనాగ్రే స్ఫురన్నపి
కథం కదా ప్రకటతామేతి దృష్టః క్వవా రసః. 60

చైతన్యసంపర్కములేకున్న, జిహ్వాగతమైనను వస్తువుయొక్క ఆస్వాదమును అనుభవింప జాలము. ఏతద్వ్యతిరిక్తముగ - నెవ్వరును గాంచియుండలేదు,

శృణ్వఙ్గ స్వాఙ్గశాఖోఽపి కున్తలాలిలతోఽప్యలమ్
చిన్మజ్జనం వినా దేహవృక్షః క ఇవ రాజతే. 61

వత్సా! వినుము. హస్తపాదాది - శాఖాసమన్వితమును, కేశజాల - లతాసమన్వితమును నగు ఈ దేహ - తరువు అంతరమున చైతన్యమే లేకున్న బ్రకాశింపజాలదు.

వర్ధతే విలుఠత్యత్తి చిచ్చరాచరకారిణీ
చిదేవాస్తీతరన్నాస్తి చిన్మాత్రమిదముత్థితమ్. 62

జన్మస్థితిలయములనందుచు చరాచరముల శోభిల్లునదంతయు చైతన్యమే; అదిగాక వేఱొండు లేదు. అందుండియే అన్నియును కలుగుచున్నవి.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యుక్త్వాం స్తథా త్ర్యక్షః సుధాంశుస్వచ్ఛయా గిరా
పునః పృష్టో మయా రామ సుధాంశుస్వచ్ఛయా గిరా. 63

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— రామా! భగవంతుడగు త్రిలోచనుడు చంద్ర - సుధామయ నిర్మలవచనముల ఇట్లు నుడువ, నేనాయనను చంద్రసుధామధురవచనముల, మరల నిట్లు ప్రశ్నించితిని.

యది సర్వగతా దేవ చిదస్త్యేకా తదాత్మకః
తదయం చావనిస్ఫారమయోఽస్త్యేవ న చేతతి. 64

దేవా ! ఇదంతయును చిద్వ్యాప్తమైన, యీ శరీరము మరణమూర్ఛాసమయముల, నేత్ర విహీనమగు మృణ్మయప్రతిమవలె చేష్టావిహీనమగుచున్నదేమి ?

అయం చిత్వాత్పురా భూత్వా చిద్ధీనః సంప్రతి స్థితః
ఇతీయం కల్పనా లోకే ప్రత్యక్షానుభవా కథమ్. 65

'ఇయ్యది పూర్వము చైతన్యవంతమై, తరువాత తద్రహితమగుచున్నది' — అను కల్పన లోకమున నేల ప్రత్యక్షమగుచున్నది ?

ఈశ్వర ఉవాచ:—

శృణ్వేతదఖిలం బ్రహ్మన్యదా పృష్టం వదామి తే
మహానయం త్వయా ప్రశ్నః కృతో బ్రహ్మవిదాంవర. 66

ఈశ్వరుడు:— బ్రహ్మజ్ఞా ! నీవడిగినదానిని జెప్పుచున్నాడను, వినుము. బ్రహ్మవిచ్ఛ్రేష్ఠా ! నీవు అడిగినది చాల దొడ్డప్రశ్న.

చిదస్తి హి శరీరేఽహ సర్వభూతమయాత్మికా
చలోన్ముఖాత్మికైకా తు నిర్వికల్పా పరా స్మృతా. 67

ఈ శరీరమున ఏ సర్వభూతమయమగు చిత్తు విరాజిల్లుచున్నదో, అయ్యది ద్వివిధము. ఇందొకటి, విజ్ఞానమయశబ్దవాచ్యమగు కర్తృభోక్తృస్వభావయుతము; రెండవది కూటస్థమగు నిర్వికల్పచైతన్యము.

సంకల్పబుద్ధా సైవాన్తః స్వయమస్త్యేవ సంస్థితా
సంకల్పితేతరవరా దౌఃశీల్యం స్త్రీ యథా గతా. 68

ఈ చైతన్యమే సంకల్పబలమున తన్ను జీవునిగ భావించుకొని, పతివ్రతయగు స్త్రీ స్వప్నమున నుపపతిని గల్పించుకొని దుశ్శీలయగు అన్యయువతియగునట్లు, అన్యవిధమును బొందుచున్నది.

స ఏవ హి పుమాన్కోపాద్యథేహాన్య ఇవ క్షణాత్
భవత్యేవం వికల్పాజ్జా చిత్స్వరూపాన్యతాం గతా 69

శాంతుడును, సుశీలుడునునగు పురుషుడు, క్రోధకాలుష్యమున రాక్షసుడగునట్లు; ఈ చైతన్యమే సంకల్పకళంకమున జీవభావమునందుచున్నది.

వికల్పకల్పితా బ్రహ్మంశ్చిత్స్వరూపపరిచ్యుతా
జాడ్యం క్రమాద్భావయన్తీ ప్రయాతి కలనాపదమ్. 70

బ్రహ్మజ్ఞా ! వికల్పకలుషితమగు చిత్తే నిజస్వరూపభ్రష్టతనంది, క్రమముగ తన్ను జడమని భావించుకొనుచు, స్వకల్పనాబలముననే, సవికల్పకబుద్ధికి విషయమగుచున్నది.

చిత్స్వయం చేత్యతామేతి సాకాశపరమాణుతామ్
శబ్దబీజాత్మికాం పశ్చాద్యాతతన్మాత్రగామినీ. 71

దేశకాలవిభాగాన్తా తన్మాత్రనలితాక్రమాత్
జీవో భూత్వా భవత్యాశు బుద్ధిః పశ్చాదహం మనః. 72

మనస్త్వం సముపాయాతా సంసారమవలమ్బతే
చణ్డాలోఽస్మీతి మననాచ్చణ్డాలత్వమివ ద్విజః. 73

సంకల్పితాప్రబోధేన జాడ్యా విశ్వప్రబోధినీ
శబలం రూపమాసాద్య సంకల్పాద్యాత్యనారతమ్. 74

అనన్తసంకల్పమయీ జాడ్యసంకల్పపీవరా
చిజ్జాడ్యాన్మోదమాయాతి పయః పాషాణతామివ. 75

ఈ చిత్తే ఆకాశయుతమగు పరమాణురూపమును, శబ్దస్పర్శాది భోగ్యరూపమును బొంది, మాయోపలక్షిత చైత్యమునకు విషయమగుచున్నది. పిదప, సమిష్టి – ప్రాణమగు హిరణ్యగర్భరూపమును బొందుచున్నది. తరువాత, పంచీకృత – సూక్ష్మభూతములతోగూడి సప్తద్వీపాది దేశవిభాగమును, నిమేషాది కాలవిభాగమును బొందుచున్నది. అనంతర మయ్యదియే ప్రాణమునుధరించి, జీవత్వమును బొంది, మనోబుద్ధుల బొందుచున్నది. మనోభావమునందిన చిత్తే, బ్రాహ్మణుడు చండాలభావనవలన చండాలత్వమును బొందునట్లు, యీ సంసారభావమును బొందుచున్నది. ఈ బ్రహ్మచైతన్యమే అజ్ఞానశబలితమగు రూపమును ధరించి, శరీర, జీవరూపముల సంకల్పించుకొని, తత్సంపర్కమున సర్వజ్ఞత్వమునుగోలుపోయి, భోగసంకల్పముల మాటిమాటికి సంసారియగుచున్నది. అనంతసంకల్పమయమగు యీ చిత్తే, జడ – సంకల్పమున స్థూలభావమును ధరించి, అతిశీతలత్వమున నీరు పాషాణమగునట్లు, మోహమును (శరీరమును) బొందుచున్నది.

తతశ్చిత్తం మనోమోహో మాయేతి విహితాభిధా
జాడ్యం నిపుణమాశ్రిత్య సంసారే జాయతే మునే. 76

మునీ! అప్పుడీ చిత్తే, చిత్తము, మనస్సు, మోహము, మాయ మున్నగు నామముల బొందుచున్నది. ఇట్లీతీరుగ నియ్యది సంసారమున జన్మించుచున్నది.

మోహమాద్యముపాయాతా తృష్ణా నిగడపీడితా
కామక్రోధభయోపేతా భావాభావాతిపాతినీ. 77

త్యక్తానన్తనిజాభోగా వ్యవచ్ఛేదవికారిణీ
దుఃఖదావానలాతప్తా శోకాశివక్రశాశయా. 78

ఇయమస్మీతి భావేన శూన్యేన వికలీకృతా
దేహమాత్రగృహీతాస్థా పరం దైన్యముపాగతా. 79

మగ్నా మోహమహాపఙ్కే జీర్ణేవ వనదన్తినీ
భావాభావలతాదోలా పరిలోలశరీరకా. 80

అసారాపారసంసారవికారవ్యవహారిణీ
తాపోపతప్తహృదయా రాగతేజోనురఞ్జితా. 81

నిజయూథపరిభ్రష్టా మృగీవావశతాం గతా
ఆవిర్భావోదితాకారా తిరోభావేఽస్తమాగతా. 82
స్వసంకల్పోపయాతాసు భీతా సంభ్రమదృష్టిషు
పలాయతే వాప్యన్యాసు వేతాలేష్వివ బాలికా. 83
ఉష్ట్రేవ మధురం బిన్దుం వాఞ్ఛతే భావితం సుఖమ్
అవాన్తరపరిభ్రష్టా దోషాద్దోషం పతత్యధః. 84

ఇట్లు, మోహగ్రస్తమగు చిత్తే, తృష్ణా - శృంఖలానిపీడితమై, కామక్రోధాదిభయభీతమై, భావాభావగ్రస్తమగుచున్నది. అప్పుడది తన అనంతత్వమును గోలుపోయి పరిచ్ఛిన్నమగుచున్నది; దుఃఖదావానలదగ్ధమును, శోకాశుభవ్యాకులమునునై 'నేనీ ప్రత్యక్షదుఃఖమోహాది స్వభావుడను' అని భావించుకొనును. అప్పుడయ్యది శరీరమును నమ్మి, ఎనలేని దీనతను బొందును. దాని శరీరము భావాభావముల దోళాయమానమగును. జరాజీర్ణమగు వనహస్తివలె, మోహపంకమున గూరుకొనిపోయి, లేవ నసమర్థమగును. అపారసంసారవికారమున నద్దాని హృదయ ముత్తప్తమగును; రాగద్వేషములకు వశమగును, యూథభ్రష్టమగు హరిణమువలె దీనత్వమును బొందును. ఆగమాపాయముల సుఖదుఃఖముల బొందును. బాలిక స్వసంకల్పితుడగు బేతాళునిగాంచి పరుగిడునట్లు, స్వసంకల్పితమగు ఆపదలగాంచి భయపడి, పరుగిడును కంటకలోలుపమగు ఉష్ట్రి, నింబాది తిక్తఫలముల మధురములని భావించి వాంఛించునట్లు, తుచ్ఛములును విషయములునునగు సంసారవిషయముల నయ్యది అప్పుడు వాంఛించును. చిత్తు ఇట్లు దోషజాలముల జిక్కుకొని, అధఃపతనము నందుచున్నది.

పరం వైషమ్యమాయాతి సంకటాత్సంకటం గతా
దుఃఖాద్దుఃఖం నిపతితా విపదో విపది స్థితా. 85
నానానరకగణోపేతా చేష్టాపరవశాశయా
కష్టాత్కష్టమనుప్రాప్తా పరితాపానుతాపినీ. 87
క్రమాదాబద్ధవైదగ్ధ్యాద్వైదగ్ధ్యాజ్జముపాగతా
విచిత్రబన్ధనిర్మాణపరాక్రమపదం గతా. 87
సర్వతః శఙ్కతే భీతా ప్రాణాత్యయముపాగతా
క్షీణతోయేవ శఫరీ వివర్తనపరాయణా. 88
బాల్యే వివశసర్వార్థా యౌవనే చిన్తయా వృతా
వార్ధకేఽప్యతిదుఃఖార్తా మృతా కర్మవశీకృతా. 89
జాయతే స్వర్గనగరే నాగీ పాతాలకోటరే
ఆసురీ దైత్యవివరే నరస్త్రీ వసుధాతలే. 90
రాక్షసీ రాక్షసాధారే వానరీ వనకోటరే
సింహీ గిరీన్ద్రశిఖరే కిన్నరీ కులపర్వతే. 91
విద్యాధరీ దేవగిరౌ వ్యాలీ చ వనగర్తకే
లతా తరౌ ఖగీ నీడే వీరుత్సానౌ వనే మృగీ. 92

ఇట్లు సంకటములబడి విపన్నత నందును, ఒకటితరువాత మఱియొకటిగా దుఃఖముల విపత్తులబడి, బహువిధమగు అనర్థకమున జిక్కుకొనును. ఇట్లు జడావస్థను జిక్కుకొని, నరకాదిలోకముల కఱిగి, విశేషకష్టముల ననుభవించును. మనుష్యజన్మను బొందియు, చిన్నప్పటినుండి వ్యవహారకౌశలమును సంపాదించి, చాతుర్యముతో బంధహేతువులగు ధనపుత్రాదుల గూర్చుకొన పాటుబడును. మోక్షోపయోగమగు వివేకము దుర్లభమగును. విపత్పరంపరల జిక్కుకొని, అంతటి సంశయమునకు గారణమగును. పిదప, మృత్యుసమయమురా, అల్పజలముల జిక్కుకొనిన చేపవలె, విలవిలతన్నుకొని మరణించును. బాల్యమసమర్థతలోను, యౌవనము చింతలలోను, వార్ధక్యము దుఃఖములోను గడువ, దుఃఖార్తుడై మరణించును; అతడు ముక్తిని బడయజాలడు. కర్మవైచిత్ర్యము ననుసరించి, స్వర్గమున అప్సరస, పాతాళమున నాగకన్య, దైత్యభవనమున అసురి, భూతలమున మానవి, రాక్షసాలయమున రాక్షసి, వనమధ్యమున వానరి, గిరిశిఖరమున సింహి, కులపర్వతమున కిన్నరి, సుమేరుపర్వతమున విద్యాధరి, అరణ్యమున క్రూరజంతవు, వృక్షమున లత, నీడమున విహంగము, పర్వతసానువున లత, అరణ్యమున మృగమై జన్మించును.

శేతే నారాయణోఽమ్భోధౌ ధ్యానీ బ్రహ్మపురేఽబ్జజః
కాన్తాగతో హరః శైలే స్వర్గే సురవరో హరిః. 93
దినం కరోతి తీక్ష్ణాంశుర్వర్షత్యమ్బుధరో జలమ్
కరోతి శ్వసనం సంవిత్సపర్వతమహాదధిమ్ 94
ఋతుచక్రం ప్రవహతి సహసా కాలమణ్డలమ్
దినరాత్రితయోపైతి తేజస్తిమిరతాం క్రమాత్. 95
క్వచిద్బీజరసోల్లాసాత్క్వచిత్పాషాణమానినీ
క్వచిన్నదీ రసవతీ క్వచిత్కుముదవిస్తృతిః. 96
క్వచిత్ఫలావలీపాకైః క్వచిత్కాష్ఠానలాదిభిః
క్వచిచ్ఛైత్యహిమద్వారి క్వచిత్ఖాది న కించన. 97
క్వచిదుజ్జ్వలితాకారా క్వచిత్కష్టా శిలా క్వచిత్
క్వచిన్నీలాథ హరితా క్వచిదగ్నిః క్వచిన్మహీ. 98
సర్వాత్మత్వాత్సర్వగత్వాత్సర్వశక్తిత్వయోగతః
సర్వాత్వాదేవందూపైవ ఖాదత్యచ్ఛైవ సా పరా. 99
చిచ్చినోతి యథాత్మానం యేన యత్ర యదా యదా
తత్తథానుభవత్యమ్బుస్పన్దాద్వీచ్యాదితాం యథా. 100

ఈ చైతన్యమే నారాయణుడై సాగరమున శయనించుచున్నాడు. బ్రహ్మపురమున కమలయోని బ్రహ్మయై ధ్యాననిరతుడైయున్నాడు. కైలాసమున త్రిలోచనుడై అర్ధనారీశ్వరరూపమున వెలయుచున్నాడు. స్వర్గమున సురరాజగు ఇంద్రుడైయున్నాడు. ఈ చైతన్యమే సూర్యుడై, దినమును గల్పించుచున్నాడు. మేఘమై వర్షమును గురిపించుచున్నాడు. వాయురూపమున వస్తువుల నన్నిటిని గదిలించుచున్నాడు. ఈ చైతన్యమే సంవత్సర – చక్రము, యుగములు, మన్వంతరములై

ప్రవహించుచున్నది. ఈ చైతన్యమే తేజోతిమిరరూపములను దినరాత్రుల గల్పించుచున్నాడు. ఒక చోట వృక్షాదుల బీజరూపముగను, రసస్వరూపముగను విలసిల్లుచున్నాడు. మఱియొకచోట పాషాణ స్వరూపమున వెలయుచున్నాడు. ఇతరత్ర రసవతులగు నదీ స్వరూపముననుయు, వికసిత కుముదరూపము నను, పక్వఫలసమూహరూపముననుయు, కాష్ఠ - వహ్నిస్వరూపముననుయు, శీతలమగు జలస్వరూపముననుయు, ఆకాశాదిరూపముననుయు, శూన్యరూపముననుయు, ఉజ్వల - ఆకృతిని వహించియు, కఠిన శిలారూపమును దాల్చియు, నీలహరితవర్ణములదాల్చియు, అగ్నిరూపముననుయు, భూమిరూపముననుయు ఈ చైతన్యమే ప్రకాశించుచున్నది. ఈ చైతన్యము సర్వమయము, సర్వగామి, సర్వశక్తిమంతమునగుటవలన నిన్ని విధముల ప్రకాశించుచున్నది; అయ్యది ఆకాశముకంటెగూడ నిర్లిప్తము, పైవస్తువులనుండి భిన్నము నీరు స్పందించి, తరంగాదిరూపముల ధరించునట్లు, యీ చైతన్యమెచ్చట ఏరూపమున వివర్తమునంది, తన్నేరూపమున భావించుకొనుచున్నదో, అయ్యది ఆతీరుగనే అనుభవగోచరమగుచున్నది.

హంసీ క్రౌఞ్చీ బకీ కాకీ సారసీ తురగీ వృకీ
బకీ బలాకా హారిణీ వానరీ కిన్నరీ శునీ. 101

వటికా పిఙ్గలీ శాలీ మక్షికా భ్రమరీ శుకీ
ధీః శ్రీర్హ్రీః ప్రీతీ రతిశ్చ శమ్బరీ శర్వరీ శశీ. 102

ఏతాస్వన్యాసు చాన్యాసు పరిభ్రమతి యోనిషు
వివర్తమానసంసారే జలావర్తే తృణం యథా. 103

బిభేత్యథ స్వసంకల్పాత్స్వశబ్దాదివ గర్దభీ
నానయా సదృగన్యాస్తి ముగ్ధా బాలా చలాఽబలా. 104

ఏషా సా కథితా తుభ్యం జీవశక్తిర్మహామునే
ప్రాకృతాచారవివశా వరాకే పశుధర్మిణీ. 105

కర్మాత్మేత్యభిధాం ప్రాప్తా శోచ్యాస్య పరమాత్మనః
అనన్తం దుఃఖబహులం స్వయం విభ్రమమాశ్రితా. 106

అసదేవానయా క్రాన్తం వినాశి సహజం మలమ్
తణ్డులేనేవ కఞ్చుకమనన్యయాఽవ్యవస్థితమ్. 107

అనన్తవిభవభ్రష్టా దౌర్భాగ్యపరితాపినీ
శోచన్తీ ప్రాప్య జీవత్వం భర్తృహీనేవ నాయికా. 108

ఈ చైతన్యమే హంసీ, బకీ, కాకీ, వృకీ, తురగీ, హారిణీ, బలాకా, వానరీ, కిన్నరీ, కుక్కురీ, వటికా, పింగళా, శాలీ, భ్రమరీ, మక్షికా, శుకీ, ధీ, శ్రీ, హ్రీ, ప్రీతి, రతి, మాయా, శర్వరీ, శశ్యాది యోనుల జరిభ్రమించుచున్నది. సుడిగుండమున పడ్డ గడ్డిపరకవలె, యీ చైతన్యమే వివర్తము నందుచున్నది. గర్దభము తనకూతకు దానే భయబడునట్లు, తన సంకల్పములకు దానే భయపడు చున్నది. దీనినిబోలు, అబలయును, ముగ్ధయును, చంచలమును నగు బాలికలేదు. (అనగా, ఇది బాలికకంటెగూడ ముగ్ధ, చంచల. అబలయని గ్రాహ్యము). మునీంద్రా! ఇంతవఱకు నీకడ వర్ణింపబడిన చైతన్యమే జీవశక్తి. శోచనీయమగు నీచవ్యవహారమునబడి, అవశయై పశుధర్మమునుబొంది

నది. కర్మానుసారము దీనికిట్టి దురవస్థకలుగుచున్నది; దుఃఖసంకులములగు భ్రాంతులబొందుచున్నది. ధాన్యము నశ్వరమగు ఊకనుదాల్చినట్లు, ఇదిగూడ మలమును ధరించుచు చున్నది; ఇదియే అవిద్యారూపమున అల్పకాలము వెలయుచున్నది. ఈ చైతన్యమే జీవభావమునంది, భర్తృహీనయగు నాయికవలె, దురదృష్టసంతప్తమును, వైభవవంచితమును నై శోకించుచున్నది.

జడగతేరవలోకయ శక్తతాం
నిజపదస్మరణేన వినేహ చిత్
వ్రజతి కష్టమధఃపతనాయయా
యదరఘట్టఘటీఘనపీఠవత్. 109

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే శివపూజోపాఖ్యానే పూర్వార్ధే చేతోన్ముఖచిద్విచారో నామ త్రింశః సర్గః ॥ 30 ॥

జడరూపిణియగు అవిద్యయొక్క సామర్థ్యమెంతయో నీవొకసారి పరికించిజూడుము. పూర్ణబ్రహ్మస్వభావమగు చైతన్యముగూడ, యీ అవిద్యావశమున నిజస్వరూపమును విస్మరించి, ఘటీయంత్రఘట - ఆకాశమువలె కేవలము అధఃపతనార్థము అరుగుచున్నది. హా! ఎంత కష్టము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున శివపూజోపాఖ్యానమున చేతోన్ముఖచిద్విచారమను త్రింశ సర్గము ॥ 30 ॥

ఏ క త్రిం శః స ర్గః.

[జీవతాదినిషేధేన సా శుద్ధా చిత్ప్రదర్శ్యతే
మనఃప్రాణేన్ద్రియద్వారా బహిరన్తః ప్రథా యయా.

ఈ ప్రకరణమున జీవితాదులు నిషేధింపబడి, మిగిలిన చిన్మాత్రశుద్ధచిద్వస్తువు ప్రదర్శింపఁబడుచున్నది.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

చిన్నోత్యలీకమేవైవం సదుఃఖాస్మీతి భావనాత్
చిత్స్వప్నక్షీబతామోహాపతితా సంభ్రమే యథా. 1

శ్రీ ఈశ్వరుడు:— స్వప్నమున 'నేను ఉన్మత్తుడను' అని మోహావశమున భావించి, దుఃఖమును అనుభవించుతీరుగ, యీ చైతన్యమే తన్ను దుఃఖయుక్తముగ భావించుకొని, అజ్ఞానవశమున అలీకమగు జీవజగద్భావమును బొందుచున్నది.

అమృతాపి మృతాస్మీతి విపర్యస్తమతిర్వధూః
యథా రోదిత్యనష్టైవ నష్టాస్మీతి తథైవ చిత్. 2

ఒకానొక యువతి, మరణింపకున్నను దుఃఖవశమున మరణించితినని భావించుకొని వ్యాకులపడు నట్లు, యీ చైతన్యముగూడ, వినష్టముగాకున్నను వినష్టమైనట్లు భావించుకొని, దుఃఖించుచున్నది.

అకారణం విపర్యస్తా మతిర్భ్రాన్తమపి స్థిరమ్
యథా జగత్పశ్యతీదం తథాహన్తా భ్రమాచ్చితి. 3

భ్రాంతబుద్ధికి తిరుగుచున్న కుమర్మసారెగూడ తిరుగనట్లుగపడునట్లు, అహంప్రత్యయవశమున చైతన్య మీ జగత్తును స్థిరముగ గాంచుచున్నది.

చిత్తం హి కారణం త్వస్యాః సంసారానుభవే చితేః
న చ తత్కారణం కించిచ్చిత్త్వాన్యత్వాత్వసంభవాత్. 4

చిత్తమే చైతన్యముయొక్క సంసారానుభవమునకుఁగారణము; ఇది యెన్నడును మిథ్యయవ జాలదు. ఏలయన, చిద్వ్యతిరిక్తమగు వస్తువేలేదు.

ఏవం హి కారణాభావాచ్చేత్యస్యాసంభవాదితి
నాసౌ చిత్తం తతశ్చేత్యం యత్నతశ్చేత్యతే యయా. 5

ఇట్లు కారణమేలేకుండుటవలన, దృశ్యమగు యీ జగత్తుకూడ లేనిదగుచున్నది. చిత్తము, చిత్తపరికల్పన, తత్ఫలమగు జగత్తుగూడ అసత్యమేయగుచున్నది.

న దృశ్యదర్శనద్రష్టృరూపం తైలమివోపలే
న కర్తృకర్మకరణం దృశీన్దావివ కృష్ణతా. 6

పాషాణమున తైలముండనట్లు, యీ చైతన్యమునగూడ, దృశ్యదర్శనములులేవు, చంద్రుని యందు కృష్ణవర్ణములేనట్లు, యీ చైతన్యమున కర్త, కర్మ, కరణములు లేవు.

న మాతృమేయమానాని నభసీవ నవాఙ్కురః
న చిచ్చేతనచేత్యాది నన్దనే ఖదిరో యథా. 7

ఆకాశమున నవాంకురములు లేవనట్లు, యీ చైతన్యమున ప్రమాతా, ప్రమేయ, ప్రమాణములులేవు. నందన – కాననమున ఖదిరవృక్షములేనట్లు, యీ చైతన్యమున చిత్తవృత్తి, చేతము, చేత్యము (జగత్తు) మున్నగునవి లేవు.

నాహన్త్వత్వన్త్వతత్త్వాది పర్వతత్వమివామ్బరే
సదేహత్వాన్యదేహత్వే శఙ్ఖత్వమివ కజ్జలే. 8

ఆకాశమున పర్వతత్వము లేనట్లు, ఈ చైతన్యమున అహంత్వ, త్వంత్వ, తత్త్వాది భేదములు (నీవు, నేను, అది మున్నగు భేదములు లేవు. కాటుకయందు శంఖత్వము అనగా తెల్లదనము లేనట్లు, చైతన్యమున స్వపరదేహములు లేవు.

నానానానా న చాప్యన్తరణావివ సుమేరవః
నచ శబ్దార్థ శబ్దశ్రీర్మహోషరలతా యథా. 9

పరమాణువున సుమేరు పర్వత ముండుట అసంభవమైనట్లు, ఈ చైతన్యమునగూడ 'నానాత్వ' అనానాత్వము లుండుటగూడ అసంభవము. ఊషరప్రదేశమున, లతయుండనట్లు ఇట నామ రూపముల ఉనికియే లేదు.

నేతి నేతి న చైవార్క మణ్డలే రజనీ యథా
న వస్తుతావస్తుతే చ తుషారే తు యథోష్ణతా. 10

సూర్యమండలమున రాత్రిలేనట్లు, ఈ చైతన్యమున దృశ్యవస్తునిషేధముకూడలేదు. తుషారము (పొగమంచు)న వేడియుండనట్లు, దీనియందు వస్తుత్వ, అవస్తుత్వము లేమియును లేవు.

న శూన్యతాశూన్యతే వా శిలాకోశ ఇవ ద్రుమః
శూన్యతాశూన్యతా నామ మహతీ ఖ ఇవాఖతా. 11

శిలాగర్భమున వృక్షము జన్మింపనట్లు, ఈ చైతన్యమున శూన్యతా, శూన్యతాభావములు గూడలేవు. ఆకాశముయొక్క విశాలత, శూన్యాశూన్యములుగ పర్యవసింపక, స్వచ్ఛభావముననే పర్యవసించుచున్నది.

కేవలం కేవలీభావస్వచ్ఛత్వైవావశిష్యతే
న చిత్తాత్కస్యచిద్దోషాజ్జాతయైతదవాప్యతే. 12

అట్లే చైతన్యముయొక్క శూన్యత్వవిశేషణముగూడ నిర్మలభావముననే పర్యవసించుచున్నది. ఈ సంసారరూపకమగు అనర్థము ఒకానొక చిత్తముయొక్క దోషమున సంభవించుచుండుట లేదు.

తత్సర్వభావనామాత్రేణానర్థః ప్రకృతః స్థితః
తజ్జ్ఞేఽప్యభావనామాత్రేణానర్థ ఉపశామ్యతి. 13

కాని, ఆ చిత్త (= హిరణ్యగర్భ) సృష్టయగు దేహేంద్రియాగుల అహంభావకల్పన వలననే, ఈ అనర్థము దాపురిల్లినది. ఈ భావము నశించిన, ఈ అనర్థముగూడ తొలగిపోవును. ఇంకేమియును మిగులదు.

తజ్జ్ఞేఽప్యభావనామాత్రాదృతేఽన్యతోఽపయుజ్యతే
న తృణం న చ త్రైలోక్యమితి స్వాయత్తతాత్ర యా. 14

తత్త్వజ్ఞుడుగూడ ఈ భావనను తొలగింపకున్న ఇందు చిక్కువడిపోవును ముల్లోకముల నిది తృణమువలె నిస్సారము అని గ్రహించిన, తేలికగ దూరమైపోగలడు.

స్వాయత్త ఏవ చేతోఽర్థో దుఃసాధ్యో భావనాస్థితః
యద్యన్న సాధ్యతే పుంసా తత్కథం క్వేవ లభ్యతే. 15

ఈ భావనా - త్యాగము దానియంతట అదేయగునని తలపోయరాదు. ఈ భావనను త్యజించుటకు పురుషకారము అత్యంతప్రయోజనము; ఇయ్యదిలేకున్న దీని నెవ్వరును సాధింపజాలరు.

నిర్వికల్పాద్వితీయా చిద్యాసౌ సకలగా సతీ
పరమైకా పరా సాచ్ఛా దీపికా తేజసామపి. 16

అహంభావనను త్యజించి సంసారానర్థమును దూరమొనర్పగలిగిన, సర్వవ్యాపియగు ఆ చైతన్యము 'నిర్వికల్పకము 'అద్వయము' అని గ్రహింపవచ్చును. అదియే, తేజోపదార్థముల నన్నిటిని గూడ ప్రకాశింపజేయు నిర్మలవస్తువు.

సైషావభాసనకరీ సర్వగా నిత్యనిర్మలా
నిత్యోదితా నిర్మనస్కా నిర్వికారా నిరఞ్జనా. 17

నిత్యనిర్మలమగు యీ చైతన్యమే వస్తువులనన్నింటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నది. ఇది నిత్యోదితము, నిర్మనస్కము, నిర్వికారము, నిరంజనము.

ఘటే పటే వటే కుడ్యే శకటే వానరే ఖరే
అసురే సాగరే భూతే నరే నాగే చ సంస్థితా. 18

ఈ చైతన్యమే ఘటపటముల, గర్తముల, కుడ్యముల, శకటముల, సురాసుర నాగముల, ఖరవానరముల, సాగరముల వెలయుచున్నది.

సాక్షివత్తిష్ఠతి సతీ స్పందతే నచ కుత్రచిత్
దీపః ప్రకాశనాయేవ కరోతి న పునః క్రియామ్. 19

ఈచైతన్యమే సర్వత్ర సాక్షివలె వెలయుచున్నది, స్పందింపకున్నది. దీపమునకుప్రకాశింపజేయుటకన్న వేఱొండు కార్యములేనట్లు, ఈ చైతన్యమునకు ప్రకాశింపజేయుటకంటె వేఱొండు క్రియలేదు.

మలినాప్యమునైషా సా వికల్పాఢ్యా వికల్పినీ
జడేవాప్యజడాభాసా న సర్వా సర్వగైవ చ. 20

చైతన్యముయొక్క వాస్తవస్వరూప మిట్టిదైనను, దేహాదిభావములవలన మలినమై, వికల్పమయమగుచున్నది. అజడమయ్యు జడమగుచున్నది. సర్వగామినియయ్యు, సంకుచితమగుచున్నది.

నిర్వికల్పా పరా సూక్ష్మా చిచ్ఛినోతి స్వసంవిదమ్
వాతావాతాఙ్గమర్మాది యథా యన్త్రాదివేష్టనే. 21

ఈ చైతన్యమే నిర్వికల్పమగు సూక్ష్మావస్థయందుండియు, ప్రాణమయమగు లింగశరీరమున ప్రతిబింబితయై, సూక్ష్మమగు తంతువులు యంత్రమునబడి పెద్దబట్టలుగ మారునట్లు, హస్తపాదాది అవయవములుగ మారుచున్నది.

రూపాలోకమనస్కారావలితా చిదబోధతః
బోధతశ్చైవ భవతి నిద్రాం సదసతీ యతః. 22
సా పరైవ చిదత్యచ్ఛా చిన్తామాయాతి చేతనాత్
సాధురేవ యథా సాధుర్భావితే దుర్జనైషణాః. 23

స్వప్నమున పురుషుని వాసనామయచిత్తము బయట విషయరూపముగను, అంతరమున బోధరూపమునను వెలయునట్లు ఈ చైతన్యమే జాగ్రద్దశయందుగూడ విషయాకృతిని, అంతరమున మనోరూపమునను వెలయుచు, జ్ఞానాఽజ్ఞానాత్మకమగుచున్నది. దుర్జనసాంగత్యమున సాధుపురుషుడు అసాధువగునట్లు, అతినిర్మలమగు ఈ చైతన్యమే దేహాద్యాకారముల చేతితమై తదనుకూలమగు చింతను బొందుచున్నది.

మలేన స్వర్ణమాయాతి తామ్రతాం మలమార్జనాత్
పునః కనకతామేతి యథా చిత్పరమా తథా. 24

సువర్ణము మాలిన్య - సంయోగమున తామ్రభావమును దాల్చునట్లును, మరల మాలిన్యమును శుభ్రపఱచిన సువర్ణమగునట్లును, ఈ చైతన్యముగూడ సంయోగవియోగములవలన శుద్ధము, అశుద్ధము నగుచున్నది.

స్వారోపశాన్త్యా స్వాదర్శో యద్వైతి ప్రతిమాస్థితిమ్
తథా స్వర్గమివాగమ్య బోధాత్స్వం యాతి తత్పదమ్. 25

అద్దమును శుభ్రిపఱచిన అయ్యది ప్రతిబింబమును ప్రతిఫలింపజేసికొను స్వచ్ఛభావమును దాల్చునట్లు, అజ్ఞానమున జీవజడభావమును దాల్చిన ఈ చైతన్యముగూడ తత్త్వబోధవలన మఱల స్వకీయమగు తత్త్వభావము నందుచున్నది.

అభావవేదనాదస్యాః సంసారః సంప్రవర్తతే
స్వభావవేదనాదేష త్వసదేవోపశామ్యతి. 26

ఈ చైతన్యముయొక్క అజ్ఞానమువలననే సంసార ముదయించుచున్నది. ఈ చైతన్యముయొక్క స్వరూపమును గ్రహించిన, సంసారము తుచ్ఛమై లయమగుచున్నది.

యదా చిత్త్వాచ్చినోత్యన్తరన్యతామసతీం తదా
అహన్తామివ సంప్రాప్య నశ్యతీవాప్యనాశినీ. 27

ఈ చైతన్యము అసద్భావనను గ్రహించినప్పుడు, నిత్యస్వభావయుతమయ్యు వినాశగ్రస్తమువలె దోచును.

ఈషత్స్పన్దాదధోయాతి భృగుప్రాన్తాత్తరోః ఫలమ్
యథా తథైవ సంవిత్తేరధఃపాతో మహానివ. 28

తొడిమ తొలగిన మాత్రముననే - ఇంతటి అల్పస్పందనముననే, పర్వతతటమునుండి వృక్షఫలము అధఃపతనమును బొందునట్లు, సూక్ష్మమగు చిత్పదార్థమునుండియే ఈ విశాలజీవభావమని గ్రహింపుము.

రూపాదీనాంతు సత్తైషా చిత ఏవామలైవ చిత్
ద్విత్వైకత్వే త్వబోధోత్థే బోధేన విలయం గతే. 29

అందువలన బాహ్యములగు రూపరసాదుల సత్తగూడ ఈ అద్వితీయచైతన్యమే యగుచున్నది. అధ్యస్తములగు భేదాభేదములుగూడ అజ్ఞానసంభూతములు. జ్ఞానబలమున నియ్యవి లయమును బొందగలవు.

సత్తామాత్రేణ చిత్తస్య బోధశ్చిత్తేన్ద్రియాదిషు
ఆలోకసత్తామాత్రేణ వ్యవహారః క్రియాస్వివ. 30

చిత్తేంద్రియాది కరణముల అనుభూతమగు సాక్షి - చైతన్యముయొక్క బోధగూడ, ఈ చైతన్యసత్తవలననే సంభవించుచున్నది; దీనియొక్క కార్యవ్యవహారముగూడ, ఈ చైతన్యముయొక్క ప్రకాశమువలననే కలుగుచున్నది.

వాతాత్కనీనికాస్పన్దస్తద్దీప్తిర్దృష్టిరుచ్యతే
తద్బాహ్యవతి తద్రూపరూపబోధస్తు చిత్పరా. 31

ఈ చైతన్యముయొక్క శక్తివలననే వ్యానవాయువు నేత్రగోళకములను చలింపజేయుచున్నది. ఈ చలనమువలన నెయ్యది ప్రకాశింపజేయబడుచున్నదో, అయ్యదియే చక్షువనంబడు

చున్నది. ఈ ఇంద్రియ ద్వారమున అంతఃకరణవృత్తి బహిర్గతమై, ఘటపటాదుల ఆకృతినిదాల్చి, వాటి సత్తను గ్రహింపజేయుచున్నది. ఇదికూడ, ఆ చైతన్యమే.

త్వగ్జ్మారుతౌ జడౌ తుచ్ఛౌ తత్సఙ్గః స్పర్శ ఉచ్యతే
మనసం స్పర్శసంవిత్తిస్తత్సంవిత్తిస్తు చిత్పరా. 32

త్వక్ (స్పర్శేంద్రియము), వాయువు - ఈ రెండునుగూడ తుచ్ఛములు అనగా జడములు; ఈ రెండిటి సంయోగమువలనగలుగు స్పర్శ ఈ చైతన్యశక్తివలననే సంభవించుచున్నది.

గన్ధతన్మాత్రపవనసంబన్ధో గన్ధసంవిదః
ఆసాం తు మనసా హీనం వేదనం పరమైవ చిత్. 33

గంధతన్మాత్ర, తద్గ్రాహకమగు ప్రాణవాయువుల సంబంధము గంధజ్ఞానమనంబడు చున్నది. ఈ గంధజ్ఞానముకూడ చిత్తవృత్తికి సంబంధించినదగుటవలన గంధసంవిత్తనంబడుచున్నది ఇయ్యది అంతఃకరణమను పరిచ్ఛిన్నప్రదేశమునుండి వేఱొనర్పబడిన, పరమ - చైతన్యముగాక వేఱొండుకాదు.

శబ్దతన్మాత్రశ్రవణవాతసఙ్ఘాన్మనోవినా
సుషుప్తసదృశీ సంవిత్పరమా చిదుదాహృతా. 34

ఇట్లే శబ్దతన్మాత్రతో శ్రవణేంద్రియ - వాయువు కూడిన నయ్యది శబ్దసంవిత్తు అనంబడు చున్నది. అంతఃకరణ - వృత్తిరహితమును, నిర్వికల్పమును, సుషుప్తిసదృశమునునగు ఈ చైతన్యమే పరమచైతన్యమనంబడుచున్నది,

క్రియోన్ముఖత్వం సంకల్పాత్సంకల్పో మననక్రమః
మననం చిత్తకాలుష్యమాత్మా చిన్నిర్మలా భవేత్. 35

కర్మేంద్రియముల ప్రవృత్తివలనకలుగు సంకల్పమే చిత్తకాలుష్యమగు మననము (చింత) అనంబడుచున్నది. ఈ మనోవృత్తులకు సాక్షియగు చైతన్యమే, నిర్మలమగు ఆత్మచైతన్యమని గ్రహింపుము.

చిత్ప్రకాశాత్మికా నిత్యా స్వాత్మన్యేవాత్ర సంస్థితా
ఇదమన్తర్జగద్ధత్తే సన్నివేశం యథా శిలా. 36

ప్రకాశాత్మకమగు ఈ చైతన్యమే తనయందు తాను వెలయుచు, స్ఫటికమణివలె, తనయందే జగత్తులను ధరించుచున్నది.

అద్వితీయా దధానేదం వికారాదివివర్జితమ్
నాస్తమేతి న చోదేతి స్పన్దతే నో న వర్ధతే. 37

అద్వితీయమగు ఈ చైతన్యము నిర్వికారభావమున ఈ జగద్రూపమును ధరించినను, దీనికి ఉదయాస్తమయములుగాని, చలనముగాని, వృద్ధిగాని లేవు.

సంకల్పాజ్జీవతామేత్య నిఃసంకల్పాత్మనాత్మనా
చిజ్జడం నో జడం భావం భావయన్తీ స్వసంస్థితా. 38

సంకల్పబలమున ఈ చైతన్యము జీవభావమును దాల్చినను, సంకల్పరహితమై తనయందు తానే వెలయుచు, ఈ జడజగత్తునుగూడ వాస్తవమునకు చైతన్యమయమని గ్రహించి స్వస్వరూపమున వెలయుచున్నది.

రథస్త్వస్యాశ్చిత్తేర్జీవో జీవస్యాహంకృతీ రథః
అహంకృతే రథో బుద్ధిస్తతో బుద్ధేర్మనో రథః. 39
మనసస్తు రథః ప్రాణః ప్రాణస్యాక్షగణో రథః
అక్షౌఘస్య రథో దేహో దేహస్య స్పన్దనో రథః. 40

జీవుడీ చైతన్యముయొక్క రథము, జీవుని రథము అహంకారము, అహంకారముయొక్క రథము బుద్ధి, బుద్ధియొక్క రథము మనస్సు, మనస్సుయొక్క రథము ప్రాణము, ప్రాణముయొక్క రథము ఇంద్రియములు, ఇంద్రియములయొక్క రథము శరీరము, శరీరముయొక్క రథము కర్మేంద్రియములు. ఈ రథములన్నిటియొక్క కార్యము స్పందనము.

స్పన్దనం కర్మ సంసారే జరామరణపఞ్జరమ్.
ఏవం ప్రవర్తితం చక్రమిదమాది విభూతిజమ్. 41

జరామృత్యుమయమగు దేహపంజరమునందున్న జీవ - విహగముల ఈ చక్రము మూలకారణమగు పరమేశ్వరుని విభూతివలన సంభవించినది.

ప్రతిభాసత ఏవాత్మన్యసత్స్వప్న ఇవాతతః
మనాగపి న సత్యాత్మ మృగతృష్ణాంబువత్థితమ్. 42

ఈ ప్రపంచమంతయు, ఆత్మయందు తుచ్ఛమగు స్వప్నమువలె ప్రతిభాసించుచున్నది. ఇందు ఒకింతయు సత్యములేదు; మరుమరీచికవలె, తుచ్ఛము.

రథస్త్వత్ర స్మృతః ప్రాణః కల్పనాఖ్యా మునీశ్వర
యత్ర ప్రాణమరుత్తత్ర మననం పరితిష్ఠతి. 43

మునీశ్వరా ! పండితులు ప్రాణరథమును కల్పనారథము అనిగూడ అందురు. ఏలయన, ప్రాణ మెటువైపున కలుగునో, మనస్సుగూడ అచ్చటకే యరుగును.

ఆలోకర్ద్ధిః స్థితా యత్ర రూపం తత్రైవ రాజతే
ప్రాణో బలీ స్థితో యత్ర తదేవ పరివేపతి. 44

ప్రకాశమున్నచోటనే రూపముండును. బలవంతుడగు ప్రాణవాయువున్నచోటనే, చలనమున్నది.

యత్రప్రయాతి వనం వాత్యా తదేవ పరిఘూర్ణతే
మనస్యాకాశసంలీనే న ప్రాణః పరివేపతి. 45

ఏ యరణ్యమున వాయువు ప్రవేశించుచున్నదో, అటనే కదలిక కలుగుచున్నది. మనస్సు ఆకాశమున లీనమైన మఱి కదలికయుండదు.

తేజస్య సత్తామాయాతే న రూపమివ రాజతే
ప్రాణేప్రశాన్తే మరుతి మనో న్తర్న మనాగపి. 46

ప్రకాశములేకున్న రూపముండనట్లు, ప్రాణవాయువు ఉపశమించిన, మనస్సునది బొత్తిగ ఉండదు.

వాత్యాయాముపశాన్తాయాం రజో న పరికమ్పతే
యత్ర ప్రాణో మరుద్యాతి మనస్తత్రైవ తిష్ఠతి 47

గాలి ఆగిపోయిన దుమారములేవదు. ప్రాణవాయువణిగినచోటకే మనస్సుగూడ అణగు చున్నది.

యత్ర యత్రానుసరతి రథస్తత్రైవ సారథిః
ప్రాణసంప్రేరితం చిత్తం యాతి దేశాన్తరే క్షణాత్. 48

రథ మెచ్చటెచ్చటికి అరుగునో, సారథిగూడ అచ్చటచ్చటికి పోవలసియుండును, ప్రాణ వాయు వెటకణిగిన, చిత్తముగూడ క్షణములో అటకణుగును.

క్షేపణోన్ముక్తపాషాణ ఇవ తత్రాన్యథా క్షయి
యత్ర పుష్పం తత్ర గన్ధో యత్రాగ్నిస్తత్ర సోష్ణతా. 49

క్షేపిణీయంత్రమున విడువబడిన రాయివలె, మనస్సుగూడ ప్రాణమును అనుసరించుచున్నది. పుష్పమున్నచోట సుగంధమును, అగ్నియున్నచోట ఉష్ణత్వమును ఉండునట్లు, ప్రాణవాయువున్న చోట మనస్సు వెలయుచున్నది.

యత్ర ప్రాణో మరుద్యాతి యత్రేన్దుస్తత్ర తచ్ఛవిః
సంవిత్తిః పవనస్పన్దాన్నాడీసంస్పర్శనశ్చ సః. 50

చంద్రుడున్నచోట వెన్నెల ఉండునట్లు ప్రాణవాయువున్నచోట మనస్సు వెలయు చున్నది. ఈ వాయుచలనమువలననే చాక్షుషాది జ్ఞానము కలుగుచున్నది; ఈ వాయువే శరీరమందంత టను అన్నరసమును వ్యాపింపజేయ, నాడులనన్నిటిని స్పర్శించుచున్నది.

సంవిత్తిస్ఫారతా చిత్తం మనస్తత్ప్రాణకోటరే
సర్వత్ర విద్యతే సంవిద్వ్యోమస్వచ్ఛా జడాజడే. 51

చిత్తము, మనస్సులచే నిర్మింపబడినదియును, లింగశరీరాత్మకమును, ప్రాణ - కోటరమున ప్రతిబింబించి ద్విగుణీకృతమగునదియునగు చైతన్యముయొక్క వ్యాపకత్వము ప్రాణవాయువుయొక్క కార్యముగాక అన్యమెట్లువగలదు ? ఆకాశమువలె స్వచ్ఛమగు ఈ చైతన్యము జడాజడ పదార్థముల నన్నిటియు నిండియున్నది.

క్షుభ్యస్తీవ తు సా ప్రాణస్పన్దాదిత్యనుభూయతే
సత్తామాత్రస్వరూపేణ జడేషు సమవస్థితా. 52

ప్రాణవాయువుయొక్క స్పందనమున స్పష్టముగ అభివ్యక్తమై సంచలితమైనప్పుడే ఇయ్యది అనుభవగోచరమగును. ఈ చైతన్యము జడదేహముల ప్రాణవాయువు వలనఉద్బోధితమై, అధ్యస్తమైన చైతన్యముతో అభిన్నతను అనుభవించుచున్నది. జీవద్దశయందే ప్రాణముండుటవలననే జడమగు దేహము నానావిధయత్నముల నొనర్చుచున్నది.

ప్రాణసంబోధితా వేత్తి వేదనాత్మతయా జడే
నానాస్ఫారసముల్లాసైర్యః పూర్వం పరివల్గతి
ప్రాణేఽతీతే త్వమనసః స ఏవాశు న వేపతి. 53

ఇట్టిదగు శరీరము ప్రాణవాయువులేకున్న మననశూన్యము, నిశ్చలమును నగుచున్నది. మునీ! పరమ - చైతన్యము పుర్యష్టకముననే ప్రతిబింబించుచున్నది.

పుర్యష్టకే చిత్పరమా స్వే మునే ప్రతిబిమ్బతి
ఆదర్శ ఏవ ప్రతిమా దృశ్యతే నోపలాదిషు. 54
మనః పుర్యష్టకం విద్ధి సర్వకార్యైకకారణమ్
తదేవ భేదైః కథితమన్యైః స్వాశయకల్పితైః. 55

అద్దముననే ప్రతిబింబమగుపడుచున్నది; రాతియందగపడుటలేదే! ఋషీ! కార్యములన్నిటికిని కారణమగు మనస్సునే నీవు పుర్యష్టకమని గ్రహింపుము. ఇతరులగు ఆచార్యులందఱు దీనినే శిష్యబోధార్థము విభిన్న నామముల వ్యవహరించిరి.

యస్మాదుదేతి కలనాకులదృశ్యజాలం
యత్రైవ చ స్థితవదిత్యనుభూతముచ్చైః
యస్మాన్మనో విపరివర్తతి దేహదృష్ట్యా
సర్వం తు తత్పరమవస్త్వితి విద్ధి విశ్వమ్. 56

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే మనః ప్రతిపాదనం నామైకత్రింశః సర్గః ॥31॥

సంకల్పమయములగు ఈ దృశ్యజాలము లెద్దాననుండి ఉదయించుచున్నవో, ఎందు వెలయుచు అనుభూతములగుచున్నవో, దేనినుండి మనస్సే దేహాకారమున భ్రమింపబడుచున్నదో, ఆ పరమవస్తువే ఈ విశ్వముగూడయని గ్రహింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ - పూర్వ
భాగమున మనఃప్రాణైక్య ప్రతిపాదనమను ముప్పది
యొకటవ సర్గము ॥ 31 ॥

ద్వాత్రింశః సర్గః.

[విచేష్టయతి దేహాది యథా పుర్యష్టకం గతా
యథా దేహాన్తరం యాతి తత్సర్వమిహ వర్ణ్యతే.

పరమచైతన్యము పుర్యష్టకమును ప్రవేశించువిధమును, అయ్యది దేహాంతరముల బొందు తీరును ఈ ప్రకరణమున వర్ణింపబడుచున్నవి.]

ఈశ్వర-ఉవాచ:—

మునే శృణు కథం కార్యకారిణీ స్పన్దశాలినీ
చరన్తీ చ తనుం పుంసామువైతి పరమాభిధామ్. 1

ఈశ్వరుడు:—మునీ! ఈ పరమచైతన్యము జీవుల శరీరమును బ్రవేశించి కార్యముల నాచరింపజేయు విధిని, దేహముల బ్రవేశించి చలనయుక్తమై స్నాత, భోక్త, బ్రాహ్మణుడు, క్షత్రియుడు మున్నగు సంజ్ఞలను బడయు విధానమును జెప్పుచున్నాడను, వినుము.

ప్రాక్తనైస్తైర్నిహన్త్యేవ స్వమనోమననేహితైః
కర్మప్రాప్తైర్విచిత్రైర్హైః పరిక్షీవరతాం గతైః. 2
మనస్తయా గతా శక్తిః సజ్జడేవాగతా చితేః
సా స్ఫురత్యనయా బ్రహ్మన్నుచితా శక్తిభూతయా. 3

ఈ చైతన్యమునకొక శక్తియున్నది - అయ్యది ఆవరణశక్తి. అయ్యది తన కార్యమగు జీవాత్మను మరుగువడజేసి, లేదనిపించుచు, పూర్వార్జితములగు సంస్కారజనితములగు యత్నములను, వివిధములును, విధినిషేధరూపములునునగు, కాయిక వాచికకర్మలవలన మనోభావమునుబొంది, చైతన్యమునుండి యుద్భవించినదయ్యు జడమువలెనగుచున్నది. బ్రహ్మజ్ఞా! ఇట్లు వ్యవహారదశను బొందిన బ్రహ్మశక్తి జ్ఞానేంద్రియ, కర్మేంద్రియములవలన ద్రష్టృ, దృశ్య, దర్శనములను భేదముల బొందుచున్నది.

అస్యాః ప్రసాదాదిహ సా చిత్కలఙ్కవతీ మునే
జగద్గన్ధర్వనగరం కరోతి న కరోతి చ. 4

మునీ! పరమచైతన్యము ఈ మాయాశక్తియొక్క ప్రసాదమువలననే కళంకితమై, జగద్రూప - గంధర్వ నగరమును సృష్టించుచున్నది. (పరమార్థభావమున) సృష్టించుచుండుటయులేదు.

చిత్త్వాద్యస్తతయా దేహో మూక స్తిష్ఠతి కుడ్యవత్
తత్సత్తయా హి స్ఫురతి నభః సంప్రేరితాశ్మవత్. 5

జడమగు ఈ శరీరము చిత్తాదులు లేకున్న కాష్ఠ, కుడ్యములవలె చేష్టారహితమగుచున్నది. అవియున్న, ఆకాశమున కెగురవేయబడిన పాషాణఖండమువలె చలించు (స్ఫురించు) చున్నది.

యథా స్ఫురత్యతిజడమయోఽయస్కాన్తసంనిధౌ
తథా స్ఫురతి జీవోఽయం సతి సర్వగతే పరే. 6

అత్యంతజడమగు లోహమున్ను అయస్కాంతమణికడ చలించునట్లు, ఈ జీవుడుగూడ సర్వగామియగు పరబ్రహ్మముయొక్క సాన్నిధ్యమువలననే చలించుచున్నాడు - క్రియల నాచరించుచున్నాడు.

సర్వస్థయాత్మశక్త్యైవ జీవ ఏష స్ఫురత్యలమ్
ముకురో బిమ్బమాదత్తే ద్రవ్యాత్మన్యసితాదపి. 7

సర్వవ్యాపియగు ఈ చిత్ - శక్తిబలముననే ఈ జీవులందఱును వికాసము నందుచున్నారు; ఈ జీవులు చైతన్యముయొక్క ప్రతిబింబమాత్రులు (పంచభూత) ద్రవ్యస్వభావులగు జీవులు అద్రవ్య (నిర్ధర్మక) స్వభావమగు చైతన్యముయొక్క ప్రతిబింబమని నుడువ వీలుపడదందువా? — ద్రవ్యముయొక్క ప్రతిబింబమే పడవలెనను నియమములేదు. అద్దమున గుణము, క్రియలు మున్నగువాటి ప్రతిబింబముకూడ పడుచున్నది. ఇటగూడ నట్లే గ్రహింపవలయును.

ప్రవిస్మృతస్వభావత్వాజ్జీవోఽయం జడతాం గతః
మోహాద్విస్మృతభావత్వాచ్ఛూద్రతామివ సద్ద్విజః. 8

ఈ జీవుడు బ్రహ్మముయొక్క ప్రతిబింబమైనను నిజస్వరూపమును విస్మరించినందువలన జడభావమును బొందినాడు. సత్ - బ్రాహ్మణుడు మోహావశమునను, శూకర్మల నాచరించుటవలనను శూద్రత్వమును బొందుచుండుటలేదా?

ప్రవిస్మృతస్వభావా హి చిచ్చిత్తత్వముపాగతా
మోహోపహతచిత్తత్వాత్సుమహానివ దీనతామ్. 9

ఈ చైతన్యము స్వస్వరూపమును విస్మరించుటవలననే, చిత్తభావమును బొందినది. మహాత్ములుగూడ మోహావశమున వికలత్వమునుబొంది దీనభావమును బొందుచున్నారు గదా.

జడయాఽవశయా దేహో వాతశక్తిసమానయా
సంచాల్యతే తదనయా వారీవ వీచిమాలయా. 10

తరంగములవలన నీరు సంచలించునట్లు, ఈ చైతన్యముగూడ ప్రాణవాయువుతో సదృస్తమై శరీరమును సంచలింపజేయుచున్నది.

కర్మాత్మనా వరాకేణ జీవేన మనసాఽమునా
చాల్యన్తే దేహయన్త్రాణి పాషాణా ఇవ వాయునా. 11

(నౌకయందున్న) పాషాణఖండములు వాయువువలన చాలితములగునట్లు, దేహయంత్రములన్నియును జీవభావమునుబొంది మననము, క్రియాస్వభావముల బడసిన చైతన్యమువలననే చాలితములగుచున్నవి.

శరీరశకటానాం హి కర్షణే పరమాత్మనా
మనఃప్రాణోదయా బ్రహ్మన్సృతౌ కర్మకృతౌ దృఢౌ. 12

బ్రహ్మజ్ఞా! పరమాత్మ శరీరశకటమును నడిపింపగోరి, మనస్సు, ప్రాణములను దృఢవాహనముల రెంటిని సృష్టించినాడు.

చిజ్జడం తూరరీకృత్య రూపం జీవత్వమేత్య చ
మనోరథముపారుహ్య వహత్ప్రాణతురంగమమ్. 13
క్వచిజ్జాతపదార్థత్వం క్వచిన్నష్టపదార్థతామ్
క్వచిద్బహుపదార్థత్వం క్వచిదేకపదార్థతామ్. 14
గతేవ భిన్నేవాస్త్యేవమత్యజన్తీ నిజం పదమ్
జలతేవ తరఙ్గత్వం సైవాసదసదోదితా. 15

ఈ చైతన్యము జడరూపమును గ్రహించి, జీవభావమునంది, ప్రాణమను గుఱ్ఱము కట్టబడిన మనస్సను రథమునెక్కి, తన స్వస్వరూపమును త్యజింపకున్నను, జాగ్రద్దశయందు, జన్మించుచున్నవని తోచు పదార్థములుగను, స్వప్నావస్థయందు (మేల్కొనిన) నష్టమగు పదార్థములుగను, కనబడుచున్నది; కాని, ఈ పదార్థములుగ మారుటలేదు. అందువలన, తరంగత్వము జలములనుండి వేఱుగానట్లు, ఈ చైతన్యముగూడ జగత్తునుండి భిన్నముకాదు.

ఉజీవవ్యాత్మనో రూపం పరం స్ఫురతి వృత్తిషు
ఆలోకముపజీవ్యేమం రూపశ్రీర్దృశ్యగా యథా. 16

చిత్తవృత్తుల ప్రతిఫలించిన ఆత్మచైతన్యము నాశ్రయించుకొనియే జీవజగత్తులు స్ఫురించు చున్నవి. ఇవి కేవలము ఆత్మయొక్క ప్రకాశమువలననే ప్రకాశించుచున్నవి. వెలుతురులేకున్న రూపము ప్రకాశింపదుకదా!

పరమాత్మని చిత్తత్త్వే స్థితే సతి నిరామయే
జీవో జీవతి సాలోకం దీపే సతి గృహం యథా. 17

దీపమున్న ఇల్లే ప్రకాశించునట్లు, నిరామయమగు పరమాత్మ - చైతన్యము ఉండుటవలనే జీవుడు జీవించుచున్నాడు.

ఆధయో వ్యాధయశ్చైవ ప్రయాన్త్యస్య ప్రపీనతామ్
అపామివ తరఙ్గత్వం వీచిత్వస్యేవ ఫేనతా 18

ఒక్కనీటినుండియే అలలు, అలలనుండి నురుగు ఉత్పన్నమగునట్లు, ఆధివ్యాధులు మున్నగు దుఃఖములు ఈ జీవునినుండియే పుట్టి, పెరుగుచున్నవి.

ఆధివ్యాధిభిరాకీర్ణశరీరామ్భోజషట్పదః
జీవో వైవశ్యమాయాతి తరఙ్గత్వే యథా పయః. 19

శరీర - కమల - షట్పదమగు జీవుడు ఆధివ్యాధుల జీర్ణుడై, తరంగరూపప్రాప్తమును వాయుతాడితమునునగు నీటివలె దుఃఖదైన్యముల చివురుచున్నాడు.

చిచ్ఛక్తిః సర్వశక్తిత్వాన్నాహం చిదితి భావనాత్
అత్ర సైవైతి వైవశ్యం సూర్యో దీప్తైరివామ్బుదైః. 20

సూర్యుడు తాను (నీటి నావిరిగమార్చి) సృష్టించి ప్రకాశింపజేయు మేఘమండలమువలననే గప్పబడి తిరోధాన, మ్లాన, ఖండభావముల బొందునట్లు, చైతన్యముగూడ అన్నిటికిని ఆధారమయ్యు ఈ శరీరమున వైవశ్యమునందుచున్నది.

వైవశ్యాచ్ఛ్యావతీ మాంధ్యాన్న విన్దత్యాత్మసంవిదమ్
ఘనజాడ్యపరాభూతః స్వాఙ్గావదలనం యథా. 21

ఎక్కుడుగ కల్లుద్రావి మత్తుగొన్న మనుజుడు తన అవయవము ఖండింపబడినను దానిని గ్రహింపజాలనట్లు, చైతన్యముగూడ వైవశ్యమునంది ఆత్మ - స్వరూపమును గ్రహింపజాలకున్నది.

ప్రాప్య చాప్యనుసంధానమస్యా మోహో వినశ్యతి
ఘనమోహరతో జన్తుః స్వకార్యస్మరణం యథా. 22

మద - మత్తుడు కైపు తగ్గిన తానా సమయమున యొనర్చిన చెయిదముల గుర్తుకు దెచ్చుకొనగలిగినట్లు, చైతన్యముగూడ మోహము వినష్టమవ స్వస్వరూపమును గ్రహింపగలదు.

యదాజ్ఞసంవిదాం వాతస్పన్దశక్తిః ప్రమోహతః
న కరోత్యనుసంధానం కుష్ఠి స్పన్దైషణం యథా. 23

అసంవిత్స్పన్దతో దేహే పద్మపత్రం హృది స్థితమ్
న స్ఫురత్యపరామృష్టం దారుపాత్రం యథా బహిః. 24

కుష్ఠరోగి హస్తపాదములవలె కొంచెము కొంచెముగ సర్వశరీరవ్యాపియగు జీవచైతన్యము విలుప్తమవ ప్రాణవాయువుయొక్క శక్తిగూడ. హస్తపాదాది శరీరాంగములుగూడ వైకల్యమునందును. అప్పుడు, చైతన్యము హృదయకమలమున చలనరహితమై, యజ్ఞమున నుపయోగింబబడని కాష్ఠపాత్ర వలె నుండును.

నిఃస్పన్దే పద్మపత్రేఽన్తః ప్రాణాః శాన్తిం ప్రయాన్త్యమీ
తాలవృన్తే యథాఽస్పన్దే బహిః పవనశక్తయః. 25

హృదయకమల - దళములు చలనరహితమవ, విసన - కఱ్ఱను వీవనిచో గాలి కట్టువడునట్లు, అంతరముననున్న ప్రాణవాయువులన్నియు నాగిపోవును.

ప్రాణే శాన్తేతరస్పర్శే జీవో నిష్పూర్ణమూకతామ్
యాతి శాన్తే నభోవాయౌ న దృశ్యత్వం యథా రజః 26

గాలి ఆగిపోవ కట్టువడు దుమారమువలె, ప్రాణవాయువు లోనడగిన, జీవుడు నామరూపోపాధిరహితుడై కారణ - స్వరూపుడై వెలయును.

విరజం విగతాధారం మనో హి శిష్యతే మునే
తిష్ఠత్యాత్మపదం లబ్ధ్వా జలాదితరుబీజవత్. 27

మునీ ! అప్పుడు ఆతని మనస్సుగూడ రజోగుణహీనము, నిరాధారమునై, ప్రాణావాయువుతో లీనమై కారణాత్మతనందును. మఱల, వృక్ష - బీజమువలె దేహరూపమున ప్రకాశించుచుండును.

ఇతి వైకల్యమాయాతైః కారణౌఘైః సమన్తతః
పుర్యష్టకే శమం యాతే దేహః పతతి నిశ్చలః. 28

ఇట్లు వైకల్యమునందిన మూలకారణముతో పుర్యష్టకము ప్రశాంతమైన, దేహము నిశ్చలమై పడిపోవును.

చిచ్చేత్యచేతనాన్మోహాత్స్పన్దమాయాన్తి వాసనాః।
తదీరితా స్మరత్యన్తరన్యద్విస్మరతి స్వయమ్. 29

స్వస్వరూపాజ్ఞానమను మోహమువలన చైతన్యముచేత్యాకారమును బొందుచున్నది; దానియందే వాసనాసమూహములన్నియుగూడ స్పందించుచున్నవి.

హృత్పద్మపత్రస్ఫురణాత్స్ఫుటం పుర్యష్టకం భవేత్
హృత్పద్మయన్త్రే వహనాద్రుద్ధే పుర్యష్టకం క్షయి. 30

ఈ వాసనలవలన పరిచాలితమై చైతన్యము స్వస్వరూపమును విస్మరించి, అలీకములగు కల్పనల నొనర్చుకొనుచుండును. క్రమముగ హృదయ - కమల - దళములు వికసింప, పుర్యష్టకము గూడ పరిస్ఫుటమగును. ఈ హృదయ - కమల - యంత్రమును నిశ్చలమొనర్చిన పుర్యష్టకము గూడ వినష్టమైపోవును.

దేహే పుర్యష్టకం యావదస్తి తావత్స జీవతి
శాన్తే పుర్యష్టకే దేహో మృత ఇత్యుచ్యతే ద్విజ. 31

ద్విజా ! శరీరమధ్యమున పుర్యష్టక మున్నంతవఱకు అయ్యది జీవద్దశనందియుండును. పుర్య ష్టకము క్షీణించిన, శరీరము మృతమైనదిగ నెన్నబడును.

విరుద్ధమలసంబోధాచ్ఛేదభేదదశావశాత్
న ప్రస్ఫురతి హృత్పద్మయన్త్రమధ్యన్తరే యదా. 32
తదా పుర్యష్టకం శాన్తిముపైతి గగనే శనైః
సంరోధితే వాతయన్త్రే యథా పవనసంతతిః. 33

కఫవాతపిత్తములును, రాగద్వేషములనునను మలరాశియొక్క ప్రకోపమువలను, అస్త్ర శస్త్రాదులవలనను, శరీరము ఛేదింపబడి భంగమవ, హృత్ - పద్మ - యంత్రము స్ఫురింపదు; అప్పుడు పుర్యష్టకము వాయు - యంత్రమున నిరోధింపబడిన గాలివలె, మెమ్మదిగా ఆకాశమున గలసిపోవును.

స్వసంవిత్తివశాజ్జీవో వైవశ్యముపగచ్ఛతి
పద్మయన్త్రం శరీరస్థం ప్రవాహం యాతి నిత్యదా. 34

తన సంకల్పవలనవే జీవుడు మరణాది దుఃఖసమూహము ననుభవించుచున్నాడు. మఱి యు, శరీరమునందలి పద్మ - యంత్రముగూడ ఎడతెగక చలించుచున్నది,

వాసనా విమలా యేషాం హృదయాన్నాపసర్పతి
స్థిరైకరూపజీవాస్తే జీవన్ముక్తాశ్చిరాయుషః. 35

ఎవ్వరి హృదయమున సర్వదా పవిత్రమగు వాసన యుండునో, అట్టి జీవులు శాశ్వతు లును, ఏకరూపులును, చిరజీవులును, జీవన్ముక్తులునై వెలయుదురు.

సంరుద్ధే పద్మయన్త్రే హి ప్రాణే శాన్తిముపాగతే
దేహః పతత్యథైరోఽయం కాష్ఠలోష్టసమః క్షితౌ. 36

హృత్పద్మయంత్రము నిరుద్ధమవ, ప్రాణవాయువు శాంతింప, ఈ శరీరము ధృతి శక్తినిపీడి, కాష్ఠలోష్ఠసమమై భూమిమీద గూలును.

యథైవ వ్యోమ మరుతి లీనం పుర్యష్టం భవేత్
తథైవ తత్రైవ తదా లయమేతి మనో మునే. 37

మునీ! ఈ పుర్యష్టకము ఆకాశ - వాయువుతో లీనమైనప్పుడే, మనస్సుగూడ ఆకాశమున లీనమగును.

సుచిరాభ్యస్తభావం తు వాసనాఖచితం మనః
యత్ర యత్ర భ్రమత్స్వర్గనరకాది ప్రపశ్యతి. 38

అనాదికాలమునుండి అభ్యస్తములగు వాసనల గూర్చుకొని మనస్సెచ్చటెచ్చట పరిభ్ర మించుచుండునో, అచ్చటచ్చట స్వర్గనరకముల గాంచుచుండును.

శరీరం శవతామేతి మనోమారుతవర్జితమ్
గతే గృహజనే దూరం గృహం సంశూన్యతామివ. 39

గృహస్థుడు దూరమవ పాడుపడు ఇంటవలె, మనస్సు ప్రాణవాయువులు లేచిపోయిన శరీరము శవరూపమునందును.

సర్వగా చిచ్చేతనతో జీవీభూయ మనఃస్థితా
పుర్యష్టకవపుర్భూత్వా సాఽఽతివాహికదేహినీ. 40

సర్వగామియగు బ్రహ్మచైతన్యమే చేత్యభావమును, అందుండి చేతనభావమును, దానినుండి జీవభావమును, దానినుండి మనోభావమును, అందుండి పుర్యష్టక రూపమునుదాల్చి సూక్ష్మశరీరమును, దాల్చుచున్నది.

తన్మాత్రపఞ్చకం చిత్తం క్రోడీకృత్య వ్యవస్థితా
స్వప్నభ్రమవదాకారం భావాత్స్థూలం ప్రపశ్యతి. 41

సూక్ష్మభూతముల సమిష్టియగు ఈ అతివాహిక (సూక్ష్మ) శరీరము చిత్తమును తనయొడిలో వైచుకొని భావనాబలమున స్వప్నభ్రమవలె స్థూలశరీరమును గాంచుచున్నది.

దృఢభావనయా పశ్చాత్తత్రైవ రసశాలినీ
ఆతివాహికదేహత్వం విస్మరత్యఖిలం క్షణాత్. 42

ఈ భావన దృఢమవ, దీనినే సత్యమనిదలచి, దీనియందు అసక్తినిగొని తన ఆతివాహిక భావమును మఱచును.

అసత్యేవ శరీరేఽస్మిన్కృతకృత్రిమభావనా
నయత్యసత్యం సత్యత్వం సత్యం చాసత్యతామపి. 43

ఇట్లు కృత్రిమమగు భావనవలన అసత్య - శరీరమున సత్యబుద్ధినిగొని, అసత్యమును సత్యముగను, సత్యము నసత్యముగను యొనర్చుచున్నది.

సర్వగా హి చిదంశేన జీవీభూయాభవన్మనః
మనః పుర్యష్టకరథమాక్రామతి తతో జగత్. 44

సర్వగామియగు ఈ చైతన్యముయొక్క ఒక అంశమాత్రము (అనగా చైతన్యము తనయందు అంశమును గల్పించుకొని,) మనస్సుగమారి, పుర్యష్టక-రథము నారోహించి జగత్తు నాక్రమించుచున్నది.

పుర్యష్టకం వాతమయం దేహముత్థాపయత్యలమ్
మృత్స్వప్నిద్వేతాల ఇవ జీవతీత్యుచ్యతే తదా. 45

ఈ చైతన్యము సూక్ష్మభూతాత్మకమును, ప్రాణమయమునునగు పుర్యష్టకరూప - శరీరమును లేవదీయ, జనులు దానిని జీవించియున్నదానిగ పేర్కొనుచున్నారు. ఈ జీవించియుండుట, శవమధ్యమున బేతాళుడు ప్రవేశింప అది కదలిన, జీవించియున్నదని తలచుటతో బోలుచున్నది.

క్షీణే పుర్యష్టకే చిత్తం యదా వ్యోమని లీయతే
తదా స్ఫురతి దేహోఽయం మృత ఇత్యుచ్యతేఽపి చ. 46

పుర్యష్టకము నశించి, చిత్తమాకాశమున లీనమవ శరీరము కాష్ఠపాషాణములవలె అచేతనమగును. ఈ స్థితినే శరీరము మృత మనబడును.

స్వభావవశతో జీవో విస్మృత్యా శక్తిమృచ్ఛతి
వైవశ్యాత్కాలవశతః పర్ణం జర్జరతామివ. 47

క్రొత్తదగు చివురుటాకు కాలక్రమమున ఎండిపోవునట్లు, జీవభావమునందిన ఈ చైతన్యము అజ్ఞానమున తన అజరామర బ్రహ్మస్వరూపమును మఱచి, కాలక్రమమున వైవశ్యమునంది శక్తిరహితమగును.

జీవశక్త్యా పరామృష్టే నిరుద్ధే పద్మయన్త్రికే
ప్రాణే సంరోధమాయాతే మ్రియతే మానవో మునే. 48

మునీ! పిదప హృత్పద్మయంత్రము జీవ - స్మృతిని గోల్పోయి నిశ్చలమవ, ప్రాణవాయువు నిరుద్ధమగును. అప్పుడే, మనుష్యుని మృతుడందురు.

యథా జాతాని జాతాని చాన్యాన్యన్యాని కాలతః
వృక్షాత్పర్ణాని శీర్యన్తే శరీరాణి తథా నృణామ్. 49

వృక్షపత్రములు యథాసమయమున పుట్టి, ఎండి రాలిపోవునట్లు మనుష్యుల శరీరములుగూడ యని గ్రహించునది.

జాయన్తే చ మ్రియన్తే చ శరీరాణి శరీరిణామ్
పాదపానాం చ పర్ణాని కా తత్ర పరిదేవనా. 50

వృక్షపత్రములవలె మనుష్యశరీరములుగూడ, పుట్టి గిట్టుచున్నవి, జననమరణములు వీటికి స్వాభావికములు. అగుచో దుఃఖింపనేల ?

చిదమ్బుధౌ స్ఫురన్త్యేతా దేహబుద్బుదపఙ్క్తయః
ఇతశ్చాన్యా ఇతశ్చాన్యా ఏతాస్వాస్థా న ధీమతః. 51

చిత్సముద్రమున, ఏ యే వైపుల, ఎన్ని, శరీములను బుద్బుద - పంక్తులు లేచుచున్నవో చెప్పజాలము. బుద్ధిమంతులకు వీటియందు శాశ్వత - బుద్ధిలేదు.

సర్వగాపి చిదేతస్మింశ్చేతసి ప్రతిబిమ్బతి
పదార్థమన్తరాదత్తే నాన్యో హి ముకురాదృతే 52

బ్రహ్మచైతన్యము సర్వగామినియయ్యు, యీ చిత్త - దర్పణమున ప్రతిబింబించుచున్నది. అద్దముగాక మఱెయ్యది వస్తువుల తనయందుప్రతిబింబింపజేసికొనగలదు ?

చిదమలనభసి ప్రయత్నరూపాః
పరివితతే తదతన్మయాః స్ఫురన్తి
కలకలముఖరాః స్ఫుటాభిరామా
వివిధశరీరవిమోహతాపనాయ. 53

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే శివపూజోపాఖ్యానే పూర్వార్ధే దేహపాతవిచారో
నామ ద్వాత్రింశః సర్గః ॥ 32 ॥

పరిపూర్ణనిర్మలమగు యీ చిదాకాశమున, ప్రాక్తనశుభాశుభకర్మల పరిణతియగు సుఖదుఃఖఫలభోగములను కోలాహలధ్వనులను చిజ్జడరూపములగు కల్పనాపుంజములు, అపాతరమణీయములును, వివిధరూపములునునగు జననమరణాదుల పరంపరతో ఆత్మను విముగ్ధమొనర్చి, తపింపజేయుటకే స్ఫురించుచున్నవి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ -
పూర్వభాగమున దేహపాతవిచారమను ముప్పదిరెండవ -
సర్గము ॥ 32 ॥

త్రయస్త్రింశః సర్గః

[యథా జీవజగద్భేదా మోహసంకల్పకల్పితాః
విచారేణైవ సంభావ్యాస్తథా తర్కైరిహోచ్యతే.

జీవ, జగద్భేదములు మోహమువలన కల్పింపబడినవనియు, వాటిని విచారము, తర్కము వలన విమర్శింపవలయుననియు యీ సర్గమున చెప్పబడుచున్నది.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

చన్ద్రార్ధశేఖరధర చిత్తత్త్వస్య మహాత్మనః
అనన్తస్యైకరూపస్య ద్విత్వం కథముపాగతమ్. 1

శ్రీ వసిష్ఠుడు:— చంద్రార్ధశేఖరధరా! గొప్పదియును, అనంతమును, ఏకరసమునునగు చిత్తత్త్వమున ద్వైతభావ మెట్లు అరుదెంచెను ?

కథం చ తన్మహాదేవ రూఢం పర్యాయసంకులమ్
భవేద్దుఃఖోపఘాతాయ ప్రజ్ఞయా వినివారితమ్. 2

మహాదేవా! ఈ ద్వైతభావమెట్లు ఆత్మయందు నిరూఢమై అద్దానిని దుఃఖమునంద జేయుచున్నది ? మఱియు, ఎట్లు జ్ఞానమువలన యీ దుఃఖము వినివృత్తమగుచున్నది — వచింపుము.

ఈశ్వర ఉవాచ:—

సర్వశక్తి హి తద్బ్రహ్మ సదేకం విద్యతే యదా
తదా నిర్మాల ఏవాయం ద్విత్వైకత్వకలోదయః. 3

శ్రీ ఈశ్వరుడు:— సర్వశక్తియును, సన్మాత్రమును అగు ఈ బ్రహ్మమొక్కటియే వెలయునప్పుడు (పరమార్థికస్థితియందు) ద్వైతాద్వైతవిభాగములెవ్వియు లేవు.

సతి ద్విత్వే కిలైకం స్యాత్సత్యేకత్వే ద్విరూపతా
కలే ద్వే అపి చిద్రూపే చిద్రూపత్వాత్తదప్యసత్. 4

ద్వైతభావము (ద్విత్వము) ఉన్న ఏకత్వమున్నది; ఏకత్వమున్న ద్వైతమున్నది. ఈ రెండునుగూడ చిన్మాత్రమగు బ్రహ్మముపట్ల అసత్యములు.

ఏకాభావాదభావోఽత్ర ఏకత్వద్విత్వయోర్ద్వయోః
ఏకం వినా న ద్వితీయం న ద్వితీయం వినైకతా. 5

ఏకత్వమే లేనిచో ద్వైతాద్వైతములు రెండును అసిద్ధము లగును. 'ఒకటి' లేనిచో 'రెండు' అను గణనయే యుండజాలదు. 'రెండు' అను భావముగూడ 'ఒకటి' అను భావమునుండియే కలుగు చున్నది. (వాస్తవమునకు బ్రహ్మతత్త్వము – అద్వైతమనిగాని లేక ద్వైతమనిగాని అభివర్ణింపబడ జాలదు. ఈ ద్వైతాద్వైతభావములు వ్యావహారిక, పారమార్థిక దృష్టులననుసరించియే యగును; (బ్రహ్మము ద్వైతా ద్వైత వివర్జితమని భావము.)

కార్యకారణయోరేకసారత్వాదేకరూపతా
ఫలాన్తస్యాపి బీజాదేర్వికారాదిహ కల్పనా. 6

లోక – వ్యవహారసిద్ధికై ఇట్లు ద్వివిధభేదమొనర్పబడినను, పరమార్థవస్తువున, ఈ ద్వైత జగత్తు ఉండుట అసంభవముకాదు. బీజమొక్కటేయైనను అయ్యదియే వృక్ష, శాఖా, పత్ర, పుష్ప, ఫల, పల్లవాది భావముల వ్యవహరింపబడుటలేదా?)

చిత్త్వం చేత్యవికల్పేన స్వయం స్ఫురతి తన్మయమ్
వికారాది తదేవాన్తస్తత్సారత్వాన్న భిద్యతే. 7

ఇట్లు వ్యవహారికసత్తనంగీకరింప ఇష్టములేకున్నను కలుగు కీడేమియునులేదు. చితత్త్వమే చేత్యాది రూపమున స్ఫురించుచున్నది. దాని సారమే అన్నిట నిండియున్నది.

వికారాది వికల్పోఽయం తత్ర ఉత్థాయ వస్తుషు
యాతి సార్థకతాం నానాకార్యకారణతాదిభిః. 8

ఈ నామరూపాది వికారజాతమంతయు ఆ చిద్వస్తువునుండియే లేచి, కార్యకారణాది భేదములతో వస్తురూపమున సార్థకతనందుచున్నది. (వ్యవహరింపబడుచున్నది.)

తరఙ్గాః సలిలే యేఽపి తోయే శైలస్య తే సమాః
శశశృఙ్గసమః సోఽపి యస్య సత్యః శశాఙ్కురః. 9

పారమార్థిక, వ్యావహారిక, ప్రాతిభాసికములగు పదార్థజాతమంతయు, బ్రహ్మసత్తవలననే ఆవరింపబడియున్నవి. సముద్ర – తరంగములు, పర్వత – (మున ప్రాతిభాసికముగ కల్పింపబడిన) తరంగములు, అలీకమగు శశశృంగము (= కుందేటి కొమ్ము), శశాదుల (శశమ సదోస) నుండి ఉద్భవించు వ్యావహారికములగు అంకురములు మున్నగు నవన్నియును, బ్రహ్మసత్తయుండుటవలన, సత్యములుగనే పరిగ్రహింపబడనగును.

వస్తుబోధోఽత్ర సంధత్తే తత్రాలం వాగ్వికల్పనైః
వ్యవచ్ఛేదాది దుశ్ఛేద్యం వచో వాచ్యాత్మకాల ద్విజ. 10

ద్విజా! అజ్ఞానము తొలగనంతవఱకు, వెయ్యియుక్తుల జూపినను, ప్రత్యక్షమగు ఈ జగద్భ్రాంతి తొలగదు. వస్తుసాక్షాత్కారమొక్కటియే దీనిని బోగొట్టజాలును.

బ్రహ్మణః సర్వశక్తిత్వం తత్త్వతో న విభిద్యతే
తరఙ్గకణకల్లోలజలౌఘ ఇవ వారిణః. 11

జలకణములు, తరంగములు, బుద్బుదములు మున్నగునవి నీటినుండి వేఱుగానట్లు, సర్వశక్తిత్వముగూడ బ్రహ్మమునుండి వేఱుగాదు. తత్త్వదృష్టికి బ్రహ్మము, శక్తుల కభేదమేగలదు.

పుష్పపల్లవపత్రాది లతాయా నేతరద్యథా
ద్విత్వైకత్వజగత్త్వాది త్వన్త్వాహన్త్వం తథా చితేః. 12

పుష్ప, పత్ర, పల్లవ, లతాదులు బ్రహ్మమునుండి వేఱుగానట్లు, ద్విత్వ, ఏకత్వ, జగత్వ, అహం, త్వమాది భావములుగూడ చిద్వస్తువునుండి వేఱుగావు.

దేశకాలవికారాదిః కృతో భేదశ్చితస్తు యః
తచ్చిదేదసత్రోక్తం న ప్రశ్నోఽత్ర తవోచితః. 13

చిద్వస్తువున గల్పింపబడిన దేశకాలాది భేదములుగూడ చిద్వస్తువునుండి వేఱుగావు; ద్వైత మెట్లు అరుదెంచినది; అను ప్రశ్నవలన నీవు చిద్వస్తువుకంటె అన్యమగు విషయమును గుఱించి ఆశంకించితివి. చిద్వస్తువుగాక వేఱొండు లేనందువలన, ఈ నీ ప్రశ్నయే అనుచితము.

దేశకాలక్రియాసత్తానియత్యాద్యాశ్చ శక్తయః
చిదాత్మికా ఏవ చితః సత్వాత్సంపతితాః స్వతః. 14

ఈ దేశ, కాల, క్రియా, సత్త, నియత్యాదిశక్తులు అన్నియు చిదాత్మకము; దాని సత్త వలననే వాటియునికి.

చిత్తత్త్వం చిత్తచేత్యాహం చిద్బ్రహ్మేత్యభిధా స్మృతా
యథా వీచ్యాద్యభిధార్థం స్థితమమ్బుతరఙ్గకమ్. 15

జల - తరంగమొక్కటియే ఊర్మి, వీచి మున్నగు వెవ్వేఱుపేర్ల పేర్కొనబడునట్లు, ఈ చిత్తత్వమొక్కటియే బ్రహ్మ, చిత్తము, చేత్యము అహంకారము మున్నగు పేర్ల పేర్కొనబడుచున్నది.

అసంభవత్తరఙ్గస్య చిద్విలాసమహామ్బుధేః
తరఙ్గితత్వమివ యత్తత్తావచ్చేత్యసఙ్గితా. 16

ఈ చిద్విలాస - మహాసముద్రమున, (వికారరహితమగుటవలన) తరంగోదయమగుట సంభవముకాకున్నను, తరంగమువలె దోచునదెయ్యదియున్నదో, అద్దానినే చేత్యమనుచున్నారు.

తదేతత్పరమం బ్రహ్మ సత్యేశ్వరశివాదిభిః
శూన్యైకపరమాత్మాది నామభిః పరిగీయతే. 17

ఈ పరబ్రహ్మమే సత్య, ఈశ్వర, శివ, శూన్య, (= అవ్యాకృత) పరమాత్మాది విభిన్న నామముల (విభిన్నవాదులవలన) పేర్కొనంబడుచున్నది.

ఏవం రూపపదాతీతం యద్రూపం పరమాత్మనః
యత్తు నామాహమమలం విషయో న గిరాం చ తత్. 18

'అహం' అని పేర్కొనబడునదియును, పరతత్త్వమునగు ఈ పరమాత్మ నామరూపముల కతీతమైన, వాక్కున కగోచరమగుచున్నది.

యదిదం దృశ్యతే తస్యాస్సల్లతాయా మహాచితేః
ఫలపల్లవపుష్పాది న భిన్నం తన్మయం యతః. 19

పరిదృశ్యమానమగు ఈ జగత్తు, ఆ చిల్లతయొక్క ఫలపుష్పము లనదగును. ఇది ఆ చైతన్యమునుండి వేఱుగాదు; ఇయ్యది చిన్మయము.

మహావిద్యోపనయనాచ్ఛిద్భవత్యభిధా సతీ
సా జీవత్వేన బాహ్యత్వం తదా ద్విన్ద్విన పశ్యతి. 20

ఈ చైతన్యము అవిద్యయను ఉపనేత్రమును ధరించి, జీవనామమున పేర్కొనబడి, ద్వితీయ చంద్రదర్శనమువలె, అలీకమగు ఈ బాహ్య - జగత్తును దర్శించుచున్నది.

స్వయమన్యైవమస్మీతి భావయిత్వా స్వభావతః
అన్యతామివ సంయాతి స్వవికల్పాత్మికాం స్వతః. 21

ఈ చైతన్యమే, తనయంతటతానే తన్ను జడముగను, బ్రహ్మభిన్నముగను భావించుకొని, వికల్పమయములగు విభిన్న భావముల దాల్చుచున్నది.

అకలఙ్కేన రూపేణ రూపం యత్సకలఙ్కవత్
సంసారసరితం ప్రాప్య చేతనేనైవ చేతతి. 22

ఈ చైతన్యము నిష్కళంకరూపమున వెలయుచుండియు, కల్పితమగు కళంకరూపమున సంసారనదియందు మునిగి, ఔపాధిక - చైతన్యముతో నిట చరించుచున్నది.

చిద్వపుః స్వయమేతేన హ్యేకతామేతి జీవతామ్
చిత్తత్త్వస్యావభాసేన జీవో జీవతి తన్మయః. 23

ఈ చైతన్యమే పుర్యష్టకముతో నైక్యమునంది జీవరూపమును బొందుచున్నది. ఈ జీవుడు చిత్స్వరూపముయొక్క ప్రకాశమువలననే చిన్మయుడై జీవించుచున్నాడు.

ఆతివాహికదేహోఽపి జీవతాం సముపాగతః
భావనాపఞ్చకం భూత్వా ద్రవ్యమస్మీతి వేత్త్యలమ్ 24
తద్ద్రవ్యం ప్రాణినా భుక్తమాశు గచ్ఛతి వీర్యతామ్
తతోఽహం ప్రాణవాఞ్జాతో వేత్తీత్యనుభవాత్మకమ్. 25

సూక్ష్మశరీరధారియగు ఈ జీవుడు 'నేను పంచభూతాత్మకమగు స్థూలదేహమును' అని భావించి, అట్టి ద్రవ్యమై, ప్రాణుల ఖాద్యములతోగలసి, వారి ఉదరమునజేరి, వీర్యముగ మారుచున్నాడు. పిదప, ఈ జీవుడు (స్త్రీల గర్భమునుజేరి) 'నేను పుట్టితిని, నాకు ప్రాణములున్నవి' అని తలచును.

అహన్త్వాదిక్రమేణాశు పఞ్చకానుభవభ్రమాత్
స్థావరం జంగమం సర్వం వేత్తి తత్తద్భవత్యలమ్. 26

బ్రహ్మమై ఇట్లు పైనజెప్పబడినతీరుగ భావించుకొని, స్థూలదేహమును అనుభవించుచు, స్థావర - జంగమాది పదార్థముల గాంచుచున్నది. మఱియు, ఆయా వాసనలవలన ఆయావస్తువులుగ మారుచున్నది.

కాకతాలీయయోగేన దృఢాభ్యాసక్షయేణ చ
వాసనాన్తరసంశ్లేషాత్సూక్ష్మమాకారముజ్ఝతి. 27

సూక్ష్మ - శరీరమందున్న చైతన్యము, స్థూల - శరీరవాసనలు ప్రబలము లగుటవలనను, సూక్ష్మ - శరీరభావనయొక్క దార్ఢ్యము తగ్గుట వలనను కాకతాళీయముగ అనగా అకాస్మాత్తుగ సూక్ష్మశరీరమును పరిత్యజించుచున్నది.

ద్విత్వస్వసంవిదా ద్విత్వమేకస్యైవ ప్రవర్తతే
పుంసో వేతాలసంకల్పాద్వేతాల ఇవ భాసురః. 28

మనుష్యుడు కల్పనాబలమున తన ఎట్టయెదుట బేతాళమూర్తిని గాంచునట్లు, ఈ చైతన్య మద్వితీయమయ్యు, ద్విత్వసంకల్పమున ద్వైతమును గాంచుచున్నది.

అద్విత్వవేదనాద్ద్విత్వమాత్మనోఽపి నివర్తతే
న కరోమీతి సంకల్పాత్పురుషస్యేవ కర్తృతా. 29

'నేనేమియు ఒనర్చుచుండుటలేదు' అని భావించుటవలన పురుషుని కర్తృత్వము తొలగు నట్లు, మఱల అద్వైతభావనవలన ద్వైతభావన ఉపశమింపగలదు.

ద్విత్వసంకల్పతో ద్విత్వమేకస్యైవ ప్రవర్తతే
అద్విత్వసంవిదా ద్విత్వమనేకస్యాపి నశ్యతి. 30

ద్విత్వసంకల్పమువలన అద్వితీయవస్తువు ద్వైతభావమును బొందుచున్నది. అద్వైతసంకల్పమువలన ఈ నానాత్వము (జగత్తు) నశించుచున్నది.

పరమాత్మతయా ద్విత్వం న కిలాత్మని విద్యతే
అవికారాదిమత్త్వేన సర్వగత్వేన సర్వదా. 31

అవికారియు, సర్వగమును, నిత్యమును నగుటవలన ఈ పరమాత్మయందు ద్విత్వము లేదు - ఉండజాలదు.

యత్స్వసంకల్పరచితమసంకల్పక్షయం హి తత్
యథా మునే మనోరాజ్యం గన్ధర్వనగరం యథా. 32

మునీ! సంకల్ప - రచితములగునవి సంకల్పము క్షయమైన, క్షీణించుచున్నవి. మనోరాజ్యము, గంధర్వనగరములు ఇట్టివి.

తథా సంకల్పనే క్లేశో న సంకల్పవినాశనే
సంకల్పయక్షో గన్ధర్వపుర్యాః స్రష్టా నతు క్షయే. 33

సంకల్ప మొనర్చుటయే కష్టము; సంకల్పములేకున్న ఎట్టికష్టమును లేదు. సంకల్పము యక్షుని గంధర్వనగరమును సృష్టించుచున్నది. నశింపజేయుటలేదు.

పుష్టసంకల్పమాత్రేణ యదిదం దుఃఖమాగతమ్
తదసంకల్పమాత్రేణ క్షయి క్వాత్ర కదర్థనా. 34

ప్రబలమగు సంకల్పబలమున అరుదెంచిన ఈ దుఃఖము, అసంకల్పమువలననే క్షీణింపగలదు. దీన కష్టమేమి?

యత్కించిదపి సంకల్ప్య నరో దుఃఖే నిమజ్జతి
న కించిదపి సంకల్ప్య సుఖమవ్యయమశ్నుతే. 35

ఎంత కొద్దిగ సంకల్పించుకొనినను, మనుష్యుడు దుఃఖమున బడుచున్నాడు. అద్దానిని సంకల్పింపకున్న మనుష్యుడు అక్షయమగు సుఖమును బొందుచున్నాడు.

సంకల్పవ్యాలనిర్ముక్తా న యదా తవ చేతనా
న తదా నన్దనోద్యానే త్వముచ్చైః పరిరాజసే. 36

నీ చేతనము సంకల్ప - సర్పమునుండి విడివడనంతవఱకు, రమణీయమగు నందనవనమున గూడనీవు సుఖము లభింపదు.

స్వవివేకానిలైః కృత్వా సంకల్పజలదక్షయమ్
పరాం నిర్మలతామేతి శరదీవ నభోఽన్తరమ్. 37

అందువలన నీవు స్వకీయమగు వివేక - మారుతమున సంకల్ప - మేఘముల చెదరగొట్టి, శరదాకాశమువలె పరమనిర్మలతను బొందుము.

సంకల్పసరితం మత్తాం మణిమన్త్రేణ శోషయ
తత్ర శోష్యమానమాత్మానం సమాశ్వాస్య భవామనాః. 38

నీవు ఉన్మత్తయగు ఈ సంకల్పనదిని, మణిమంత్రముల విశుష్కమొనర్చి, ఇందు తేలిపోయెడి ఆత్మనోదార్చి, నిర్మనస్కుడవు కమ్ము.

సంకల్పానిలనిర్ధూతం భ్రాన్తం పర్ణతృణాంశవత్
భూతాకాశే చిదాత్మానమవలమ్బ్య విలోకయ. 39

నీ చిదాత్మ సంకల్ప - మారుతమున నెగురగొట్టబడి, తృణ, పర్ణఖండములవలె భూతాకాశమున భ్రమించుచున్నది. నీవద్దాని యథార్థరూపమును నిరీక్షింపుము.

స్వసంకల్పనకాలుష్యం వినివార్యాత్మనాత్మనః
పరం ప్రసాదమాసాద్య పరమానన్దవాన్భవ. 40

స్వయముగ నీవు సంకల్పజనితమగు ఆత్మకాలుష్యమును దూరమొనర్చి, పరమనిర్మలభావమును బొంది, పరమానందయుక్తుడవు కమ్ము!

సర్వశక్తిమయోహ్యాత్మా యద్యథా భావయత్యలమ్
తత్తథా పశ్యతి తదా స్వసంకల్పవిజృమ్భితమ్. 41

పరమశక్తిమయమగు ఈ ఆత్మ, దేనినెట్లు భావించుచున్నదో; దానినట్లే తన సంకల్పబలమున గాంచుచున్నది.

సంకల్పమాత్రమేవేదం జగన్మిథ్యాత్వముత్థితమ్
అసంకల్పనమాత్రేణ బ్రహ్మన్నాశ్వపి విలీయతే. 42

ఈ జగత్తు సంకల్పమునుండియే కలుగుచున్నది; అందువలన నియ్యది మిథ్య బ్రహ్మజ్ఞా! సంకల్పము క్షీణించిన, ఇది యెచ్చటునో విలీనమగును.

సంకల్పవాతవలితం జన్మజాలకదమ్బకమ్
అసంకల్పానిలస్పర్శాద్విశ్రామ్యతి పరేపదే. 43

సంకల్ప - వాయువున గుమిగూర్చబడిన జన్మపరంపరలను మేఘములు, అసంకల్ప - అనిలము దాకినవెంటనే పరమపదమున విలీనమగుచున్నవి.

తృష్ణాకరఞ్జలతికామిమాం రూఢిముపాగతామ్
సంకల్పమూలోద్ధరణాత్పరిశోషవతీం కురు. 44

దృఢముగ పాతుకొనిపోయిన తృష్ణయను యీ కరంజలతను, సంకల్పమను వ్రేళ్లను పెకలించి ఎండువారునట్లొనర్పుము.

ప్రతిభాససముత్థానం ప్రతిభాసపరిక్షయమ్
యథా గన్ధర్వనగరం తథా సంసృతివిభ్రమః. 45

సంకల్పముతోలగినను జగత్తుయొక్క ఆభాసముండిన, అద్దానిని ప్రతిభాసయని గ్రహింపుము. ఇయ్యది తొలగనంతవఱకు జీవన్ముక్తులు జగత్తును గంధర్వనగరమువలె అలీక - బుద్ధితో గాంచుచుందురు.

ప్రభురస్మీతి విస్మృత్య తావచ్ఛోచ్ఛతి భూమిపః
భూమిపోఽస్మీతి సంజాతా యావన్నాస్య హృది స్మృతిః. 46

రాజు, తాను రాజునను విషయమును మఱచి, మఱల మనస్సున దాను రాజునను స్మృతి ఉదయించువఱకు శోకించుచుండును.

నాస్య తజ్జాతయా బ్రహ్మన్ప్రాక్స్మృతిర్వర్తమానయా
శరదేవోపగతయా ప్రావృడ్జాడ్యాపవారిణీ. 47

బ్రహ్మజ్ఞా ! మఱల అప్పుడవలన ప్రాక్తనస్మృతి ఉదయింపజేయబడినప్పుడు, శరత్ - కాలమరదెంచలోకముల కప్పుబడజేయు వర్షఋతువు తొలగునట్లు, రాజసంబంధమగు అజ్ఞానము బాధింపబడును. (ఇట్లే ముక్తులపట్లయనియు గ్రహించునది.)

ఘనప్రవాహయాఽకస్మాచ్చిత్తేహ సైవ వర్తతే
య ఏవోచ్చైఃస్వర స్తన్త్ర్యాః స ఏవాక్రామతి శ్రుతిమ్. 48

ప్రాక్తన, వర్తమాన స్మృతు (సంస్కారము) లలో నెయ్యది ప్రబలముగనుండునో, అయ్యదియే వర్తిల్లును. (ఈ స్మృతిని నిరాకరించుటకై, శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనముల ఆవశ్యకత). వీణా - తంత్రిల, ఎద్దానిధ్వని పెద్దగనుండునో, అయ్యదియే శ్రుతికి దగులునుగదా !

అహమేకోఽహమాత్మాస్మీత్యేకాం భావయ భావనామ్
తయా భావనయా యుక్తః స ఏవ త్వం భవస్యలమ్. 49

నీవు, 'నే నద్వితీయ ఆత్మను' అని ఏకత్వభావన నొనర్పుము. ఈ భావనతో యుక్తుడవై యున్న నీవు ఆ బ్రహ్మమే కాగలవు.

ఏవం హ్యసంభవదిదం త్వవిరాగభాస్వ
త్తత్స్వత్త్వముత్తమపదం పరమేకదేవః
పూజాసుపూజకసుపూజనపూజ్యరూపం
కించిన్న కించిదివ చిత్తపదైకమూర్తిః. 50

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే ద్వైతైక్యప్రతిపాదనం నామ త్రయస్త్రింశః సర్గః ॥ 33 ॥

అందువలన, బాహ్య - పూజ నినుబోలువారికి తగదు, తుచ్ఛఫలముల గోరువారే ఇద్దాని నొనర్తురు; ఇది వారిపట్లనే చెల్లును. నీకు పూజనీయమగు దేవత ఆ పరమార్థ - సత్ ఒక్కటియే. ఇదిగాక తక్కిన అర్చనా యత్నములు (అనగా ప్రతిమా నిర్మాణము, పూజాద్రవ్యసంగ్రహము, పూజారి మున్నగునవి) నీకు లేవు. ఈ సామగ్రి అంతయు అలీకమగు మనస్సుయొక్క కల్పన మాత్రమే యైయున్నది. దీన వాస్తవమగు దేవుని పూజ వీలుపడదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ - పూర్వభాగమున ద్వైతైక్యప్రతిపాదనమను ముప్పది మూడవ సర్గము ॥ 33 ॥

చతుస్త్రింశః సర్గః.

[సౌషుప్తమిహ తుర్యం చ తుర్యాతీతపదం తథా
ఉపదిశ్యేశ్వరోఽత్రైవ విశ్రాన్త ఇతి వర్ణ్యతే

సుషుప్తి, తురీయము, తురీయాతీత పదముల నుపదేశించి, ఈశ్వరుడు విశ్రమించుట వర్ణింపబడుచున్నది.]

ఈశ్వర ఉవాచ :—

ఇత్థం స్థితమిదం విశ్వం సదసద్దేవరూపి చ
ద్వైతైక్యపదనిర్ముక్తం యుక్తం ద్వైతైక్యమప్యతః. 1

ఈశ్వరుడు:— ఈ దేవపూజవలన సదసద్రూపమగు విశ్వమే పూజింపబడుచున్నది. విశ్వము బాధిత - దృష్టికి అసత్తు అయినను, అధిష్ఠానదృష్టికి సత్తు; వ్యావహారికదృష్టికి దీనియందు ఏకత్వద్విత్వములున్నవి, పారమార్థికదృష్టియందివి ఏమియునులేవు. ఈ విషయములన్నియును యుక్తియుక్తములు.

చితేః కలఙ్కవైరూప్యమితి సంసారతాం గతమ్
అకలఙ్కమసంసారి తచ్చాభిన్నాద్వయాత్మకమ్. 2

చైతన్యముయొక్క మోహవైకల్యమే సంసారము; తత్త్వదృష్టికి చైతన్యము నిష్కళంకము, అసంసారి, అద్వయము, భేదరహితము.

ఇయమస్మీతి సంప్రాప్తకలఙ్కా చిన్నిబధ్యతే
ఏతామేవ కలాం బుద్ధ్వా స్వకాభిన్నాం విముచ్యతే. 3

'ఈ దేహాదులు నేను' అని భావించుకొని, ఆ కళంకమున చైతన్యము బంధింపబడుచున్నది; ఈ కల్పనయొక్క కర్త తనమండి వేఱుగాదని గ్రహించి విడివడుచున్నది.

చిద్ధర్మాకారతాభావాద్ద్విత్వాత్సత్త్వం సముజ్ఝతి
సుఖాదిమిలితాం ధత్తే న సత్యాం సదితి క్షణాత్. 4

ఈ చైతన్యమే బాహ్యపదార్థముల భావించి, ద్విత్వమునుబొంది, తన అఖండసత్తను పరిత్యజించుచున్నది; శారీరకములగు సుఖదుఃఖములతోఁగూడిన ఈ కల్పిత - అసత్యపదార్థములను సత్యములుగ గ్రహించుచున్నది.

శుద్ధా నిరంశా సత్యా వాఽసత్యా వేత్యేవమాదిభిః
విముక్తా నామశబ్దార్థైః సర్వైః సర్వాత్మికాపి ఖమ్. 5

వ్యావహారికదృష్టికి ఇయ్యది నామరూపాత్మకముగ దోచుచున్నను, ఇందెట్టి ధర్మమును లేదు. ఇందు సత్య - అసత్యాది విధములగు వికల్పములు, నామరూపములు లేవు. ఇయ్యది వాస్తవమునకు నిరవయవము, విశుద్ధము.

సర్వం నిరుపమం శాన్తం మనస్యైతత్త్రిమార్గగమ్
బ్రహ్మేదం బృంహితం బ్రహ్మ శక్త్యాఽఽకాశవికాసయా. 6

పూర్ణమును, నిరుపమమునునగు బ్రహ్మమే మొదట ఆకాశమువలె వికాసమునంది జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులతోఁగూడిన సంసారమును, ఆధ్యాత్మిక, ఆధిదైవిక, అధిభౌతికమార్గములు గల జగత్తును, తన శక్తివలన వికసింపజేయుచున్నది.

మనసా మనసి చ్ఛిన్నే స్వేన్ద్రియావయవాత్మని
సత్యాలోకాజ్జగజ్జాలే పరిచ్ఛిన్నే విలయం గతే. 7

తన ఇంద్రియములలో నొక్కటియగు మనస్సువలన మనస్సును ఖండింప, సత్యము ప్రకాశించి, జగజ్జాలముల విలోపమొనర్చును.

ఛిద్యతే శీర్ణసంసారకలనా కల్పనాత్మికా
భృష్టబీజోపమా సత్తా జీవస్య ఇతినామికా 8

అప్పుడు కల్పనయగు ఈ క్షుద్రసంసారము భంగింపబడుచున్నది; ఇట్టి స్థితినిబడడిన జీవుని ఉనికి, 'ఇతి' అను శబ్దమున (ఉపనిషత్తుల జెప్పబడియున్నట్లు) నిర్దేశింపబడును. ఈ జీవుడు మఱల జన్మనుబొందకపోవుటవలన ఇతని సత్త, వేయింపబడి అంకురోత్పాదనశక్తిని గోలుపోయిన బీజముతో బోల్పబడుచున్నది.

పశ్యన్తి నామ కలితోత్సృజన్తీ చేత్యచర్వణామ్
మనోమోహాభ్రనిర్ముక్తా శరదాకాశకోశవత్. 9

దృశ్యపదార్థములన్నియును బాధింపబడుటవలన, ఈ సత్త అప్పుడు కేవలము దృక్ - స్వరూపముగ మారుచున్నది. అందువలన నియ్యది 'పశ్యంతీ' (ద్రష్ట) అను పేరిటగూడ పేర్కొనబడును. ఆ జీవుడు చేత్యవిషయముల (చిత్తవిషయముల) స్మరించుటగూడ మాని, మనో - మోహమను మేఘములనుండి విడివడి, శరత్కాల ఆకాశమువలె నిర్మలమై విరాజిల్లును.

శుద్ధాచిద్భావమాత్రస్థా చేత్యచిచ్ఛావలం గతా
సమస్తసామాన్యవతీ భవతీర్ణభవార్ణవా. 10

ఇంతకుమునుపు ఈతఁడు విషయవస్తువుల గుఱించి చిత్తచాపల్యమును బొందుచున్నను, ఈ జీవన్ముక్తస్థితియందు, అది తొలఁగిపోవుచున్నది; అతఁడు సంసారసాగరమునందుండి, జీవద్దశయందే ఉత్తీర్ణుఁడై, నిఖిలపదార్థముల సత్తయగు కేవలచైతన్యరూపమును బొందును.

అపునర్భవసౌషుప్తపదపాణ్డిత్యపీవరీ
పరమాసాద్య విశ్రాన్తా విశ్రాన్తా వితతే పదే. 11

అప్పుడాతఁడు పునర్జన్మ - బీజ - రహితమగు సౌషుప్తపద (నిరతిశయానంద స్వరూప) - పాండిత్యము నపరిమితముగఁబొంది, గొప్పదగు బ్రహ్మపదమున విశ్రమించును.

ఏతత్తే మనసి క్షీణే ప్రథమం కథితం పదమ్
ద్వితీయం శృణు విప్రేన్ద్ర శక్తేరస్యాః సుపావనమ్. 12

విప్రేంద్రా! నీ కింతవఱకు మనోక్షయమున చైతన్యముబొందు స్థితిని జెప్పితిని; ఇప్పుడు పవిత్రమగు ద్వితీయావస్థను జెప్పుచున్నాఁడను. వినుము.

ఏషైవ మనసోన్ముక్తా చిచ్ఛక్తిః శాన్తిశాలినీ
సర్వజ్యోతిస్తమోముక్తా వితతాకాశసున్దరీ. 13

మనోదశనుండి విడివడిన ఈ చైతన్యమే, సూర్యచంద్రాది జ్యోతిష్పదార్థములనుండియు, అజ్ఞానాది అంధకారములనుండియు విడివడిన శాంతిమయమమై విశాలమగు ఆకాశమువలె స్వచ్ఛభావమున వెలయును.

ఘనసౌషుప్తలేఖావచ్ఛిలాన్తఃసన్నివేశవత్
సైన్ధవాన్తస్థరసవద్వాతాన్తఃస్పన్దశక్తివత్. 14
కాలేన యత్ర తత్రైవ పరాం పరిణతిం యదా
శూన్యశక్తిరివాకాశే పరమాకాశగా తదా. 15
చేత్యాంశోన్ముఖతాం నూనం త్యజత్యబ్ధివివ చాపలమ్
వాతలేఖేవ చలనం పుష్పలేఖేవ సౌరభమ్. 16
కాలతాకాశతే త్యక్త్వా సకలే సకలాకలా
న జడా నాజడా స్ఫారా ధత్తే సత్తామనామికామ్. 17
దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నమహాసత్తాపదం గతామ్
తుర్యతుర్యాంశకలితామకలఙ్కామనామయామ్. 18
కాంచిదేవ విశాలాక్ష సాక్షివత్సమవస్థితామ్
సర్వతః సర్వదా సర్వప్రకాశస్యాదుతత్పరామ్. 19

ఆనంతర మయ్యది కాలక్రమమున గాఢసుషుప్త్యనుభవమువలెను, పాషాణకాఠిన్యమువలెను, సైంధవమునందలి రసమువలెను, వాయువునందలి స్పందశక్తివలెను, ఎప్పుడెచ్చటఁ కేవల చిన్మాత్రరూపముగ పర్యవసించునో, అప్పుడు ఆకాశమునందలి శూన్యతవలె పరమాకాశముతో గలసి, బాహ్యవిషయ - ఔత్సుక్యమును విడచి, వాయువువలన గదల్పబడని నీటివలె నిశ్చలభావమున వెలయును. అప్పుడు ఇయ్యది వాతలేఖ (వాయుకణము) స్పందమును త్యజించునట్లును, పుష్పము సౌరభ

మును వీడునట్లును, దేశ, కాలముల త్యజించి, సమస్త - దృశ్యవస్తువుల అనుభవమునుండి విడివడును. అనంతరము జడాజడభావములనుండి విముక్తినంది, అపరిచ్ఛిన్నత్వమునుబొంది, ఒకానొక అనిర్వచనీయసత్తను బొందును. ఈ మహాసత్త దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నము. ఆ స్థితి తురీయము, అకలంకము అనామయము, ఆ స్థితియందలి ఆనందము అన్నివస్తువులనుండి, అన్నికాలముల లభించు ఆనందము కంటె మహత్తరమైనది. ఈ ఆనందమునుగాంచుచు, విశాలాత్ముని వలె జీవన్ముక్తపురుషుడు వెలయుచుండును.

ఏషా ద్వితీయా పదతా కథితా తవ సువ్రత
తృతీయం శృణు వక్ష్యామి పదం పదవిదాం వర. 20

సువ్రతా! నీ కిప్పుడు ఈ చైతన్యముయొక్క ద్వితీయస్థితిని జెప్పితిని. తత్వవిచ్ఛ్రేష్ఠా! ఇక, తృతీయ అవస్థను జెప్పుచున్నాడను. వినుము.

ఏషా దృక్చేత్యవలనాదనామారూపదం గతా
బ్రహ్మాత్మేత్యాదిశబ్దార్థాదతీతోదేతి కేవలా. 21

ఈ చైతన్యము బ్రహ్మాకార - అఖండ చిత్తవృత్తిని దాని, ననుసరించియుండు బ్రహ్మైక్యభావమును బొందుటవలన నామరూపాతీతమగు బ్రహ్మము, ఆత్మ మున్నగు సంజ్ఞల నతిక్రమించి, కేవల స్వరూపమున వెలయును.

స్థైర్యేణ కాలతః స్వస్థా నిష్కలఙ్కా పరాత్మనా
తుర్యాతీతాది నామత్వాదపి యాతి పరం పదమ్. 22

అప్పుడయ్యది షడ్విధభావవికారములనుండి విడివడి, కాలముకంటెగూడ శాశ్వతమై, తమస్సునకు పరముననున్న స్వస్వరూపమున నిష్కలంకమై, తురీయాతీతాది నామములకుగూడ అతీతమై, పరమపురుషార్థరూపమును బొందును.

సా పరా పరమా కాష్ఠా ప్రధానం శివభావతః
చిత్త్యైకా నిరవచ్ఛేదా తృతీయా పావనీ స్థితిః. 23

ఇదియే సుఖములన్నిటియొక్క పరమావధి; శుభములన్నిటిలోను ప్రధానము. వినాశనములేని ఈ పవిత్రస్థితియే, చైతన్యముయొక్క తృతీయ అవస్థ.

చిరమస్యాంప్రతిష్ఠాయాం సర్వాధ్వాధ్వగదూరగా
సా మమాప్యఙ్గ వచసాం న సమాయాతి గోచరమ్. 24

వత్సా! ఈ భూమికయందు వసించుట చాల కష్టము. ఇది అన్నిమార్గములకును, అందలి పథికులకును దూరమై వెలయుచున్నది. నా వాక్కులకుగూడ అతీతమై అభివర్ణింప శక్యముగాకయున్నది.

త్రిమార్గకలనాతీతమితి తే కథితం మునే
తిష్ఠ తస్మిన్పదే నిత్యమితి దేవః సనాతనః. 25

మునీ! ఈ చెప్పబడిన చైతన్యము జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తుల కతీతము; ఇందు నీవు నిత్యమధివసింపుము. ఇదియే సనాతనమగు పరమదైవము.

ఏతన్మయమిదం విశ్వం మునే తన్మయ వేదనాత్
సత్యసంవేదానాన్నేదం నచ నేదం మునీశ్వర. 26

మునీ! ఈ విశ్వముయొక్క ఉపాదానకారణము చైతన్యము అని భావించిన, విశ్వమంతయు చిన్మయమే యగుచున్నది. మునీశ్వరా! దీనిని ఉపాదానముకంటె అద్వితీయ సత్యముగ భావించిన, ఈ విశ్వము తన్మయము కాదు. కాని, చైతన్యమ్మును ఈ రెండువికల్పములకంటె అతీతమైయున్నది.

నేదం ప్రవర్తతే కించిన్నేదం కించిన్నివర్తతే
శాన్తం సమసమాభాసం ప్రథతే స్వస్య కోశవత్. 27

వాస్తవమున కీ విశ్వమేమియును గాదు. ఇది ఉత్పన్నమగుచుండుట లేదు, లేక వినష్టమగుచుండుటయునులేదు. కనుక, విశ్వ (బ్రహ్మాండమంతయు ఏకాకారమగు ఆకాశ-కోశమువలె) శూన్యము.

అద్వైతైక్యాదసంక్షోభాద్ఘనచేతనయా తయా
అవికారాదిమత్త్వాచ్చ నిత్యానిత్యతయా చిరమ్. 28

ఏలయన, కేవలము చైతన్య మొక్కటియే, అద్వైతఘన-చేతనరూపమున వెలయుచున్నది. నిర్వికారమగు దీనికడ (ఆపేక్షిక) నిత్యములగు ఆకాశ, కాలాదులు గూడ అనిత్యములు.

చిద్ఘనత్వాచ్ఛిశుశిలాకోశానాం జగతామపి
మనాగపి న భేదోఽస్తి సతామప్యసతామపి. 29

శిశుకల్పితములగు ఆకాశ - శిలాకోశములకును, జగత్తులకును భేదములేదు. ఇవి చైతన్యసత్తవలననే అసత్యములయ్యు సత్యములుగను, సత్యములయ్యు అసత్యములుగను దోచుచున్నవి.

సమస్తం సుశివం శాన్తమతీతం వాగ్విలాసతః
ఓమిత్యస్య చ తన్మాత్రా తుర్యా సా పరమా గతిః. 30

ఇదంతయును వాక్కున కతీతమగు శాంత, శివస్వరూపము. ప్రణవముయొక్క తురీయ మాత్రయగు బ్రహ్మమే పరమగతి.

శ్రీవాల్మీకి రువాచ:—

ఇత్యుక్తవానమలదృక్పరిణామతోఽస్మిన్
పారే పదే సముపశాన్తరవాభిధానే
తూష్ణీమతిష్ఠదమునా మునినా చ సార్ధం
విశ్రాన్తవృత్తిరథ తత్ర ముహూర్తమీశః. 31

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే పరమేశ్వరోపదేశో నామ చతుస్త్రింశః సర్గః ॥ 34 ॥

శ్రీవాల్మీకి:— భగవంతుడగు ఈశ్వరుడిట్లు ఉపదేశము నొసంగి, మునిశ్రేష్ఠుడగు వసిష్ఠుని తోడను, స్కందనంద్యాది పరిజనులతోడను గూడి సర్వసంసారోపశమగు తురీయపదమున విశ్రాంతి

నంది, ముహూర్తకాలము నిశ్చేష్టాభావమున వెలయసాగెను; అప్పుడాతని చిత్తవృత్తి పరమానంద చిదేక రసరూపముగ పరిణతి నందెను. అందువలన, తదితర ఇంద్రియములుగూడ చేష్టారహితములవ, అతడు నిశ్చలత్వము నందెను.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ - పూర్వభాగమున పరమేశ్వరోపదేశమను ముప్పదినాల్గవ సర్గము ॥ 34 ॥

పఞ్చత్రింశః సర్గః.

[బ్రహ్మవిష్ణుహరాదీనామత్ర యః పరమః పితా
మహాదేవః పరాత్మాసౌ పూజ్యసీమాన్త ఈర్యతే.

బ్రహ్మవిష్ణుహరాదులకు గూడ పరమపితయును, పరమాత్మయునునగు మహాదేవుని పరమపూజ్యత్వము ఈప్రకరణమున వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

తతో ముహూర్తేన హరో గౌరీకమలినీసరః
మద్వికాసోన్ముఖం స్వైరం వికాసం బహిరాదదే. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— అంత ముహూర్త కాలము జరుగ, గౌరీదేవియను పద్మమున కాశ్రయమైన సరోవర మనదగు హరుడు నన్ను ప్రబోధితు నొనర్ప (భక్తవాత్సల్యాతిశయమున) కన్నుల దెఱచెను.

దృక్ఛ్రియో ద్యోతయామాస ముఖాకాశతలోదితః
బోధం సముద్గకాదర్క అంశురాశిరివోద్గతః. 2

సూర్యచంద్రాదులను నేత్రత్రయము ముఖాకాశమున ప్రకాశించి, సూర్యుడు దివాభాగమును సూచించునట్లు, అయన సమాధినుండి లేచుటను దెల్పెను.

ఈశ్వర ఉవాచ:—

మునే మననమాహృత్య స్వసత్తైవాశు నీయతామ్
త్వమర్థం మాహరానర్థం పవనః స్పన్దతామివ. 3

ఈశ్వరుడు:— మునీ! నీవు మొట్టమొదట విచారమువలన వెంటనే స్వస్వరూపమును గ్రహింపుము. వాయువు వీవమొదలిడి ఆకాశమును ధూళిమయమొనర్చునట్లు నిన్నువర్థజాలముల జిక్కువడ జేసికొనకుము.

ద్రష్టవ్యమిహ యత్కించిత్తద్దృష్టం కిం సమం భ్రమైః
నహి హేయముపాదేయం చేహ పశ్యామి తద్విదః. 4

చూడదగు బాహ్యవిషయముల నన్నిటిని జూచితివి; ఇంకను భ్రాంతియందు పడియుండ నేల? తత్త్వవేత్తలీ భ్రాంతిమయ సంసారమున హేయోపాదేయములలో నేయొక్కటియును గాంచ జాలకున్నారు.

శాన్త్యశాన్తిమయానేతాన్వికల్పాన్సలయన్నసి
ధీరోసి నాన్యథా స్థిత్వా త్వమేవ భవ చాత్మదృక్. 5

నీవు కర్తవలె, శాంతిమయములను అశాంతిమయములునునగు ఈ వికల్పముల నన్నిటిని ఖండించి ధీరుడవైతివి. ఇట్లు ఖండింపకున్న నీవు ధీరుడవన జాలెడువాడవుకావు. ఇప్పుడు నీవు ఆత్మ దర్శనము నొనరింపుము.

ఇమాం దృశ్యదశామాశు బాహ్యాబోధాయ వా పునః
సమాశ్రిత్య మదుక్తం త్వం శృణు తూష్ణీం స్థితేన కిమ్. 6

నీవిప్పుడు సమస్తప్రపంచమునకు వెలుపల వెలయు ఆత్మను గ్రహింప, ప్రస్తుతము దృశ్యదశయందే యుండి, నా యుపదేశమును వినుము. ఆత్మలాభార్థము ప్రయత్నింపుము; ప్రయత్నింపకున్న ఏమియును లభింపదు.

ఇత్యుక్త్వా బాహ్యాబోధస్త్వం మాభవేతి త్రిశూలధృక్
ప్రాణేనేదం దేహగేహం పరిస్ఫురతి యన్త్రవత్. 7

ఇట్లుపల్కి త్రిశూల ధరుండు 'బాహ్యదేహాదుల ఆత్మబుద్ధిని పరిత్యజింపుము' అని ఉపదేశించి, దేహాత్మబుద్ధిని త్యజించు ఉపాయమును జెప్పదొడగెను. ఈ శరీరగృహము ప్రాణ వాయువువలననే యంత్రమువలె చలించుచున్నది.

ప్రాణహీనం పరిస్పన్దం త్యక్త్వా తిష్ఠతి మూకవత్
చాలనీ పావనీ శక్తిః శక్తిః సంవేదనీ చితిః. 8

ప్రాణవాయువులేకున్న ఈ శరీరము నిస్పందమై మూగవానివలె నుండెడిది. శరీరమునందలి చలన శక్తి వాయువునకును, జ్ఞానశక్తి చైతన్యమునకును జెందియున్నది.

సా మూర్తా ఖాదపి స్వచ్ఛా సత్సత్తైవాత్ర కారణమ్
వినశ్యతః ప్రాణదేహా వియోగాన్మరుదేవ చ. 9

ఈ జ్ఞానశక్తి రూపహీనము; ఆకాశముకంటెను నిర్మలము. సద్వస్తువుల ఉనికియే దీని అస్తిత్వమునకు గారణము. స్పందశక్తికి కారణమగు యీ ప్రాణము శరీరములేకున్న సామాన్య - వాయు రూపముననే యుండెడిది.

చిదాత్మా ఖాదపి స్వచ్ఛో న వినశ్యతి కిం భ్రమైః
మనఃప్రాణమయే దేహే చిత్తత్త్వం పరిజాయతే. 10

ఇక చిదాత్మయన్ననో, ఆకాశముకంటె నిర్మలుడును, వినాశరహితుడును నైయున్నాడు; నీవేల వ్యర్థముగ జననమరణములను భ్రమయందు పడుచున్నావు ? మనోప్రాణమయమగు యీ శరీరమున చైతన్యము అభివ్యక్తినందుచున్నది.

ముకురే హ్యమలాభాసే ప్రతిబిమ్బం ప్రవర్తతే
సదప్యగ్రగతం వస్తు ప్రతిబిమ్బక్రియాం వినా. 11

నిర్మలదర్పణమున ప్రతిబింబము పడుటలేదా ? వస్తువున్నను (కొన్నితావుల) ప్రతిబింబ ముండదు.

యథా నాస్తి మలోపేతే ముకురే మునినాయక
తథా నాస్తి గతప్రాణో విద్యమానేఽపి దేహకే. 12

మునినాయకా! మలిన - దర్పణమున వస్తువున్నను ప్రతిబింబము పడనట్లు, ప్రాణములేని శరీరమున చిత్తు ఉండదు.

సర్వగాపి చిదుచ్ఛూనబోధాత్స్పన్దాదికం ప్రతి
బోధాత్కలజ్కవిమలా చిదేవ పరమం శివమ్. 13

సర్వవ్యాపియగు యీ చైతన్యము, బాహ్యవస్తు - ఆకారితమగు చిత్తవృత్తుల శరీరమును స్పందింపజేయుచున్నది — యీ చైతన్యమే బ్రహ్మకారిత చిత్తవృత్తివలన తత్త్వబోధనంది, పరమ కల్యాణమయమగు కైవల్యరూపమున విరాజిల్లును.

విదుర్దేవం తదాభాసం సర్వసత్తార్థదం తథా
స హరిః స శివః సోఽజః స బ్రహ్మా స సురేశ్వరః. 14

ఈ చైతన్యమే వస్తువుల ప్రకాశింపజేసి, వాటికి సత్తను అనుగ్రహించుటవలన దేవశబ్ద వాచ్యమగుచున్నది. హరి, హర, బ్రహ్మ, ఇంద్రులుగూడ యీ చైతన్యమే.

అనిలానలచన్ద్రార్కవపుః స పరమేశ్వరః
స ఏష సర్వగో హ్యాత్మా చిత్తనిశ్చేతనః స్మృతః. 15

నిఖిలచైతన్యాకృతియును, సర్వగామియును, చైతన్యస్వరూపమునునగు యీ చైతన్యమే అనిలానల చంద్రసూర్యరూపముల దాల్చుచున్నది.

దేవేశో దేవభృద్ధాతా దేవదేవో దివః పతిః
మహాచితిః సముల్లాసం మహ్యాస్తీవ న కేచన. 16

ఈ ఆత్మయే దేవతల పాలించు దేవదేవేశుడగు స్వర్గపతి. దీనిని ఎఱింగినవారు శోక రహితులగుచున్నారు.

యే నామ తే జగత్యేతే బ్రహ్మవిష్ణుహరాదయః
పరస్మాత్పరినిర్యాతా బ్రహ్మవిష్ణుహరాదయః. 17
కణాస్తప్తాయస ఇవ వారిధేరివ బిన్దవః
తేష్వివ భ్రమభూతేషు జాతేష్వివ పరాత్పదాత్. 18
స్థితేషు భ్రమబీజేషు కల్పనాజాలకర్తృషు
సహస్రశతశాఖేయమవిద్యోదేతి పీవరీ 19
వేదవేదార్థవేదాదిజీవజాలజటావలీ
తతస్తస్యా అనన్తాయాః ప్రసృతాయాః పునఃపునః. 20

అట్టివారే బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులగుచున్నారు, వారందఱును ఆ పరతత్త్వమునుండియే, కాల్చిన లోహశకలమునుండి అగ్నికణములు వెలువడునట్లును, సముద్రమునుండి జలబిందువులు అటునిట బడునట్లును, వెలువడినారు; కాని, ఆ పరమపదమునుండి వెలువడిన ఈ బ్రహ్మాదులందఱును భ్రాంతిమయులు; వీరు కల్పనాజాలముల విస్తరింప చేయుచున్నారు. అవిద్య యొక్కటియే బ్రహ్మాది ప్రపంచరూపమైన శాఖోపశాఖల వ్యాప్తమై విస్తృతమగుచున్నది. వేదములు, వేదార్థములు, క్రియాకలాపములు జీవులు మున్నగునవన్నియును అవిద్యాలతయందే చిక్కువడియున్నవి.

సంపన్న దేశకాలాద్యాః క్రమః స్యాద్వర్ణనాసు కః
బ్రహ్మవిష్ణుహరాదీనామతోఽయం పరమః పితా. 21

దేశకాలముల గల్పించునదియును, అనంతమునునగు ఈ అవిద్య మఱల మఱల ఎన్నివిధములుగ బ్రసరించుచున్నదో వర్ణించుట అసాధ్యము. పైనజెప్పబడిన చైతన్యమే బ్రహ్మవిష్ణు శివాదులకు గూడ పరమపిత.

మూలబీజం మహాదేవః పల్లవానామివ ద్రుమః
సర్వసత్తాభిధః సర్వః సర్వసంవేదనైకకృత్. 22

ఈ మహాదేవుడే, చెట్టు పల్లవములకు గారణమైనట్లు అందఱికిని మూలమగుచున్నాడు. సర్వస్వరూపమగు చిదాత్మయే అన్నిటియొక్క సత్తయైయున్నది; అతడే వివిధములగు జ్ఞానములను కలుగ జేయుచున్నాడు.

సర్వసత్తాప్రదో భాస్వాన్సన్ద్యోఽభ్యర్చ్యశ్చ తద్విదః
ప్రత్యక్షవస్తువిషయః సర్వత్రైవ సదోదితః. 23

ఇయ్యది ప్రతివస్తువుయందునను, అన్నిఇంద్రియములను అభివ్యక్తపఱచుచున్నది; సదా సర్వత్ర తేజోవంతమై ఉదయించుచు, తత్త్వవేత్తల వందనార్చనముల కాకరమగుచున్నది.

సంవేదనాత్మకతయా గతయా సర్వగోచరమ్
న తస్యాహ్వానమన్త్రాది కించిదేవోపయుజ్యతే. 24

ఈ చైతన్యము సర్వత్ర వెలయుచుండుటవలన సామాన్యపూజలయందవసరమగు ఆవాహనాది మంత్రములతో నవసరములేదు; ఆత్మ చైతన్యరూపమున సర్వత్ర లభ్యము.

నిత్యాహూతః స సర్వస్థో లభ్యతే సర్వతః స్వచిత్
యాం యాం వస్తుదశాం యాతి తత ఏవ మునే శివమ్. 25

స్వరూపం సమవాప్నోతి రూపాలోకమనోదృశామ్
అద్యం పూజ్యం నమస్కార్యం స్తుత్యమర్ఘ్యం సురేశ్వరమ్. 26
ఏనం తం విద్ధి వేద్యానాం సీమాన్తం మహతామపి
ఏతమాత్మానమాలోక్య జరాశోకభయాపహామ్
సంభృష్టబీజవజ్జన్తుర్న భూయః పరిరోహతి. 27

ఈయన నిత్య – అహ్వానమును గొని, జ్ఞానస్వరూపమున అన్నియెడల, అన్నివేళల లభ్యుడగుచున్నాడు. మునీ ! ఈయన ఏయే వస్తురూపమును గైకొనునో ఆయావస్తువుల స్వరూపమును, మననకారణమగు మనస్సును, సాక్షీ, దృష్టులరూపమును తానే గ్రహించుచున్నాడు. నీవు సురేశ్వరుడగు ఈ చిదాత్మనే అన్నిటికిని ఆద్యునిగను, పూజ్యునిగను, నమస్యునిగను, స్తుతింపబడదగువానిగను దెలిసికొనుము. మఱియు ఈయన మహద్వస్తువుల పరాకాష్ఠమనిగూడ గ్రహించునది. జరాశోకభయవినాశకరమగు ఈ ఆత్మతత్త్వమును గ్రహించిన, జీవునకు సంభృష్టబీజమువలె, మఱి జన్మలేదు।

సకలజన్తుషు య త్త్వభయప్రదం
విదితమాద్యముపాస్యమయత్నతః
త్వమజమాత్మగతం పరమంపదం
భవసి కిం పరిముహ్యసి దృష్టిషు. 28

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే మహాదేవస్య పూజ్యసీమాన్తత్వకథనం నామ పఞ్చత్రింశః సర్గః ॥ 35 ॥

అందరికియొక్క జ్ఞానస్వరూపమై వెలయుచు అభయమునొసగు ఈ ఆదిదేవుని ఉపాసన అత్యంతసులభము; అజమగు ఆ యాత్మతత్త్వము నీవే యగుచున్నాడవు. వ్యర్థముగ బాహ్యదృష్టుల మూఢుడవగుచుంటి వెందులకు ?

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ - పూర్వార్ధమున మహాదేవుని పూజ్యాసీమంతవర్ణనమను ముప్పది యైదవ సర్గము ॥ 35 ॥

షట్ త్రింశః సర్గః

[సర్వవిశ్వోద్భవాత్తస్య సర్వకారేణ చ స్థితేః
సర్వాస్పర్శాద్విశుద్ధేశ్చ సర్వైశ్వర్యం ప్రపఞ్చ్యతే.

ఉద్భవ, స్థితి కారణమునగు సర్వేశ్వరుని నిర్లేపత్వ మీసర్గముయొక్క విషయము.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

తతశ్చిద్రూపమేవైకం సర్వసత్తాన్తరాస్థితమ్
స్వానుభూతిమయం శుద్ధం దేవం రుద్రేశ్వరం విదుః. 1

ఈశ్వరుడు:— చిద్రూపమగు ఈ ఆత్మను సాక్షాత్కారమొనర్చుకొనుటవలన పునర్జన్మ తొలగును. కనుక బ్రహ్మవేత్తలు, నిఖిలవస్తువుల సత్తారూపమున వెలయుచున్నదియును, స్వానుభూతిమయమును, విశుద్ధమునగు ఈ ఆత్మను సంసారరోగవినాశియగు సర్వేశ్వరుడని నిర్దేశించుచున్నారు.

బీజం సమస్తబీజానాం సారం సంసారసంసృతేః
కర్మణాం పరమం కర్మ చిద్ధాతుం విద్ధి నిర్మలమ్. 2

నిర్మల చిత్స్వరమగు ఈ ఆత్మను నీవు, నిఖిలబీజములకు బీజముగను, (కారణకారణము) సంసారసారముగను, కర్మలన్నిటిలోను ఉత్తమముగను గ్రహింపుము.

కారణం కారణౌఘానామకారణమనావిలమ్
భావనం భావనౌఘానామ భావ్యమభవాత్మకమ్. 3

ఈయన సర్వకారణకారణమయ్యు, పారమార్థికముగ ఎద్దానికిని కారణముగాడు - నిష్కళంకుడు, భావింపబడు పదార్థసమూహముల భావనా-స్వరూపుడయ్యు తన అభావనీయ అభవ (జన్మరహిత) స్వరూపమున ఈయన వెలయుచున్నాడు.

చేతనం చేతనౌఘానాం చేతనాత్మని చేతనమ్
స్వం చేత్యచేతనం చేత్యపరమం భూరిభావనమ్. 4

ఈయన బుద్ధివృత్తుల నన్నిటిని ప్రకాశమొనర్చుచున్నాడు; చైతన్యాత్మకులగు జీవుల అంతరమున చిత్సారరూపమున వెలయుచున్నాడు ఈయన తన ప్రత్యక్-స్వరూపమున వెలయుచుండియు, బుద్ధివృత్తుల వ్యాప్తివలన, వేద్యములగు బాహ్యవస్తువుల నన్నిటిని ప్రకాశింపజేయుచున్నాడు. మఱియు, వేద్యవస్తుజాతముయొక్క అధిష్ఠానతత్త్వస్వరూపమున నొప్పుచున్నాడు. ఏకరూపుడయ్యు మాయవలన బహురూపముల భావింపబడుచున్నాడు.

ఆలోకాలోక మమలమనాలోక్యమలోకజమ్
ఆలోకం బీజబీజౌఘం చిద్ఘనం విమలం విదుః. 5

ఈ ఆత్మ సకలజ్యోతులయొక్క జ్యోతిస్స్వరూపము, అలౌకికమును, నిర్మలమునగు ఈ ఆత్మను ప్రకాశింప జేయునదెద్దియును లేదు, ఇది యొక్కటియే ప్రకాశమయమగు బీజము (మూల వస్తువు); అయ్యు, ఇయ్యది నానావిధ-బీజరూపమున, వెలయుచున్నది. ఈ విషయమును బ్రహ్మజ్ఞు లెఱుంగుదురు.

అసత్యం సన్మయం శాన్తః సత్యాసత్యవివర్జితమ్
మహాసత్తాదిసత్తాన్తే చిన్మాత్రం విద్ధి నేతరత్. 6

పృథ్వ్యాదులగు భూతములీ ఆత్మయందు వెలయుటలేదు. వ్యావహారిక సత్యము ప్రాతిభాసిక అసత్యము మున్నగున వెవ్వియు ఇందులేవు. జగత్సత్తయు, అవ్యాకృత-కారణసత్తయు బాధితమవ శేషించు చిన్మాత్రసాక్షియే ఈయన యని గ్రహింపుము.

స్వయం భవతి రాగాత్మా రఞ్జకో రఞ్జనం రజః
స్వయమాకాశమప్యాశు కుడ్యం భవతి మణ్డితమ్. 7

(ఇట్టి నిర్విశేషస్వరూపుడయ్యు) ఈయనయే చిత్తవికృతులను రంజనమునకు అవ్యాకృత కారణమును, కారణమును, రజోరూపమును నగుచున్నాడు. ఈయన ఆకాశస్వరూపుడయ్యు (రూపవిహీనుడయ్యు) వెనువెంటనే సుశోభితమగు కుడ్యమగుచున్నాడు (- రూపమును, కర్తృత్వమును గ్రహించుచున్నాడు.)

అస్మింశ్చిచ్చేతసి స్ఫారే జగన్మరుమరీచయః
స్ఫురితాః ప్రస్ఫురిష్యన్తి ప్రస్ఫురన్తి చ కోటయః. 8

చిత్తరూపమున వికాసమునందిన ఈ మహాచైతన్యమున అసంఖ్యాకములగు జగత్తులను మరు మరీచికలు దోచుచున్నవి, తోపగలవు, తోచియున్నవి.

స్వసత్తామాత్రసంపన్నం పదమస్మిన్స్వ తేజసి
న కించన చ సంపన్నమన్యదౌష్ణ్యాదివానలే. 9

స్వయంప్రకాశమగు ఈ చిదాత్మయందు జగత్తు తన సత్తను స్థిరపఱచుకొన్నను, స్థిరపఱచుకొనుటలేదనవలసివచ్చుచున్నది. అగ్నియందు, అంగారము, విస్ఫులింగము, ప్రభాదివైచిత్ర్యము లున్నను ఉష్ణస్వభావముండుటజేసి, వీటిని నిష్పుకంటె వేఱుగ పేర్కొనుటలేదుకదా.

గర్భీకృతమహామేరుం పరమాణుసమం విదుః
ఆచ్ఛాదితమహామేరుం పరమాణుసమం విదుః. 10

ఈ ఆత్మయందు సర్వవిరుద్ధ ధర్మముల సమావేశమున్నది. ఈయన మహామేరువును గర్భమున ధరించి, ఆచ్ఛాదనమొనర్చినను అణుస్వరూపుడని తత్త్వవేత్త లెఱుంగుదురు. *

గర్భీకృతమహాకల్పో నిమేషోఽసావుదాహృతః
ఆక్రాన్తకల్పేనానేన న సంత్యక్తా నిమేషతా. 11

ఈయన మహాకల్పమును గర్భమున ధరించినను నిమేషస్వరూపుడని చెప్పబడుచున్నాడు. ఈయన కల్పమునంతటిని ఆక్రమించుకొని వెలయుచున్నను ఈ నిమేష - పరిమిత - కాలత్వమును పరిత్యజించుచుండుటలేదు.

వాలాగ్రకాదప్యణునా వ్యాప్తానేనాఖిలా మహీ
సప్తాబ్ధివసనాప్యుర్వీ నాస్యాన్తమధిగచ్ఛతి. 12

ఈయన కేశాగ్రమువలె అత్యంతసూక్ష్మడయ్యు మహీమండలము నంతటిని వ్యాపించియున్నాడు. సప్తసాగర - వసనపరిహితయగు పృథివి ఈయన పరాకాష్ఠను జేరజాలకున్నది.

అకుర్వన్నేవ సంసారరచనాం కర్తృతాం గతః
కుర్వన్నేవ మహాకర్మ న కరోత్యేవ కించన. 13

ఈయన సంసారము రచింపకున్నను (సృష్టింపకున్నను), కర్తృత్వమును బొందినాడు. మహత్కర్మల నాచరించుచున్నను, ఈయనకు కర్తృత్వములేదు.

ద్రవ్యమప్యేష నిర్ద్రవ్యో నిర్ద్రవ్యోఽపి హి ద్రవ్యవాన్
అకాయోఽపి మహాకాయో మహాకాయోఽప్యకాయవాన్. 14

ఈయన ద్రవ్యమయ్యు ద్రవ్యముకాదు. ఈయనయందెట్టి ద్రవ్యములేకున్నను ఈయన ద్రవ్యవంతుడు. ఈయన శరీరరహితుడయ్యును, మహాశరీరి — బ్రహ్మాండ శరీరి. మహాశరీరుడయ్యును శరీర శూన్యుడు.

అద్యాప్యేష సదా ప్రాతః ప్రాతరప్యద్యతాం గతః
న వాద్యమద్య న ప్రాతస్త్వద్య ప్రాతశ్చ వా సదా. 15

ఈయన ఉషస్స్వరూపుడయ్యు, ప్రాతఃకాలము, ప్రాతఃకాలమైనను ఈయన ఉషస్స్వరూపమునకెట్టి ఆటంకములేదు. ఈయన ఉషయునుకాదు, ప్రాతఃకాలమునుకాదు; అయ్యు ఈరెండునుగూడ ఈయనయేయైయున్నాడు.

---

* అణోరణీయాన్ మహతో మహీయాన్ ఇతి శ్రుతిః

భిండిం భిండిం ఖిలేమత్తా పురుపిచ్ఛిలిసాలఘమ్
వివిచ్చలిత్సదాలోకాలాసో గులుగులుః శిలీ. 16

భిండి, భిండి, ఖిలేమత్త, పురుపిచ్ఛలి, సాలఘ, వివిత్, చలిత్, సదాలో, కాలాసో, గులుగులు, శిలీ —

ఇత్యాద్యనర్థకం వాక్యం తథా సత్యం స ఏవ చ
న తదస్తి న యత్సత్యం న తదస్తి న యత్త్వసౌ. 17

ఇత్యాదులగు అర్థవిహీనశబ్దములుగూడ ఈయనకడ సత్యములు గావచ్చును — వేదముల చెప్పబడిన శబ్దములవలె సత్యమేగావచ్చును. ఈయనయందు సత్యముగానిదియును, ఈయనగానిదియు నగు వస్తువేలేదు. (అనగా, అలీకములగు ఆకాశకుసుమాదులుగూడ ఈయనయందు సత్యములు; ఈయనకంటె వేఱుకావు.)

యస్మిన్సర్వం యతః సర్వం యః సర్వం సర్వతశ్చ యః
యశ్చ సర్వమయో నిత్యం తస్మై సర్వాత్మనే నమః. 18

ఎవ్వనియందు అంతయును, ఎవ్వనినుండి అంతయును, ఎవ్వడు సర్వమును, సర్వమునుండి ఎవ్వడును, ఎవ్వడు సర్వమయుడునునగు చున్నాడో, సర్వరూపుడగు ఆదేవునకు నమస్కారము.

యత్రాన్తరాలగహనేన విలాసవత్యా
హేలా విలోలఘనసర్జితయామలేన,
మల్లేన పల్లవదలామలమాలితానాం
లక్ష్మీర్మలతావిరలతా వలితేవ ముష్టిః. 19

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే పరమేశ్వరవర్ణనం నామ షట్‌త్రింశః సర్గః ॥ 36 ॥

పత్రపల్లవపరిశోభితమును, లతాజాలపరివృతమును, నిబిడాంగతరుయుక్తమును, నిబిడఘన సౌదామినీ కమనీయమును నగు విలాసిని తన ఫలపుష్పశోభవలన ఇతరవనముల శోభను పిడికిటివలె తనయందు ఇముడ్చుకొనుచున్నది.*

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్ధమున శివోపాఖ్యానమున పరమేశ్వరవర్ణనమను ముప్పదియాఱవ సర్గము ॥ 36 ॥

---

* ఆరోపమువలన అసత్తుగూడ సత్తగుచున్నదను విషయమును దెల్పుట కీశ్లోకము చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకము ద్వ్యర్థపదములతో గూర్పబడి, పైనజూపిన భావమును మొట్టమొదట తోపింప జేయుచున్నను, పలువిధముల వ్యాఖ్యానమొనర్పవచ్చును. అందొకటి — అమలదళపల్లవశోభితమగు వనమాలను ధరించినవాడును, పురుషప్రధానుడును, విశ్వంభరుడును నగు విష్ణువు, జగన్మోహనమును, నవనీరదనిందియునగు తనశరీరకాంతితో ప్రణయినియగు లక్ష్మీదేవిని ముష్టివలె ఏకీభూతమొనర్చుకొనినాడు.

సప్తత్రింశః సర్గః

[సదోయోగాదసతాం సత్తా శివస్యానన్తశక్తయః
ప్రధానశక్తేర్నియతేర్నృత్యం చాత్రోపవర్ణ్యతే.

సద్వస్తు సంయోగమున అసద్వస్తువు సత్తనుబొందురీతి, శివునియొక్క అనంతశక్తులు, ప్రధానశక్తియగు నియతియొక్క నాట్యము యీ సర్గమున ఉపవర్ణింపబడును.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

ఇత్యాదికానాం శబ్దానామర్థశ్రీః సత్యరూపిణీ
తస్మిన్సర్వేశ్వరే సర్వసత్తామణిసముద్గకే. 1

ఈశ్వరుడు:— ఈ సర్వేశ్వరునియందు పూర్వోక్తములును, అన్యములును నగు అర్థవిహీన వాక్యములుగూడ సత్యములగుచున్నవి. ఈయన జగత్సత్తయను మణికి పేటిక.

కా నామ విమలాభాసాస్తస్మిన్పరమచిన్మణౌ
న కచన్తి విచన్వన్తి విచిత్రాణి జగన్తి యాః. 2

మాయాయుక్తుడగు యీ బ్రహ్మమున ఏశక్తి వికసింపకుండ నుండగలదు ? ఈ చిత్ - మణియందున్న బీజశక్తి, ఆరోపింపబడు విచిత్రజగత్తులు స్పష్టముగనే ప్రకాశించుచున్నవి.

ఏషా బీజకణాన్తస్థా చిత్సత్తా స్వవపుర్మయమ్
లబ్ధ్వా మృత్కాలవార్యాది కరోత్యఙ్కుర మోదనమ్ 3

ఈశ్వరసంబంధమగు యీ చిత్సత్త, ధాన్యాదిబీజములయందుండి, క్షేత్రమున పరిష్కృతమగు మృత్తిక, జలము, సమయము, మున్నగు సహకారికారణముల సహాయ్యమున అంకురోత్పాదన మొనర్చి, క్రమముగ తండులభావమునంది అన్నమగుచున్నది.

ఫేనావర్తవివర్తాన్తర్వర్తిని రసరూపిణీ
కఠినేన్ద్రియసంబద్ధే కరోతి స్పన్దమమ్భసామ్. 4

ఈ యీశ్వరశక్తియే రసరూపమున నీటియొక్క నఱుగు అగుచున్నది, మఱియు, సుడిగుండమున వెలయుచు 'రాళ్లు రప్పలు' మున్నగు వానితోగూడి, నిమ్నోన్నతగతుల బొందుచున్నది. జిహ్వేంద్రియ సంయోగమున, యీ యీశ్వరశక్తియే సలిలరూపమున ప్రవేశించి, ఉదరమధ్యమున కదలికను గలిగించుచున్నది.

ఏషా కుసుమగుచ్ఛేషు రసరూపేణ సంస్థితా
కచతి ఘ్రాణరన్ధ్రేషు కరోతి పరిఫుల్లతామ్. 5

ఈ చిత్ - సత్తయే కుసుమగుచ్ఛముల మకరందరసగంధరూపమున వెలయుచు, ఘ్రాణేంద్రియమున వికాసమునంది, నాసాపుటముల ఉల్లాసమును గలిగించుచున్నది.

శిలాజస్థా శిలాజ్జాభామసతీం సత్యతాపదమ్
సర్గాధారదశాం ధత్తే గిరీన్ద్రైః స్థితిలీలయా 6

శూన్యమగు పర్వతము, తృణవృక్షాదులతో పూర్ణమై జననివాసమును గల్పించునట్లు, యీ చిత్సత్తగూడ శిలయందు ప్రవేశించి, దాని శూన్యభావమునుబోగొట్టి, దానికి వ్యవహారికసత్తను గల్పించుచున్నది. పర్వతము తన స్వరూపమును వీడకయే వృక్షాదుల గల్పించునట్లు, చిత్సత్తలేకున్న, 'శిల' యను బోధయే లోకమున నుండెడిదికాదు.

పవనస్పన్దకోశాత్మరూపిణీ త్వగిన్ద్రియమ్
సంసాధయత్యాత్మసుతం పితేవాత్మతయా తయా. 7

పిత ఆతనసుతుని స్వకార్య నిర్వహణార్థము వినియోగించునట్లు, ఈ చిత్సత్త సమస్త చలనములకును ఆకర (కోశ) మనదగు వాయురూపమును గ్రహించి, ఆరూపమునుండి ఉత్పన్నమైన త్వగింద్రియమును స్పర్శజ్ఞానార్థము వినియోగించుచున్నది.

అశేషసారసంపిణ్డమథ్యాత్మానం స్వసిద్ధయే
భావయిత్వా న కించిత్త్వమివ ఖత్వం కరోత్యలమ్. 8

ఈ చిత్సత్తయే మఱల తన వాస్తవస్వరూపసిద్ధికొఱకు — మోక్షార్థము — తన్ను నిఖిలజగత్తుయొక్క సమ్మిశితసత్తాత్మకమగు ఏకరూపమున భావించుకొని, జగత్తంతటిని ఆకాశమువలె శూన్యమొనర్చుచున్నది.

స్వసత్తాప్రతిబిమ్బాభమాకాశముకురోదరే
ధత్తే కల్పనిమేషాఙ్కం కాలాఖ్యమమలం వపుః. 9

ఈయనయే ఆకాశ-దర్పణమున, తనసత్తవలె తోచు కల్పనిమేషాదులతో గూడుకొనిన కాలుని రూపమున ప్రతిబింబించుచున్నది.

ఆమహాపఞ్చమేశానం పరిణామమయా ఇమే
ఇదమిత్థమిదం నేతి నియతిర్భవతి స్వయమ్. 10

(బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర సదాశివ ఈశాన తత్త్వములతో నారంభమైన ఈ జగత్తంతయు పరివర్తన శీలము. కార్యములనన్నిటిని సరిజూచు నియతియే మూలశక్తి; 'ఇది ఇట్టిది, లేక ఇట్టిది కాదు' అని చెప్పవీలులేదు. ఇది స్వయముగ నుత్పన్నమగుచున్నది.

సాక్షిణి స్ఫార ఆభాసే గృహే దీప ఇవ క్రియాః
సత్యే తస్మిన్ప్రకాశన్తే జగచ్చిత్రపరమ్పరాః. 11

అంధకారావృతమగు రాత్రియందు,గృహమధ్యమున దీపమున్ననే అచ్చటి వస్తువులు ప్రకాశించునట్లు, అపరిచ్ఛిన్నమగు ఈ చిజ్జ్యోతివలననే జగత్తులను చిత్రపరంపరలు ప్రకాశమునందుచున్నవి.

పరమాకాశనగరనాట్యమణ్డపభూమిషు
స్వశక్తివృత్తం సంసారం పశ్యన్తీ సాక్షివత్స్థితా. 12

ఈ నియతి పరమాకాశ-నగర-నాట్యశాలలో స్వశక్తిసంపాదితమగు సంసారనాటకమును దర్శించుచు సాక్షిభావమున వెలయుచున్నది.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

శివస్యాస్య జగన్నాథ శక్తయః కాః కథం స్థితాః
సాక్షితా కా చ కిం తాసాం వృత్తం స్యాత్కియదేవ తత్. 13

శ్రీ వసిష్ఠుడు:—జగన్నాథా! చిదాత్మయగు యీ శివుని శక్తు లెట్టివి? అవి ఎట్లు వెలయుచున్నవి? సాక్షిభావమననేమి ? ఆ శక్తిసమూహముల కార్యమేమి? అవి యెన్ని — నాకు తెలియజెప్పుడు.

ఈశ్వర ఉవాచ :—

అప్రమేయస్య శాన్తస్య శివస్య పరమాత్మనః
సౌమ్య చిన్మాత్రరూపస్య సర్వస్యానాకృతేరపి. 14
ఇచ్ఛాసత్తా వ్యోమసత్తా కాలసత్తా తథైవ చ
తథా నియతిసత్తా చ మహాసత్తా చ సువ్రత. 15
జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిః కర్తృతాऽకర్తృతాపి చ
ఇత్యాదికానాం శక్తీనామన్తో నాస్తి శివాత్మనః. 16

ఈశ్వరుడు:— సౌమ్య! మంగళమయుడును, చిన్మాత్రరూపియును, శాంతుడును, సర్వమయుడును, నిరాకారుడును, అప్రమేయుడును నగు పరమాత్మకు ఇచ్ఛాసత్త, ఆకాశసత్త, కాలసత్త, నియతిసత్త, మహాసత్త, జ్ఞానశక్తి, క్రియాశక్తి, కర్తృత్వశక్తి, అకర్తృత్వశక్తి మున్నగు శక్తులు పెక్కులున్నవి. వాటి కంతములేదు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

శక్తయః కుత ఏవైతా బహుత్వం కథమాసు చ
ఉదయశ్చ కథం దేవ భేదాభేదశ్చ కీదృశః. 17

శ్రీవసిష్ఠుడు:—దేవా! యీ శక్తులు పరమాత్మ యందెట్లు అరుదెంచినవి? ఈ శక్తులకు బహుత్వ మెట్లబ్బినది? పరమాత్మకును యీ శక్తులకును భేదమున్నదా ? లేక అభేదము గలదా ? -వచింపుడు.

ఈశ్వర ఉవాచ :—

శివస్యానన్తరూపస్య సైషా చిన్మాత్రతాత్మనః
ఏషా హి శక్తిరిత్యుక్తా తస్మాద్భిన్నా మనాగపి. 18

ఈశ్వరుడు:— అనంతరూపుడును, మంగళమయుడును నగు చిదాత్మయందు కల్పింపబడిన మాయావికల్పములే శక్తులనంబడుచున్నవి. అందువలన, వాటికిని పరమాత్మకును ఒకింతయు భేదములేదు.

జ్ఞత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వసాక్షిత్వాదివిభావనాత్
శక్తయో వివిధం రూపం ధారయన్తి బహూదకమ్. 19

ఈశక్తి, జ్ఞాతృత్వ, కర్తృత్వ, భోక్తృత్వ, సాక్షిత్వాది భావనలవలన, నీరు తరంగబుద్బుదాది బహురూపముల ధరించునట్లు, విభిన్న ఆకృతుల బొందుచున్నది.

ఏవం జగతి నృత్యన్తి బ్రహ్మాణ్డే నృత్యమణ్డపే
కాలేన నర్తకేనేవ క్రమేణ పరిశిక్షితాః. 20

ఈశక్తిసమూహములు, కాలునికడ క్రమముగ శిక్షణమునంది, బ్రహ్మాండ - నృత్యమండపమున నృత్యమొనర్చుచున్నవి.

యైషా పరపరాభాసా సైషా నియతిరుచ్యతే
క్రియాథ కృతిరిచ్ఛా వా కాలేత్యాదికృతాభిధా. 21

పరాపరములను సంజ్ఞలతో నొప్పు కాలమే నియతి యనంబడుచున్నది. (క్రియ, కృతి, ఇచ్ఛ, కాలము, మున్నగునవి దీనికి పర్యాయశబ్దములు.

ఆమహారుద్రపర్యన్తమిదమిత్థమితి స్థితేః
ఆతృణాపద్మజస్పన్దం నియమాన్నియతిః స్మృతా. 22

మహారుద్రుని స్థితివఱకు ఇయ్యది, ఇయ్యది అని అయావస్తువులను సూచించుటవలనను, ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతముగల వస్తువుల గల్పించుటవలనను, పరమేశ్వరుని ఈశక్తికి నియతియను అన్వర్థనామము లభించినది.

నియతిర్నిత్యముద్వేగవర్జితా పరిమార్జితా
ఏషా నృత్యతి వై నృత్యం జగజ్జాలకనాటకమ్. 23

తత్త్వబోధవలన పరిశుద్ధమొనర్పబడ నంతదనుక, ఈ నియతి ఉద్వేగరహితమై నృత్యమును, జగన్నాటకాభినయమును ఒనర్చుచుండును.

నానారసవిలాసాఢ్యం వివర్తాభినయాన్వితమ్
కల్పక్షణహతానేకపుష్కరావర్తఘర్ఘరమ్. 24

ఈ నృత్యము వివిధరసములతో పరిపూర్ణమును, వివర్తమను ఆంగిక - అభినయముతో చిత్తాకర్షకమును నైయున్నది. ఈ అభినయాంతమను ప్రళయసమయమున పుష్కరావర్త - మేఘములను వాద్యయంత్రములు వాయింపబడును.

సర్వర్తుకుసుమాకీర్ణం ధారాగోలకమన్దిరమ్
భూయోభూయః పతద్వర్ష భూరిస్వేదజలోత్కరమ్. 25

ఈ నియతియొక్క నాట్యశాల బ్రహాండము; ఇయ్యది గోళాకృతిని నెలయుచున్నది. దీనియందు, అన్ని ఋతువుల పుష్పములు యొప్పారుచున్నవి. అభినయదర్శకుల శరీర - ఘర్మమో (చెమటయో) యనునట్లు మాటిమాటికి గురియు వర్షధారలు పరిలక్షితములగుచున్నవి.

పయోదపల్లవాలోలనీలామ్బరకృతభ్రమమ్
పూర్ణసంశుద్ధసప్తాబ్ధిరత్నౌఘవలయాకులమ్. 26

మేఘమాలయను అంచుతో శోభిల్లు నీలాంబరమే (ఆకాశము, వస్త్రము) ఈ నాట్యాభినేత్రియొక్క పరిధేయవసనము. వివిధరత్నశోభితములగు సప్తసాగరములే ఈ రమణియొక్క హస్తవలయములు,

యామపక్షదినప్రేక్షాకటాక్షోద్భాసితామ్బరమ్
మజ్జనోన్మజ్జనవ్యగ్రకులాద్రికులశేఖరమ్. 27

ఈ అభినేత్రి ప్రహర, దివసాది రూపకములగు కటాక్షములతో అంబరతలమును ఉద్భాసింపజేయుచున్నది. కులపర్వతములు ఈమె శిరోభూషణములు; ఇవి ఒకప్పుడు అంతర్హితములగుచు మఱొకప్పుడు దృష్టికి గోచరములగుచున్నవి.

భ్రమచ్ఛశిమణిప్రోతగఙ్గాముక్తాఫలత్రియమ్
సందృష్టాదృష్టసంధ్యాభ్రవిలోలకరపల్లవమ్. 28

త్రిపథగామినియగు గంగ, ఈమె కంఠమున దాల్చు ముత్యాలమాల; అందు ప్రతిబింబించు చంద్రుడు ఈ హారమునందలి చంద్రకాంతమణి. సాంధ్యమేఘములు ఈమె కరపల్లవములు. అవి ఒకప్పుడు అగపడుచు, మఱియొకప్పు డగపడకుండనున్నవి.

అనారతరణల్లోలలోకాలంకారకోమలమ్
భూరిభూతలపాతాలనభస్తలపదక్రమమ్. 29

లోకముల వసించు జనులు ఈమెకు అంగభూషణములు; ఇవి నిరంతరము 'ఝణం ఝణం' శబ్దము నొనర్చుటవలన మనోహరములై యొప్పుచున్నవి. భూతల, పాతాళ, నభస్తలములు ఈమె పాదవిన్యాసమునకు పీఠములు.

మగ్నోన్మగ్నమహానేకతారాఘర్మకణోత్కరమ్
చన్ద్రార్కకుణ్డలస్పన్దస్మితస్ఫుటనభోముఖమ్. 30

తారకాసమూహములను ఘర్మబిందువులు యీమె శరీరమున ఒకప్పుడు అగుపించుచు, మఱొకప్పుడు విలీనములగుచున్నవి. గగనమండలమే ఈ నటియొక్క ముఖమండలము; దీనియందు చంద్రసూర్యులను కుండలములు రెండు వ్రేలాడుచున్నవి. సూర్యచంద్రుల ప్రకాశమను స్మితముతో నీ వదన మొప్పారుచున్నది.

కల్పితానేకబ్రహ్మాణ్డకపాటకవితానకమ్
ఉత్తల్లోకాన్తరవ్యూహధ్వనన్ముక్తాఙ్కపల్లవమ్
సుఖదుఃఖదశాదోషభావాభావరసాన్తరమ్. 31

బ్రహ్మాండకవాటములే నాట్యమందిర వితానములు. అసురపీడితులై పరువిడు త్రిలోకవాసులే, ఈమె ధరించిన చంచలవసనాంచలములు సుఖదుఃఖదశలు ఈనర్తకి ప్రకటించు హావభావములు.

అస్మిన్నివ్వికారవలితే నియతేర్విలాసే
సంసారనామ్ని చిరనాటకనాట్యసారే
సాక్షీ సదోదితవపుః పరమేశ్వరోఽయ
మేకః స్థితో న చ తయా నచ తేన భిన్నః. 32

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే నియతినృత్యం నామ సప్తత్రింశః సర్గః ॥ 37 ।

ఈ సంసారనాటకాభినయము వివిధవికారభంగులతో నిండియుండి, నియతియొక్క విలాస మనబడదగియున్నది. కాని, పరమేశ్వరుడు సర్వదా ఏకరసస్వరూపమున వెలయుచు సాక్షియై యొప్పారుచున్నాడు. అందువలన, ఈయన సంపూర్ణముగ యీ నాట్య - నాటకముల నుండి విభిన్నుడయ్యు, (వ్యావహారికముగ) అభిన్నుడైయున్నాడు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వభాగమున నియతినృత్యమను ముప్పదియేడవ సర్గము ॥ 37 ॥

అష్టత్రింశః సర్గః

[శివస్యానన్తచిన్మాత్రేర్బహిర్ధ్యానేన పూజనమ్
జ్ఞానేన చ మహాపుణ్యం విముక్తిఫలమీర్యతే.
అనంతచిన్మూర్తియగు శివుని ధ్యానముచే నర్చించుట, జ్ఞానమువలన కలుగు పుణ్యము, ముక్తిఫలము ఈ సర్గయం దభి వర్ణింపబడుచున్నవి.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

ఏష దేవః స పరమః పూజ్య ఏష సదా సతామ్
చిన్మాత్రమనుభూత్యాత్మా సర్వగః సర్వసంశ్రయః. 1

ఈశ్వరుడు:— చిన్మాత్రుడును, అనుభూతిస్వరూపుడును, సర్వాంతర్యామియును, సర్వమునకు ఆశ్రయమునునగు యీదేవుడే సాధుపురుషులకు పూజ్యుడగుచున్నాడు.

ఘటే పటే వటే కుడ్యే శకటే వానరే స్థితః
శివో హరో హరిర్బ్రహ్మా శక్రో వైశ్రవణో యమః. 2
బహిరన్తశ్చ సర్వాత్మా సదా స్వాత్మాను బుద్ధిభిః
వివిధేన క్రమేణైష భగవాన్పరిపూజతే. 3

ఈయన ఘట, పట, శకట, వట, కుడ్యములయందున, మనుష్యులలోను వెలయుచున్నాడు. యీదేవుడే శివ, హరి, హర, బ్రహ్మ, ఇంద్ర, కుబేర, యమాది నానారూపముల పూజింపబడుచున్నాడు. బహిరంతరముల వ్యాపించి, సర్వాత్ముడై స్వస్వరూపమున వెలయు యీ దేవునే జ్ఞాను లర్చించుచున్నారు

బహిస్తావన్మహాబుద్ధే క్రమేణ పరిపూజ్యతే
యేన తచ్ఛృణు తత్త్వజ్ఞ శ్రోష్యస్యన్తఃక్రమం తతః. 4

మహామతీ! మొదట, యీదేవుని బాహ్యపూజావిధానమును వినుము. తత్త్వజ్ఞా! పిదప, అంతర – పూజను జెప్పెదను.

పూజాక్రమేషు సర్వేషు దేహగేహం పవిత్రకమ్
త్యాజ్యం దేహావబోధాత్మ పరం యత్నాత్పవిత్రకమ్. 5

ఈశరీర – గృహము శాస్త్రోక్తములగు స్నాన ఆచమనాది సంస్కారముల పవిత్రమైనను, దీనిని (దేహాత్మబుద్ధిని) త్యజింపనగును దీనికి సాక్షిభూతమగు చిద్రూపుని జ్ఞానమే పరమపవిత్రము – దీనినే ప్రయత్నపూర్వకముగ గ్రహింపవలెను.

పూజనం ధ్యానమేవాన్తర్నాన్యదస్యస్య పూజనమ్
తస్మాత్త్రిభువనాధారం నిత్యం ధ్యానేన పూజయేత్. 6

అంతరమున ధ్యానించుటయే యీదేవుని పూజ; ఇదిగాక యీపూజ కింకొక క్రమము లేదు. అందువలన, త్రిభువనాధారుడగు యీదేవుని ధ్యానమువలన సర్వదా పూజింపుము.

చిద్రూపం సూర్యలక్షాభం సమస్తాభాసభాసనమ్
అన్తస్థ చిత్ప్రకాశం స్వమహన్తాసారమాశ్రయేత్. 7

ఈదేవుని చిద్రూపము లక్షసూర్యుల కాంతితో దేదీప్యమానమై వెలయుచున్నది. ప్రకాశముల నన్నిటిని ఇది ప్రకాశింపజేయుచున్నది. పరిశుద్ధమొనర్పబడిన చిత్ప్రకాశమే అహంభావము యొక్క సారభాగమని గ్రహింపుము. అందువలన దీనినే ఆశ్రయింపుము.

అపారపరమాకాశవిపులాభోగకన్ధరమ్
అనన్తాధస్తనాకాశకోశపాదసరోరుహామ్. 8

అపారమగు పరమాకాశముయొక్క విపుల వైశాల్యమే యీదేవుని కంఠభాగము; అనంతమును, నిమ్నస్థితమునగు ఆకాశ కోశమే యీదేవుని పాదపద్మము.

అనన్తదిక్తటాభోగభుజమణ్డలమణ్డితమ్
నానావిధమహాలోకగృహీత పరమాయుధమ్. 9

విశాలమగు అనంత దిఙ్మండల మీదేవుని భుజమండలము; నాలుగుదిక్కుల వెలయు లోకము లీయన చేతనున్న అస్త్రసమూహములు.

హృత్కోశకోణవిశ్రాన్తబ్రహ్మాణ్డౌఘపరమ్పరమ్
ప్రకాశపరమాకాశపారగాపారవిగ్రహమ్. 10

బ్రహ్మాండసమూహపరంపర లీదేవుని హృదయకోశమునందలి ఒకమూల అణగియున్నవి. అపారమును, ప్రకాశస్వరూపమునునగు యీదేవుని శరీరము, పరమాకాశమునకావల వెలయుచున్నది.

అధ ఊర్ధ్వం చతుర్దిక్షు విదిక్షు చ నిరన్తరమ్
బ్రహ్మేన్ద్రహరిరుద్రేశప్రముఖామరమణ్డితమ్. 11

ఈ శరీరముయొక్క నాలుగువైపుల, మీద, క్రింద, మధ్య, బ్రహ్మేంద్రరుద్రహరిహరాదులను దేవతలు వెలయుచు శోభను గలిగించుచున్నారు.

ఇమాం భూతశ్రియం తస్య రోమాలిం ప్రవిచిన్తయేత్
వివిధారమ్భకారిణ్యస్త్రిజగద్యన్త్రరజ్జవః. 12
ఇచ్ఛాద్యాః శక్తయస్తస్య చిన్తనీయాః శరీరగాః
ఏష దేవః స పరమః పూజ్య ఏష సదా సతామ్. 13

చతుర్విధములగు జీవరాసు లీయన రోమసమూహములని భావింపుము. వివిధకార్యములతో గూడుకొనిన త్రిజగత్తులను యంత్రరజ్జువులనదగు ఇచ్ఛాది శక్తు లీయన శరీరమున వెలయు నాడీసమూహములు. ఈ దేవుడే సాధుజనులకు పరమపూజ్యుడై వెలయుచున్నాడు.

చిన్మాత్రమనుభూత్యాత్మా సర్వగః సర్వసంశ్రయః
ఘటే పటే వటే కుడ్యే శకటే వానరే స్థితః 14

చిన్మాత్రుడును, అనుభూతిసర్వస్వుడును, సర్వవ్యాపియును, సర్వాశ్రయుడును నగు ఈ దేవుడు ఘట, పట, వట, శకట, కుడ్యములలోను, మనుష్యులయందునను వెలయుచున్నాడు.

శివో హరో హరిర్బ్రహ్మా శక్రో వైశ్రవణో యమః
అనన్తైకపదాధారసత్తామాత్రైకవిగ్రహః. 15

శివ, హరి, హర, బ్రహ్మ, ఇంద్ర, కుబేరులుగూడ ఈయనయే; వివిధరూపములు ధరించుట వలన ఈయన అనంతుడనబడుచున్నాడు. భేదరహితమగు అద్వితీయసత్తయే ఈయన శరీరము. ఇదిగాక ఈయనకు వేఱొక శరీరములేదు.

వివర్తితజగజ్జాలః కాలోఽస్య ద్వారపాలకః
సశైలభువనాభోగమిదం బ్రహ్మాణ్డమణ్డలమ్. 16
దేహైకకోణోఽస్య కస్మింశ్చిత్స్వాఙ్గావయవతాం గతమ్
విచిన్తయేన్మహాదేవం సహస్రశ్రవణేక్షణమ్. 17
సహస్రశిరసం శాన్తం సహస్రభుజభూషణమ్
సర్వత్రేక్షణశక్త్యాఢ్యం సర్వతో ఘ్రాణశక్తికమ్. 18
సర్వతః స్పర్శనమయం సర్వతో రసనాన్వితమ్
సర్వతో శ్రవణాకీర్ణం సర్వతో మననాన్వితమ్. 19
సర్వతో మననాతీతం సర్వతః పరమం శివమ్
సర్వదా సర్వకర్తారం సర్వసంకల్పితార్థదమ్. 20
సర్వభూతాన్తరావస్థం సర్వం సర్వైకసాధనమ్
ఇతి సంచిన్త్య దేవేశమర్చయేద్విధివత్తతః. 21

జగత్తులను వివర్తమందజేసిన కాలుడే ఈతని ద్వారపాలకుడు; పర్వతసమన్వితమగు విశాల లోకములతో గూడుకొనిన బ్రహ్మాండ మీయన శరీరమునందలి ఒకానొక క్షుద్రభాగము. సహస్రచక్షుడును, సహస్రకర్ణుడును, సహస్రశిరుడును, సహస్రహస్తుడును, శాంతుడును నగు ఈ మహాదేవుని చింతింపవలెను. ఈయనయొక్క దర్శనశక్తి సర్వవ్యాపిని; ఇట్లే ఈతని ఘ్రాణ, స్పర్శ, రసన, శ్రవణ, మననశక్తులుగూడ సర్వత్ర వ్యాప్తములై వెలయుచున్నవి. కాని, ఈయన మననమున కతీతుడు. ఈ దేవుడు పరమమంగళమయుడు. సర్వకాలముల, సర్వమునకు కర్తయగు ఈయన సంకల్పిత విషయముల ననుగ్రహించుచున్నాడు. సర్వమయుడగు ఈ దేవుడు నిఖిలభూతములమధ్య వెలయుచున్నాడు. అన్నిటిని గ్రహించుట కీయనయొక్కడే సాధనభూతుడు — ఇట్లు చింతించి, యథావిధిగ ఈయనను పూజింపవలెను.

విధానమర్చనస్యేదం శృణు బ్రహ్మవిదాం వర
స్వసంవిదాత్మా దేవోఽయం నోపహారేణ పూజ్యతే. 22

బ్రహ్మవిత్ - శ్రేష్ఠా! యీదేవుని అర్చావిధానమును వినుము. స్వసంవిద్రూపుడగు ఈ యాత్మదేవుడు గంధ పుష్పాది ఉపహారములవలన పూజింపబడజాలడు.

న దీపేన న ధూపేన న పుష్పవిభవార్పణైః
నాన్నదానాదిదానేన న చన్దనవిలేపనైః. 23

న చ కుఙ్కుమకర్పూరభోగైశ్చిత్రైర్న చేతరైః
నిత్యమక్లేశలభ్యేన శీతలేనాఽవినాశినా. 24
ఏకేనైవాఽమృతేనైష బోధేన స్వేన పూజ్యతే
ఏతదేవ పరం ధ్యానం పూజైషైవ పరా స్మృతా. 25

దీప, ధూప, పుష్ప, చందన, కుంకుమ, కర్పూర, అన్నదానాది వైభోగముల నీదేవు డర్చింపబడజాలడు. అనాయాసలభ్యమును (సులభమును), శాంతిమయమును, అవినాశియునునగు ఆత్మబోధసుధవలననే ఈయన పూజింపబడగలడు. ఇదియే పరమధ్యానము, పరాపూజయని చెప్ప బడుచున్నది.

యదనారతమన్తస్థశుద్ధచిన్మాత్రవేదనమ్
పశ్యఞ్ఛృణ్వన్స్పృశఞ్జిఘ్రన్నశ్నన్గచ్ఛన్స్వపన్శ్వసన్. 26
ప్రలపన్విసృజన్గృహ్ణన్నుద్ధసంవిన్మయో భవేత్
ధ్యానామృతేన సంపూజ్య స్వయమాత్మానమీశ్వరమ్. 27
పరమాస్వాదయుక్తేన ముక్తేన కుసుమేహితైః
ధ్యానోపహార ఏవాత్మా ధ్యానం హ్యస్య సమీహితమ్. 28
ధ్యానమర్ఘ్యం చ పాద్యం చ శుద్ధసంవేదనాత్మకమ్
ధ్యానసంవేదనం పుష్పం సర్వం ధ్యానపరం విదుః. 29
వినా తేనేతరేణాయమాత్మా లభ్యత ఏవ నో
ధ్యానాత్ప్రసాదమాయాతి సర్వభోగసుఖశ్రియః

అంతరమున విశుద్ధచిన్మాత్రస్వరూపమున వెలయునదైన నగు వస్తురూపమున దర్శన, శ్రవణ, స్పర్శన, ఘ్రాణ, భోజన, శయన, స్వప్న, నిశ్వాస, సంభాషణ, త్యాగాది సర్వసమయముల వెలయవలెను. పరమాస్వాదయుక్తమగు విశుద్ధధ్యానసుధతోడనే యీ ఆత్మేశ్వరుని అర్చింపనగును. అన్యవిషయపరిహారపూర్వకమగు ధ్యానైకాగ్రతాయత్నమే, ఈ దేవుని పూజాపుష్పము. ధ్యానమే ఈయనయొక్క పూజోపహారము, ధ్యానమే పూజావిధి, ధ్యానమే అర్ఘ్యము, ధ్యానమే పాద్యము; విశుద్ధ సంవిత్ - చైతన్యమే ధ్యానకుసుమము. ధ్యానమొక్కటియే పూజోపకరణమని గ్రహింపుము. ధ్యానములేకున్న ఈ ఆత్మదేవుని బొందజాలము. ధ్యానబలముననే ఆత్మస్వరూపప్రకాశమను అను గ్రహమును బొందగలము.

అయమాత్మా మునే భుఙ్క్తే దేహరూపో గృహే యథా. 30
ధ్యానేనానేన సుమతే నిమేషాంస్త్రయోదశ
మూఢోఽపి పూజయిత్వేశం గోప్రదానఫలం లభేత్. 31
పూజయిత్వా నిమేషాణాం శతమేకమితి ప్రభుమ్
అశ్వమేధస్య యజ్ఞస్య ఫలం ప్రాప్నోతి మానవః. 32
పూజయిత్వా స్వమాత్మానం ఘటికార్ధమితి ప్రభుమ్
అశ్వమేధసహస్రస్య ఫలం ప్రాప్నోతి మానవః. 33

ధ్యానబల్యుపహారేణ స్వయమాత్మానమాత్మనా
ఘటికాం పూజయేద్యస్తు రాజసూయం లభేత సః. 34
మధ్యాహ్నపూజనాదిత్థం రాజసూయైకలక్షభాక్
దివసం పూజయిత్వైవం పరే ధామ్ని వసేన్నరః. 35
ఏషోఽసౌ పరమో యోగ ఏషా సా పరమా క్రియా
బాహ్యాసంపూజనం ప్రోక్తమేతదుత్తమమాత్మనః. 36

సుమతీ! ధ్యానబలముననే యీ ఆత్మదేవుడు ప్రసన్నుడై, దేహాభిమానమునుబూని భోగముల నందుచున్నాడు. మునీ! మాధవ్యక్తిగూడ పదమూడు నిముషములు (అత్యంత అల్పకాలము) ఈ దేవుని అర్చింప, గోదానఫలమును బొందుచున్నాడు. నూరునిముషములీ దేవుని అర్చించిన మనుజుడు అశ్వమేధయజ్ఞ - ఫలమును బొందుచున్నాడు. అర్ధఘటికాకాల మీదేవుని పూజించిన సహస్రాశ్వమేధఫలము లభించుచున్నది. ఘటికాకాల మీదేవుని ధ్యానించి, ఆత్మసమర్పణమను ఉపహారము సర్పించిన మనుష్యుడు, రాజసూయయాగఫలమును బొందుచున్నాడు. దినార్ధకాలము పూజించిన ఒక లక్షరాజసూయయాగముల ఫలము లభించుచున్నది. దినమంతయు పూజించిన పరమకైవల్యము లభించును. ఈవిధమగు పరమదేవుని ధ్యానమే పరమయోగ మనంబడుచున్నది. ఇదియే సర్వోత్తమమగు క్రియ. ఇట్లు ఆత్మదేవుని బాహ్యాపూజను నీకు జెప్పితిని.

ఏతత్పవిత్రమఖిలాఘ విఘాతహేతుం
యస్త్వాచరిష్యతి నరః క్షణమప్యఖిన్నః,
తం వన్దయిష్యతి సురాసురలోకపూగః
ప్రాప్తాస్పదం జగతి మామివ ముక్తమాత్మన్. 37

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే బాహ్యాపూజనం నామాష్టత్రింశః సర్గః ॥ 38 ॥

ఏ మనుష్యుడు నిఖిలపాపహరమును, పవిత్రమునునగు ఈ పూజను క్షణకాలమైన శాంతమనస్కుడై ఆచరించునో, ఆతడు నావలె ముక్తుడై ఆత్మపదమును బొందును. స్వాత్మస్వరూపా! సురాసురులందఱును అతనిని బూజింతురు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్ధమున బాహ్యాపూజనమను ముప్పదియెనిమిదవ సర్గము ॥ 38 ॥

ఏకోన చత్వారింశః సర్గః

[శబ్దాదివిషయైః ప్రాప్తైరఙ్గప్రత్యఙ్గభాసితుః
పరిత్యాగాత్మశివస్యాత్ర హ్యన్తః పూజోపవర్ణ్యతే.

ఈ ప్రకరణమున ప్రాప్త శబ్దాదివిషయములచే, అంగప్రత్యంగముల బ్రకాశింపజేయు సాక్షియగు పరమశివుని అంతరపూజ వర్ణింపబడుచున్నది.]

ఈశ్వర ఉవాచ:—

పావనం పావనానాం యద్యత్సర్వతమసాం క్షయః
తదిదానీం ప్రవక్ష్యేఽహమన్తఃపూజనమాత్మనః. 1

ఈశ్వరుడు:— పవిత్రవిషయములలో నత్యంతపవిత్రమైనదియును, సర్వవిధములగు అజ్ఞానముల నశింపజేయునదియును నగు శివుని అభ్యంతరపూజను జెప్పుచున్నాడను.

గచ్ఛతస్తిష్ఠతశ్చైవ జాగ్రతః స్వప్నతోఽపి చ
సర్వాచారగతా పూజా నిత్యం ధ్యానాత్మికా త్వియమ్. 2

ఈ పూజను శయన, స్వప్న, గమన, స్థిత్యాది సర్వావస్థలలోను ఆచరింపవచ్చును. ఈ పూజగూడ ధ్యానాత్మికము.

నిత్యమేవ శరీరస్థమిమం ధ్యాయేత్పరం శివమ్
సర్వప్రత్యయకర్తారం స్వయమాత్మానమాత్మనా. 3

ఈ పూజయందు నిత్యము శరీరస్థితుడగు పరమశివుని ధ్యానింపవలెను. ఆయన బోధల నన్నిటిని తన సాన్నిధ్యమాత్రముననే గలిగించుచున్నాడు. ఆయనను ఆత్మస్థితునిగ గ్రహింపుము.

శయానం సముత్థితం చైవ వ్రజన్తమథవా స్థితమ్
స్పృశన్తమభితః స్పృశ్యం త్యజన్తమథవాఽభితః. 4
భుఞ్జానం సంత్యజన్తం చ భోగానాభోగపీవరాన్
బాహ్యార్థపరికర్తారం సర్వకార్యస్వరూపదమ్. 5
దేహలిఙ్గేషు శాన్తస్థం త్యక్త్వా లిఙ్గాన్తరాదికమ్
యథాప్రాప్తార్థసంవిత్త్యా బోధలిఙ్గం ప్రపూజయేత్. 6

ఈ యాత్మదేవుడు శయనించియే యుండుగాక, లేక లేచియే యుండునుగాక అథవా, అరుగుచుండునుగాక; యీయన అన్ని అవస్థలలోను పరిచింతనీయుడు. విపులములగు భోగసమూహముల భోగించువాడును, త్యజించువాడును, బాహ్యములగు జాగ్రదాదివిషయముల ననుభవించువాడును, కార్యముల నన్నిటికిని స్వరూపమును గల్పించు దేహ - లింగమున నిర్వికల్పమగు శాంతరూపమున వెలయుచున్నాడును నగు ఈ ఆత్మదేవుని, మృదాది పరికల్పితములగు ప్రతిమూర్తులను త్యజించి యథాప్రాప్తమగు స్వరూపజ్ఞానమున పూజింపనగును.

ప్రవాహపతితార్థస్థః స్వబోధస్నానశుద్ధిమాన్
నిత్యావబోధార్హణయా బోధలిఙ్గం ప్రపూజయేత్. 7

ఈ ఆత్మ ప్రారబ్ధకర్మభోగములను ప్రవాహమునబడి మాలిన్యమునందినను, విశుద్ధ - ఆత్మబోధరూపమను స్నానమున పరిశుద్ధి నందగలదు. ఈ బోధోపచారమువలన ఆ బోధలింగమును బూజింపవలెను,

ఆదిత్యభావనాభోగభావితామ్బరభాస్వరమ్
శశాఙ్కభావనాభోగభావితేన్దుతయోదితమ్ 8

(ఇట్లు భావింప శక్యముగానిచో), ఆకాశమండలమును ప్రకాశింపజేయు సూర్యునివలె భావించునది. (ఇదియు విసుగును కల్పించిన) చంద్రుడని భావించి, ఆరూపమున ఉదయించినట్లు తలచునది.

ప్రతిభాసపదార్థౌఘనిత్యావగతసంవిదమ్
ద్వారైర్వహన్తం శారీరైర్ముఖే ప్రాణస్వరూపిణమ్. 9

ఈయన ప్రాతిభాసిక పదార్థములయందు సంవిత్ - రూపమున వెలయుచున్నాడు. శరీర - ద్వారములను ముఖముల ప్రాణరూపమున ప్రవహించుచున్నాడు.

రసీకృత్య రసం ప్రాణస్వాన్తోదాత్తతురఙ్గమమ్
ప్రాణాపానరథారూఢం గూఢమన్తర్గుహాశయమ్. 10

ఈయన శబ్దాదివిషయరసములను తన ఆనందరసముతో గలిపి, మధురమొనరించి ఆస్వాదించుచున్నాడు. ఈయన ప్రాణాపానములను రథము నధిరోహించియున్నాడు. గూఢుడై హృదయగుహాయందు విశ్రమించుచున్నాడు.

జ్ఞాతారం జ్ఞేయదృష్టీనాం కర్తారం సర్వకర్మణామ్
భోక్తారం సర్వభోజ్యానాం స్మర్తారం సర్వసంవిదామ్. 11

ఈయన జ్ఞానములనన్నిటిని గ్రహించుచున్నాడు. మఱియు, కర్మల కన్నిటికిని కర్త. భోగములనన్నిటిని భోగించు భోక్త. స్మృతుల నన్నిటిని స్మరించు స్మర్తగూడ ఈయనయే.

సమ్యక్సంవిదితాఙ్గౌఘం భావాభావనభావితమ్
ఆభాసభాస్వరం భూరి సర్వగం చిన్తయేచ్ఛివమ్. 12

శరీరముల నన్నిటిని ఈయనయే ప్రకాశింపజేయుచున్నాడు. భావాభావములవలన ఈయనయే భావింపబడుచున్నాడు. (అనగా, విషయముల భావించునప్పుడు, ఆయాభావనలకు కర్తగను, ఎట్టి చింతయు లేనప్పుడు పరిశేషించిన నిర్వికల్పస్వరూపముగను గ్రహింపబడుచున్నాడు.) ప్రకాశము లన్నిటికంటెను అధికముగ ప్రకాశించు స్వరూపముగలవాడును, సర్వవ్యాపియును నగు ఈ మంగళమయుని జింతింపవలెను.

నిష్కలం సకలం చైవ దేహస్థం వ్యోమచారిణమ్
అరఞ్జితం రఞ్జితం చ నిత్యమగ్నాగ్నసంవిదమ్. 13

ఈయన కళారహితుడయ్యు (ఉపాధివశమున) కళాయుక్తుడు, శరీరవర్తియయ్యును ఆకాశవిహారి, అరంజితుడయ్యు రంజితుడునునై యున్నాడు. ఈయన, శరీరము నందంతటను వ్యాపించియున్న బోధస్వరూపుడు.

మనోమననశక్తిస్థం ప్రాణాపానాన్తరోదితమ్
హృత్కణ్ఠతాలుమధ్యస్థం భ్రూనాసాపుటపీఠగమ్. 14

ఈయన మనస్సుయొక్క మననశక్తియందు వెలయుచున్నాడు. ప్రాణాపానముల ఉదయించుచున్నాడు. హృదయము, కంఠము, తాలువుల మధ్యప్రదేశమున ఒప్పారుచున్నాడు. (భ్రూనాసాపుటముల చరించుచున్నాడు.)

షట్త్రింశత్పదకోటిస్థమున్మన్యన్తదశాతిగమ్
కుర్వన్తమన్తఃశబ్దాదీంశ్ఛేదయన్తం మనఃఖగమ్. 15

ఈయన శైవశాస్త్రప్రోక్తములగు ముప్పదియాఱు తత్త్వముల కావల వెలయుచున్నాడు. 'కలవికరణి' మొదలుగాగల కళలను, 'ఉన్మనీ' 'మనోన్మనీ' మున్నగు స్థితులను (= సవికల్పసమాధిని) దాటుచున్నాడు. శబ్దాదివిషయములను సృష్టించుచున్నాడు. మనస్సను పక్షిని పరిచాలిత మొనర్చుచున్నాడు.

వికల్పిన్యవికల్పే చ ద్వివిధే వాక్పథే స్థితమ్
తిలే తైలమివాఙ్గేషు సర్వేష్వేవాన్తరం స్థితమ్. 16

ఈయన వాచ్య, లక్ష్యములను వాక్పథముల రెండిటియందును చరించుచున్నాడు. నువ్వులన్నిటియందు నూనెయున్నట్లు, ఈయన సర్వశరీరముల వెలయుచున్నాడు.

కలాకలఙ్కరహితం కఠినం చ కలాగణైః
ఏకదేశే సుహృత్పద్మే సర్వదేహే చ సంస్థితమ్. 17

ఈయనకు కళలను కళంకము లేకున్నను, పంచభూతసమ్మిళితమగు స్థూలరూపమునదాల్చి, కాఠిన్యమును అనగా మూర్తిని పరిగ్రహించుచున్నాడు. ఈయన సర్వదేహముల వెలయుచున్నను, హృత్పద్మమున నొకమూల వెలయుచున్నాడు.

చిన్మాత్రమమలాభాసం కలాకలనకల్పనమ్
పవిత్యక్షదృశ్యం సర్వత్ర స్వానుభూతిమయాత్మకమ్. 18

ఈయన పవిత్రమగు ప్రకాశస్వరూపుడయ్యు కళలను కల్పించుచున్నాడు, అనుభూతి స్వరూపమున సర్వత్ర ప్రత్యక్షమగుచున్నాడు.

ప్రత్యక్చేతనమాత్మీయమర్థిత్వేన పునః స్థితమ్
పదార్థానాముపేత్యాశు క్షణాద్ద్విత్వమివాగతమ్. 19

ఈయనయే మఱల స్వస్వరూపమును మఱచి, జీవభావమునంది, భోగముల గోరుచున్నాడు; స్వాతిరిక్తములగు పదార్థముల రూపమును ధరించి క్షణములో ద్వైతభావము నందినట్లగపడుచున్నాడు.

సహస్తపాదావయవః సకేశనఖదన్తకః
స్వదేహసంవిదాభాసో దేవోఽయమితి భావయేత్. 20

తరువాత, హస్తపాదాదులతోడను, కేశనఖదంతములతోడను గూడుకొనిన దేవునివలె తన్ను భావించుకొనవలెను.

విచిత్రాః శక్తయో బాహ్యా నానాచారా మనోదృశామ్
ఉపాసతే మామనిశం పత్న్యః కాన్తమివోత్తమమ్. 21
మనో మే ద్వారపాలోఽయం నివేదితజగత్త్రయః
చిన్తేయం మే ప్రతీహారీ ద్వారస్థా శుద్ధరూపిణీ. 22
శక్తిర్మమాత్మికా బుద్ధిః క్రియా చైవ వరాఙ్గనా
జ్ఞానాని చ విచిత్రాణి భూషణాన్యఙ్గాని మే 23

కర్మేన్ద్రియాణి ద్వారాణి బుద్ధీన్ద్రియగణైః సహ
అయం సోఽహమనన్తాత్మా వ్యవచ్ఛేదోజ్ఝితాకృతిః 24
తిష్ఠామి భరితైకాత్మా పూర్ణః సర్వావపూరకః
ఇతి దైవీముపాశ్రిత్య స్వచ్ఛామాత్మచమత్కృతిమ్. 25

మఱియు, పత్నీగణము ఉత్తముడగు పతిని సర్వదా సేవించునట్లు, వివిధములగు ఆచరణముల నల్పినవియు, విచిత్రములును, బహువిధములును నగు మనశ్శక్తులు సర్వదా నన్ను ఉపాసించుచున్నవి. మనస్సు నా ద్వారపాలకుడు; అతడు జగత్రియముయొక్క వివరణను నాకు దెల్పుచున్నాడు. శుద్ధరూపమగు చింత నా ద్వారమున మెలగు ప్రతిహారి. దీని స్వభావము విశుద్ధము. బుద్ధి నాయొక్క శక్తి, క్రియ మనోహరమగు నా రమణి జ్ఞానములన్నియు నా శరీరమున నొప్పు ఆభరణములు, కర్మేంద్రియములు, జ్ఞానేంద్రియములు నాద్వారములు. నేను అనంతుడనగు ఆయాత్మను. నా ఆకృతికి పరిమితి లేదు. నేను పూర్ణమును, ఏకమును, అద్వయమునునగు ఆత్మస్వరూపమున వెలయుచు వస్తువుల నన్నిటిని పూరించుచున్నాడను' అని దేవభావమును జింతింపనగును.

దేవత్వపరిపూర్ణోఽన్తరదీనాత్మావతిష్ఠతే
నాస్తమేతి న చోదేతి న తుష్యతి న కుప్యతి. 26
న తృప్తిం న క్షుధం యాతి నాభివాఞ్ఛతి నోజ్ఝతి
సమః సమసమాచారః సమాభాసః సమాకృతిః. 27
సౌమ్యతామలమాయాతః సమన్తాత్సున్దరాశయః
ఆదేహమేక ఏవాసావవ్యవచ్ఛిన్నమహామతిః. 28
దేవార్చనం కరోత్యేవ దీర్ఘదీర్ఘమహర్నిశమ్
చిత్తత్త్వచలితో దేహో దేవోఽస్య సముదాహృతః 29

అప్పుడు హృదయము దేవత్వపూర్ణమవ పూజకుడు అదీనభావమున వెలయును. అప్పుడాతనికి ఉదయాస్తమయములు (జననమరణములు), సంతోషవిరాగములు, వాంఛాతృప్తులు, గ్రహణత్యాగములు ఉండవు. అతని హృదయము సమభావాపన్నమగును. అతని ఆకృతి, ఆచరణ జీవన్ముక్తుని బోలియుండును; అతడు సమదర్శియగును. ఆ మహామతి సంపూర్ణముగ సౌమ్యభావము నొంది, సర్వతోభావమగు సుందరమతినిబొంది, శరీరముండునంతవఱకు అపరిచ్ఛిన్నమగు ఏకాత్మభావమున వెలయుచుండును. ఇట్లాతడు రాత్రిందివములు దేవపూజ నధికముగ నొనర్చుచుండును. చిన్మయమగు ఆత్మయే ఈ పూజకుని దేవత.

యథాప్రాప్తేన సర్వేణ తమర్చయతి వస్తునా
సమయా సర్వయా బుద్ధ్యా చిన్మాత్రం దేవచిత్పరమ్. 30

ఈ పూజకుడు సమత్వమునందిన తన బుద్ధియంతటితోడను, అనాయాసలభ్యములగు సర్వవస్తువులతోడను ఈ చిన్మయదేవు నుపాసించుచుండును.

యథాప్రాప్తక్రమప్రాప్తేన సర్వార్థేన సమర్చయేత్
మనాగపి న కర్తవ్యో యత్నోఽత్రాపూర్వవస్తుని. 31

ఈ ఆత్మదేవుని పూజింప, గంధపుష్పాది విశేషవస్తువులను సమగూర్చవలసిన అవసరము ఒకింతయులేదు. యెట్టి ఎదుట లభించు వస్తువులన్నిటి తోడను ఈ దేవుని పూజింపవచ్చును.

ప్రాప్తదేహతయా నిత్యం తథార్థక్రియయాఽనయా
కామసంసేవనేనాఽథ పూజయేచ్ఛోభనం విభుమ్. 32

ఏయే జాతివారికి శాస్త్రమున ఎట్టివిధానము శాస్త్రముల చెప్పబడినదో, ఆ రీతి ననుసరించి తన కిష్టములగు వస్తువులతో ఈ దేవుని పూజించునది.

భక్ష్యభోజ్యాన్నపానేన నానావిభవశాలినా
శయనాసనయానేన యథాప్తేనార్చయేచ్ఛివమ్. 33

తమ తమ ఐశ్వర్యానుసారము, భక్ష్యభోజ్యాదుల సమర్పించి, శయన, ఆసన, గమనాది సర్వావస్థలయందు ఈ శుభస్వరూపుని అర్చింపవలెను.

కాన్తాన్నపానసంభోగసంభారాదివిలాసినా
సుఖేన సర్వరూపేణ సంబుద్ధ్యాఽఽత్మానమర్చయేత్. 34

కాంతాసంగమ, అన్నపానాది సర్వవిధవైభోగముల నీ ఆత్మదేవున కర్పించి, ఆయన తత్త్వమును సంపూర్ణముగ గ్రహించి, ఆయనను పూజింపనగును. (అనగా, ఆత్మజ్ఞానము లభించు నిమిత్తము ఈ విషయభోగముల నన్నిటిని త్యజింపవలెనని భావము.)

ఆధివ్యాధిపరీతేన మోహసంరమ్భశాలినా
సర్వోపద్రవదుఃఖేన ప్రాప్తేనాత్మానమర్చయేత్. 35

అనుభవింపవలసివచ్చిన ఆధివ్యాధులను, తజ్జనితములగు మోహములను, తదితరములగు సర్వ ఉపద్రవములను, దుఃఖములను, ఈ ఆత్మదేవున కర్పించి, పూజింపనగును, వాటియందు పూజాబుద్ధి నంపవలసియుండునేకాని, మోహపారవశ్యమున క్రుంగిపోరాదు.

సమస్తైశ్చ సమస్తానాం చేష్టానాం జగతః స్థితేః
మృతిజీవితస్వప్నాద్యైః ప్రాప్తైరాత్మానమర్చయేత్. 36

జగత్తునందున్న సమస్తప్రయత్నములను, తత్ఫలములను, జీవితమరణములను, స్వప్నాదులను ప్రాప్తములగు తీరుననుసరించి యర్పించుచు ఈ ఆత్మదేవుని అర్చింపవలెను. ఇందెట్టి దోషమునులేదు.

దారిద్ర్యేణాథ రాజ్యేన ప్రవాహపతితాత్మనా
విచిత్రచేష్టాపుష్పేణ శుద్ధాత్మానం సమర్చయేత్. 37

సంసారప్రవాహమున బడిన జీవుడు తాను దరిద్రుడైన తన దారిద్ర్యము నర్పించియు, తాను రాజైన రాజ్యము నర్పించియు, మఱియు విచిత్ర - ప్రయత్నములను పుష్పములతోడను, శుద్ధుడగు పరమాత్మను బూజింపవలెను.

నానాకలహకల్లోలలలనోల్లాసశాలినా
రాగద్వేషవిలాసేన సౌమ్యమాత్మానమర్చయేత్. 38

నానావిధములగు కలహ - కల్లోలములతోడను, సంతోషముయొక్క చాంచల్యములతోడను, రాగద్వేషాదుల విలాసముతోడను, సౌమ్యమగు ఈ ఆత్మనర్చింపనగును.

సతాం హృదయగామిన్యా రూఢయా శశిశీతయా
మైత్ర్యా మాధుర్యధర్మిణ్యా హృత్స్నమాత్మానమర్చయేత్. 39

సత్పురుషుల హృదయమున మెలగునదియు, చంద్రునివలె చల్లనిదియును, మాధుర్య ధర్మిణియునునగు మైత్రితో, సర్వహృదయముల వెలయు ఈ ఆత్మ నర్చింపవలెను.

ఉపేక్షయా కరుణయా సదా ముదితయా హృది
శుద్ధయా శక్తిపద్ధత్యా బోధేనాత్మానమర్చయేత్. 40

మైత్రి, కరుణ, ఉపేక్ష, ముదిత (హర్షము), క్రోధనిగ్రహసామర్థ్యము మున్నగు విశుద్ధ భావములతో ఈ ఆత్మదేవుని అర్చింపవలెను.

ఆకస్మికోపయాతేన స్థితేనానియతేన చ
భోగాభోగైకభోగేన ప్రాప్తేనాత్మానమర్చయేత్. 41

ఆకస్మికముగ లభించునవియు, అనుభవింపబడుచున్నవియును, క్షణికములును నగు భోగములన్నిటితోడను లేక ఒక్కదానితోడనైనను ఈ ఆత్మదేవు నర్చింపవలెను.

భోగానామనిషిద్ధానాం నిషిద్ధానాం చ సర్వదా
త్యాగేన వాతిరాగేణ స్వాత్మానం శుద్ధమర్చయేత్. 42

విహితములును నిషిద్ధములును అగు భోగముల త్యాగము లేక అనురాగములతో ఈ ఆత్మ దేవునిఁ (వాటిని సమర్పించి) సర్వదా పూజింపవలెను.

ఈహితానీహితౌఘేన యుక్తాయుక్తమయాత్మనా
త్యక్తేనాత్తేనచార్థేన హృద్యార్థానామిశమర్చయేత్. 43

కోరబడినవియును, కోరబడనివియును, యుక్తములును, అయుక్తములును, త్యజింపబడి నవియును, త్యజింపబడనివియును (భోగింపబడుచున్నవియును) అగు భోగములతో భోక్తయగు ఈ ఆత్మదేవుని అర్చింపవలెను.

నష్టం నష్టముపేక్షేత ప్రాప్తం ప్రాప్తముపాహరేత్
నిర్వికారతయైతద్ధి పరమార్చనమాత్మనః. 44

సంపూర్ణముగ వినష్టమైపోవు విషయముల నుపేక్షించునది; లభ్యములగువాటిని సంగ్రహించునది. ఇట్లు నిర్వికారభావమును అనగా సమత్వమును బడయుటయే పరమార్చనము.

సర్వదైవ సమగ్రాసు చేష్టానిష్టాసు దృష్టిషు
పరమం సామ్యమాధాయ నిత్యాత్మార్చావ్రతం చరేత్. 45

ఇష్టానిష్టాదికములగు విషయములన్నిటియందున, సంపూర్ణమగు సమత్వమును బడసి సర్వదా ఈ ఆత్మార్చావ్రతమును నొనర్చుచుండవలెను.

సర్వం విద్ధేత సుశుభం సర్వం విద్యాచ్ఛుభాశుభమ్
సర్వమాత్మమయం కుర్యాన్నిత్యాత్మార్చావ్రతం చరేత్. 46

సర్వము బ్రహ్మమేయను దృష్టివలన శుభమును బడయుదువని గ్రహింపుము. బ్రహ్మము మాయ కలసియున్నదను దృష్టివలన శుభాశుభములు రెండును సంభవించునని గ్రహించుపది కాని, ఆత్మార్చనా - వ్రతపరుడు సర్వము ఆత్మమయమని యోచింపవలెను. (దీనివలన సర్వసమత్వమేర్పడి వైషమ్యదర్శనము తొలగగలదు.)

ఆపాతరమణీయం యద్యచ్చాపాతసుదుఃసహమ్
తత్సర్వం సుసమం బుద్ధ్వా నిత్యాత్మార్చావ్రతం చరేత్. 47

ఆపాతరమణీయములును, ఆపాతదుస్సహములునునగు విషయములన్నిటియందున సమత్వ బుద్ధిని నిల్పి, ఈ ఆత్మార్చనావ్రతమును సల్పవలెను.

అయం సోఽహమయం నాహం విభాగమితి సంత్యజేత్
సర్వం బ్రహ్మేతి నిశ్చిత్య నిత్యాత్మార్చావ్రతం చరేత్. 48

'అదియే నేను' 'ఇది నేను కాదు' మున్నగు భేదవిభాగసంబంధములగు కల్పనలను పరిత్యజించవలెను. 'సర్వము బ్రహ్మము' అను (అభేద) దృష్టి నవలంబించి, నిత్యమాత్మార్చనా వ్రతమును సల్పవలెను.

సర్వదా సర్వరూపేణ సర్వాకారవికారిణా
సర్వం సర్వప్రకారేణ ప్రాప్తేనాత్మానమర్చయేత్. 49

నానావిధరూపములను, నానావిధములగు వికారములను ఆశ్రయించి సర్వప్రకారముల, సర్వత్ర ఉపలభ్యమానమగు ఈ ఆత్మ నర్చింపవలెను.

అనీహితం పరిత్యజ్య పరిత్యజ్య తథేహితమ్
ఉభయాశ్రయణేనాపి నిత్యమాత్మానమర్చయేత్. 50

ఇష్టానిష్టములను, మిథ్యాత్మబుద్ధిని పరిత్యజించి, ఇవన్నియును స్వాత్మమాత్రములని గ్రహించి ఈ ఆత్మదేవుని అర్చించుచునది.

న వాఞ్ఛతా న త్యజతా దైవప్రాప్తాః స్వభావతః
సరితః సాగరేణేవ భోక్తవ్యా భోగభూమయః. 51

సముద్రుడు నదీసమూహములను వాంఛింపక, త్యజింపక, అదృష్టవశమున అరుదెంచినవాటిని గ్రహించునట్లు, సుఖదుఃఖహేతువులగు భోగవిషయములను భోగింపవలెను.

ఉద్వేగో నానుగన్తవ్యస్తుచ్ఛాతుచ్ఛాసు దృష్టిషు
వ్యోమ్నా చిత్రపదార్థేషు పతితో హ్యతతేష్వివ. 52

అవమానాది తుచ్ఛస్థితులయందునను, ప్రాణాపాయాది ఘోరసంకటములగు అతుచ్ఛ స్థితులయందునను బడి ఉద్వేగము నందరాదు; ఆకాశమున అప్పుడప్పుడు తోచు (గంధర్వనగరాది) విచిత్రవిషయములవలె వీటిని గ్రహింపవలెను.

దేశకాలక్రియాయోగాద్యదుపైతి శుభాశుభమ్
అవికారం గృహీతేన తేనైవాత్మానమర్చయేత్. 53

దేశ, కాల, క్రియలవలన సంభవించు శుభాశుభములను నిర్వికారబుద్ధితో గ్రహించి ఈ ఆత్మదేవుని అర్చింపవలెను.

ఆత్మార్చనవిధానేఽస్మిన్ప్రోక్తా ద్రవ్యశ్రియస్తు యాః
ఏకేనైవ సమేనైతా రసేన పరిభావితాః. 54

ఈ ఆత్మార్చనావిధానమున జెప్పబడిన ద్రవ్యములన్నియును సమత్వపూర్ణమగు ఏకరసమున ఆప్లుతములు.

నామ్లానకటవో నో తిక్తా న కషాయాశ్చ కాశ్చన
చిత్తైరపి రసైర్దిగ్ధా మధురా ఏవ తాః కిల. 55

ఇవేవియును కటామ్లతిక్తకషాయములుగావు; నానావిధరసదిగ్ధములైనను మధురమగు ఏకరసయుక్తములుగనే భావింపవలెను!

సమతా మధురా రస్యా రసశక్తిరతీన్ద్రియా
తయా యద్భావితం చేత్యమమృతం తత్క్షణాద్భవేత్. 56

సమతారసము అత్యంతమధురము, ఇంద్రియాతీతమునునైయున్నది. దీనివలన భావింపబడ పదార్థములన్నియును క్షణములో మధురములగును.

సమతామృతరూపేణ యద్యన్నామ విభావ్యతే
తత్తదాయాతి మాధుర్యం పరమిన్దోరివ చ్యుతమ్. 57

ఎయ్యదెయ్యది ఈ సమతామృతమున భావింపబడుచున్నదో, అయ్యదయ్యది చంద్రచ్యుతమైనదానివలె మాధుర్యమును బడయుచున్నది.

సమతాకాశవద్భూత్వా యత్తు స్యాల్లీనమానసమ్
అవికారమనాయాసం తదేవార్చనముచ్యతే. 58

బ్రహ్మైక్యదర్శనమను సమత్వమునంది, ఆకాశమువలె నిర్వికారత్వమును బొంది, మనస్సు లీనమగుటయే అనాయాసకరమగు దేవార్చన మనంబడుచున్నది.

పూర్ణేన్దునేవ పూర్ణేన భావ్యం సమసమత్విషా
స్వచ్ఛేన చిద్ఘనైకేన జ్ఞేనాప్యుపలరూపిణా. 59

స్ఫటికశిలవలె చిద్ఘనత్వము నంది, చంద్రునివలె పూర్ణత్వమును, సమత్వకాంతిని బడసి, వెలయుచుండునది.

అన్తరాకాశవిశదో బహిఃప్రకృతకార్యకృత్
రఞ్జనామిహికాముక్తః సంపూర్ణో జ్ఞ ఉపాసకః. 60

బహిః ప్రకృతిసంబంధములగు సంసారకార్యముల నాచరించుచున్నను, ఆకాశము రంజనవినిర్ముక్తమై వెలయునట్లు, అంతరమున విషయానురక్తిలేక ఉపాసకుడు పరిపూర్ణుడై వెలయవలెను.

స్వస్థేఽప్యదృష్టహృల్లేఖమజ్ఞానాభ్రపరిక్షయే
శాన్తాహన్తాదిమిహికం జ్ఞః శరద్వ్యోమ రాజతే. 61

అజ్ఞానపరిభ్రమము క్షీణింప, స్వప్నమునగూడ కామ - రేఖ తోచదు; అప్పుడు అహంకారాదిరూపకమగు పొగమంచు తొలగిపోవ తత్త్వజ్ఞుడు శరత్కాల - ఆకాశమువలె విరాజిల్లును.

సోమార్కమస్తమితమానసమాతృమేయం
సద్యః ప్రసూతశిశువేదనవద్వితానమ్
పశ్యన్పరిశాన్తమతిచేతనచిత్తబీజం
జీవన్ననుత్తమపదస్థిత ఏవ తిష్ఠ. 62

నీవు జీవద్దశయందే సర్వోత్తమమగు బ్రహ్మపదమున వెలయుచు, అప్పుడే పుట్టిన శిశువువలె ప్రపంచవికల్పనల గాంచక, చిదాభాసమునకును చిత్తమునకును మూలకారణమగు ఆ మంగళమయాత్మను గాంచుచుండుము. సూర్యుడు, ఆనందసుధాపూర్ణుడగుటవలన నిష్కళంకుడగు చంద్రునివలె నీవవుగాక! ప్రపంచప్రకాశనుచే సూర్యరూపమగునట్టి మనోవృత్తి నీకుశమించుగాక! నీమనస్సున ప్రమాతాప్రమేయాది భేదభావములు అస్తమించునుగాక!

దేశకాలకరణక్రమోదితైః
సర్వవస్తుసుఖదుఃఖవిభ్రమైః,
నిత్యమర్చయ శరీరనాయకం
తిష్ఠ శాన్తసకలేహయా ధియా. 63

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే దేవార్చనవిధిర్నామ
ఏకోనచత్వారింశః సర్గః ॥ 39 ॥

నీవు, ఈ శరీరనాయకుడగు ఆత్మదేవుని దేశ, కాల, క్రియా వైచిత్ర్యముల సంభవించు సర్వవస్తువులను, సర్వవిధములగు సుఖదుఃఖములను అర్పించి అర్చింపుము; మఱియు వాంఛారహితమగు బుద్ధితో వెలయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ -
పూర్వభాగమున దేవార్చనావిధియను ముప్పది
తొమ్మిదవ సర్గము ॥ 39 ॥

చ త్వా రిం శః స ర్గః.

[పూజ్యపూజకపూజాదివికల్పరహితః శివః
పరిశుద్ధచిదాత్మైవ దేవతాత్త్వమీర్యతే.

ఈ సర్గమున పూజ్య, పూజక, పూజాది త్రిపుటీవికల్పరహితుడును, పరిశుద్ధుడును నగు చిదాత్మయొక్క దేవతాత్వము వర్ణింపబడుచున్నది.]

ఈశ్వర ఉవాచ :—

యథాకాలం యథారమ్భం న కరోషి కరోషి యత్
చిన్మాత్రస్య శివస్యాన్తస్తదేవార్చనమాత్మనః. 1

ఈశ్వరుడు:— యథాసమయమున, యథాశక్తికముగ నీవలన ఆచరింపబడునవియును, ఆచరింపబడ నివియును (కృతాకృతములు) నగు కర్మలన్నియును ఈ చిన్మాత్రశివుని అంతరపూజ యేయని గ్రహింపుము.

తేనైవాహ్లాదమాయాతి యాతి ప్రకటతాం తథా
తథా స్థితేన రూపేణ స్వేనైవ స్వయమీశ్వరః. 2

ఈ ఆత్మదేవుడిట్టి పూజవలననే సంతుష్టుడై, సాక్షాత్కరించును; దీనివలననే ఆయన పారమార్థికమగు ఆనందమును, మాయయొక్క ఆవరణభంగమును యొనర్చును.

రాగద్వేషాదిశబ్దార్థా నాత్మన్యన్యతయామలే
సంభవన్తి పృథగ్రూపా వహ్నౌ వహ్నికణా ఇవ. 3

(సర్వానర్థకారణములగు రాగద్వేషాదులవలన పరమశివుని పూజించుట అసంభవమేయన-) అవి వాస్తవమునకు ఆత్మనుండి వేఱుకావు. నిప్పునుండి నిప్పురవ్వలు వేఱుకాకున్నను వేరైనట్లుగ కనుపడునట్లు, అవి ఆత్మనుండి వేఱుగాకున్నను వేరైనట్లు తోచుచున్నవి.

యద్వద్రాజత్వదీనత్వసుఖదుఃఖాదివేదనమ్
ఆత్మీయం పరకీయం చ తత్తదర్చనమాత్మనః. 4

తనయొక్కయు, పరులయొక్కయు రాజత్వాది సుఖభోగములను, దారిద్ర్యాది దీనత్వకారణములగు దుఃఖములను గ్రహించుటయే ఆత్మార్చనము.

విశ్వసంవిత్తిరేవాస్య నిత్యస్యాత్మన ఏవ చ
ఘటాద్యాత్మతయా బ్రహ్మ స్వయమాత్మా తథైవచ. 5

నిత్యమగు యీ ఆత్మను యీ జగద్రూపమున నెఱుగుటయే ఆయనయొక్క పూజ; ఈ ఆత్మయే ఆకాశము మొదలగుని ఘటములవఱకునుగల జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాది అవస్థలనన్నిటిని అలంకరించుచున్నది.

శివం శాన్తమనాభాసమేకం భాస్వరమాగతమ్
జగత్ప్రీత్యయవత్సర్వమాత్మరూపమిదం స్థితమ్. 6

ఈ జగత్తు, ఆ శివుని ఆత్మస్వరూపమై, వాని ప్రకాశమువలననే ప్రకాశించుచున్నది. ఆత్మయొక్క సత్తలేకున్న ఇది ప్రకాశింపజాలదు. ఇదంతయు ఆత్మరూపమై వెలయుచున్నది.

అహో ను చిత్రమాత్మైవ ఘటాద్యన్యద్వ్యవస్థితమ్
జీవాది స్వస్వభావోఽన్తర్యానం విస్మృతిమానివ. 7

ఆశ్చర్యము! ఈ ఆత్మ ఘటపటాది పదార్థములుగ మారి, స్వభావమును వీడుచున్నది! జీవాదిపదార్థములుగ వివర్తితమై స్వస్వరూపమును సంపూర్ణముగ విస్మరించుచున్నది.

సర్వాత్మకస్యావన్తస్య శివస్యాన్తః కిలాత్మనః
పూజ్యపూజకపూజాఖ్యో విభ్రమః ప్రోదితః కుతః. 8

సర్వాత్మకుడును, అనంతుడును, మంగళమయుడును నగు ఆత్మదేవునియందు పూజ్య, పూజక, పూజాది విభ్రమమెటునుండి అరుదెంచినది ?

నియతాకారతాశాన్తే న చ సంభవతీశ్వరే
యత్ర సంకల్ప్యతే బ్రహ్మన్పూజ్యపూజామయః క్రమః. 9

బ్రహ్మజ్ఞా ! పూజ్య పూజకాది వ్యవహారములన్నియు పరిచ్ఛిన్నాకారముననే సంకల్పితములగుచున్నవి. శాంతుడగు ఈశ్వరునియందు పరిచ్ఛిన్నములగు ఈ వికల్పములు సంభవింపజాలవు.

పూజ్యపూజాద్యవచ్ఛిన్నే దేవే నిత్యామలాత్మనః
సర్వశక్తేరనన్తస్య నేశ్వరత్వస్య భాజనమ్. 10

పూజ్యపూజకాది భావముల పరిచ్ఛిన్నుడగు దేవుడెన్నటికిని, నిత్యమును, నిర్మలమును, సర్వశక్తిమయమును, అనంతమును నగు ఈశ్వరభావమునకు పాత్రుడవజాలడు.

త్రిజగత్ప్రసృతాచ్ఛాచ్ఛసంవిద్రూపస్య చాత్మనః
నేశ్వరస్యాకృతేర్బ్రహ్మన్వ్యపదేశో హి యుజ్యతే. 11

బ్రహ్మజ్ఞా ! అత్యంతనిర్మలమగు ఏ చిద్రూపమునుండి త్రిజకత్తులు ప్రసరించుచున్నవో, ఆ యాత్మరూపియగు ఈశ్వరునియందు ఆకృతికల్పన నొనర్చుట అనుచితము.

దేశకాలపరిచ్ఛిన్నో యేషాం స్యాత్పరమేశ్వరః
అస్మాకముపదేశ్యాస్తే న విపశ్చిద్విపశ్చితామ్. 12

ఈ తత్త్వమును గ్రహించిన తత్త్వజ్ఞుల కింక ఉపదేశింపబడవలసిన దేమియును లేదు. పండితుడా ! పరమేశ్వరుని దేశకాలపరిచ్ఛిన్నునిగా తలచువారికే మా యుపదేశము.

తదీయాం దృష్టిముత్సృజ్య తథేమామవలమ్బ్య చ
సమః స్వచ్ఛమనాః శాన్తో వీతరాగో నిరామయః. 13
కామోపహారైరభితో యథాప్రాప్తైరఖిన్నధీః
ఆత్మానమర్చయంస్తిష్ఠ సుఖదుఃఖశుభాశుభైః. 14

అందువలన నీ వీ పరిచ్ఛిన్నదృష్టిని పరిత్యజించి, నేను తుదకు జెప్పిన తత్త్వదృష్టి నవలంబించి, సముడవును, శాంతుడవును, విషయాసక్తిశూన్యుడవును, నిరామయుడవునునై, యథాప్రాప్తములగు విషయముల భోగించుచు, అభిన్నబుద్ధితో సుఖదుఃఖ, శుభాశుభముల నన్నిటిని ఉపహారములగ సమర్పించి, ఆ యాత్మదేవుని సమర్చింపుము.

అధిగతవతి సాధో చైకమేవానురూపం
త్వయి తరలితజీవే జన్మదుఃఖాది కించిత్
న లగతి పరిశూన్యే సర్వతః స్ఫాటికాబ్జే
నవసదన ఇవాబ్జే నిష్కలబ్జే కలఙ్కః. 15

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే దేవతత్త్వవిచారో నామ చత్వారింశః సర్గః ॥ 40 ॥

నీ విప్పుడు తత్త్వవిచారమువలన శరీరమునుండి జీవుని వేఱుపఱచితివి; వాస్తవముగ సాధుపురుషులగువారి గుణముల బొందితివి, మఱియు, వాస్తవమగు తత్త్వమును బడయవలసిన కొఱకవగాఢ

లేదు. నీ మాయాకళంకము సంపూర్ణముగ తొలగిపోయినది. ఈ బాహ్య - జగతు యొక నీయందు సంలగ్నమవజాలదు. అందువలన, నూతనమగు స్ఫటికభవనమున ఏ వస్తువుయొక్క- దాగు అంట నట్లు, జన్మదుఃఖాదులు నీ యందంటు జాలకున్నవి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున దేవతాతత్త్వవిచారమను నలుబదవ సర్గము ॥ 40 ॥

ఏకచత్వారింశః సర్గః.

[శాస్త్రాచార్యాదిసాఫల్యం నామభేదప్రకల్పనమ్
అధ్యారోపక్రమః పశ్చాదపవాదః ప్రదర్శ్యతే.

ఈ ప్రకరణమున, శాస్త్రము ఆచార్యులయొక్క- ప్రయోజనము, నామరూపమనబడు భేదములకల్పన, అధ్యారోప, అపవాదములు ప్రదర్శింపబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచః—

శివః కిముచ్యతే దేవ పరం బ్రహ్మ కిముచ్యతే
ఆత్మా కిముచ్యతే నాథ పరమాత్మా కిముచ్యతే. 1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:— దేవా! ఆ పరబ్రహ్మము నెట్టి ధర్మమును స్పృశింపజాలకున్న, దానిని శివుడు (మంగళమయము) అని చెప్పనేల ? లేక, పరమాత్మయని వచించు టెందులకు ? మఱియు, దేవా! ఆత్మపరమాత్మ శబ్దముల వ్యవహార మెందులకు ?

తత్సత్కించిన్న కించిచ్చ శూన్యం విజ్ఞానమేవ చ
ఇత్యాదిభేదో భగవంస్త్రిలోకేశ కిముచ్యతే. 2

భగవంతుఁడా! త్రిలోకేశా! ఆయన సత్త అయ్యు ఏమియునుకాదు; ఆయన శూన్యుడు, విజ్ఞానము అను విభేదముల చెప్పబడుచున్నాడే ? — ఇదేమి ? వచింపుము.

ఈశ్వర ఉవాచః—

అనాద్యన్తమనాభాసం సత్కించిదిహ విద్యతే
ఇన్ద్రియాణామగమ్యత్వాద్యన్న కించిదివ స్థితమ్. 3

ఈశ్వరుఁడు:— ఇట, ఆద్యంతరహితమును, స్వయంజ్యోతియును నగు సద్వస్తు వొక్కటియే వెలయుచున్నది; అది ఇంద్రియముల కగమ్యమగుటవలన శూన్యమువలె తోచుచున్నది.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

యదిన్ద్రియాణాం బుద్ధ్యాదియుక్తానామప్యదృశ్యతామ్
గతం తత్కథమీశాన త్వశక్యోపగమ్యతే. 4

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— ఈశానుఁడా! అది ఇంద్రియములకును బుద్ధికిని అగోచరమైన, దానిని పొందగలమను నిశ్చయమేమి ? — దానిని ఏ యుపాయమువలన పొందగలము ?

ఈశ్వర ఉవాచ:—

యో ముముక్షురవిద్వాంశః కేవలో నామ సాత్త్వికః
సాత్త్వికై రేవ సోఽవిద్యాభాగైః శాస్త్రాదినామభిః. 5
అవిద్యాం శ్రేష్ఠయా శ్రేష్ఠాం క్షాలయన్నిహ తిష్ఠతి
మలం మలేనావహరన్యుక్తిజ్ఞో రజకో యథా. 6

ఈశ్వరుడు:— ఈ ఆత్మవస్తువును ప్రకాశింపజేయ నెట్టి బుద్ధివృత్తియొక్క ప్రయోజనమునులేదు. సాత్త్వికమును, బ్రహ్మాకారాకారితమును నగు బుద్ధివృత్తివలన కేవలము అవిద్యయొక్క ఆవరణము భాగింపబడుచున్నది. ఈ అవిద్యావరణము తొలగిన, బ్రహ్మను తనయంతటదానే ప్రకాశించుచున్నది — ఇదియే ఆత్మసాక్షాత్కార మనంబడుచున్నది. ఇందింద్రియవృత్తుల ప్రయోజన మెచ్చట ? (ఈ సాక్షాత్కారముయొక్క క్రమమియ్యది-) మొదట, ముముక్షువు శమదమాదుల సహాయ్యమున, సాత్త్విక - అవిద్యాంశముగ పరిణతుడగుచున్నాడు. తరువాత, సత్సంగ, సద్గురువులను సాత్త్విక - అవిద్యాంశాసహాయ్యమున, సాత్త్విక అవిద్యాంశలగు బ్రహ్మాకారిత చిత్తవృత్తులతో — రజకుడు మలము (చవుడు) తో మలమును శుభ్రపఱచునట్లు—తన అవిద్యాంశను క్షాళనమొనర్చుకొని పూర్ణబ్రహ్మస్వరూపమున వెలయును. (బ్రహ్మముతప్ప, తక్కినవన్నియును అవిద్యాంతర్గతములు; కనుక, బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు గారణములగు, సత్సంగ, తదనుకూల చిత్తవృత్త్యాదులు సాత్త్విక అవిద్యాంతర్గములని చెప్పబడినవి.

కాకతాలీయవత్పశ్చాదవిద్యాక్షయ ఆగతే
ప్రపశ్యత్యాత్మనైవాత్మా స్వభావస్యైష నిశ్చయః. 7

చిరాభ్యాసఫలముగ, కాకతాళీయన్యాయమున, సౌభాగ్యవశమున పూర్ణబ్రహ్మాకారమగు వృత్తివలన అవిద్య నశింప, ఆత్మ తన్నుదానే అవలోకించుకొనును — ఇది దాని నిశ్చితస్వభావము.

యథాకథంచిదఙ్గారే నిఘృష్య క్షాలయఞ్ఛిశుః
కరస్నైర్మల్యమాప్నోతి కార్ష్ణ్యాఙ్గారక్షయే యథా. 8
యథాకథంచిచ్ఛాస్త్రైర్భాగైర్భాగం విచారయేత్
సాత్త్వికస్తామసో భాగో ద్వయోరాత్మోదయ స్తథా. 9

బాలుడు హస్తమును అంగారకణము (బొగ్గు) తో తోముకొని కడిగివైచికొనిన, అయ్యది తనయంతటదానే శుభ్రమగునట్లు, శాస్త్రసత్సంగాది అవిద్యాంశలవలన తదితరమగు అవిద్యాంశను విచారించిన సాత్త్విక, తామసికరూపమగు అవిద్యయంతయు వినష్టమగును. కేవలము, స్వప్రకాశమగు ఆత్మ యొక్కటియే నిర్మలమై ప్రకాశించును.

పశ్యత్యాత్మానమాత్మైవ విచారయతి చాత్మనా
ఆత్మైవేహాస్తి నావిద్యా ఇత్యవిద్యాక్షయం విదుః. 10

ఆత్మయే ఆత్మవలన ఆత్మవిచార మొనర్చుచున్నది; దర్శనమొనర్చుచున్నది; తుదకు ఆత్మగనే శేషించుచుచున్నది. కనుక, ఈ విషయమున అవిద్యయొక్క (బుద్ధివృత్తుల) ప్రయోజనములేదు. అవిద్యాక్షయమో ఆత్మరూపావస్థానమని విద్వాంసులు దెలుంగుదురు.

యావత్కించిదిదం వస్తు నానా నాత్మావగమ్యతామ్
క్రమా గురూపదేశాద్యా నాత్మజ్ఞానస్య కారణమ్. 11

(గురూపదేశాది) నానాత్వబుద్ధి యుండునంతవఱకు ఆత్మ గ్రహింపబడవాలదు; గురూపదేశాది క్రమములు ఆత్మజ్ఞానకారణములు గావు.

గురుశ్శాస్త్రేంద్రియవృత్త్యాత్మా బ్రహ్మ సర్వేంద్రియక్షయాత్
యద్వస్తు యత్క్షయే ప్రాప్తం తత్తస్మిన్సతి నాప్యతే. 12

గురూపదేశమున ఆత్మజ్ఞానమును బొందఁగోరునది, ఇంద్రియసమిష్టికదా! కాని, పరబ్రహ్మము అతీంద్రియము; ఇంద్రియాదులు క్షయమైనరొదలనే ప్రకాశించును. అగుచో, గురూపదేశమెట్లు ఆత్మజ్ఞానమునకు కారణము కాగలదు ? ఎయ్యది లేకున్న వస్తువు లభించునో, అయ్యది ఉండిన ఆ వస్తువెట్లు లభింపగలదు ?

అకారణాన్యపి ప్రాప్తా భృశం కారణతాం ద్విజ
క్రమా గురూపదేశాద్యా ఆత్మజ్ఞానస్య సిద్ధయే. 13

ద్విజా ! గురూపదేశాదికములు ఆత్మజ్ఞానమునకు కారణములు గాకున్నను, (విస్మృత కంఠచామీకరాదుల ప్రాప్తివలె) కారణములుగ గైకొనబడుచున్నవి.

క్రమే గురూపదేశానాం ప్రవృత్తే శిష్యబోధతః
అనిర్దేశ్యోప్యదృశ్యోఽపి స్వయమాత్మా ప్రసీదతి. 14

శిష్యుని అజ్ఞానవినాశమునకే గురూపదేశాదులు అవసరములగుచున్నవి; అజ్ఞానము నశించిన, ఆత్మ అనిర్దేశ్యమును, అదృశ్యమును నయ్యుగూడ, ప్రసన్నమగుచున్నది.

శాస్త్రైర్నబుధ్యతే నాత్మా గురోర్వచనతో నచ
బుధ్యతే స్వయమేవైష స్వబోధవశతస్తతః. 15

శాస్త్రములవలన ఆత్మ గ్రహింపబడుటలేదు; గురువచనముల గ్రహింపబడుటలేదు; స్వయముగ స్వబోధవలననే అది గ్రహింపబడుచున్నది.

గురూపదేశశాస్త్రార్థైర్వినా చాత్మా న బుధ్యతే
ఏతత్సంయోగసత్తైవ స్వాత్మజ్ఞానప్రకాశినీ. 16

అయినను, గురూపదేశము, శాస్త్రార్థవిచారములు లేకున్న ఆత్మబోధయగుటలేదు; వీటి సంయోగమువలననే ఆత్మజ్ఞానము ప్రకాశింపజేయబడుచున్నది.

గురుశాస్త్రార్థశిష్యాణాం చిరసంయోగసత్తయా
అహనీవ జనాచార ఆత్మజ్ఞానం ప్రవర్తతే. 17

గురువు, శాస్త్రార్థములతో శిష్యునకు ఎడతెగని సంయోగమున గూడిన, పగటియందు జనుల వ్యవహారమువలె ఆత్మజ్ఞానము ప్రవర్తిల్లును.

కర్మబుద్ధీన్ద్రియాద్యన్తసుఖదుఃఖాదిసంక్షయే
శివ ఆత్మేతి కథితస్తత్సదిత్యాదినామభిః. 18

జ్ఞానేంద్రియములు, కర్మేంద్రియములు, సుఖదుఃఖములు క్షయమవ పరిశేషించునదే శివుడు, ఆత్మ, శత్, సత్ మున్నగు నామముల పేర్కొనబడుచున్నది.

యత్రేదమఖిలం నాస్తి తద్రూపేణైవ చాస్తి వా
తదాకాశాదచ్ఛతరమనన్తం సదివాస్తి హి. 19

ఎట బాధకాలమున జగత్తుయొక్క అసత్త, ఆరోపసమయమున జగత్తుయొక్క సత్త అంగీకరింపబడుచున్నవో, ఎయ్యది ఆకాశముకంటెను నిర్మలమో ఆ అధిష్ఠానతత్త్వమే అనంత, సచ్ఛబ్దముల నిర్దేశింపబడుచున్నది.

అవిశ్రాన్తతయా యత్ర తనువిద్యైర్ముముక్షుభిః
విచిత్రశుద్ధమననకలఙ్కకలితాత్మభిః. 20
అదూర ఏవ తిష్ఠద్భిర్జీవన్ముక్తస్య దృక్పథే
మోక్షోపాసకబోధాయ శాస్త్రరచనాయ చ. 21
బ్రహ్మేన్ద్రరుద్రప్రముఖైర్లోకపాలైః సుపణ్డితైః
పురాణవేదసిద్ధాన్తసిద్ధయే భావితాత్మభిః. 22
చిద్బ్రహ్మ శివ ఆత్మేశపరమాత్మేశ్వరాదికా
ఏతస్మిన్కల్పితా సంజ్ఞా నిఃసంజ్ఞే పృథగీశ్వరే. 23
ఏవమేతజ్జగత్తత్త్వం స్వం తత్త్వం శివనామకమ్
సర్వదా సర్వదా సర్వ సర్వం యత్సుఖమాస్వభో. 24
శివ ఆత్మా పరం బ్రహ్మేత్యాదిశబ్దైస్తు భిన్నతా
పురాతనైర్విరచితా తస్య భేదో న వస్తుతః. 25
ఏవం దేవార్చనం నిత్యం జ్ఞః కుర్వన్మునినాయక
యత్రాస్మదాదయో భృత్యాస్తత్ప్రయాన్తి పరం పదమ్. 26

ఏ బ్రహ్మరుద్రేంద్రాది లోకపాలకులు విచిత్రమగు జగత్తును, విశుద్ధతత్త్వమును క్రమ్మ మొనర్చి చింతించుచు ఆత్మస్వరూపమున వెలయుచున్నారో, మఱియు ఏ పండితులు పరమార్థమునకు కడుదగ్గఱగ జీవన్ముక్తికి గోచరులగుచు వెలయుచున్నారో, మఱియు ఎవరు సంపూర్ణముగ విశ్రాంతినందక విశుద్ధమగు క్షుద్ర - అవిద్యాంశమున నున్నారో వారు అధికారుల కొఱకు, ఉపాసకుల తత్త్వజ్ఞానార్థము వేదపురాణాదులను విచారించి నామరూపవిహీనుడగు ఈ పరమాత్మకు బ్రహ్మము, శివుడు, ఆత్మ, ఈశ్వరుడు, పరమాత్మ, ఈశుడు, చిత్తు మున్నగు నామములను కల్పించినారు. వసిష్ఠా! ఈ ఆత్మతత్త్వమే జగత్తత్త్వము, శివుడనంబడు స్వతత్త్వమునగుచు సర్వదా, అన్నివిధముల అన్నిటికిని మూలమగుచున్నదని గ్రహించి చింతారహితుడవు కమ్ము! మునినాయకా! తత్త్వవేత్తలిట్లు దేవార్చన మొనర్చ, ఎచ్చోటు మావంటివారున్ను సేవకులై యుందురో అట్టి పరమపదమున ప్రతిష్ఠితులగుదురు.

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

అవిద్యమానమేవేదం విద్యమానమివ స్థితమ్
యథా తన్మే సమాసేన భగవన్వక్తుమర్హసి. 27

శ్రీవసిష్ఠుడు:—భగవంతుడా! ఈ జగత్తు (ఆత్మయందు) లేకున్నను ఉన్నట్లు తోచుచున్నది; ఈవిషయమును సంపూర్ణముగ వచింపుము.

ఈశ్వర ఉవాచ :—

యోఽసౌ బ్రహ్మాదిశబ్దార్థః సంవిదం విద్ధి కేవలమ్
స్వచ్ఛమాకాశమప్యస్య స్థూలం మేరురణోరివ. 28

ఈశ్వరుడు:—ఈ బ్రహ్మాది శబ్దముల యర్థమగు వస్తు వొక్కటియే చిత్తు అని గ్రహింపుము; నిర్మలమగు ఆకాశముగూడ దీనికడ మేరువువలె స్థూలము.

స వేద్యమిహ గచ్ఛన్తీ యాతి చిన్నామయోగ్యతామ్
అప్యవేద్యవతీ నూనమున్మన్యన్తపదస్థితా. 29

ఈ చిత్తు చేత్యభావమునంది నామకరణయోగ్యమగుచున్నది; మఱల నిర్వికల్పావస్థయందు ఈ చేత్యభావము తొలగిపోవుచున్నది.

క్షణాద్భావితవేద్యత్వాదహన్తామనుగచ్ఛతి
పురుషత్వాత్పుమాన్స్వప్నే వనవారణతామివ. 30

స్వప్నమున పురుషుడు వనగజముగ మారునట్లు, ఈ చైతన్యము వేద్యభావమున, అహంభావమును అనుసరించుచున్నది.

అస్యాహన్తాదిరూపాయా దేశతాం కాలతాం గతాః
సంపద్యన్తే తతః శూన్యరూపిణ్యః సఖ్య ఏవ తాః 31

దీని ఈ అహంకల్పననుండి, క్రమముగ దేశకాలకల్పనలు ఉదయించుచున్నవి. శూన్యరూపములగు ఈ కల్పనలన్నియు, అహంభావముయొక్క సహచారిణు లగుచున్నవి.

తాభిః సంవలితా సైవ సత్తా జీవాభిధానికా
భవతి స్పన్దవిజ్ఞానా పవనస్యేవ లేఖికా. 32

దేశకాలకల్పనలతో గూడుకొనిన ఈ అహంభావకల్పన స్పందవిజ్ఞానమును సంపాదించుకొని, వాతకణమువలె ప్రాణస్పందమునుబొంది, జీవశక్తియను పేరునుబొందుచున్నది.

జీవశక్తిస్తథాభూతా నిశ్చయైకవిలాసినీ
బుద్ధితామనుయాతా సా భవత్యజ్ఞపదే స్థితా. 33

అప్పుడీ జీవశక్తి 'నేను' అను నిశ్చయమొనర్చుకొని, బుద్ధిరూపమున అజ్ఞానమార్గమున నిలబడుచున్నది.

శబ్దశక్త్యా క్రియాశక్త్యా జ్ఞానశక్త్యానుగమ్యతే
ప్రత్యేకం పరిస్ఫురత్యన్తరప్రదర్శితరూపయా. 34

అనంతరమిందు శబ్దశక్తి, జ్ఞానశక్తి, క్రియాశక్తులరుదెంచి, తమతమ రూపముల విస్తరించుకొని, స్ఫూర్తినందుచుండును.

మిలిత్వైవ గణః క్షిప్రం స్మృతిం సమనుకాలయన్
మనో భవతి భూతాత్మబీజం సంకల్పశాఖినః. 35

ఈ శక్తులన్నియునుగలసి వెంటనే స్మృత్యనుకూలమగు సంకల్పవృక్షమునకు బీజమును, పంచభూతమయమును నగు మనస్సను సంజ్ఞను బొందుచున్నవి.

ఆతివాహికదేహాఖ్యాం భాజనం తద్విదుర్బుధాః.
అన్తస్థయా బ్రహ్మశక్త్యా జ్ఞరూపం స్వాత్మనా త్తదృక్. 36

పండితులు ఈ మనస్సును ఆతివాహిక మందురు. ఈ మనస్సే అంతస్థమగు బ్రహ్మశక్తితో గూడుకొని, జ్ఞాతయనంబడుచున్నది. ఆత్మయొక్క- స్వప్రకాశశక్తివలననే ఈజ్ఞాతృత్వము కలుగుచున్నది.

సంపద్యమానా ఏవాస్మింశ్చేతసీమా హి శక్తయః
పశ్చాదిహ బహిష్ఠాస్తా ఉద్యన్త్యనుదితా అపి. 37

ఈ స్థితియందు దీ చైతన్యమున కొన్ని శక్తులు ఉత్పన్నములగును. ఈ శక్తులు బయట వెలయుచున్నట్లగపడుచు, ప్రకాశించుచున్నట్లు తోచుచున్నవి. ఇట్లంతస్థమగు కల్పన బయట గూడ దృఢమగుచున్నది.

వాతసత్తా స్పన్దసత్తా స్పర్శసత్తా తథైవ చ
త్వక్సత్తా తేజసాం సత్తా తథా సత్తా ప్రకాశినీ. 38
రూపసత్తా జలసత్తా స్వాదుసత్తా తథైవ చ
తథైవ రససత్తా చ గన్ధసత్తా తథైవ చ. 39
భూసత్తా హేమసత్తా చ పిణ్డసత్తా చ పీవరీ
దేశసత్తా కాలసత్తా సర్వాధ్యాకారవర్జితా. 40
సర్వసత్తాగణం చైతత్క్రోడీకృత్య స్వరూపవత్
స్ఫురత్యాశ్రిత్య పత్రాది బీజం బీజాదితాం గతమ్. 41

ఆ శక్తులు యివి - వాయుసత్త, స్పందసత్త, స్పర్శసత్త, త్వక్ - సత్త, తేజస్సత్త (ఇది రూపమును ప్రకాశింపజేయుచున్నది) రూపసత్త, జలసత్త, స్వాదుసత్త, రససత్త, గంధసత్త, భూమిసత్త, హేమసత్త, జగత్ - సత్త, దేశసత్త, కాలసత్తలు. మనస్సు ఆకారవర్జితములగు ఈ సత్తలనన్నిటిని తనతో నభిన్నముగ కల్పించుకొని, వృక్షబీజము తనతో నభిన్నములగు అంకురపత్రాదుల నిముడ్చుకొని తద్భావమున వెలయునట్లు, వెలయుచుండును.

ఏతత్పుర్యష్టకం విద్ధి దేహోఽయం చాతివాహికః
అపారబోధమేతత్తు స్ఫురత్యఙ్గ విభాగవత్. 42

ఈ సమిష్టి అంతయు పుర్యష్టకమని గ్రహింపుము. వత్సా! అపరిచ్ఛిన్న బోధస్వరూపమగు బ్రహ్మమే ఈ సమస్తవిభాగములనంది స్ఫురించుచున్నది.

ఏవమాద్యఙ్గసంపన్నం సంపన్నం న చ కించన
న జ్ఞానం న చ తద్రూపం న విదాచితచేతనమ్. 43

వత్సా! ఇట్టివిధమున ఇవన్నియును అజ్ఞదృష్టియందు సంపన్నములైనట్లు తోచుచు, తత్త్వదృష్టియందు అసంపన్నములేయగుచున్నవి. ఇవి జ్ఞానరూపములుగావున, లేక జ్ఞేయరూపములును గావు. చిదాభాసతోగూడుకొనిన చేతనములునుగావు.

పరం పరే ప్రస్ఫురితం కేవలం కేవలాత్మ సత్
జలపీఠస్య జఠరే జలద్రవవిలాసవత్. 44

జలాధారమగు సముద్రమున, నీటియొక్క వివిధవిలాసములు తోచునట్లు, ఈ పుర్యష్టకము పరబ్రహ్మమున సత్స్వరూపమున స్ఫురించుచున్నది.

సంవిత్సంవేదనైకాత్మ్య పృథగేతదచేతనమ్
సంపద్యతే పరిజ్ఞాతం సంకల్పనగరోపమమ్. 45

ఈ దృశ్యప్రపంచమును ఆత్మచైతన్యదృష్టితో పరికించిన సంవిదాత్మస్వరూపమును, దానినుండి వేఱుగ భావించిన అచేతనముగను అగుచున్నది, పరిజ్ఞాతమై యది సంకల్పనగరమువలె అలీకమగుచున్నది.

సంవేదనాత్పరిజ్ఞానాచ్ఛివతామేవ గచ్ఛతి
అజ్ఞాతమేవ వా యత్తత్కథం గచ్ఛతి వస్తుతామ్. 46

ఈ దృశ్యము గ్రహింపబడినచో, శివభావమునందుచున్నది; గ్రహింపబడకున్న ఏమియును అవదు. అజ్ఞాతమగునది వస్తువెట్లుకగలదు ?

అథ తద్విన్దతే స్వాన్తఃసంకల్పాదంశతాం స్వతః
తన్మాత్రసత్తా తస్యాణోరేతాం పశ్యతి దేహకే. 47
సర్వం స్థూలత్వమాపన్నం తదేవాశు ప్రపశ్యతి
తస్య తన్మాత్రరన్ధ్రాణి యథాదేశం ప్రపశ్యతి. 48
తతః పురుషరూపైకభావనాత్పురుషాకృతిమ్
కాకతాలీయవద్దృష్ట్వా తుష్టం పుష్టం భవత్యలమ్. 49
జీవదేతదవస్థాకం స్థితం పశ్యతి దేహకమ్
అసన్తమేవ గన్ధర్వపురం స్వప్ననరం యథా. 50

చిన్మాత్రస్వభావమగు ఆత్మవస్తువు తనయంతటదానే, తనయందు దృశ్యభావమునందు ననుకొన్నను, పరమసూక్ష్మమును అణుప్రమాణమునునగు ఈ ఆత్మయొక్క తన్మాత్రసత్త మొదట కల్పింపబడిన సూక్ష్మశరీరమునే స్థూలభావమున గాంచుచున్నదని చెప్పవలసియుండును; సంకల్పకల్పితములగునవన్నియు మిథ్యలే. అందువలన బ్రహ్మమే తనయందు స్థూలభావమునందిన జగత్తునే దర్శించుచున్నది. తన్మాత్రరూపములగు చక్షురాది ఇంద్రియములాయా కల్పితవిషయముల గాంచుచున్నవి. తరువాత, తన్ను పురుషునిగ కల్పించుకొని కాకతాళీయముగ, పురుషరూపమును ధరించి, సంతుష్టుడును, పుష్టుడును అగుచుండును. క్రమముగ, గంధర్వనగరమువలెను, స్వప్నదృష్టుడగు మనుష్యునివలెను, అలీక జీవభావమునందిన ఈ స్థూలదేహమును గాంచును.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

గన్ధర్వనగరాకారమపి స్వప్ననరోపమమ్
జగద్దుఃఖాయ దుఃఖస్య కాత్ర యుక్తిః పరిక్షయే. 51

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఈ జగత్తు గంధర్వనగరమువలెను స్వప్నదృష్టుడగు మనుష్యునివలెను అలీకమేయైనను దుఃఖమును గలిగించుచున్నదిగదా— ఈ దుఃఖక్షయమగుటకుపాయమేమి ?

ఈశ్వర ఉవాచ :—

వాసనావశతో దుఃఖం విద్యమానే చ సా భవేత్
అవిద్యమానం చ జగన్మృగతృష్ణామ్బుభఙ్గవత్. 52
అతః కిం వాస్యతే కేన కస్య వా వాసనా కుతః
కథం స్వప్ననరేణాఙ్గ మృగతృష్ణామ్బు పీయతే. 53

ఈశ్వరుడు:—వాసనయే దుఃఖకారణము; జగత్తుండిన వాసన కూడియుండును, జగత్తుయొక్క ఉనికిపోయి ఎండమావివలె సంపూర్ణముగ అలీకమనితోచునెడ, ఎవరెద్దానిని కోరెదరు? వాసన ఎటనుండిరాగలదు? వత్సా! స్వప్ననరుడు ఎండమావియందలి నీటిని త్రావగలడా?

సద్రష్టరి తు సాహన్తే సమనో మననాదికే
అవిద్యమానే జగతి యత్స్తత్పరిదృశ్యతే. 54

ద్రష్ట, మనస్సు, మననధర్మము, అహంభావసమన్వితమగు జగత్తు నశింప, సన్మాత్రవస్తువగు బ్రహ్మయొక్కటియే పరిదృష్టమగును.

యత్ర నో వాసనా నైవ వాసకో నైవ వాస్యతా
కేవలం కేవలీభావః సంశాన్తకలనభ్రమః. 55

ఎందు వాసనలు లేవో, కోరుకొనబడదగినది లేదో కోరువాడు లేడో, అయ్యదియే కేవలీభావమనంబడు కైవల్యము. అట సంకల్పభ్రమలు విదూరితములైనవి.

యస్య సతోఽప్యసతో వా శూన్య ఏవ హి యక్షకః
విలీనస్తస్య కైవల్యాత్కిమన్యదవశిష్యతే. 56

ఈ జగత్తు సత్యమేయగుగాక లేక అసత్యమేయగుగాక! యక్ష - కల్పన నశింప శూన్యమే మిగులునట్లు, ఈ జగత్తు విలీనమవ కైవల్యముగాక వేఱొండు యేమి మిగులగలదు?

శూన్య ఏవ హి వేతాల ఇవోత్థం చిత్తవాసనా
ఉదితేయం జగన్నామ్నా తచ్ఛాన్తౌ శాన్తిరక్షతా. 57

శూన్యస్థానమున అలీకమగు బేతాళకల్పనవలె జగత్తను చిత్తవాసనగూడ ఉత్పన్నమైనది ఇది నశింప అక్షతమగు శాంతి లభించును.

అహన్తాయాం జగతి చ మృగతృష్ణాజలే చ యః
సాస్థస్తం ధిగ్ఘృతనరం నోపదేశ్యస్త్వసావితి. 58

ఏవ్యక్తి అహంభావమునను, జగత్తునను, మరీచికాజలములయందునను సత్యబుద్ధినుంచుచున్నాడో, అతనికి ధిక్కారము!; అతడు ఉపదేశానర్హుడు!

జీవం వివేకినమిహోపదిశన్తి తజ్జ్ఞా
నో బాలముద్భ్రమమసన్మయమార్యముక్తమ్
అజ్ఞం ప్రశాస్తి కిల యః కనకావదాతాం
స స్వప్నదృష్టపురుషాయ సుతాం దదాతి. 59

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షపాయేషు
నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే జగన్మిథ్యాత్వప్రతిపాదనం
నామైకచత్వారింశః సర్గః ॥ 41 ॥

తత్త్వవేత్తలు వివేకవంతులగు జీవులకే ఉపదేశమొనర్తురు. బహువిధభ్రమలబడియు మిథ్యయగు దేహమున అభిమానముగొను, మిథ్యామయ మూర్ఖున కార్యులుపదేశమొసంగరు. ఇట్టివాని కుపదేశమొసగువారు స్వప్నదృష్టుడగు పురుషునకు సువర్ణము నీసడించు తమ కన్యకనొసంగుచున్నారు.

ఇది శ్రీ వాసిష్ఠ - తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణ పూర్వార్ధమున
జగన్మిథ్యాత్వప్రతిపాదనమను నలుబదియొకటవ సర్గము ॥ 41 ॥

ద్విచత్వారింశః సర్గః.

[సమష్టివ్యష్టిసంసారజ్ఞప్తిరీశాదిపూర్వికా
మాయైవేత్యుపదిశ్యాత్ర శంభుః స్వనిలయం యయౌ.

సమష్టి, వ్యష్ట్యాత్మకమగు జగత్తునకు మూలమగు మాయను గుఱించి ఉపదేశించి ఈశ్వరుడు స్వనిలయమునకు అరుగుచున్నాడు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

తతః స జీవో భగవన్ద్రష్టవాన్దేహసంభ్రమమ్
ఆదిసర్గే నభఃసంస్థం కామవస్థాముపైతి హి. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— భగవంతుడా! తరువాత, ఆ జీవుడు దేహభ్రమను గాంచుచున్నాడు - అని చెప్పియుంటిరి. సృష్ట్యాదియందు జీవుడాకాశముననుండి ఏ స్థితిని బొందుచున్నాడు?

ఈశ్వర ఉవాచ :—

పరస్మాత్పరమే వ్యోమ్ని పూర్వోక్తక్రమతో వపుః
జీవః పశ్యతి సంపన్నం స చ స్వప్ననరో యథా. 2

ఈశ్వరుడు:— ఆ జీవుడు పూర్వోక్తక్రమమున పరమాకాశముననే, స్వప్నదృష్టుడగు నరునివలె, పరబ్రహ్మమునుండి ఉత్పన్నమైన శరీరమును గాంచుచుండును.

సర్వగత్వాచ్చిద్ఘనస్య కార్యం స్వప్ననరోఽపి హి
యథా కరోత్యాశు తథా జీవోఽద్యాపి శరీరధృక్. 3

చిన్మయబ్రహ్మము సర్వవ్యాపియగుటవలన, ఆ జీవుడు శరీరధారియయ్యు స్వప్నదృష్టమనుష్యునివలె, కార్యముల నాచరించుచుండును.

సనాతనోఽహమవ్యక్తః పుమానిత్యభిధాం తతః
కరోత్యాత్మని తేనాశు ప్రథమః ప్రథితః పుమాన్. 4

పిదప, ఆ జీవుడు 'నేను అవ్యక్తసనాతన పురుషుడను' అని తన్ను నిర్దేశించుకొనుటవలన పురుషనామమున ప్రసిద్ధుడగుచున్నాడు.

ఏవం స సర్గే కస్మింశ్చిత్ప్రథమోఽథ సదాశివః
కస్మింశ్చిద్విష్ణురిత్యుక్తో నాభ్యుత్పన్నః పితామహః. 5

ఇట్లు, ఆ ప్రథమపురుషుడు ఒక కల్పమున సదాశివుడుగను, మఱియొక కల్పమున విష్ణువుగను పేర్కొనబడుచున్నాడు; అతని నాభికమలమునుండి జన్మించిన జీవుడు పితామహుడనంబడును.

పితామహః స కస్మింశ్చిత్కస్మింశ్చిదపి చేతరః
స చ సంకల్పపురుషః సంకల్పాన్మూర్తిమాస్థితః. 6

కొన్నికల్పముల ఈతడు పితామహుడుగను, మఱికొన్నికల్పముల అన్యముగను పేర్కొనబడును. ఈ సంకల్పమయ పురుషుడు, సంకల్పమువలననే రూపమును బొందుచున్నాడు.

పుష్టః ప్రథమసంకల్పస్తాం మనోమూర్తిమాస్థితః
యద్యథా కల్పయత్యాశు తత్తథానుభవత్యలమ్. 7

ఈ ప్రథమసంకల్పమే మనో - రూపమును (హిరణ్యగర్భుని) దాల్చి, కల్పననొనర్చునదంతయు వ్యవహారాస్పదమగుచున్నది.

తత్త్వసద్రూపమఖిలం శూన్యవేతాలకో యథా
భ్రమదృష్ట్యా తు సద్రూపమిత్యహన్తా జగద్గతిః. 8

కాని, ఈ సంకల్పమయ పదార్థములన్నియు శూన్యడగు బేతాళునివలె మిథ్యలు. అవి అజ్ఞదృష్టికి సత్యములవలె దోచుచున్నవి. ఇట్లు అహంభావమే జగద్రూపమున విస్తరిల్లుచున్నది.

ద్రష్టాధిపురుషస్త్వేవం స్వయం సంపద్యతే హి యః
స నిమేషం ప్రతి వ్యోమ సముదేత్యథ నీయతే 9

ఇట్లు, ప్రథమ - జీవుడు తన సృష్టికి దానే ద్రష్టయగుచు మఱల, తన స్వరూపపరిచయమైనంతనే నిముసములో చిదాకాశముగ మారుచున్నాడు. మఱల, స్వరూపవిస్మృతి సంభవించిన, నిముసములో అనంతసంసారముగ మారగలడు.

నిమేష ఏవ కల్పో యో మహాకల్పపరమ్పరామ్
ప్రతిభాసవిపర్యాసమాత్రేణానుభవత్యలమ్. 10

కల్పనాపటువగు ఈయన నిముసమాత్రకాలమున ప్రతిభాసముయొక్క విపర్యయము ననుసరించి మహాకల్పపరంపరల ననుభవించుచున్నాడు.

పరమాణౌ పరమాణౌ వ్యోమ్ని వ్యోమ్ని క్షణే క్షణే
సర్గకల్పమహాకల్పభావాభావా భవన్తి తే. 11

ప్రతి పరమాణువున, ప్రతి ఆకాశమున, ప్రతిక్షణమున సృష్టి, కల్ప, మహాకల్ప, భావ, అభావము లుదయించుచున్నవి.

దృశ్యన్తే కేచిదన్యోన్యం సాధర్మ్యాద్వాసనాగతేః
మిథః కేచిన్న దృశ్యన్తే దృష్టేనాథ సదాత్మనా. 12

ఈసృష్టులు వాసనాసామాన్యము ననుసరించి, కొందఱు జీవులకు సమానరూపములుగ కనంబడుచున్నవి. సదాత్మదృష్టులగువారికి ఇవి యగుపడుచుండుటలేదు.

సర్గాః సర్గేణ సర్వత్ర సంభవన్తి న తే శివే
భవన్తి పరమే వ్యోమ్ని వ్యోమరూపా ఇతి స్వయమ్. 13

ఈ సృష్టియందంతర్గతులగువారికే సృష్టి యగుపడుచున్నది. పరమవ్యోమమగు శివుని యందివి వాస్తవమునకు లేవు. ఆయనయందివి ఆకాశరూపమునే (శూన్యత్వమునే) బొందుచున్నవి.

స్వయం చ సదసద్రూపా లీయన్తే స్వప్నశైలవత్
సర్గైర్న దేశ ఆక్రాన్తో న చ కాలో న కర్తృతా. 14

సదసద్రూపములగు ఈ సృష్టులు, స్వప్నదృష్టమగు పర్వతము మేల్కొనిన నశించునట్లు, అజ్ఞానము తొలగిన నశించుచున్నవి. ఈ సృష్టు లెట్టిదేశకాలములను ఆక్రమించుకొనియుండుటలేదు.

న చైతే సత్స్వరూపా వా న కల్ప్యం వాప్తి చ క్షణః
న చేదం జాయతే కించిన్న చ కించన నశ్యతి. 15

ఈ సృష్టిపరంపరలు సత్స్వరూపములుగాన, కాల్పనికసత్తగూడ వీటికిలేదు. క్షణిక సత్తయూలేదు. ఇవి జన్మించుచుండుటలేదు, నశించుటయునులేదు.

సర్వం సంకల్పరూపేణ చిచ్చమత్కురుతే చితి
స్వప్నపత్తననిర్మాణపాతోత్పాతనవజ్జగత్. 16

చైతన్యమే తనయందు సంకల్పరూపమున ఈ ప్రపంచవైచిత్ర్యమునంతటిని విస్తరింప జేయుచున్నది; స్వప్నదృష్టనగరమువలె ఈ జగత్తు పుట్టుచు, గిట్టుచున్నది.

న దేశకాలక్రమణం కరోతి చ మనాగపి
యథా సంకల్పశైలేన దేశకాలాద్యనన్తకమ్. 17

సంకల్పితమగు పర్వతము దేశకాలముల నతిక్రమింపనట్లు, ఈ సృష్టిగూడ దేశకాలముల నతిక్రమింపజాలకున్నది.

ఆక్రాన్తమపి నాక్రాన్తం తథైవ జగతా సతా
అథ నాక్రాన్తమాక్రాన్తమివ సంకల్పమేరుణా. 18

సంకల్పితమగు మేరువు దేశకాలముల నతిక్రమించినట్లు తోచునట్లు, ఈ జగత్తుకూడ దేశ కాలముల నతిక్రమించినట్లు తోచుచున్నది.

యథోచ్చైర్దేశకాలాది తథైవ జగతా సతా
సంపద్యతే యథా యోఽసౌ పురుషః సర్వకారకః. 19

దేశకాలాదులు సత్యములనిపించుతీరుగ ఈ జగత్తు సత్తను దాల్చుచున్నది. ఈ ఆదిమ జీవుడు కార్యముల నొనర్చుచున్నది సంకల్పముల ననుసరించియే.

అనేనైవ క్రమేణేహ కీటః సంపద్యతే క్షణాత్
తస్మాదేవమేవేహ జాతయో హి చతుర్విధా. 20

ఇట్లే, సంకల్పవశమున కీటాదిక్షుద్రజీవులుకూడ జన్మించుచున్నవి; చతుర్విధములగు అండజ, స్వేదజ, జరాయుజ, ఉద్భిజములను ప్రాణులుకూడ ఇట్లే జన్మించుచున్నవి.

రుద్రాద్యాస్తృణపర్యన్తాః సంపద్యన్తే క్షణం ప్రతి
పరమాణూపమాః సన్తి తథా కేచిదణూపమాః. 21

ఆరుద్రతృణపర్యంతము ఈ సంకల్పక్షణముననే జన్మించుచున్నది; ఈ సృష్టియందలి విషయములుకొన్ని పరమాణుసమానములు, మఱికొన్ని అణుప్రమాణములు.

ఏష ఏవ క్రమస్తేషాం సతి వాఽసతి సర్గకే
అస్యాః సంసారమాయాయా ఏవం భూతార్థభావనాత్. 22

గతించిన సృష్టులయందు స్థావరాది జీవజాతముల సృష్టి ఇట్లేయైనది; భవిష్యత్తునగూడ ఇట్లేయవగలదు. పరమార్థతత్త్వసాక్షాత్కారమువలన ఈ సంసారవైచిత్ర్యము నశింపగలదు.

భేదోపశాన్తావభ్యాసాద్భవత్యుపగతః శివః
నిమేషశతభాగార్ధమాత్రమేవ పరా చితిః. 23
స్వరూపతశ్చ్యులితా సైషోదేత్యనవస్థితిః
సా జ్ఞరూపా శిలాకాశ ఇవ చిత్స్వాత్మని స్థితా. 24

సర్వవిధభేదము లుపశాంతమైన, అభ్యాసవశమున శాంతిమయమగు బ్రహ్మమున ప్రతిష్ఠ నందవచ్చును, నిముషమునందలి నూఱవభాగములో సగమగునంత స్వల్పసమయముననగూడ, బ్రహ్మము నుండి విచ్యుతినందిన, సంసారముదయించును, చిద్ఘనరూపమున ప్రతిష్ఠితమగుటయే బ్రహ్మమని జ్ఞానులెఱుంగుదురు.

తదనాద్యవభాసాత్మ బ్రహ్మశబ్దేన గీయతే
అస్మిన్ప్రౌఢిం గతే సర్గే మహాచిద్ద్యోతనం నచ. 25

ఈ చిత్స్వరూపమే బ్రహ్మశబ్దమున వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఈ సృష్టి దృఢభావము నందిన, చిద్వస్తువు వికసింపజాలదు.

సంగతాసత్యదిగ్దేశకాలాంశపరమాణుతా
జీవతామాగతా భూతతన్మాత్రపలనాక్రమాత్. 26

అసత్యములగు దిక్, దేశ, కాల పరిచ్ఛేదముల ఆత్మ క్షుద్రత్వము నందుచున్నది; తన్మాత్రల సాయమున జీవభావము నందుచున్నది.

భవత్యజ్గ మృగీవీరుత్కీటదేవాసురాధికమ్
యస్మిన్నిత్యే తతేఽనన్తే దృఢే స్రగివ తిష్ఠతి. 27

వత్సా! తరువాత, దేవ, దానవ, వృక్ష, లతా, హరిణాది రూపముల దాల్చుచున్నది; ఇవన్నియును అనంతమును, నిత్యమునునగు ఆ బ్రహ్మమున పుష్పమాలవలె వెలయుచున్నవి.

సదసద్గ్రథితం విశ్వం విశ్వగే విశ్వకర్మణి
న తద్దూరే న నికటే నోర్ధ్వే నాధో న తేన మే
న పూర్వం నాద్యన ప్రాతర్న సన్నాసన్న మధ్యమమ్. 28

సదసద్గ్రథితమగు ఈ విశ్వము, విశ్వగామియగు విశ్వకర్మయందు నిలచియున్నది; ఆయన దూరముకాదు, దగ్గఱయునుగాదు, ఊర్ధ్వమునలేదు, క్రిందయునులేదు. ఆయన నావాడునుకాదు, లేక

నీవాడునుగాదు, ఆయన పూర్వము కాదు లేక అద్యమునుగాదు; ప్రాతఃకాలము కాదు, సదసత్తులును గాదు, లేక ఈ రెండిటి అంతరాళమును గాదు.

అనుభవకలనామ్నృతేఽస్య మాతా
భవతి న సర్వవికల్పనేమ్నసత్సు
ఫలకురువిభవా ప్రమాణమాలా
స్థితిముపయాతి న వారిణీవ వహ్నిః. 29

ఈ మిథ్యావికల్పపరంపరలన్నిటికిని, ప్రమాత ఈ బ్రహ్మచైతన్యముగాక వేఱొండు కాదు. ఎవరిసాయమున ఈ బహిర్వ్యవహారములన్నియును ఫలకరము లగుచున్నవో, ఆయనయందు, జలమున అగ్నివలె, ప్రమాణములన్నియు అసమర్థములగుచున్నవి; ఆయన ప్రమాణ ప్రమాతాదుల కతీతుడు.

యథా పృష్టం మునే ప్రోక్తం త్వయి కల్యాణమస్తుతే
దిశం ప్రయామోఽభిమతామాగచ్ఛోత్తిష్ఠ పార్వతి. 30

మునీ! నీవడిగిన దానిని జెప్పితిని; నీకు శుభమగుగాక! అభిమతస్థానమున కరుగుచున్నారము; పార్వతీ లెమ్ము!

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇత్యుక్త్వా నీలకణ్ఠోఽసౌ త్యక్తపుష్పాఞ్జలౌ మయి
తతార పరివారేణ సమమమ్బరకోటరమ్. 31

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— నీలకంఠుడిట్లు నుడువ, నేను ఆయనకు పుష్పాంజలి నర్పించితిని. తఱువాత, ఆయన పరిచరులతో ఆకాశమును దాటెను.

తస్మిన్గతే త్రిభువనాధిపతావుమేశే
స్థిత్వా క్షణం తదను సంస్మృతిపూర్వమేవ
అఙ్గీకృతం నవపవిత్రధియా మయాత్మ
దేవార్చనం శమవతైన జహాసితం తత్. 32

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠ మహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే పరమాత్మాభిధానం నామ ద్విచత్వారింశః సర్గః ॥ 42 ॥

త్రైలోక్యాధిపతియగు ఉమావల్లభుడు నిష్క్రమింప నేను ఆయన ఉపదేశమును చింతింపసాగితిని; పిదప నేను నూతనముగ విశుద్ధినందిన పవిత్రబుద్ధియందు ఆత్మదేవుని పూజింపసాగితిని. దీనివలన నే శాంతినంది జడదేవోపాసనమును త్యజించితిని.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున పరమాత్మాభిధానమను నలుబదిరెండవ సర్గము ॥ 42 ॥

త్రిచత్వారింశః సర్గః

[ఇహ శ్రుత్వా సవైరాగ్యం రామః స్వాత్మశివార్చనమ్
ప్రబుద్ధః కృతకృత్యం స్వం తత్ప్రీత్యైమవర్ణయత్.
శివార్చనావిధానమును వినిన వసిష్ఠుడు, రాముని యందద్దానిని దృఢమొనర్ప, మరల తాను స్వయముగ యద్దానిని ప్రశంసించుచున్నాడు.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏతదుక్తం పరం తేన స్వయమేవ చ వేద్మ్యహమ్
రామ త్వమపి జానీషే యథేదం సమవస్థితమ్. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఈశ్వరుడు నాకు జగత్తత్త్వమును గుఱించి యిట్లు చెప్పియున్నాడు; నేను అట్లే దర్శించుచున్నాడను. రామా! నీవుగూడ దానిని ఈ తీరుగనే గ్రహించుచున్నాడవని తలతును.

యత్రాలీకమలీకేన కిలాలీకే విలోక్యతే
తస్యాం సంసారమాయాయాం కిం సత్యం కిమసన్మయమ్. 2

ఏ సంసృతిమాయయందు అలీకమగు భ్రాంతితో అలీకమగు జీవుడు అలీకమగు జగత్తును గాంచుచున్నాడో, ఆ సంసృతిమాయ సత్యమైన నేమి, అసత్యమైన నేమి ?

యథా యేన వికల్పేన యద్వికల్పేన కథ్యతే
తథా తేనాత్మకల్పేన నగతాప్యనుభూయతే. 3

లోకమునగూడ ఇట్టి కల్పన సత్యముగనే భావింపబడుచున్నది; కవి రాజును గుఱించి మేరుపర్వతము లేక కల్పవృక్షమోయని అభివర్ణింప, రాజుగూడ తన్నట్లే భావించుకొని ధనాదుల నొసగుచున్నాడు. ఈ కల్పనను తనయందు సత్యముగ తలంపకున్న, అర్థప్రదాన మొనర్చుట అసంభవముకదా !

యథా ద్రవత్వం పయసి యథా స్పన్దో నభస్వతి
యథా నభసి శూన్యత్వం తథా సర్గత్వమాత్మని. 4

జలమున ద్రవత్వము, వాయువున స్పందము, ఆకాశమున శూన్యత్వము సహజములైనట్లు, ఆత్మయందు సృష్ట్యాదికల్పనలుగూడ సహజములే.

తతః ప్రభృతి తేనైవ క్రమేణార్చనమాత్మనః
అద్య యావద్గతవ్యగ్రః కుర్వన్నహమవస్థితః. 5

అప్పటినుండి నేటివఱకు నేను ఈశ్వరోపదేశము ననుసరించి శివార్చనము సల్పుచు దుఃఖరహితుడనై యున్నాను.

అనేనార్చావిధానేన మయేమే రామ వాసరాః
అఖిన్నేనాతివాహ్యన్తే వ్యవహారపరా అపి. 6

రామా! నేనిట్లు ఆత్మదేవార్చనమున నిరతుడనై యుండుటవలన, బాహ్యములగు కార్యము లాచరించుచున్నను, వ్యథారహితుడనై దినములు గడుపగలుగుచున్నాడను.

యథాప్రాప్తైః క్రియాచార కుసుమైరాత్మనోఽర్చనమ్
వ్యుచ్ఛిన్నమపి వ్యుచ్ఛిన్నం న కదాచిదహర్నిశమ్. 7

యథాప్రాప్తములగు క్రియాచారములను పుష్పములతో, నే నవిచ్ఛిన్నముగ పరమశివుని పూజించుచున్నాడను. ఈ పూజ సుషుప్తికాలమున ఆగినను, ఆగుట లేదు. (అప్పుడుగూడ జరుగు చున్నదేయని చెప్పనగును. ఏలయన, 'నేను సుఖముగ నిద్రించితిని' అను అనుభవ – పుష్పమువలన గూడ పూజ జరుగుచున్నది.)

గ్రాహ్యగ్రాహకసంబన్ధే సామాన్యే సర్వదేహినామ్
యోగినః సావధానత్వం యత్తదర్చనమాత్మనః. 8

ఇట్టి పూజ శరీరధారు లందఱకును సామాన్యమే యైనను, యోగులే దీనిపట్ల సావధానులై యున్నారు. (యోగులకే సర్వవ్యాపారముల పూజాబుద్ధి యున్నది. తదితరులు కర్మరతులైనను వారికి పూజాభావము లేదు.)

దృష్ట్యానయా రఘుపతే సఙ్గముక్తేన చేతసా
సంసారవిరలారణ్యే విహరాస్మిన్న ఖిద్యసే. 9

రఘుపతీ! ఈ దృష్టి నవలంబించి, నిస్సంగమగు చిత్తముతో, సంసారమను విశాలారణ్యమున విహరింపుము; నీవు దుఃఖమును బొందవు.

దుఃఖే మహతి సంప్రాప్తే ధనబన్ధువియోగజే
ఏతాం దృష్టిమవష్టభ్య విచారం కురు సువ్రత. 10

సువ్రతా! ధనజనవియోగాదులవలన గొప్పదగు దుఃఖము ప్రాప్తమైన, ఈ దృష్టి నవలంబించి, విచార మొనర్పుము.

సుఖదుఃఖే న కర్తవ్యే ధనబన్ధ్వాదయక్షయే
ఏవంప్రాయా ఏవ సర్వా నిత్యం సంసారదృష్టయః. 11

ధనము, బంధువులు మున్నగునవి లభించిన సంతోషించుట, పోయిన వగచుట కూడదు; ఏలయన, సంసారముయొక్క తీరు ఇదియే, సంసారము నశ్వరము.

జానాస్యేవ గతిం చిత్రాం విషయాణాం ప్రమాథినీమ్
యథాయాన్తి యథా యాన్తి యథా పరిభవన్తి చ. 12

ఈ జగత్తునందలి వ్యవహారములన్నియు ఇట్లరుదెంచి, ఇట్లే పోవుచున్నవి, ఇట్లే జనులను పరిభవించుచున్నవి.

ఏవమేవ ప్రవర్తన్తే ప్రేమాణి చ ధనాని చ
ఏవమేవాపహీయన్తే నిమిత్తైరవిచారితైః. 13

ఇట్లే, ధనము, ప్రేమ మున్నగునవి అతర్కితభావమున అరుదెంచి, పోవుచున్నవి.

న తాస్తవ న తాసాం త్వం నిర్మలాన్తర్గతిక్రియాః
ఇదమిత్థం జగత్కించిత్కిం ముధా పరితప్యసే. 14

నిర్మలమతీ! ఈ జగత్తు నీది కాదు. నీవిందులేవు; మఱియు ఈ జగత్తేమియును కాదు, వ్యర్థముగ పరితపించుటేల ?

త్వమిహాసి జగద్రూపం చిన్మాత్రవితతాకృతే
నిజావయవకావృత్తౌ కః క్రమో హర్షశోకయోః. 15

జగత్తు తుచ్ఛమను దృష్టి నీకు నచ్చకపోయిన, ఈ జగత్తును ఆత్మదృష్టితో - నీవే ఈ జగత్తు అని - పరిలక్షింపుము. నిజ శరీరాంగములు పరివర్తనమంద, దుఃఖశోకము లేల ?

తాత చిన్మాత్రరూపోఽసి న తే భిన్నమిదం జగత్
అతస్తవ కథం కుత్ర హేయోపాదేయకల్పనా. 16

వత్సా! నీవు చిన్మాత్రస్వరూపుడవు; ఈ జగత్తు నీకంటె భిన్నము కాదు. అగుచో, హేయోపాదేయ కల్పనలెచ్చట ?

ఇతి చిచ్చక్రచాఞ్చల్యే చిన్మయే జగదమ్బుధౌ
తరంగజాలే చామ్భోధౌ కః క్రమో హర్షశోకయోః. 17

ఇట్లు, జగత్స్పందము చిద్రూపమే యగుచున్నది; జగత్తుగూడ చిద్రూపమే యగుచున్నది. తరంగములుగూడ సముద్రమేయైన హర్షశోకముల కాస్కారమెచ్చట ?

చిదేకతానతామేత్య సౌషుప్తీమాగతః స్థితిమ్
అద్యప్రభృతి రామ త్వం తుర్యావస్థాత్మకో భవ. 18

రామా! నీవు చిదేకత్వమును బొంది, సుషుప్తిస్థితిని జేరి, నేటినుండి తురీయావస్థయందు వెలయుము.

సమః సమసమాభాసో భాస్వద్వపురుదారధీః
తిష్ఠాత్మార్చారతో నిత్యం పరిపూర్ణ ఇవార్ణవః. 19

నీవు జగత్ - వైచిత్ర్యమను వైషమ్యమునుండి విడివడి, జగత్ప్రకాశమగు బ్రహ్మముతో నైక్యమును స్థాపించుకొని, ప్రకాశమయమగు శరీరమున, నిత్యము ఉదారబుద్ధితో ఆత్మదేవార్చన మొనర్చుచు, పరిపూర్ణమగు సముద్రమువలె వెలయుము.

ఏతత్త్వం శ్రుతవాన్సర్వం స్థితస్త్వం పరిపూర్ణధీః
యదిచ్ఛసీతరత్ప్రష్టుం తత్పృచ్ఛ రఘునన్దన

రఘునందనా! నీవీ జగత్తత్త్వమును విని ఇప్పుడు పరిపూర్ణబుద్ధివైతివి. ఇంకేమైన నడుగవలసినదియున్న ప్రశ్నింపుము.

శ్రీరామ ఉవాచ :—

యత్పృష్టం ప్రథమే కల్పే తదద్య పరిచోదయ. 20
ఇదానీం సంశయో బ్రహ్మన్నివృత్తో విశేషతః

నీవు వైరాగ్య ప్రకరణమున ప్రశ్నించినదానిలో ఏమైన మిగిలిన మరల నిప్పుడు ప్రశ్నింపుము.

శ్రీరాముడు :- బ్రహ్మర్షీ! ఇప్పుడు నా సంశయములన్నియును సంపూర్ణముగ తొలగినవి.

జ్ఞాతం జ్ఞాతవ్యమఖిలం జాతా తృప్తిరకృత్రిమా. 21
న మునేఽస్తి మలం ద్విత్వం న చేత్యం న చ కల్పనమ్

తెలిసికొనవలసినదానినంతటిని దెలిసికొంటిని; అకృత్రిమమగు ఆనందము లభించినది. మునీ! ఇప్పుడు నాకు జీవ-బ్రహ్మరూపకమగు అజ్ఞానము లేదు, మనస్సు, పదార్థములుగూడలేవు.

తదా మమాభూదజ్ఞానం ప్రశాన్తమధునా తు తత్. 22
కలఙ్క ఆత్మనోఽస్తీతి తదజ్ఞానవశేన యా

అప్పుడు నాకు కలిగిన అజ్ఞానము ఇప్పుడు తొలగినది; అపు డజ్ఞానవశమున ఆత్మయందు కళంక మగుపించినది.

భ్రాన్తిరాసీదిదానీం సా నివృత్తా త్వత్ప్రసాదతః. 23
న జాయతే న మ్రియతే న చైవాత్మా కలఙ్కితః

ఆ భ్రాంతి ఇప్పుడు నీ యనుగ్రహమున తొలగినది. ఈ ఆత్మ పుట్టుటయు లేదు. గిట్టుటయును లేదు, కళంకితముగూడ అగుచుండుట లేదు.

సర్వం చ ఖల్విదం బ్రహ్మమయమిత్యుదితోఽస్మ్యలమ్. 24
ప్రశ్నేభ్యః సంశయేభ్యశ్చ వాఞ్ఛితేభ్యశ్చ సర్వతః

సర్వము బ్రహ్మమయము (లేక బ్రహ్మయొక్క వివర్తము) అను జ్ఞానము లభించినది. నాకిక ఎట్టి సంశయములు, ప్రశ్నలు, వాంఛలు లేవు.

శుద్ధం మే నిర్మలం చేతస్త్వష్ట్రా యన్త్రభ్రమాదివ. 25
సర్వాచారోపదేశేషు ప్రాప్తప్రోక్తేషు సాధుభిః

నా చిత్తము, విశ్వకర్మయొక్క యంత్రమున డ్రిప్పబడిన సూర్యమండలమువలె విశుద్ధమును, నిర్మలమునునైనది, సాధుపురుషులు శిష్యులకై విధించు ఆచారములు, ఉపదేశములతో నాకు బనిలేదు.

నిరాకాఙ్క్షీ స్థితోఽస్మ్యన్తః సుమేరుః కనకేష్వివ. 26
న తదస్త్యస్తి యత్రాశా న తదస్తి యదీప్సితమ్

సుమేరుపర్వతము సువర్ణమును గోరనట్లు, నేను ఆశారహితుడనై వెలయుచున్నాడను. నాకెట్టి ఆశలును, వాంఛితములును లేవు:

న తదస్తి యదాదేయం హేయం మధ్యం చరాచరే. 27
ఇదం హేయముపాదేయమిదం సదిదమప్యసత్
ఇతి చిన్తాభ్రమః శాన్తో నిపుణం పరమో మునే. 28
న స్వర్గమభివాఞ్ఛామి ద్వేష్మి వాపి న రౌరవమ్

ఈ చరాచర వస్తుసమూహములనాకు హేయోపాదేయము లనునవెవ్వియును లేవు. మునీ! ఇది హేయము, ఇది ఉపాదేయము, ఇది సత్తు, ఇది అసత్తు అను భ్రమలు నశించినవి, నేను స్వర్గమును వాంఛింపను లేక రౌరవ నరకము నుద్వేషింపను.

ఆత్మన్యేవ హి తిష్ఠామి మన్దరాద్రిరివాభ్రమః. 29
కణశః కీర్ణత్రిజగతీ రసాగరసంసృతిః

నేను మందరనగమువలె ధీరుడనై, ఆత్మయందు వెలయుచున్నాడను; సంసారమను క్షీర సముద్రమునుండి, జగత్తులను పాలబొట్లు ఇటనట చిందిపడ, అశూన్యమైనవి. (నా జగద్భ్రమ తొలగినది).

విశ్రాన్తశ్చిరసంభ్రాన్తో నిర్భ్రమో రామ మన్దరః. 30
అవస్త్విదమిదం వస్తు పశ్యేతి కలనా స్త్యలమ్
హృది తస్య కుసందేహజాలేన జ్వలితాధికమ్. 31
ఇదమిత్థం జగదితి జ్ఞాతం యేన మునీశ్వర
స యత్ర యాతి కార్పణ్యం జగత్తన్న లభ్యతే. 32

మునీశ్వరా ! రామ - మందరము భ్రమరహితమై (తిరుగుటమాని) చిరవిశ్రాంతిని బొంది నది; 'ఇది వస్తువు, ఇది అవస్తువు' అను కల్పనల నొనర్చుకొను వారి హృదయమున, వారిని గాల్చు సందేహ పరంపరలు లేకున్నవి - చూడుడు.

విచిత్రాకులకల్లోలాజ్జడాద్వృత్తివివర్జితాత్
త్వత్ప్రసాదేన భగవంస్తీర్ణాః స్మో భవసాగరాత్. 33
సంపదామవధిర్జ్ఞాతో దృష్టః సీమాన్త ఆపదామ్
సర్వసారేఽప్యదీనాః స్మః పూర్ణాః స్మః పరమేశ్వర. 34

ఇట్టి మూఢపురుషుడు గోరు ధనాదివిషయములను మేము గాంచజాలకున్నారము. భగవంతుడా ! నీ ప్రసాదమువలననే నేను, మదూర్ములను తరంగములతో సంకులమైనదియును, చిదాకారవృత్తిరహితమగుటవలన జడమునునగు భవసాగరమును దాటితిని. సంపదలకు తుదికొనయగు దానిని గ్రహించితిని. ఆపదలకుగూడ తుదియగుదానిని గ్రహించితిని.

యయావభేద్యామపద్భిర్దలితాశామతఙ్గజమ్
సంసారసాగరే సమ్యగ్వీరతామాగతం మనః. 35

పరమేశ్వరా ! భూమానందమును బొందితిని, పూర్ణుడనైతిని. సంసారసాగరమున నా మనస్సు వీరత్వమును బొందినది; ఇది అన్యులకభేద్యము; దీనివలన ఆశామాతంగమును విదళిత మొనర్పవచ్చును.

పరిగలితవికల్పతాముపేతం
ప్రగలితవాఞ్ఛమదీనసారసత్త్వమ్
త్రిజగతి యదతిప్రసన్నరూపం
ప్రముదితమస్తరనుత్తమం మనో మే. 36

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్థే విశ్రాన్తివర్ణనం నామ త్రిచత్వారింశః సర్గః ॥43॥

నా మనస్సున ఇకెట్టి వికల్పములును లేవు; ఎట్టి వాంఛయును లేదు. నా మనస్సు సుదృఢమగు స్థిరత్వమును బొందినది, ఈ జగత్తుననున్న ప్రసిద్ధ నిర్మలములగు వస్తువుల నన్నిటిని

అతిక్రమించి, నిరతిశయమగు ఆనందమును బొంది, నా మనస్సు, సర్వోత్తమమగు పదమున వెలయుచున్నది.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున విశ్రాంతి వర్ణనమను నలుబదిమూడవ సర్గము ॥ 43 ॥

చతుశ్చత్వారింశః సర్గః.

[ఇహాసఙ్గక్షయోపాయా వాఞ్ఛాత్యాగాదయః పునః
మనఃక్షయాన్తా గురుణా జ్ఞానదార్ఢ్యార్థమీరితాః.

ఈ ప్రకరణమున సంగక్షయోపాయము, వాంఛాత్యాగము మొదలగు్కని మనోక్షయము వఱకు మరల జ్ఞానమును దృఢమొనర్ప, చెప్పబడుచున్నవి.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

కేవలేనేన్ద్రియైః సార్ధం వర్తమానార్థవర్తినా
అసంగమేన మనసా యత్కరోషి న తత్కృతమ్ 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— ఇంద్రియములు తమ విషయముల వర్తిల్లుచున్నను, రాగవిరహితమును, అసంగమమును, కర్తృత్వాది అభిమానరహితమును నగు మనస్సుతో నాచరింపబడునది బంధహేతువు కాజాలదు.

యథా ప్రాప్తిక్షణే వస్తు ప్రథమే తుష్టయే తథా
న ప్రాప్త్యైకక్షణాదూర్ధ్వమితి కో నానుభూతవాన్. 2

విషయములు ప్రాప్తిక్షణముననే తుష్టిని గలిగించుచున్నవి; తరువాత ఒకక్షణమైనను ఆనందము నొసగజాలవను సంగతి ఎవనికి తెలియదు ?

వాఞ్ఛాకాలే యథావస్తు తుష్టయే నాన్యదా తథా
తస్మాత్క్షణసుఖే సక్తిం బాలో బధ్నాతి నేతరః. 3

లభించిన నిముషముననే విషయములు సంతోషమును గలిగించుచున్నవి. ఇట్టి క్షణికసుఖమును బొంద బాలురే యత్నింతురు; మూర్ఖులు తప్ప జ్ఞానులు వీటియం దాశను గొనరు.

వాఞ్ఛాకాలే తుష్టయే యత్తత్ర వాఞ్ఛైవ కారణమ్
తుష్టిస్త్వతుష్టిపర్యన్తా తస్మాద్వాఞ్ఛాం పరిత్యజ. 4

క్షణికసుఖమునకు మూలము వాంఛ; ఈ సుఖము నిరానందముననే పర్యవసించుచున్నది. అందువలన, (అఖండానందమునుబొంద) దీనిని పరిత్యజింపుము.

యది తత్పదమాప్తోఽసి కదాచిత్కాలపర్యయాత్
తదహంభావనారూపే న మజ్క్తవ్యం త్వయా పునః. 5

ఒకపరి ఆ బ్రహ్మపదమునునీవు బొందియుంటివేని కాలవిపర్యయమున,మరల అహంభావ పంకమున చిక్కుకొనకుందువుగాక !

ఆత్మజ్ఞానాచలస్యాగ్రే రామ విశ్రాన్తవానసి
అహంభావమహాశ్వభ్రే న పునః పాతమర్హసి. 6

రామా ! నీవు ఆత్మజ్ఞాన - శైలశిఖరమున విశ్రమించుచున్నాడవు. మరల, అహంభావ - గర్తమున పడకుందువుగాక !

యత్స్మృతానన్తసద్బ్రహ్మదృష్టేర్జ్ఞమేరుశిరస్థితేః
పునర్గర్త్యానుకారాన్తఃపాతాలే పతనం కుతః. 7

ఎవరి మనస్సున అనంతమగు బ్రహ్మదృష్టి ఉదయించినదో, జ్ఞాన - మేరు - శిఖరమున ఎవరు వెలయుచున్నారో, వారిపట్ల అహంభావమను పాతాళమునబడుట అసంభవము.

దృశ్యతే తే స్వభావోఽయం సమతా సత్యతామయః
మన్యే క్షీణవికల్పోఽసి జాతోఽసి హతకాలికః. 8

నీ స్వభావము సమత్వము, సత్యముల రాకరమైయుండుటను గాంచుచున్నాడను నీ సంసార వికల్పము క్షీణమైనది. నీ అవిద్య నశించినది.

స్వభావే సంస్థితే రామ ఇత్యావేదయతీవ మే
సౌమ్య పూర్ణార్ణవప్రఖ్యా సమతా నిర్మలా తవ. 9

రామా ! నిండుసముద్రమును బోలు నీ నిర్మలత్వ, సమత్వములు, సౌమ్యా!, నీవాత్మయందు ప్రతిష్ఠితుడ వగుటను నాకు దెల్పుచున్నవి.

ఆశా యాతు నిరాశత్వమభావం యాతు భావనమ్
అమనస్త్వం మనో యాతు తవాసఙ్గేన జీవతః. 10

అసంగభావమున జీవించు నీ ఆశ నైరాశ్యమును, భావన అభావమును, మనస్సు అమనస్త్వమును బొందుగాక !

యాంయాం వస్తుదృశం యాసి తస్యాం తస్యామవస్థితమ్
సత్తాసామాన్యరూపేణ బ్రహ్మ బృంహితచిద్ఘనమ్. 11

ఏయే వస్తువును నీవు బడయుచున్నాడవో, ఆయావస్తువుల పరిపూర్ణచిన్మయమగు బ్రహ్మసత్త వెలయుచున్నది.

అజ్ఞాతాత్మా నిబద్ధోఽసి విజ్ఞాతాత్మా న బధ్యసే
రామ త్వం స్వాత్మనాత్మానం బోధయస్వ బలాదతః. 12

ఆత్మజ్ఞానము లేకున్న బద్ధుడవును, ఆత్మజ్ఞానమున్న ముక్తుడవును అగుచున్నాడవు. రామా! అందువలన నీవు మననాదుల శక్తితో స్వయముగ ఆత్మబోధను బడయ యత్నింపుము.

యత్ర న స్వదతే వస్తు స్వదతే చ యథాగతమ్
అవాసనత్వం తద్విద్ధి సామ్యమాకాశకోమలమ్. 13

ఏ స్థితియందు భోగసుఖముల ఆశయుండదో, యథాప్రాప్తములగు విషయముల ననుభవించుచుండునో, ఆ స్థితినే అవాసనత్వమందురు; ఇయ్యది ఆకాశమువలె నిర్మలము.

వాసనారహితైరన్తరిన్ద్రియైరాహర క్రియాః
న విక్రియామవాప్నోషి ఖవత్క్షోభశతైరపి. 14

వాసనారహితమగు చిత్తముతో కర్మల నాచరింపుము. వందలకొలది కష్టము లరుదెంచినను ఆకాశమువలె నిర్వికారుడవై యుండుము.

జ్ఞాతా జ్ఞానం తథా జ్ఞేయం త్రయమేకతయాత్మని
శాన్తాత్మానుభవాఽభవ్యం న భూయో భవభాగసి. 15

జ్ఞాతృ, జ్ఞాన, జ్ఞేయములను త్రిపుటిని ఆత్మయందొక్కటిగ నొనర్చి, దుఃఖాదులగూడ నొక్కటిగ జేసినయెడల, మరల సంసారమును బొందవలసిన అవసరముండదు.

చిత్తోన్మేషనిమేషాభ్యాం సంసారప్రలయోదయౌ
వాసనాప్రాణసంరోధాదనిమేషం మనః కురు. 16

మనస్సుయొక్క వికాస, విలీనముల వలననే జగత్తు ఉదయము, లయమును బొందుచున్నది. ప్రాణాయామ, వాసనానిరోధములవలన మనస్సును విషయశూన్యముగ నొనర్పుము.

ప్రాణోన్మేషనిమేషాభ్యాం సంసృతేః ప్రలయోదయౌ
తమభ్యాసప్రయోగాభ్యామున్మేషరహితం కురు. 17

అభ్యాస, సంయమములవలన ప్రాణమును ఉన్మేషరహితముగ నొనర్పుము; ప్రాణముయొక్క ఉదయ, లయములవలననే సంసారము ఉదయించి విలీనమగుచున్నది.

మౌర్ఖ్యోన్మేషనిమేషాభ్యాం కర్మణాం ప్రలయోదయౌ
తద్విలీనం కురు బలాద్గురుశాస్త్రార్థసంయమైః. 18

అజ్ఞానముయొక్క ఉదయాస్తమయములవలననే కర్మలుదయించి నశించుచున్నవి. ఈ అజ్ఞానమును గురు, శాస్త్ర, వైరాగ్యముల సాయమున విలీనమొనర్పుము.

యథా వాతరజఃసఙ్గస్పన్దాత్ఖం భావవేదనమ్
తథా చితశ్చైత్యతయా స్పన్దాదిదముపస్థితమ్. 19

ఆకాశము గాలికి లేవదీయబడిన ధూళివలన మలినమైనట్లును, కదలుచున్నట్లును దోచునట్లు, చిత్తస్పందనమువలన ఈ సంసారావర్తము సంభవించినది.

దృశ్యదర్శనసంబన్ధస్పన్దేనేయం జగద్గతిః
స్ఫురత్యాలోకకుడ్యాదిసంగజా వర్ణధీరివ. 20

సూర్యునికాంతిపడిన గోడయొక్క రంగు తెలియబడునట్లు, దృశ్య, దర్శనముల సంబంధముననే (అనగా ఆత్మవలననే) ఈ జగత్తు గోచరించుచున్నది.

దృశ్యదర్శనసంబన్ధస్పన్దాభావే న జాయతే
వేదనా భవదాభాసా చిత్రపుంసామివాశయే. 21

దృశ్య, దర్శనముల సంబంధమగు స్పందము లేకున్న, జగత్తును ప్రకాశింపజేయు ఈ సంవిత్తు, చిత్రమునందలి పురుషుని హృదయమున ఎట్టి భావనయు ఉదయింపనట్లు, ఉత్పన్నమవజాలదు,

చిత్తస్పన్దోత్థితా మాయా తదభావే విలీయతే
పయస్స్పన్దోత్థితా వీచి స్తదభావే వినశ్యతి. 22

చిత్తస్పందమునుండియే మాయ ఉదయించుచున్నది. అది లేకున్న మాయ లయమగును నీటియొక్క కదలికవలననే అలలు కదలుచున్నవి; కదలిక లేకున్న తరంగములు లేవవు.

త్యాగేన వాసనాంశస్య బోధాద్వా ప్రాణరోధనాత్
చిత్తే నిస్పన్దతాం యాతే కుతః స్పన్దస్య సంభవః. 22

తత్త్వమును బొంది వాసనలను పరిత్యజించినను, లేక, ప్రాణవాయువును నిరోధించినను చిత్తము నిస్పందమగును. అప్పుడు స్పంద మెటనుండి రాగలదు?

అసంవిత్స్పన్దమాత్రేణ యాతి చిత్తమచిత్తతామ్
ప్రాణానాం వా నిరోధేన తదేవ చ పరం పదమ్. 24

సంవిత్ – స్పందము నిరుద్ధమైన చిత్త మచిత్తమగును; ప్రాణవాయువు నిరోధింపబడినను చిత్త మచిత్త మగును; ఇదియే పరమపదము.

దృశ్యదర్శనసంబన్ధే యత్సుఖం పారమార్థికమ్
తద న్తైకా న్తసంవిత్త్యా బ్రహ్మదృష్ట్యా మనఃక్షయః. 25

విషయేంద్రియసంబంధమున లభించు సుఖము బ్రహ్మానందముయొక్క అంశమే; దీని పరమావధియగు బ్రహ్మదృష్టి పూర్ణజ్ఞానము, ఇది మనోక్షయమువలననే లభించును.

యత్ర నాభ్యుదితం చిత్తం తత్తత్సుఖమకృత్రిమమ్
న స్వర్గాదౌ సంభవతి మరౌ హిమగృహం యథా. 26

చిత్త మెచ్చట లేకుండునో, అయ్యదియే అకృత్రిమమగు సుఖము – బ్రహ్మానందము. ఇయ్యది, సృష్టియందు, సుమేరు పర్వతమున హిమగృహమువలె మృగ్యము.

చిత్తోపశమజం స్ఫారమవాచ్యం వచసా సుఖమ్
క్షయాతిశయనిర్ముక్తం నోదేతి న చ శామ్యతి. 27

చిత్తక్షయమువలన లభించు సుఖము అనంతము; ఆ సుఖమును వాక్యములవలన ప్రకాశింప జేయజాలము ఇది తఱుగదు, పుట్టుటలేదు, నశించుటలేదు.

బోధాద్భవతి చిత్తాన్తో దుర్బోధాచ్చిత్తవేదితా
బాలవేతాలవత్తేన మోహశ్రీర్ఘనతాం గతా. 28

తత్త్వబోధవలననే చిత్తము వినాశమునందును, భ్రాంతివలనే చిత్తముయొక్క అస్తిత్వ ముపలభ్యమగుచున్నది. బాలకుని బేతాళకల్పనవలె ఈ మోహశ్రీయును ఘనమగుచున్నది.

విద్యమానమపి హ్యేతచ్చిత్తం బోధాద్విలీయతే
సదప్యసదివాభాతి తామ్రం హేమీకృతం యథా 29

ఉన్నట్లగుపడుచున్నను, ఈ చిత్తము తత్త్వబోధవలన విలీనమగును. బంగారమొనర్పబడిన రాగి, రాగిగ కనుపడదు గదా; ఇట్లే సత్తగతోచు చిత్తము జ్ఞానముచే అసత్తయగును,

జ్ఞస్య చిత్తం న చిత్తాఖ్యం జ్ఞచిత్తం సత్త్వముచ్యతే
నామార్థాన్యత్వభాక్చిత్తం బోధాత్త్రామసువర్ణవత్. 30

జ్ఞానియొక్క చిత్తము చిత్తమనబడదు, సత్త్వమనబడును చిత్తమే నామార్థముల భేద భాగియగును. ఆచిత్తము బోధచే సత్త్వమగును.

న సంభవతి చిత్తత్వం తేన తత్త్వవిలీయతే
భ్రమః శామ్యతి బోధేన నాఽభావో విద్యతే సతః. 31

భ్రాంతిబీజమగు చిత్తము తత్త్వబోధవలన తన చిత్తత్వమును విలీనమొనర్చుకొనుచున్నది. తత్త్వబోధవలన భ్రమయే తొలగిపోవును. సత్తున కెన్నడును అభావము లేదు.

అవస్త్వేవ వికల్పాత్మ చిత్తాది శశశృఙ్గవత్
సర్వం తదాత్మన స్తస్మాత్తద్ధి బోధాద్విలీయతే. 32

వికల్పమయములగు చిత్తాది పదార్థములన్నియును శశశృంగాది పదార్థములవలె అవస్తువులు. ఆత్మబోధవలన ఇవి లయమందును.

చిత్తం సత్త్వం సమాయాతం కించిత్కాలం జగత్స్థితౌ
విహృత్య తుర్యావస్థాయాం తుర్యాతీతం భవత్యతః. 33

ఈ చిత్తము జగదంతర్గతమగుటవలన, కొంతకాలము (ప్రారబ్ధము క్షయమగువఱకు) సత్త్వరూపమున తురీయావస్థయందు విహరించి, తరువాత తురీయాతీతపదమును బొందును.

బ్రహ్మైవ భూరిభువనభ్రమవిభ్రమాఖ్యై
రిత్థం స్థితం సమమనేకతయైకమేవ
సర్వాత్మ సంభవతి నేతరదఙ్గకించి
చ్చిత్తాదికం చ న హృదీవ హి సంనివేశః. 34

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చిత్తసత్తాసూచనం నామ చతుశ్చత్వారింశః సర్గః ॥ 44 ॥

బ్రహ్మయొక్కటియే విశాలమగు జగద్భ్రమయను విలాసముగ పర్యవసించుచున్నది. బ్రహ్మయొక్కటియే నానావిధరూపముల ప్రతిపన్నమగుచున్నది. అందువలన అద్దానిని సర్వమయమనుట సముచితము. వత్సా! హృదయమున మనోరథకల్పితములగు ప్రాసాదవాపీతటాదు లెవ్వియును లేనట్లు, వాస్తవమునకు బ్రహ్మముగాక వేఱేమియును లేదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్య ప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున చిత్తసత్తాసూచనమను నలుబదినాల్గవ సర్గము ॥ 44 ॥

పఞ్చచత్వారింశః సర్గః.

[స్వానన్దరససంపూర్ణం త్రిజగత్కల్పనాస్పదమ్
ఇహ బిల్వఫలత్వేన పరంబ్రహ్మోపవర్ణ్యతే,

స్వానందరసపూర్ణమును, త్రిగజత్కల్పనకు మూలమునను నగు పరబ్రహ్మము ఈ ప్రకరణమున బిల్వఫలముగ ఉపవర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

అత్రేమామవబోధాయ విస్మయోల్లాసకారిణీమ్
అపూర్వాం చైవ సంక్షేపాద్రామ రమ్యాం కథాం శృణు. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:- రామా! రమణీయమును, అపూర్వమున్ను, సంక్షిప్తమునునగు ఈ విషయమును వినుము; విస్మయోల్లాసకరమగు ఈ వృత్తాంతము నీకు జ్ఞానప్రదము కాగలదు.

యోజనానాం సహస్రాణి విపులం విమలం స్ఫుటమ్
యుగైరప్యజరద్రూపమస్తి బిల్వఫలం మహత్. 2

విమలమును, విపులమును, పరిస్ఫుటమునునగు (పెద్దదియు, చక్కనిదియునగుట) ఒక బిల్వఫలమున్నది. దాని పరిమాణ మనేకయోజనములు. యుగములు గడచినను అది క్షయమవదు.

అవినాశరసాధారం సుధామధురసారవత్
పురాణమపి బాలేన్దుదలమార్దవసున్దరమ్. 3

దాని రస మక్షయము. దాని సారభాగము (గుజ్జు) సుధామధురము. అది బహుపురాతనమైనను బాలచంద్రుని కళవలె కోమలసుందరము.

వ్యూహమధ్యమహామేరుం మన్దరాద్రిరివాచలమ్
మహాకల్పాన్తవాత్యాయా అపి వేగైరచాలితమ్. 4

అది భువనవ్యూహమధ్యముననున్న మహామేరువువలె శోభించుచున్నది; మందరాద్రివలె అచలము, దృఢము. మహాప్రళయవాయువులగూడ అది కదలకున్నది.

యోజనాయుతకోటీనాం కోటిలక్షశతైరపి
వైపుల్యేనాపరిచ్ఛేద్యం మూలమాద్యం జగత్స్థితేః. 5

దాని వైశాల్యమును ఇన్నికోట్ల అయుత యోజనములనికూడ లెక్కించి చెప్పజాలము. జగత్ - స్థితికి గారణమగు దానిమూలమునుగూడ ఎవ్వరును తెలియజాలరు.

యస్య బిల్వఫలస్యోచ్చైర్బ్రహ్మాణ్డాని సమీపతః
హరన్తి లీలాం శైలాధో రాజికాకణపద్ధతేః. 6

బ్రహ్మాండసమూహములన్నియును ఈ బిల్వఫలముపైనున్నవి; అవి పర్వతముమీద వెదజల్లబడిన చిన్న ఆవగింజలవలె తోచుచున్నవి.

స్యన్దమానరసాపూరాం స్వాద్వీం రసచమత్కృతిమ్
యస్యాతిశేతే నో కశ్చిదపి రాఘవ షడ్రసః. 7
న కదాచన పాకేన పాతం తేన సమేతి యత్
సదైవ పక్వమప్యజ్ఞ జరసా యన్న బాధ్యతే. 8

రాఘవా! షడింద్రియభోగ్యములగు రసములెవ్వియును దాని రసము నతిక్రమింపజాలవు. ఇట్టి సరసత్వమున్నను, పక్వమైనను రాలకున్నది. జర దాని నాక్రమింపజాలదు.

బ్రహ్మవిష్ణ్విన్ద్రరుద్రాద్యా జరఠాః కేచిదేవ న
యస్యోత్పత్తిం విజానన్తి మూలం వా వృన్తమేవ చ. 9

బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్ర, ఇంద్రాదులును, లేక తదితర చిరజీవులలోనే యొక్కరును ఈ బిల్వఫలముయొక్క మూలమును లేక వృంతమును (తొడిమ లేక ఉత్పత్తిని) కనుగొనజాలకున్నారు.

అదృష్టాఙ్కురవృక్షస్య త్వదృష్టకుసుమాకృతేః
అస్తమ్భమూలశాఖస్య ఫలస్యాస్య మహాకృతేః. 10

స్తంబ, మూల, శాఖాది రహితమగు (మొదలు, మాను, కొమ్మలులేని) ఈ మహాఫలము యొక్క అంకుర, వృక్ష, కుసుమాదు లెవ్వియును కనబడుటలేదు.

ఏకపిణ్డఘనాకారవితతస్థౌల్యశాలినః
యస్యోత్పత్తివికారాదిపరిణామో న దృశ్యతే. 11

ఏకపిండఘనాకారమును (ఏకరసమును), మిక్కిలి పెద్దదియునగు ఈ బిల్వఫలముయొక్క ఉత్పత్తి, వికృతి (పెరుగుట) మున్నగు పరిణామము లగుపడకున్నవి.

సమస్తఫలసారస్య ఫలస్యాస్య మహాకృతేః
న మజ్జా నాస్థి వితతో నిర్వికారో నిరఞ్జనః. 12

సమస్తఫలముల సారమును, మహాకృతియునునగు ఈ ఫలము గుజ్జు, గింజలులేక నిర్వికారముగను నిరంజనముగనునున్నది.

శిలాన్తరివ నీరన్ధ్రః స్యన్దమానేన్దుబిమ్బవత్
రసం స్వసంవిదాస్వాద్యం స్యన్దమాన ఇవామృతమ్. 13

శిలవలె ఇది నీరంధ్రము (విజ్ఞానఘనము) అయియున్నది. ఇది చంద్రబింబమువలె అమృతమును స్రవింపజేయుచున్నది. ఈ అమృతము స్వసంవేద్యమగు నిరతిశయానందరసము.

కోశః సకలసౌఖ్యానాం శీతలాలోకకారకః
శైలాభోఽమృతపిణ్డాభో మజ్జా ఆత్మఫలస్థితేః. 14

ఇది సకలసౌఖ్యములకును కోశము (ఆగారము) ఇది శీతలమగు ప్రకాశము నొసగుచున్నది. చూచుటకు పర్వతమువలెను, మృత్పిండమువలెను దోచుచున్నది. ఆనందములన్నిటియొక్క సారము.

తస్మాత్పరమమజ్జా తు యాసౌ స్వాత్మచమత్కృతిః
అనన్తరక్షితో నిత్యమనన్యః శ్రీఫలం గతః. 15

అగోచరములగు ఆనందము లన్నిటికినిగూడ ఇయ్యది సారస్వరూపము. అనంతమును, త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితమును, నిత్యమునునగు ఇయ్యది స్వాత్మచమత్కృతివలన శ్రీఫలము (బిల్వఫలము) అయినది.

స్వసంనివేశవైచిత్ర్యమన్యత్వఫలతాం గతామ్
అత్యజన్త్యా తయా తన్వ్యా స్థూలయాప్యతిబాలయా. 16
ఇయమస్మీతి కలనాదసదప్యన్యతామలమ్
భేదాద్యసమ్భవదిదం స్వయముత్పాద్య భావితమ్. 17

అహంకలాసముదయసమనన్తరమేవ సా
వలితాకాశశబ్దాగ్రైలోక్యపరమాణుభిః. 18
ఇత్యనుక్రమతో యాతా సంవిచ్ఛక్తిస్వరూపతామ్
మజ్జా ప్రాక్ సంనివేశం స్వం తమేవాప్య సముజ్ఝతీ. 19
సంవిచ్ఛక్త్యా తయా తత్ర తతస్తరలరూపయా
నిజ ఏవ సమే రూపే దృగిత్థం సంప్రసారితా. 20

ఆత్మచమత్కృతియొక్క అధ్యాసయే భేదబుద్ధి చిన్మయరసమజ్జయే భేదబుద్ధివలన కలిగిన సన్నివేశవై చిత్ర్యమునకు కారణము. స్థూలమును, అణువును నగు ఇయ్యది తన స్వరూపమును త్యజింపకయే ఇట్లొనర్చుచున్నది. ఇది సనాతనమగుటవలన, దీనికి వార్ధక్యాది దశలులేవు. బాలికవలె సర్వదా ఒప్పారుచున్నది. ఈశక్తియే 'నేను స్త్రీని', 'నేను నపుంసకుడను' అను కల్పనలకు గారణము. 'ఇది అన్యము, ఇది భిన్నము' అను భేదములకు మూల మవిద్య. ఇది వాస్తవమున కేమియు నుగాదు. స్వప్రకాశుడగు చిన్మయునికడ ఇది అలీకము. అవిద్యాదుల హేతువగు ఈఆత్మచమత్కృతియొక్క స్వరూపమిది యగుచో, ద్వైతమునకు తావెచ్చట ?

ఇదం వ్యోమ మహానన్తమియం కాలమయీ కలా
ఇయం నియతిరిత్యుక్తా క్రియేయం స్పన్దరూపిణీ 21

ఈశక్తియే (అహంకారసృష్ట్యనంతరము) ఆకాశమును, కాలమయమునగు కళను కలిగించి స్పందరూపమగు నియతి యనంబడుచున్నది.

అయం సంకల్పవిస్తార స్త్వయమాశాన్తరభ్రమః
రాగద్వేష స్థితిరియం హేయోపాదేయధీరియమ్. 22

ఇయ్యది సంకల్పమును విస్తరించి, ఆశలను రాగద్వేషములను, హేయోపదేయములను కల్పించుచున్నది.

ఇయం త్వత్తా త్వియం మత్తా తత్తేయం సంస్థితా స్వయమ్
బ్రహ్మాణ్డో ఘోఽయమూర్ధ్వస్థః స్వయమఙ్గోర్ధ్వమప్యధః. 23

ఇదియే, అది, ఇది, నాది, వానిది అను కల్పనలకు కారణమగుచున్నది. బ్రహ్మాండములు ఊర్ధ్వ, అథోభాగములు, అందుండునవి అను విషయములుగూడ దీని కల్పనలే

అయం పురః పార్శ్వతోఽయం పశ్చాదారాద్దవీయసీ
ఇదం భూతం వర్తమానం భవిష్యత్త్విదమిత్యపి. 24

ఇయ్యది, ఎదుట, వెనుక, దూరము, దగ్గఱ, భూతవర్తమాన భవిష్యత్తులను కల్పనలగూడ కలిగించుచున్నది,

ఇదమన్తఃస్థితానల్పకల్పనామ్భోరుహాలయమ్
బ్రహ్మాణ్డమణ్డపాపీడక్రీడామణ్డపమణ్డలమ్. 25
అనన్తకలనా తత్త్వపరిపల్లవితా హరేః
హృదబ్జకర్ణికా చేయం లోకపద్మాక్షమాలికా. 26

కల్పనల కొటపట్టగు ఈ కమలము జీవులతోగూడిన బ్రహ్మాండమండలమను మంటపము (క్రీడామండలము). విష్ణుని రహస్యరచనమను పల్లవములతోగూడిన హృత్కమలము - దీనికర్ణిక జనుల అక్షమాలికవలె తోచుచున్నది. (ఇవన్నియును ఆశక్తియొక్క చమత్కృతులే.)

ఇయం కీర్ణమహారుద్రగణాపూరితకోటరా
దీర్ఘాభ్రసరణిర్భ్రాన్తిధ్వంసనేభ్యః ప్రభావినీ. 27

ఇయ్యది రుద్రగణములతోనిండిన ఆకాశము. ఇది సృష్టియందాసగొను విషయలంపటులను (ప్రళయసమయమున) వినాశమొనర్చువారికి ఆకరమైయున్నది.

ఇయం మేరుః కకుభ్యత్ర జగత్పఙ్కజకర్ణికా
స్ఫురదిన్దుమధూల్లాసలమ్పటామరషట్పదా. 28

ఇదిగో! ఉత్తరదిక్కున జగత్తను పద్మమునకు కర్ణికయగు మేరువు, ప్రకాశించు చంద్రుని మధువును గ్రోలు దేవతలను తుమ్మెదలతో గూడియున్నది.

ఇయముద్దామసౌగన్ధ్యస్వర్గశ్రీపుష్పమఞ్జరీ
జగజ్జరఠవృక్షస్య రజోనరకమూలినః. 29

ఇవి ఘాటగు వాసనలతో గూడిన స్వర్గవైభవ మనంబడు పూలగుత్తులు. ఇవి జగత్తను పాతమాను నాశ్రయించుకొనియున్నవి; వీటి మూలము నరకము.

ఇయం చ తారాకింజల్కా బ్రహ్మార్ణవతటస్థితా
అపారావారపర్యన్తా వ్యోమలీలాసరోజినీ. 30

ఇవి తారకలను కింజల్కములు; ఇవి బ్రహ్మమను సముద్రపుగట్టున అంతులేకుండ వెలయుచున్నవి, ఆకాశమే వీటి కాశ్రయమగు పద్మము.

ఇయం క్రియాపరిగ్రాహా తరఙ్గతరలావలీ
సర్గావర్తవిధానస్థభూరిభూతపరమ్పరా. 31

క్రియాసమూహములను తరగంముల గొట్టుగొను జీవులను తారకలు సృష్టులను! సుడిగుండముల బడుచున్నవి.

ఇయత్తయా ప్రసరిణీ క్షణకల్పాదిపల్లవా
తేజః కేసరిణీ కాలనలినీ వ్యోమపఙ్కజా. 32

ఇదిగో, ఇయ్యది ఆకాశమను సరోవరమునకు పద్మమనదగు, కాల - నళిని. చంద్రాదిత్యాది జ్యోతిష్పదార్థములే దీని కేసరములు. ఇది (ఆయుర్దాయముయొక్క) పరిమితిని, క్షణ, కల్పములను దళములను గలిగియున్నది.

ఇమా భావవికారాఢ్యా జరామృతివిషూచికాః
విద్యావిద్యావిలాసాఢ్యా ఇమాః శాస్త్రార్థదృష్టయః. 33

ఇవిగో, ఇవి షడ్విధభావవికారములనబడు జరామృత్యురూపకములగు విషూచికలు; విద్యావిద్యల విలాసములతో గూడుకొనిన శాస్త్రరీతులు.

ఇతి సా తస్య బిల్వస్య నిజమజ్జాచమత్కృతిః
సంకల్పసంనివేశాన్తరేవైవ కృతసంస్థితిః. 34

ఇవన్నియును ఆ బిల్వఫలముయొక్క మజ్జాచమత్కృతులే - శక్తులే. సంకల్పమాత్రము ననే ఆ బిల్వఫలము ఇన్నిరీతుల వెలయుచున్నది.

శాన్తా స్వస్థా నిరాబాధా సౌమ్యా భావనయోజ్ఝితా
కర్తృత్వమప్యకర్తృత్వం కృత్వాకృత్వైవ సంస్థితా. 35
ఏషైకైకైవ వివిధేవ విభావ్యమానా
నైకాత్మికా న వివిధా నను సైవ సైవ
సత్యాస్థితా సకలశాన్తిసమైకరూపా
సర్వాత్మికాతిమహతీ చితిరూపశక్తిః. 36.

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే బిల్వోపాఖ్యానే పఞ్చచత్వారింశః సర్గః ॥ 45 ॥

ఇది ఏకమయ్యు ద్వైతభావమును బొందుటవలన, ఏకాత్మికకాదు. కాని మరల, వివిధాత్మికయును గాదు, ఏకత్వమే దానికున్నది. దానియందు, సజాతీయ విజాతీయ భేదములు లేవు. సకల ద్వైతవికల్పములకు ఉపశాంతియగు సమ - ఏకరూపము అగుటవలన, దీనియందు స్వగత భేదముకూడలేదు. సర్వాత్మకమగు ఈ మహద్బ్రహ్మమే చిచ్ఛక్తియొక్క జనయిత; ఇదియే ఆ శక్తి.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున బిల్వోపాఖ్యానమున నలుబదిఐదవ సర్గము ॥ 45 ॥

షట్చత్వారింశః సర్గః.

[ఇహ శిల్పిమనోదృష్టపద్మినీఖణ్డమణ్డితమ్
శిలోదరమివ బ్రహ్మ ప్రపఞ్చాభాసమీర్యతే.

ఈ ప్రకరణమున ప్రపంచముయొక్క ప్రకాశమునకు కారణమగు బ్రహ్మము, శిల్పిచే శిలయందు చెక్కబడిన పద్మముతో బోల్చబడి, వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీరామ ఉవాచ :—

భగవన్సర్వసారజ్ఞ త్వయైషా బిల్వరూపిణీ
మహాచిద్ఘనసత్తేహ కథితేతి మతిర్మమ. 1
చిన్మజ్జారూపమఖిలమహన్త్వాదీదమాతతమ్
న మనాగపి భేదోఽస్తి ద్వైతైక్యకలనాత్మకః. 2

శ్రీరాముడు:—భగవంతుడా! సర్వసారజ్ఞా! మీరు నుడివినదానిని విని, మీరు నాకు విశ్వరూపిణియగు మహాచిద్ఘనబ్రహ్మముయొక్క సత్తను గురించియే ఉపదేశ - మొసంగినారని తోచుచున్నది. 'నీవు, నేను' మున్నగు అహంకారములు చిన్మజ్జయొక్క రూపములు, ఇందు ద్వైతము, ఐక్యము మున్నగు కల్పనలుగాని, భేదములుగాని లేవు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

యథా బ్రహ్మాణ్డకూశ్మాణ్డమజ్జా మేర్వాదిసంస్థితిః
తథా చిద్బిల్వమజ్జేయం బ్రహ్మాణ్డాదిజగత్థ్సితిః. 3

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:— మేరువు మున్నగునవి బ్రహ్మాండకూష్మాండమజ్జ (గుమ్మడికాయ గుజ్జు) లైనట్లు, ఈ జగత్తుగూడ చిత్ - బిల్వముయొక్క గుజ్జు.

సృష్టిచిద్బిల్వమజ్జా స్యాత్సాన్యథా రాన్యత్వసంభవే
వినాశః సర్వగస్యాస్య న చైతత్సంభవత్యలమ్. 4

సృష్టియను గుజ్జు నాశనమైన, దాని కాధారమగు ఈ బిల్వముకూడ నాశనమగునను దోషము, తత్ఫలముగ బ్రహ్మము పరిణామి, లేక వికారి యను దోషములు గూడ సంభవింపగలవు. కనుక, ఇట మజ్జాశబ్దమును మామూలు అర్థమున గ్రహింపకూడదు.

చితేర్మరీచబీజస్య జగదాఖ్యా చమత్కృతిః
స్థితా సౌషుప్తసౌమ్యాన్తః శిలాన్తఃసంనివేశవత్. 5

ఈ జగత్ - చమత్కృతి మరీచి బీజము (మిఱియపు గింజ) యొక్క వివర్తనమని గ్రహింపుము శిల్పియొక్క మనో కల్పితమగు పద్మవనము రాతియందుండునట్లు, సౌమ్యనిద్రాభావమును బొందిన చిత్తుయొక్క అంతరమున ఈ సృష్టి యున్నది.

అత్రేమామిన్దువదన చిత్రాం విస్మయకారిణీమ్
వర్ణ్యమానాం మయా రమ్యామన్యామాఖ్యాయికాం శృణు. 6

ఇందువదనుడా! ఈ విషయమును దెల్ప, విస్మయకరమును, రమణీయమును, విచిత్రమును నగు యొక కథను జెప్పుచున్నాను; వినుము.

స్నిగ్ధా స్పష్టా మృదుస్పర్శా మహావిస్తారశాలినీ
నిబిడా నిత్యమక్షుబ్ధా క్వచిదస్తి మహాశిలా. 7

స్నిగ్ధమును (నునుపైనది), ప్రకాశవంతమును, మృదుస్పర్శగలదియును, విశాలమును, ఘనమైనదియును, అక్షుబ్ధమును నగు శిలయొక్కటి యున్నది.

తస్యామన్తః ప్రఫుల్లాని పద్మాని సుబహూన్యపి
సరస్యామివ రమ్యాణి తాన్యనన్తాని సన్తి వై. 8

దానియందు, చక్కగా బాయలు తీర్చి, సరోవరమందున్నవానివలె రమ్యములగు వికసితములగు పద్మములున్నవి; వాటిని లెక్కింపజాలము.

అన్యోన్యప్రోతపత్రాణి మిథో విఘటితాని చ
మిథశ్ఛపనిగూఢాని గూఢాని ప్రకటాని చ. 9

వాటి దళములు పరస్పరము గలిసియుండుటవలన ఒకదానితో మఱియొకటి కొట్టుకొనుచున్నవి. అన్నియును కలసియేయున్నవి కొన్ని వికసించియు, మఱికొన్ని ముకుళించుకొనియు నున్నవి.

అధోముఖాన్యూర్ధ్వముఖాన్యపి తిర్యఙ్ముఖాని చ
మిథో మిలితమూలాని మిథః ప్రోతముఖాన్యపి. 10

కొన్ని క్రిందికి వ్రేలుచున్నవి. కొన్ని పైకి లేచియున్నవి, కొన్ని పడియున్నవి, అన్నిటి యొక్క మొదళ్లు కలసియున్నవి, అన్నిటియొక్క ముఖములుగూడ పరస్పరసంలగ్నములు.

కర్ణికాజాలమూలాని మూలాన్తః కర్ణికాని చ
ఊర్ధ్వమూలాన్యధోమూలాన్యమూలానీతరాణి చ. 11

కొన్ని ఊర్ధ్వమూలములును, మఱికొన్ని అధోమూలనులునునైయున్నవి; మఱికొన్నిటికి మూలము లేదు, కొన్నిటి మూలముల కర్ణికలున్నవి.

తేషాం చ నికటే సన్తి శఙ్ఖాః శతసహస్రశః
చక్రౌఘాశ్చ మహాకారాః పద్మవత్సంనివేశినః. 12

వీటికడ శతసహస్రములగు శంఖములు ముకుళించుకొని యున్న పద్మములవలె తోచుచున్నవి; పెద్దవియగు చక్రములు వికసించిన పద్మములవలె తోచుచు, వెలయుచున్నవి.

శ్రీరామ ఉవాచ :—

సత్యమేతన్మయా దృష్టా తాదృశీ సా మహాశిలా
శాలగ్రామే హరేర్ధామ్ని విద్యతే పరివారిణీ. 13

శ్రీరాముడు:—పద్మవనలాంఛితమగు ఇట్టి మహాశిల నొకదానిని నేను సాలిగ్రామ క్షేత్రమున (విష్ణుక్షేత్రమున) గాంచియుంటిని. వాస్తవముగ, అది మీరు వర్ణించినట్లేయున్నది.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

ఏవమేతద్విజానాసి దృష్టవానసి తాం శిలామ్
యో యశ్చ తత్ర వై ప్రాణః సమస్తాదృగసన్తరః. 14

శ్రీవసిష్ఠుడు:—నీవు ఈ దృష్టాంతభూతమగు శిలను గాంచియుంటివి దార్ష్టాంతికమగు బ్రహ్మముయొక్క రీతినిగూడ నీ వెఱుగుదువు. ఇయ్యది ప్రాణమునకుగూడ ప్రాణమగు చిద్ఘన - ఆనందము,

మయా ద్వియమపూర్వైవ శిలేహ కథితా తవ
యస్యామన్తర్మహాకుక్షౌ సర్వమస్తి చ నాస్తి చ. 15

నేను నీకొక అపూర్వమగు శిలను (బ్రహ్మమును) గుఱించి చెప్పియుంటిని. విశాలమగు దీని ఉదరమున అన్నియును ఉన్నవి, మఱియు ఏమియును లేదు.

చిచ్ఛిలైషా మయోక్తా తే యస్యామన్తర్జగన్తి వై.
ఘనత్వైకాత్మకత్వాదివశాదేషా శిలైవ చిత్. 16

నేను నీకు జెప్పినది చిత్ - శిలయే; ఇది (ఆనంద) ఘనత్వ, ఏకాత్మకత్వాదులతో గూడి యుండుటవలన శిలయని చెప్పబడినది.

అప్యత్యన్తఘనాజ్జాయాః సునీరన్ధ్రాకృతేరపి
విద్యతేఽన్తర్జగద్వృన్దం వ్యోమ్నీవ విపులానిలః. 17

అత్యంతఘనమును, నీరంధ్రము నైనను, ఆకాశమున వాయువున్నట్లు మాయవల్ల దీని యందు జగత్సమూహములు వెలయుచున్నవి.

ద్యౌః క్ష్మా వాయురాకాశం పర్వతాః సరితో దిశః
సన్తి తస్యాం శిలాయాం చ సుషిరం న మనాగపి. 18

ఈ శిలయందు ద్యులోకము, భూమి, వాయువు, ఆకాశము, పర్వతములు, దిక్కులు, పెక్కులుగ వెలయుచున్నవి; దీనియందు రంధ్రి మొక్కటియును లేదు.

అస్యామేవ ఘనాజ్ఞాత్మ జగత్పద్మం విజృమ్భతే
ఏతస్మాద్వస్తుతో నాన్యదన్యచ్ఛుద్ధాత్మకం చ వా. 19

ఈ శిలయందే నిబిడమగు జగత్ - పద్మవనము విస్తరించుచున్నది. జగత్తు అన్యవస్తువుగ తోచుచున్నను, వాస్తవమున కది అన్యము కాదు శుద్ధచిదాత్మకమును గాదు; మాయామాత్రమే.

శఙ్ఖపద్మాదికం లోకం పాషాణే లిఖ్యతే యథా
భూతం భవద్భవిష్యచ్చ శిలాయాం శాలభఞ్జికా. 20
తథాస్తి తత్ర తత్సర్వం సంస్థానం వస్తుతో యథా
ఉపలాన్తః సంనివేశో నానాత్మాప్యేకపిణ్డతామ్. 21
యథాదత్తే తథైషా చిత్పిణ్డాకారైకికాంఘనామ్
యథాపద్మాః శిలాకోశాదభిన్నస్తద్వపుర్మయః. 22
తథా సర్గశ్చితో రూపాదభిన్నోఽపి వపుర్మయః
సుషుప్తావస్థయా చక్రపద్మలేఖాః శిలోదరే. 23
యథా స్థితాశ్చితేరన్తస్తథేయం జగదావలీ
శిలాన్తః పద్మలేఖాలీ మరిచాన్తశ్చమత్కృతిః. 24
నోదేతి నాస్తమాయాతి యథా సర్గస్తథా చితౌ
యథా పురన్ధ్రాం మర్గ్యో నర్మజ్జావా బిల్వగా యథా. 25
తథాఽనన్తవికారాఢ్యా చితౌ బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీ
వికారాది తదేవేతి ముధైవోక్తిరనర్థికా. 26
తత్త్వం సముపయాత్యాశు జలబిన్దురివామ్బుని
అనన్తత్వాచ్చితేరేత్వకారాది చితేరితి. 27
ఉక్త్యాసంపద్యతే యచ్చ తల్లయేన విలీయతే
బ్రహ్మైవేదం వికారాది వికారాద్యర్థవర్జితమ్. 28
వర్జనావర్జనేఽర్థస్య బ్రహ్మైవానన్తతావశాత్
బ్రహ్మాస్థితం వికారాది బ్రహ్మైవోత్పాదితం క్రమాత్. 29

శిలయందు శంఖపద్మాది చిత్రములు చిత్రింపబడునట్లు, శిల్పియొక్క మనస్సు ఈ శిలయందు భూతభవిష్యద్వర్తమానచిత్రముల చిత్రించియుంచినది, ఇకముందుగూడ చిత్రింపగలదు. శిలాచిత్రములగు శాలభంజికలు వాస్తవములుగ తోచునట్లు, ఇవిగూడ వాస్తవములుగ తోచుచున్నను వాస్తవములు గావు. రాతియందు చెక్కబడిన ఆకృతులన్నియును చూడ వేఱుగ తోచుచున్నను,

రాయి ఒక్కటియే యైనట్లు, ఈ బ్రహ్మశిలయందు తోచునవన్నియు విభిన్నములుగ అగుబడుచున్నను, ఏకమగు ఘనపిండమే. రాతియందు చెక్కబడిన పద్మము, దానినుండి వేఱుగాకున్నను వేఱుగ తోచునట్లు, ఈ సృష్టియంతయు చిత్ - శిలనుండి వేఱుగాకున్నను వేఱుగతోచుచున్నవి. సుషుప్తిదశయందు, అనగా, శిల చెక్కబడకమునుపు చక్రము, పద్మము మున్నగు ఆకృతులందే ఇమిడియున్నట్లు, ఈ బ్రహ్మశిలయందుగూడ జగత్తులో ఇమిడియుండెను, ఇమిడియుండగలవు. శిలయందలి పద్మరేఖలకును, మరీచిబీజమునందలి చమత్కృతికిని ఉత్పత్తివినాశములులేనట్లు, ఈ చిత్ మశిలాపద్మములకు, మరీచి - చమత్కృతికిని ఉభయాస్తమయములు లేవు. రామా! సాధ్వియగు యువతిహృదయమున ఆమె పతియొక్క మూర్తియును, బిల్వఫలమున మజ్జయు ఓతప్రోతభావమున నుండునట్లు, అనంత వికారములతోగూడిన ఈ బ్రహ్మాండములుగూడ చిత్ - శిల, చిత్ - బిల్వముల నున్నవి. వికారమగు బ్రహ్మాండము చిన్మాత్రమైన, ఈ భేదముగూడ చిన్మాత్రమే అను యుక్తి అర్థవిహీనమగుటవలన నిష్ఫలము. నీటియందు నీటిబొట్లవలె, జగత్తున్నగు వికారములు చిన్మాత్రదర్శనమునసే విలీనములగుచున్నవి. చిత్తు అనంతమగుటవలన, తద్వికారములుగూడ అనంతములు. నామమువలన ఎఱుగబడునది నామము లయమైన లయమునందుచున్నది. కవివర్ణితమగు గంధర్వనగరము నామమాత్రమైనట్లు, ఈ జగత్సృష్టులుగూడ నామమాత్రములే. కవివర్ణితములగు వికారములను గ్రహించు చైతన్యమునసే, మరల ఆ వికారములు లీనమగునట్లు, ఈ వికారములు, అర్థశూన్యములగు వస్తువులు మరల ప్రతిభాసకమగు చైతన్యమునసే విలీనములగుచున్నవి. ఏలయన, వికారాదులకు స్వతంత్రమగు ఉనికి లేదు. బ్రహ్మము అనంతము. కాన, నిరర్థకసార్థకములు, వర్జనగ్రహణములు మున్నగునవన్నియు బ్రహ్మమే. వికారాదులన్నియు బ్రహ్మమునసే వెలయుచు, మరల అందుండియే ఉద్భవించుచున్నవి.

అత్రాన్యార్థమిదం విద్ధి మృగతృష్ణామ్బుసాసమమ్
బీజం పుష్పఫలాన్తస్థం బీజాన్తర్నాన్యదాత్మకమ్. 30

యాదృశీ బీజసత్తా సా భవన్తి యాత్యథోత్తరమ్
చిద్ఘనే చిద్ఘనత్వం యత్స ఏవ త్రిజగత్క్రమః 31

ఏకత్వమేతయోర్ద్విత్వమేకాభావే ద్వయోః క్షతిః
జగదన్యథవోద్భూతిర్న కదాచిత్తదీదృశమ్. 32

ఇంకొక ఉపమానమును వినుము; ఈ సృష్టి మృగతృష్ణికవంటిది. పుష్పఫలాదులు బీజసత్తయొక్క అనువృత్తులైనట్లు, ఈ సృష్టిగూడ చిత్ - సత్తయొక్క అనువృత్తియే. అందువలన, సమస్తమును చిదాత్మకము. బీజసత్త, అంకుర, శాఖా, పల్లవాది రూపముల క్రమముగ వికృతి నంది, వాటికి గారణమగునట్లు, చిద్ఘనముయొక్క ఘనత్వముగూడ ఈ త్రిజగత్తులను వికారముగ పరిణతి నంది, దానికి గారణమై వెలయుచున్నది. బీజమను కారణము, వృక్షపత్రపుష్పములను కార్యమును, ఒకటియే యైయ్యును ద్వైతభావమును దోపింపజేయుచున్నవి, ఈ ద్వైతభావమే ఏకత్వము. వీటిలో నొక్కటి లోపించిన, ద్వైతము తొలగిపోవును. ఈ జగత్తు జాడ్య కల్పననుండియే కలిగినది; చిత్తు జడముగ మారజాలదు.

చిదచిన్న కదాచిచ్చ ద్వయమస్త్యస్మిథోఽద్వయమ్
మహాశిలాన్తరే భేదో లేఖాత్మాస్తి యథా బహు
తదన్యాన్యమజ్జాది చిద్ఘనే త్రిజగత్తథా. 33
రేఖోపరేఖావలితా యథైకా పీవరీ శిలా
తథా త్రైలోక్యవలితం బ్రహ్మైకమితి దృశ్యతే. 34
ఏతచ్ఛిలాన్తరబ్జాది యథా నిత్యం సుషుప్తకమ్
నాస్తమేతి న చోదేతి తథాఽహన్తా జగద్గతిః. 35
యథా శిలాన్తర్లేఖాది భిద్యతే న శిలాన్తరాత్
తత్సాత్త్వాజ్జగత్కర్తృకర్తృత్వాదిజగచ్ఛ్రితిః. 36
యథా శిలాన్తరబ్జానాం స్పన్దాస్పన్దభవాభవాః
విషయత్వం న గచ్ఛన్తి కర్తారో జగతస్తథా. 37
నేదం కదాచిత్క్రియతే న కదాచన నశ్యతి
అద్రివత్ప్రభవోల్లాసవిలాసావేదనాత్మకమ్. 38
యథా యత్ర యదాకారం తథా తత్ర తదేవ హి
బ్రహ్మసత్తాత్మకం సర్వం సుషుప్తస్థమివ స్థితమ్. 39
భూరిభావవికారాఢ్యో యోఽయం జగదురుభ్రమః
సుషుప్తమేవ తద్విద్ధి శిలాన్తః పఙ్కజాదివత్. 40

చిత్తు అగునది, దానికంటె వేఱవజాలదు. చిత్, అచిత్ అను రెండువస్తువుల (ద్వైతము) ఉనికియే లేదు. ద్వైతముగ జెప్పబడుదానియందేకత్వము అంతర్గతమైయున్నది. మహాశిలయందు చెక్కబడిన రేఖాదిభేదములు పెక్కులైనను, వాస్తవమునకు శిల ఒక్కటియే యైనట్లు, ఈ జగత్తుగూడ చిద్ఘనమగు (బ్రహ్మ) బిల్వమున వేఱగు యజ్జవలె తోచుచున్నను, వాస్తవమునకు వేఱుకాదు. రేఖలు, ఉపరేఖలతోగూడిన మహాశిలవలె బ్రహ్మమొక్కటియే త్రిలోకదృశ్యముల కాకరమై యొప్పుచున్నది. శిల్పియొక్క వాసనలు (కల్పనలు) అనదగు పద్మాది చిహ్నములు క్షయోదయరహితములై తోచునట్లు. 'నీవు నేను' అను అహంభావముతోగూడిన జగత్తుగూడ క్షయోదయరహితమైన వస్తువుగ తోచుచున్నది; అజ్ఞులు దానిని నిత్యమని భావించుచున్నారు. శిలయందున్న రేఖాదులు, వాటి తత్త్వము, సారము, శిలయేయగుటవలన, అవి శిలనుండి వేఱుగానట్లు, మనకుదోచుచున్న జగత్కర్తన, ఆయన కర్తృత్వము, వాని కార్యమగుజగత్తు మున్నగునవన్నియు చిత్స్వరూపములేయని గ్రహింపుము. వాస్తవదృష్టితో గాంచిన శిలయందున్న పద్మాదులు, వాటి స్పందాస్పందములు, ఆవిర్భావతిరోభావములు లెక్కకురానట్లు, ఆత్మతత్త్వదర్శనమైన, జగత్కర్త మున్నగు విషయములుగూడ గణనకురావు. ఈ జగత్తునుగాని బ్రహ్మమునుగాని ఎవరును సృష్టింపజాలరు, వినాశమొనర్పజాలరు; ఈ జగత్తు, బ్రహ్మములు సృష్టింపబడుటలేదు, వినాశమొనర్పబడుటలేదు. పర్వతశిఖరము పర్వతముకంటె వేఱుకాదు, లేక దాని వికారమునుగాదు. అట్లే బ్రహ్మము, సృష్టి కేవలము ఉల్లాసవిలాసముల (లీల)ను సూచించుచున్నవి. చాలమంది శిల్పులయొక్క వివిధములును, విరుద్ధములునునగు మనోకల్పనాభేదముల

వలన శిల విచ్ఛిన్నరూపముల గోచరించుచున్నను, అది అభిన్నమును, ఏకమాత్రమునునగు శిలారూపముననే వెలయునట్లు, నానావిధములగు జీవుల విరుద్ధ - కల్పనా - భేదనములతో గూడియున్నను బ్రహ్మము స్వస్వరూపముననే వెలయుచున్నది. ఎచ్చట ఏ యాకృతిగ కల్పింపబడుచున్నదో, అచ్చట యాకృతి వెలయుచున్నది - వస్తుగతమగు భేదమేమియును లేదు. దృశ్యమానములగు వస్తువులన్నిట బ్రహ్మసత్త వెలయుచున్నది. బ్రహ్మసత్తయే, పదార్థముల సత్త. నిద్రించువాడు కలయందుగాంచు పదార్థములకును, తత్కల్పనకును భేదమును గాంచక సహించునట్లు, ఈ జాగ్రదవస్థ జాతమంతయుఁగూడ, అలీకమయ్యు, అనుభూతమగుచున్నది. ఈ అన్నిటియందు బ్రహ్మసత్త వెలయుచున్నది. వివిధవికారములతో గూడిన ఈ జగద్భ్రమ, శిలయందు వెలయు పద్మరేఖలవలె, వికసించిన వాసనమాత్రమే యని గ్రహింపుము.

నిత్యం సుషుప్తపదమేవ జగద్విలాసః
సమ్యక్ప్రశాన్తఘనమచిద్ఘనఖాత్మకత్వాత్
పద్మాః శిలాన్తరివ సర్గదశా స్త్వసారా
దృష్టా న దేహముపయాన్తి కదాచిదేవ. 41

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే శిలాకోశోపదేశో నామ షట్చత్వారింశః సర్గః ॥ 46 ॥

ఈ జగత్తు వికసితవాసనయే యైనను, చిద్ఘనప్రకాశమయమగుటవలన, నిత్యప్రశాంతము. శిలా - పద్మాదులవలె ఈ సృష్టి బ్రహ్మయందు తోచుచున్నను, ఇది యెన్నడును సత్తను, స్వరూపస్థితిని జేకూర్చుకొనజాలదు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున శిలాకోశోపదేశమను నలుబదియాఱవ సర్గము ॥ 46 ॥

స ప్త చ త్వా రిం శః స ర్గః.

[ఇహ బిల్వశిలాఖ్యానతాత్పర్యముపవర్ణ్యతే
మయూరాణ్డరసే బర్హవర్ణసంస్థానభేదవత్.

ఈ ప్రకరణమున బిల్వశిలోపాఖ్యానముల తాత్పర్యము చెప్పబడుచున్నది. మయూర - అండ (నెమలిగుడ్డు) రసమున పింఛమునందలి రంగులు ఇమిడియుండు తీరుగ, బ్రహ్మమున సృష్టి ఇమిడియుండుటయు, బ్రహ్మముయొక్క చిద్ఘనత్వములున్ను నిరూపింపబడుచున్నవి]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

చిత్తత్త్వస్య ఫలస్యేవ చితః స్వాపాపరక్రమాత్
స్వసత్తాసంనివేశేన యః స సర్గ ఇతి స్థితః. 1

శ్రీవసిష్ఠుఁడు:—చిత్తత్త్వమును అచేతనమగు ఫలముతో బోల్చియుంటిని; ఈ ఫలమువలెనే చిత్తత్త్వము తన స్వరూపమును గుఱించి విచారింపనప్పుడే సృష్టి సంభవించుచున్నది.

దేశకాలక్రియాదీనామపి తన్మయరూపతః
ఇదమన్యదిదం చాన్యదితి నాత్రోపపద్యతే. 2

యుగములు వత్సరములు అనబడు స్వప్నమున స్వసత్తను ప్రవేశింపజేయు ప్రవృత్తియే సృష్టి. ఇందు స్వగతభేదమునకు తావులేదు. దేశకాలాదులన్నియును చిన్మయములే. కనుక, ఇది చిత్, ఇది చిత్తుగాదు. అను విభేదమే యొనర్పజాలము.

సమస్తశబ్దశబ్దార్థవాసనాకలనావిదః
ఏకాత్మత్వాదసచ్ఛేదమితి సంకథ్యతే కథమ్. 3

శబ్దములు, శబ్దార్థములు, వాసనలు, వాటివలన కలుగు సంకల్పవికల్పముల గ్రహించు జ్ఞాత మున్నగునవన్నియును ఏకాత్మకమలే. అందువలన అసత్తులని ఎట్లు చెప్పగలము ?

ఫలస్యాన్తః సంనివేశో నామానుక్రమతో యథా
చితః స్వసత్తాఘనతాఽనానా నానా స్థితా తథా. 4

ఫలమునందుండు గుజ్జు మున్నగునవి ఒకే వస్తువైనను, బీజము, సారము మున్నగు విభిన్న నామముల వ్యవహరింపబడునట్లు, చిత్తు ఒకేవిధమగు సద్ఘనమైనను, విభిన్ననామములతో వ్యవహరింపబడుచు వెలయుచున్నది.

అనానేవాపి నానైవ త్వబుద్ధైవాత్మభిత్తైవ చ
యథా ఫలాన్తః స్వాసక్తా చిదన్తః సిద్ధయస్తథా. 5

ఫలముననున్న గుజ్జువలె, ఈ చిత్ - సత్తయును, దానియందున్న సృష్టివైచిత్ర్యమును పెక్కుగాకున్నను పెక్కులుగను, అవికృతముగాకున్నను వికృతముగ కనుపించుచున్నది.

జగన్నగరమాదర్శే చితః స్వం ప్రతిబిమ్బితమ్
కచతీవాఽకచదపి శిలాన్తః సంనివేశవత్. 6

శిలయందలి పద్మమునుబోలుచు జగత్తనబఱగునది, అద్దమునందు ప్రతిఫలించు నగరమువలె ఈ చిత్ - దర్పణమున ప్రతిఫలించుచున్నది. ఇది బయటకు ప్రకాశించుచున్నట్లు తోచుచున్నను వాస్తవమునకు ప్రకాశించుచుండుటలేదు.

పరమే చిన్మణౌ సన్తి జగత్కోటిశతాన్యపి
చిన్తామణావనన్తాని ఫలానీవార్పితాన్యలమ్. 7

అనంతమగు మాయాశక్తితో గూడుకొనిన చింతామణికడ కోఱునవన్నియును దొఱకు నట్లు, పరమమగు చిత్ - మణి యందుగూడ లెక్కకు మించిన జగత్తులున్నవి,

చిత్సముద్గక ఏవేదం తదగ్రోత్కీర్ణమౌక్తికమ్
జగన్మౌక్తికమాభాతి తదంశమయమన్యవత్. 8

ముత్యపుచిప్పయందు ముత్యములుండునట్లు, చిత్ శక్తియను పెట్టెయందు జగత్తులను ముత్యములు వెలయుచున్నవి; చిన్మయములేయైయున్నను, చిన్మయములుగానట్లు అగుపించుచున్నవి.

అహోరాత్రం వికరయన్వేదనావేదనాన్యలమ్
చిదాదిత్యః స్థితో భాస్వాఞ్జగద్ద్రవ్యాణి దర్శయన్. 9

సూర్యుడు తన ఉదయాస్తమయములవలన దినములను, రాత్రులను కలుగజేయుచు, వస్తువుల కనబడజేయుచు మరల కనబడజేయకుండునట్లు, చిత్ - సూర్యుడుగూడ తన అంగములగు జగత్తుల దోపింపజేయుచు, మరల విలీనమొనర్చుచున్నాడు.

సముద్రకోటరావర్తపయస్స్పన్దవిలాసవత్
అనానైవ చ నానా చిచ్ఛిలాన్తః సంనివేశవత్. 10

సముద్రగర్భమునందలి తరంగములు విలాసముగ తమ కాధారమగు నీటిని కదల్చుచున్నను, అవి నీటినుండి వేఱుగావు; అట్లే బ్రహ్మశిలయందున్న ఈ జగత్తులు వేఱుగ తోచుచున్నను వేఱుకావు.

యదస్తి తచ్చితి శిలాశరీరే శాలభఞ్జికా
యన్నాస్తి తచ్చితి శిలాశరీరే శాలభఞ్జికా. 11

ఇప్పుడున్నవియును, లేనివియును, భూత, భవిష్యద్వర్తమానకాలములందుండునవన్నియును, అచిత్ - శిలయందు చెక్కబడిన బొమ్మలే.

భావాభావేషు యత్సత్యం చిన్మజ్జాకల్పమేవ తత్
మజ్జాసారా పరార్థశ్రీస్తన్మయం స్యాత్తదేవ హి. 12

భావపదార్థములయొక్కయు, అభావపదార్థములయొక్కయు సత్యాంశమే, ఈ చిద్వస్తువుయొక్క మజ్జ. ఈ మజ్జతోడనే ఆ బిల్వఫలము నిండియున్నది. ఇట్టిదే ఆ బిల్వఫలము.

పద్మనానాదిశబ్దార్థస్యక్త్వా యద్వచ్ఛిలోదరమ్
నానా తద్వదిదం నానా తదేతన్మయమద్వయమ్. 13

ఇట్లు పదార్థములన్నియును ఆ చిత్ - బిల్వముయొక్క సారములగుచున్నవి. అవి అన్నియును చిన్మయములు, వాటి తత్త్వము చిత్తే. శిలను విడచి అందు చెక్కబడిన పద్మాదులు వేఱ్ఱనుట కేవలము మాటవరుసకే యగునట్లు, వాస్తవమున కావిధమున నుండనట్లు, చిత్తత్త్వమునుండి వేఱుపఱుప జగత్తు అసత్తయగును. కనుక, నానాత్వము, వైచిత్ర్యములు, భేదములుగూడ చిన్మయములే అగుచున్నవి; ద్వితీయమగునదియే లేదు.

నానాప్యేకతయాఽనానా పద్మబిమ్బం శిలోదరమ్
యథా తదవిభాగాత్మ తథేదం చిద్ఘనాన్తరమ్. 14

పద్మాదులను శిలనుండి వేఱుగాయెంచబోయిన, అవి వేఱు అను జ్ఞానముకలుగక, శిలయొక్క జ్ఞానమొక్కటియే లభించు రీతిగ, ఈ జగత్తును బ్రహ్మమునుండి వేఱుగ యెంచకున్న అవిభక్తమగు చిద్ఘన - జ్ఞానమే లభించును.

యథాఽమలపయఃకోశః స్థలధియాం తు భానుభాః
సన్నేవాసన్నివైనం చిన్నైవ త్వం సదసద్వపుః. 15

భ్రమగొన్న జీవు లెండమావిని గాంచి నీరని తలంచుచున్నారు. కానిస్థలము అను జ్ఞానము గల వ్యక్తులట నీటినిగాక, స్థలమునే గాంచుచున్నారు. జ్ఞానులు దానిని సూర్యుని ప్రకాశమని గ్రహించుచున్నారు. అట, వాస్తవమునకు, సూర్యుని ప్రకాశముగాక మఱేమియును లేదు. ఇట్లే

పదపన్మయమగు శరీరివిగ నిన్ను నీవు తలచుకొనుచున్నాడవు; కాని వాస్తవమునకు నీవు చిన్మాత్రుడవు.

యథా సమ్యక్ పయోరాశిః కోటరే కలనోన్ముఖమ్
ద్రవత్వాత్స్పన్దతేఽస్పన్దం తథేదం చిద్ఘనాన్తరమ్. 16

నీరు ద్రవ మగుటవలన, దానికి వాస్తవమునకు స్పందనము లేకున్నను, గుహ యున్నగు పల్లపు ప్రదేశములబడి కదలుచున్నట్లు తోచురీతిగ, చిద్ఘనముయొక్క అంతరము స్పందరహితమయ్యు స్పందించుచున్నట్లు అగపడుచున్నది.

చిచ్ఛిలాశఙ్ఖపద్మాద్యా స్తన్మయత్వేఽప్యతన్మయః
జగద్వృద్ధి సపద్మాదిపదార్థం చిచ్ఛిలాన్తరమ్
మహీశిలాఘనోఽప్యేష చిద్ఘనస్థం శిలోదరమ్. 17

శిలయందు చెక్కబడిన శంఖ, పద్మాదులు శిలామయములే యగునట్లు, చిత్ - శిలయందున్న జగత్తనబడు పద్మాదులుగూడ చిన్మయములే. కాని, సాధారణబుద్ధి కియ్యవి చిన్మయములు కానట్లు తోచుచున్నవి. నీవు దీనిని చిన్మయమనియే గ్రహింపుము.

అరన్ధ్రో నిర్దరోఽచ్ఛోఽజః సంశాన్తః సంనివేశవత్
తపతీదం జగద్బ్రహ్మ శరత్కాల ఇవామలమ్. 18

ఈ శిల చిత్ - శిలయే. దీనియందు రంధ్రములు, భేదవికారములు, లేవు. ఇది అజము, శాంతము. మిథ్యలగు సృష్టుల కూర్పుతో నియ్యది ప్రకాశించుచున్నది.

స్ఫురతీదం జగద్బ్రహ్మ సౌమ్యః సోమ ఇవ ద్రుమః
బ్రహ్మణీదం సుషుప్తాభం నాస్త్యనాశం శిలాబ్జవత్. 19

శరత్కాలమువలె బ్రహ్మము తాను ప్రకాశించుచు, జగత్తును బ్రకాశింపజేయుచున్నది. అమృతమును దవించు చంద్రునివలె బ్రహ్మము, తాను ప్రకాశించుచు జగత్తునుగూడ ప్రకాశింపజేయుచున్నది.

బ్రహ్మత్వం బ్రహ్మణి యథా తథైవేదం జగత్స్థితమ్
నానయోర్విద్యతే భేద స్తరుపాదపయోరివ. 20

వాసనామాత్ర మగుటవలన అనిత్యమును, బ్రహ్మమున యున్నందువలన నిత్యమునునై ఈ జగత్తు వెలయుచున్నదని గ్రహింపుము. శిలయందున్న పద్మము పద్మరూపమున అనిత్యము; శిలారూపమున నిత్యము. బ్రహ్మమున బ్రహ్మత్వమున్నట్లు, జగత్తుగూడ యున్నది.

యానీమాని జగన్తీహ నాన్యత్వాని చిదాకృతేః
భావాభావాది నాస్త్యేషాం తస్యా ఇవ కదాచన. 21

తరువు, పాదపము విభిన్నశబ్దములైనట్లు వస్తువు (చెట్టు) ఒక్కటియేయగునట్లు, జగత్తును బ్రహ్మమును రెండుగాక ఒకటియే యగుచున్నవి. ఈ రెండును చిన్మయములే.

బ్రహ్మైవ జగదాభాసం మరుతాపో యథా జలమ్
బ్రహ్మైవాలోకనాచ్ఛుద్ధం భవత్యమ్బు యథాతప. 22

చిత్తునకువలె జగత్తునకుగూడ ఉత్పత్తివినాశములు లేవు. ఎండమావిని ప్రకాశింప ఎండ కారణమగునట్లు, బ్రహ్మమే జగత్ప్రకాశమునకు గారణ మగుచున్నది.

మేర్వాదే స్తృణగుల్మాదేశ్చిత్తాదేర్జగతోఽపి చ
పరమాణ్వవిభాగేన యద్రూపం తత్పరం విదుః. 23

తత్సమూహ స్తదేవోచ్చైశ్చిత్తం మేరుతృణాదికమ్
యత్సత్స్వప్యపి హి సారాత్మ స్థౌల్యే సారతరం హి తత్. 24

నీరు ఒకటిరే ఎండవలన ఆవిరి, మేఘము వడగళ్లుగ మారునని బుద్ధిమంతులు రెఱుగునట్లు, తత్త్వజ్ఞులుగూడ మేఘాది పదార్థముల కన్నిటికిని మూలము బ్రహ్మమే యని రెఱుంగుదురు. మేరుపర్వతమునుండి తృణమువఱకుగల వస్తుసముదాయమునంతటిని వారు బ్రహ్మమనియే గ్రహింతురు.

యథా రసాత్మికా శక్తిః పరమాణుతయాఽనఘ
స్థితాజగత్పదార్థేషు పాయసీ బ్రహ్మతా తథా. 25

జలపరమాణువునందలి రసశక్తి, స్థూలమగు నీటియందుగూడ గోచరమగునట్లు, సారతరమగు చిత్-శక్తియే స్థూల, సూక్ష్మములందు అనగా పంచీకృతములును, అపంచీకృతములునగు భూతములయందుగూడ నిండియున్నది.

రసశక్తిర్యథా నానాతృణగుల్మలతామ్బసామ్
తథా నానాతయోదేతి సైవాసైవేన బ్రహ్మతా. 26

సైషా రూపవిలాసానామాలోకపరమాణుతా
గుణగుణ్యర్థసత్తాత్మరూపిణ్యాసాం పరాత్మతా. 27

చితిచిత్తేఽస్తి మేర్వాది తదభివ్యఞ్జనాత్మని
పిఞ్ఛపక్షౌఘకాఠిన్యం మయూరాణ్డరసే యథా. 28

చితితత్త్వేఽస్తి నానాతా తదభివ్యఞ్జనాత్మని
విచిత్రపిఞ్ఛికాపుఞ్జో మయూరాణ్డరసే యథా. 29

యథా నానాత్మికే హ్యేవ బర్హాణ్డరసబర్హిణే
వివేకదృష్ట్యా దృష్టే తే తథా బ్రహ్మ జగత్స్థితమ్. 30

సనానాతోఽప్యనానాతో యథాఽణ్డరసబర్హిణః
అద్వైతద్వైతసత్తాత్మా తథాబ్రహ్మజగద్భ్రమః. 31

ఒకేవిధమగు రసశక్తి తృణ, గుల్మ, లతాదులనబడు నానావిధ పదార్థముల వ్యాపించియున్నట్లు, బ్రహ్మమే నానావిధములుగ దోచు వస్తువులన్నిటియందు పరివ్యాప్తమైయున్నది. నానావిధములగు నీలపీతాది వర్ణములను దోపింపజేయు శక్తి తేజోపరమాణువున యున్నట్లు, ఇది గుణము, ఇయ్యది గుణమున కాధారమగు గుణియని వస్తువుల ఆవిర్భావ, వినాశముల దోపింపజేయు శక్తి బ్రహ్మమున, కొంచెముగ చిత్తమున, నెమలి గ్రుడ్డుయొక్క రసమున నెమలి పింఛము, దాని కాఠిన్యము వెలయునట్లు, వెలయుచున్నవి. మయూరాండరసమున నెమలిపింఛము, దానియొక్క విచిత్రవర్ణములు వెలయుచున్నను, రసమొక్కటియే యైనట్లు, వివేకదృష్టితో గాంచిన ఈ నానాత్వమునకు గారణమైన బ్రహ్మము అద్వయమని తెలియగలము,

యథా సదసతోః సత్తా సమతాయామవస్థితిః
యతః సదసతో రూపం భావస్థం విద్ధి తంపరమ్. 32

కాని, బ్రహ్మము ద్వైతాద్వైతాత్మికము అని తలపరాదు. సదసత్తుల (సత్యము, మిథ్యల) సత్త (ఉనికి) సమత్వముననే (పరమార్థసత్యముననే) వెలయుచున్నది.

నానాఽనానాత్మఃమిదం త్వనుభూతం న సంభవమ్
చిజ్జగద్వలనం పశ్య బర్హాండే రసబర్హిణమ్. 33

సదసత్తులు భావవస్తువగు బ్రహ్మముననే ప్రతిష్ఠింపబడియున్నవి; ఈ నానాత్వము, ఏకత్వముల అనుభూతి బ్రహ్మములేకున్న సంభవించెడిదికాదు.

యథాజగతి చిత్తత్త్వం చిత్తత్త్వే యజ్జగత్తథా
నానాఽనానాత్మకైకం చ మయూరాండరసో యథా. 34

నెమలియొక్క అండరసమున దాని పింఛవైచిత్ర్య మణిగియున్నట్లు, దానినుండియే ఈ వైచిత్ర్యమంతయు పరిణతమైనట్లు, జగత్తుగూడ చిద్రసముతో నిండి, దానినుండియే తనయునికిని గల్పించుకొనినదని గ్రహింపుము.

నానాపదార్థభ్రమపిచ్ఛపూర్ణా
జగన్మయూరాండరసశ్చిదాద్యా
మయూరరూపం త్వమయూరమన్తః
సత్తాపదం విద్ధి కుతోఽస్తి భేదః. 35

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే చిద్ఘనోపదేశో నామ సప్తచత్వారింశః సర్గః ॥ 47 ॥

నానావిధ పదార్థములను భ్రమయనదగు పింఛములతో గూడుకొనిన బ్రహ్మచిత్తే, జగత్తనబడు మయూర - అండ రసముయొక్క రసము. అందే జగత్తనబడు మయూరము (నెమలి) ప్రకాశించుచున్నది. కనుక, (దానికంటె వేఱగు) మయూరము (జగత్తు) ఎక్కడ? ఇక భేదమెటునున్నది?

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున చిద్ఘనోపదేశమను నలుబదియేడవ సర్గము ॥ 47 ॥

అష్టచత్వారింశః సర్గః.

[యత్సత్తాస్ఫూర్తిసౌఖ్యాని ప్రతిబిమ్బన్తి కల్పితే
తత్సచ్చిదానన్దఘనం బ్రహ్మ నిష్కృష్య వర్ణ్యతే.

ఏద్దాని సత్తవలన సత్తాస్ఫురణ సౌఖ్యముల ప్రతిబింబములు కల్పింపబడుచున్నవో, అట్టి సచ్చిదానందఘనమగు బ్రహ్మమిట వివరింపబడుచున్నది.]

శ్రీ వసిష్ఠ ఉవాచ :—

యత్రానుదితరూపాత్మ సర్వమస్తీదమాతతమ్
మయూర ఇవ బీజేఽన్తస్తదహన్త్వాదిగాది చ. 1
యత్రనాభ్యుదితం కించిత్తత్ర సర్వం చ విద్యతే
తదత్రాప్యజ్గిరాః స్వర్గసుఖసారేణ బిమ్బతి. 2

శ్రీవసిష్ఠుడు:—అండ మధ్యమున మయూరము, దాని రూపము మున్నగునవి పరిణామము నందకయే వెలయుచున్నట్లు, విశుద్ధమగు చిదండమున అహంతాదులతో గూడిన అంతర్ - జగత్తు, దిక్కాలు, ఆకాశము మున్నగువానితో గూడిన జగత్తులు అనభ్యుదితములయ్యు వెలయుచున్నవి ఈ చిద్ఘనానందమే శరీరావయవములకు రసమగు ప్రాణమై, విషయసుఖసారములగు చిత్తవృత్తి భేదములుగను, భోగ్యభోగాదివస్తువులుగను, అద్దమున నీడ పడునట్లు, ప్రతిబింబించుచు వెలయు చున్నది. ప్రతిబింబితమగు విషయానందమును జూచి, మూలమగు చిద్ఘనరూపమున నిరతిశయమగు ఆనందమున్నదని అనుమానించవలెను.

తథా చ మునయో దేవా గణాః సిద్ధా మహర్షయః
ఆస్వాదయన్తః స్వం రూపం సదా తుర్యపదే స్థితాః. 3

స్వాత్మానుభవరూపమగు ఈ నిరతిశయానందమును, తురీయపదమున వెలయు మునులు దేవతలు, గణములు, సిద్ధులు, మహర్షులు సర్వదా అనుభవించుచున్నారు.

ఏతే యే స్తబ్ధనయనదృష్టయో నిర్నిమేషిణః
తే దృశ్యదర్శనాసజ్గస్పన్దత్యాగే వ్యవస్థితాః. 4

నిమీలితదృష్టులును, నిమేష (రెప్పపాటు) రహితులును, దృశ్యదర్శనరహితులునునై ఈ మహర్షులందఱును వెలయుచున్నారు. (ఇట్టివారికే ఈ భూమానందము లభ్యముకాని, దృశ్య దర్శన మొనర్చ, ప్రాణము చలింప, చిత్తవిక్షేపమునందువారికియ్యది లభ్యముకాదు.)

నాస్థితా భావనా యేషాం స్థితానామపి కర్మసు
సంవిత్సంవేద్యసంబన్ధస్పన్దత్యాగే చ యే స్థితాః. 5
ప్రాణో న స్పన్దతే యేషాం చిత్రస్థవపుషామివ
మనో న స్పన్దతే యేషాం చిత్రస్థవపుషామివ. 6
చిత్తచేత్యసమాసజ్గత్యాగే తే స్వపదే స్థితాః
స్పన్దాత్సంసాధయన్త్యర్థం తేనాంశే నేశ్వరో యథా. 7
తత్రైవ చిత్తచేత్యాదిస్పన్దాత్కుర్వన్తి సంస్థితిమ్
యథాహ్లాదయతి స్వచ్ఛః పల్లవం రశ్మిరైన్దవః. 8
తథాత్మాహ్లాదయత్యన్తర్దృశ్యదర్శనసంగమే
బిమ్బాద్దూరం ప్రయాతస్య భిత్తావపతితస్య చ. 9
యదిన్దోస్తైజసో రూపం తద్రూపం శుద్ధసంవిదః

న దృశ్యం నోపదేశార్హం నాత్యాసన్నం న దూరగమ్. 10
కేవలానుభవప్రాప్యం చిద్రూపం శుద్ధమాత్మనః
న దేహో నేన్ద్రియప్రాణౌ న చిత్తం న చ వాసనా 11
న జీవో నాపి చ స్పన్దో న సంవిత్తిర్న వై జగత్
న సన్నాసన్న మధ్యం చ శూన్యాశూన్యం న చైవ హి. 12

కర్మపథమున వెలయుచున్నను వత్స, సప్తమభూమికల నారోహించిన మహాత్ములు బాహ్యవస్తువుల చింతయందు నిమగ్నమైన నిమగ్నులు కారు; వీరు జ్ఞాన, జ్ఞేయములను త్యజించి సమాధియందు వెలయుచున్నారు; వీరి మనోప్రాణములు చిత్రమునందలి దేహములవలె నిస్పందములు. ఇట్టివారే చిత్తమును, చిత్తమున కాశ్రియములగు విషయములను విడచి భూమానంద మనబడు సమభావమున వెలయుచున్నారు. పరమేశ్వరుడు అంతరమున స్వరూపానందమయుఁడయ్యు, బయటుకు మాయయగు జగత్తుయొక్క వ్యవస్థను ప్రతిష్ఠించుచున్నట్లు, అంతరమున నిరతిశయానంద స్వరూపమగు పరమపురుషార్థమును సాధించునట్లు, బయట చిత్, చేత్య స్పందనములగు బాహ్యవ్యవహారములకు ఆకరములగు వ్యవహారములను సల్పుచున్నారు. చంద్రికిరణములు నిర్మలమగు వృక్ష-పల్లవముల (చిగుళ్లు, ఆకుల) బ్రవేశించి, వాటిని బ్రకాశింపజేయునట్లు, ఈ భూముల నధిరోహించిన మహాత్ముల బుద్ధివృత్తి బాహ్యవిషయములతో గూడినను, నిరతిశయానందమునే అభివ్యక్తమొనర్చుచు, ఆహ్లాదమును బ్రసాదించుచుండును. కనుక, వారి యత్నములన్నియును సుఖమయములు. చంద్రమండలమునుండి వెలువడు వెన్నెల ఆకాశమున సులభ్యమగు తీరుగ, శుద్ధసంవిత్స్వరూపమును, విక్షేపరహితమును, ఆహ్లాదకరమునునగు స్వరూపము, వీరికి అనుభవగమ్యము, చంద్రుని వెన్నెలనుబోలు ఈ శుద్ధసంవిత్తున కెట్టి రూపమునులేదు; చూడబడజాలదు, ఉపదేశింపబడజాలదు; దగ్గరకాదు, దూరముకాదు; కేవల మనుభవగమ్యము. దీనికి దేహేంద్రియప్రాణమనోవాసనలు లేవు. ఇది జీవుడు కాదు, స్పందము కాదు, సంవిత్తు కాదు, జగత్తును గాదు, ఇది అత్యంత సన్నిహితము కాదు, దూరమును కాదు, మధ్యను లేదు; శూన్యము, అశూన్యము, శూన్యాశూన్యమునుగాదు.

న దేశకాలవస్త్వాది తదేవాస్తి న చేతరత్
ఏతైః సర్వైర్వినిర్ముక్తం హృది కోశశతేన చ. 13

ఇది దేశకాలాదులగు వస్తువులు గాదు. దేశకాలములవలన ఇది నిర్ణయింపబడజాలదు. మరల నియ్యదియే దేశకాలాదులను, వాటివలన పరిచ్ఛిన్నమునుయగుచున్నది. ఇది విషయముల నన్నిటి నుండి వేఱయ్యు మరల, అనంతములగు వాసనలతో గూడిన హృదయకోశమును గలిగియున్నది.

యత్రైతత్స్పన్దతే దృశ్యం తత్తదాత్మపదం భవేత్
యచ్ఛ నాద్యం న కల్పాన్తం న వస్త్వాద్యనిలాదిభిః. 14

దీనివలననే దృశ్యవస్తువు లావిర్భవించి లయమందుచున్నవి; దీని సత్తయే ఆత్మ యనంబడుచున్నది. ఇది అవ్యాకృతకారణము కాదు, వాయువు మున్నగునవి దీని రూపమును మార్పజాలవు.

ఇహ చాముత్ర సద్రూపాదన్యథా భవతి క్వచిత్
జాయన్తే చ మ్రియన్తే చ దేహకుమ్భాః సహస్రశః. 15

ఇహలోకమునగాని, పరలోకమునగాని దీని సద్రూపము ఇంకొకతీరుగ మారదు. వేలకొలదిగ శరీరములను ఘటములు ఉత్పన్నములై వినాశమునందుచున్నవి!

సబాహ్యాభ్యన్తరస్యాస్య నాత్మాకాశస్యఖణ్డనా
తచ్చ దేహాది సకలమాత్త్రైవాత్మవిదాం వర. 16

కాని, ఈ ఆత్మాకాశముయొక్క బయట, వెలుపల ఎట్టిమార్పును, వికారమును లేదు, ఆత్మజ్ఞశ్రేష్ఠా! అందువలన, దేహములకున్న వికారము ఆత్మకుండజాలదని గ్రహింపుము.

కేవలం బోధవై రూప్యాదీమత్పృథగివ స్థితమ్
విష్వగాత్మమయం విశ్వం జ్ఞాతం బుద్ధ్యా సుసిద్ధయా. 17

మరల, ఈ శరీరములను ఆత్మకంటె వేఱని యెంచకుము; బోధముయొక్క వికృతివలననే ఇట్లు తోచును. జ్ఞానులు సర్వనిర్మలమును, పరిపక్వమును నగు బుద్ధిప్రభావమున, విశ్వమునంతటిని ఆత్మమయమని గ్రహించినారు.

ప్రజ్వలన్నపి కార్యేషు నిర్వాణో నిర్మమో భవ
యదిదం దృశ్యతే కించిజ్జగత్థ్స్థావరజంగమమ్. 18
తత్సర్వం బ్రహ్మ నిర్ధర్మ నిర్గుణం నిర్మలాత్మకమ్
నిర్వికారమనాద్యన్తం నిత్యం శాన్తం సమాత్మకమ్. 19

రాజా! నీవు కార్యముల నన్నిటిని అఖండముగ నాచరించుచున్నను నిర్వికారమగు ఆత్మ దర్శనమొనర్చుచు ముక్తాత్మస్వరూపమున నిర్మలుడవై వెలయుము. కనులబడు ఈ స్థావర జంగమాత్మక జగత్తంతయు నిర్గుణమును నిర్మలాత్మకమును, ఉపాధిధర్మవిరహితమునునగు బ్రహ్మమే; ఇది వికారరహితము, ఆద్యంతవిహీనము, నిత్యము శాంతము, సమాత్మకమును నైయున్నది.

కాలక్రియాకరణకర్తృనిదానకార్య
జన్మస్థితిప్రలయసంస్మరణాది సర్వమ్
బ్రహ్మేతి దృష్టవత ఏవ తవాత్మదృష్ట్యా
భూయోఽపి కిం భ్రమణమజ్గ సమజ్గ ఏవ. 20

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే బ్రహ్మైకాత్మప్రతిపాదనం నామ అష్టచత్వారింశః సర్గః ॥ 48 ॥

వత్సా! కాల, కర్త, కారణ, కర్మ, క్రియా, నిదాన, సృష్టి, స్థితి, లయ, స్మరణాదు లన్నియును బ్రహ్మమే యని గ్రహించి, ఆంతైక్యమును సంపాదించుకొనిన నీవు మరల ఈ సంసార చక్రమున భ్రమించుట సంభవమగునా?

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణపూర్వభాగమున బ్రహ్మైక్య ప్రతిపాదనమను నలుబదియెనిమిదవ సర్గము ॥ 48 ॥

ఏకోనపఞ్చాశః సర్గః.

[వికారేభ్యో వివర్తస్య వైలక్షణ్యమిహోచ్యతే
అప్రబోధాదవిద్యాస్తి ప్రబోధే నాస్తి నేతి చ.

వికారము, వివర్తములకుగల భేదము, అజ్ఞానమువలన అవిద్యయుండుట, జ్ఞానోదయమున అది తొలగుట అను నీ విషయములీ సర్గయందు చెప్పబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

యది నాస్తి వికారాది బ్రహ్మణ్యబ్రహ్మణి బృంహితే
తదిదం కథమాభాతి భావాభావమయం జగత్. 1

శ్రీరాముడు:—బ్రహ్మజ్ఞా! దేశకాలనిమిత్తములనబడు త్రివిధ పరిచ్ఛేద శూన్యమును, నిరతిశయమును, మహత్తమమునునగు బ్రహ్మవస్తువున వికారాదు లెవ్వియును లేకున్న నయ్యది యెట్లు భావాభావరూపముల బ్రకాశించుచున్నది?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అపునః ప్రాగవస్థానం యత్స్వరూపవిపర్యయః
తద్వికారాదికం తాత యత్క్షీరాదిషు వర్తతే. 2

శ్రీవసిష్ఠుడు:—వత్సా! పాలు పెరుగుగ మారునప్పుడు కలుగు స్వరూపపరివర్తనయే, వికారము పరిణామము మున్నగు పదముల వ్యవహరింపబడుచున్నది.

పయస్తాం పునరభ్యేతి దధిత్వాచ్చ పునః పయః
బుద్ధమాద్యన్తమధ్యేషు బ్రహ్మ బ్రహ్మైవ నిర్మలమ్. 3

ఈ పెరుగు మరల తన పూర్వస్వరూపమగు పాలుగ మారజాలదు. కాని, ఈ జగత్తున ఆదిమధ్యాంతముల బ్రహ్మమే వెలయుచున్నది; ఇయ్యది కేవలము నిర్మలమగు బ్రహ్మమే.

క్షీరాదేరివ తేనాస్తి బ్రహ్మణో న వికారితా
అనాద్యన్తవిభాగస్య న చైషోఽవయవిక్రమః. 4

కనుక, పాలయందు వికృతి బ్రహ్మమున లేదు. (వైశేషికులు చెప్పు) అవయవసంయోగము, ద్రవ్యగుణములయందు అన్యద్రవ్యగుణసంబంధము బ్రహ్మమున లేవు. ఏలయన, బ్రహ్మము అనాదియగు వస్తువు.

సమస్యాద్యన్తయోర్యేయం దృశ్యతే వికృతిః క్షణాత్
సంవిదః సంభ్రమం విద్ధి నావికారేఽస్తి విక్రియా. 5

సమత్వమగు ఈ బ్రహ్మవస్తువున గనుపించు ఈ జగత్తు, భ్రమయగు వివర్తమేయని గ్రహింపుము. బ్రహ్మమున పరిణామ మసంభవము.

న సంవేద్యం న సంవిత్తిస్తత్ర బ్రహ్మణి విద్యతే
తద్బ్రహ్మశబ్దకథితం నిఃసంబన్ధచిదాత్మవత్. 6

జ్ఞాన, జ్ఞేయములు బ్రహ్మమున లేవు; బ్రహ్మశబ్దమున చెప్పబడునది సంస్పర్శరహితమగు చిదాత్మ వంటిది.

యాదృగాద్యన్తయోర్వస్తు తాదృగేవ తదుచ్యతే
మధ్యే యస్య తదన్యత్వం తదబోధాద్విజృమ్భితమ్. 7

సృష్టికి పూర్వమునను పరమునను ఉండు తీరుగ, అనగా జగదాదిభ్రమరహితముగ బ్రహ్మమును గ్రహింపవలెను. మధ్యకాలమున ఇంకొకమాదిరిగ తోచుట భ్రమవలననే.

ఆత్మా త్వాద్యన్తమధ్యేషు సమః సర్వత్ర సర్వదా
స్వమప్యన్యత్వమాయాతి నాత్మతత్త్వం కదాచన. 8

ఆద్యంతమధ్యములందును, సర్వత్రయును ఈ ఆత్మ సమస్వరూపముననే వెలయుచున్నది; ఈ వివర్తము ఆత్మసంబంధీయమే యైనను, ఆత్మత్వము వికారము నందుట లేదు.

అరూపత్వాత్తథైకత్వాన్నిత్యత్వాదయమీశ్వరః
వశం భావవికారాణాం న కదాచన గచ్ఛతి. 9

ఈ సర్వశక్తిమంతమగు బ్రహ్మము, రూపరహితమును, ఏకమును, నిత్యమును అగుటవలన భావవికారముల కెన్నడును వశమగుచుండుటలేదు.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

విద్యమానే సదైకస్మిన్బ్రహ్మణ్యేకాన్తనిర్మలే
సంవిద్భ్రమస్వరూపాయా అవిద్యాయాః క ఆగమః. 10

శ్రీరాముడు:—పరిపూర్ణ నిర్మలమును, సద్రూపమును, ఏకమును నగు బ్రహ్మమున బుద్ధిజాడ్యమనదగు ఈ అవిద్య ఎటనుండి అరుదెంచినది.?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

బ్రహ్మతత్త్వమిదం సర్వమాసీదస్తి భవిష్యతి
నిర్వికారమనాద్యన్తం నావిద్యాస్తీతి నిశ్చయః. 11

శ్రీవసిష్ఠుడు:—బ్రహ్మతత్త్వమొక్కటియే భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలముల వెలయుచున్నది; ఇయ్యది అనాది, అనంతము, అవిద్యయనునదిలేదు. ఇది నిశ్చయమగు సత్యము.

యస్తు బ్రహ్మేతి శబ్దేన వాచ్యవాచకయోః క్రమః
తత్రాపి నాన్యతాభావముపదేష్టుం క్రమో హ్యసౌ. 12

'ఇయ్యది బ్రహ్మము' అని ఉపదేశించునప్పుడు చెప్పబడు వాచ్య-వాచకముఅగూడ వికారము మున్నగువాని కునికి లేదు. బ్రహ్మముయొక్క సద్భావము అన్యముగ చెప్పబడుట ఉపదేశ సౌలభ్యముకొఱకే.

త్వమహం జగదాశాశ్చ ద్యౌర్భూశ్చాప్యనలాది వా
బ్రహ్మమాత్రమనాద్యన్తం నావిద్యాస్తి మనాగపి. 13

నీవు, నేను, జగత్తు మున్నగునవియును, ద్యులోక భూలోకములును, లేక వాయువు మున్నగునవన్నియునుగూడ ఆద్యంతరహితమగు బ్రహ్మమే. అవిద్యయనునది ఒకించుకయునులేదు.

నామైవేదమవిద్యేతి భ్రమమాత్రమసద్విదుః
న విద్యతే యా సా సత్యా కీదృగ్రామ భవేత్కిల. 14

అవిద్య కేవలము నామమాత్రమే. ఇది సత్తారహితమును భ్రాంతియని (పండితులు) ఎఱుంగుదురు. రామా! లేనిదగు అవిద్య ఎట్లు సత్యమవగలదు, అది ఎట్లు ఉదయించును?

శ్రీరామ ఉవాచ:—

ఉపశమప్రకరణే హ్యస్తనే తు త్వయేరితమ్
అవిద్యేయం తథేత్థం చ విచార్యేత ఇతి ప్రభో. 15

శ్రీరాముడు:—ప్రభూ! మీరు ఉపశమప్రకరణమున 'అవిద్యను ఎట్లు విచారింపవలెను' అని నుడివియుంటిరి. ఆ విషయమును జెప్పుడు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏతావన్తమబుద్ధస్త్వమభూః కాలం రఘూద్వహ
కల్పితాభిః కిలైతాభిర్బోధితోఽసి స్వయుక్తిభిః. 16

శ్రీవసిష్ఠుండు:—రఘూద్వహా! నీ వప్పుడు అజ్ఞానదశయందుండుట వలన, నీ కట్లు కల్పించి చెప్పవలసివచ్చినది. ఇప్పుడు నీవు ప్రబోధము నందితివి కాన, అట్టి విచారముతో పనిలేదు.

అవిద్యేయమయం జీవ ఇత్యాదికలనాక్రమః
అప్రబుద్ధప్రబోధాయ కల్పితో వాగ్విదాం వరైః. 17

అవిద్య, జీవుడు మున్నగు కల్పనలను, అజ్ఞులను ప్రబోధింప, పండితులు కల్పించినారు.

అప్రబుద్ధం మనో యావత్తావదేవ భ్రమం వినా
న ప్రబోధముపాయాతి తదాక్రోశశతైరపి. 18

మనస్సు అజ్ఞానదశయందుండిన, శాస్త్రోక్తమగు ఈ అవిద్యోపదేశమువలనగాక, శతవిధముల తిరస్కరింపబడినను ప్రబోధము నందదు.

యుక్త్యైవ బోధయిత్వైష జీవ ఆత్మని యోజ్యతే
యద్యుక్త్యోపాద్యతే కార్యం న తద్యత్నశతైరపి. 19

ఈ జీవుడు యుక్తులవలన బోధింపబడి, ఆత్మకడకు గొనిపోబడి, కలుపబడుచున్నాడు. యుక్తివలన సాధింపబడని కార్యము, శతవిధప్రయత్నములవలనను సాధింపబడదు.

సర్వం బ్రహ్మేతి యో బ్రూయాదప్రబుద్ధస్య దుర్మతేః
స కరోతి సుహృద్వృత్త్యా స్థాణోర్దుఃఖనివేదనమ్. 20

అజ్ఞాన-దోషము తొలగనివానికి సర్వము బ్రహ్మమనిచెప్పుట, శిలను మిత్రుడని భావించి దుఃఖమును నివేదించుటయే యగును.

యుక్త్యా ప్రబోధ్యతే మూఢః ప్రాజ్ఞస్తత్త్వేన బోధ్యతే
మూఢః ప్రాజ్ఞత్వమాయాతి న యుక్త్యా బోధనం వినా. 21

మూఢుడు యుక్తివలనను, ప్రాజ్ఞుడు తత్త్వమువలనను ప్రబోధము నందుచున్నారు. యుక్తి వలన బోధింపబడకున్న మూఢుడు ప్రాజ్ఞుడవజాలడు.

ఏతావన్తమబుద్ధస్త్వం కాలం యుక్త్యా ప్రబోధితః
ఇదానీం సంప్రబుద్ధస్త్వం మయా యేనావబోధ్యసే. 22

నీవు ప్రబోధము నందనంతవఱకు యుక్తిని గైకొని బోధించితిని. ఇప్పుడు ప్రబుద్ధుడ వగుటవలన తత్త్వమును జెప్పుచున్నాడను. వినుము.

బ్రహ్మాహం త్రిజగద్బ్రహ్మ త్వం బ్రహ్మ ఖలు దృశ్యభూః
ద్వితీయా కలనా నాస్తి యథేచ్ఛసి తథా కురు. 23

నీవు, నేను, త్రిజగత్తులు, దృశ్యములు మున్నగునవన్నియును నిశ్చయముగ బ్రహ్మమే. ఇంకొక వస్తువే లేదు. నీవు నీయిష్టము ననుసరించి వ్యవహరింపుము. ఇట్లాచరించినను బ్రహ్మముయొక్క వాస్తవత్వమున కెట్టి హానియు కలుగజాలదు.

అసంవేద్యమహాసంవిత్కోటిమాత్రం జగత్త్రయమ్
ఏకప్రత్యయవాన్తః కుర్వన్నపి న లిప్యతే. 24

జ్ఞేయము కాజాలని చైతన్యమును, సర్వవిధభ్రాంతులకు బాధకమును నగు బ్రహ్మవస్తువొక్కటియే ముల్లోకముల అనుస్యూతమైయున్నదని నీవు గ్రహించి, కార్యముల నాచరించిన లిప్తుడవు కావు.

భారూపశ్చేతనో వ్యాపీ పరమాత్మాహమిత్యయమ్
రాఘవానుభవాన్తస్త్వం తిష్ఠన్గచ్ఛఞ్ఛ్వసన్స్వపన్. 25

రాఘవా! నీవు కూర్చొనునప్పుడును, ఊపిరి దీసుకొనునప్పుడును, నిద్రించునప్పుడునుగూడ ప్రకాశరూపుడును, చేతనమును, సర్వవ్యాపియునునగు పరమాత్మవని భావింపుము.

నిర్మమో నిరహంకారో బుద్ధిమానసి సాధు చేత్
తద్బ్రహ్మవేదనం శాన్తం సర్వభూతస్థితం భవ. 26

నీవు సరిగ నిర్మముడవును, నిరహంకారుడవును, ప్రాజ్ఞుడవును నైనచో, సర్వజీవుల వెలయు చిదేకరసమును, శాంతముననగు బ్రహ్మమే యగుదువు.

తదనాద్యన్తమాభాసం సత్త్వమేవ పరం పదమ్
స్థితోఽసి సర్వగైకాత్మశుద్ధసంవిన్మయాత్మకః. 27

ఆద్యంతరహితమును ప్రకాశమయమునునగు ఆ పరమపదమే నీవు; సర్వవ్యాపివియును, ఏకాత్మకుడవును శుద్ధచైతన్యస్వరూపుడవునునై నీవు వెలయుచున్నాడవు.

యద్బ్రహ్మాత్మాపి తుర్యశ్చ యా విద్యా ప్రకృతిశ్చ యా
తదభిన్నసదైకాత్మ యథా కుమ్భశతేషు మృత్. 28

కుండల యన్నిటియందు మన్ను అభిన్నమై వెలయునట్లు, బ్రహ్మ, ఆత్మ, తురీయ, అవిద్యా, ప్రకృతి, జగత్తులందుగూడ సదాత్మ యొక్కటియే వెలయుచున్నది.

నాత్మనః ప్రకృతిర్భిన్నా ఘటాన్మృన్మయతా యథా
సన్మృన్మాత్రం యథా చాన్తరాత్మైవం ప్రకృతిః స్థితా. 29

ప్రకృతి ఆత్మకంటె వేఱుకాదు; మృణ్మయత ఘటమునుండి వేఱుకాదు. మృణ్మయత్వమే ఘటమున వెలయునట్లు, ఆత్మయే ప్రకృతియందు వెలయుచున్నది.

ఆవర్తః సలిలస్యేవ యః స్పన్దస్స్వయమాత్మనః
ప్రోక్తః ప్రకృతిశబ్దేన తేనైవేహ స ఏవ హి. 30

నీటియందలి ఆవర్తము (సుడిగుండము)ను బోలు ఈ ఆత్మయొక్క వివర్తమే ప్రకృతియనంబడుచున్నది. ఆత్మ - స్పందనమువలననే ప్రకృతి కలుగుచుండుటవలన, ఆత్మయే ప్రకృతియని గ్రహింపవలెను.

యథైకః స్పన్దపవనౌ నామ్నా భిన్నౌ న సత్తయా
తథైకమాత్మప్రకృతీ నామ్నా భిన్నే న సత్తయా. 31

వాయువు, దాని స్పందమును పేరుమాత్రము వేరైనను, వస్తువొకటియే యైనట్లు, ఆత్మ ప్రకృతులు పేరుచే వేఱగుచున్నను వాస్తవమునకు వేఱుగావు.

అబోధాదేతయోర్భేదో బోధేనైవ విలీయతే
అబోధాత్సన్మయో యాతి రజ్జ్వాం సర్పభ్రమో యథా. 32

అజ్ఞానమువలన కలుగు ఈ భేదము, రజ్జుసర్పభ్రాంతివలె, జ్ఞానోదయమున తొలగిపోవుచున్నది.

చిత్క్షేత్రే కలనాబీజం యదేతత్పతతి స్ఫురన్
చిత్తాఙ్కురం తదేతస్మాద్భావి సంసారఖణ్డకః. 33

చిత్-క్షేత్రమున (పొలమున) కల్పనయను బీజము పడి, చిత్తమను అంకురమును దోపజేయుచున్నది. అదియే సంసారమను భవిష్యత్-వనమును కలిగించుచున్నది.

ఏతదేవాత్మవిజ్ఞానాద్దగ్ధం సద్వాసనాజలైః
సంసిక్తమపి యత్నేన న భవత్యఙ్కురక్షమమ్. 34

ఈ కల్పనాబీజము ఆత్మవిజ్ఞానమున దగ్ధమొనర్పబడినయెడల, వాసనలను నీరు చల్లబడినను అంకురింపదు.

నో చేత్పతతి చిత్క్షేత్రే కలనాబీజకం తతః
చిత్తాఙ్కురా న జాయన్తే సుఖదుఃఖలవద్రుమాః. 35

చిత్తక్షేత్రమున ఈ కల్పనాబీజము పడకున్న సుఖదుఃఖఫలములతో గూడిన, శరీర-వృక్షములకు గారణమగు చిత్తాంకురములు లేవజాలవు.

ద్విత్వం జగత్యసదుపాత్తమబోధజాతం
బోధక్షయం జహిహి బోధముపాగతోఽసి

ఆత్మైకభావవిభవేన భవాభయాత్మా
నాస్త్యేవ దుఃఖమితి నః పరమార్థసారం. 36

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే సంసృతివిచారయోగో నామ ఏకోనపఞ్చాశః సర్గః ॥ 49 ॥

ఓరామా! నీవు ఆత్మబోధము నందితివి; ఇప్పుడు తత్ఫలితముగ, అజ్ఞానప్రసూతమును, అభావపూర్ణమును, భ్రమయుక్తమునునగు ద్వైతబుద్ధిని పరిత్యజింపుము. ఆత్మైక భావరూపమగు నిరతిశయానందవైభవమున పరిపూర్ణుడవై, అభయాత్ముడవు కమ్ము. త్రికాలముల దుఃఖములేదు-ఇదియే మేము చెప్పు పరమార్థసారము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున సంసృతి విచారయోగమను నలుబదితొమ్మిదవ సర్గము ॥ 49 ॥

ప ఞ్చా శః స ర్గః .

[ఇహ కల్పనయా జీవే లిఙ్గపుర్యష్టకోద్భవః
వర్ణితోఽక్షైస్తథా తస్య బాహ్యార్థగ్రహణక్రమః.

ఈ ప్రకరణమున, పుర్యష్టకముతోగూడిన లింగశరీరముయొక్క ఉత్పత్తి, ఇంద్రియములు బాహ్యవిషయములను గ్రహించుట అను విషయములు వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీరామ ఉవాచ:—

జ్ఞాతం జ్ఞాతవ్యమఖిలం దృష్టం ద్రష్టవ్యమక్షతమ్
పరేణ పరిపూర్ణాః స్మో బ్రహ్మజ్ఞానామృతేన తే. 1

శ్రీరాముడు:—తెలిసికొనవలసినదానినంతటిని తెలిసికొంటిమి; చూడదగినదానినంతటిని లెస్సగ చూచితిమి; బ్రహ్మమున పూర్ణులమైతిమి; మీరు ప్రసాదించిన బ్రహ్మజ్ఞానామృతమున పరిపూర్ణులమైతిమి.

పూర్ణాత్పూర్ణమిదం పూర్ణం పూర్ణాత్పూర్ణం ప్రసూయతే
పూర్ణేనాపూరితం పూర్ణం స్థితా పూర్ణే చ పూర్ణతా. 2

పూర్ణమునుండి పూర్ణము, పూర్ణస్వరూపమున వెలయుచు వెలువడుచున్నది. ఇదంతయు పూర్ణమున పూర్ణముతోనిండి, పూర్ణముననే వెలయుచున్నది.

లీలయేదం తు పృచ్ఛామి భూయో బోధాభివృద్ధయే
బాలస్యేవ పితా బ్రహ్మన్న కోపం కర్తుమర్హసి 3

బ్రహ్మజ్ఞా! బాలుడు తండ్రిని వేడుకకొఱకు ప్రశ్నించునట్లు, మరల మిమ్ములను ప్రశ్నించుచున్నాడను. కోపగింపకుము, దీనివలన నాజ్ఞానము, (ఇతరులయొక్క జ్ఞానమును) పెంపొందును,

శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనం చ రసనం ఘ్రాణమేవ చ
విద్యమానమపి బ్రహ్మన్దృశ్యమానమపి స్ఫుటమ్. 4
కథం మృతస్య వై జన్తోర్విషయం స్వం న పశ్యతి
జీవతశ్చ కథం సర్వం విషయం స్వం ప్రపశ్యతి. 5

బ్రహ్మజ్ఞా! చక్షు, శ్రోత్ర, జిహ్వా, ఘ్రాణ, త్వగింద్రియములు కనబడుచున్నను, మృతుని ఇంద్రియములేల విషయములను గ్రహింపజాలకున్నవి? జీవితుని ఇంద్రియములేల గ్రహించుచున్నవి?

కథం ఘటాదిబాహ్యత్వమిన్ద్రియాణి జడాన్యపి
శరీరేఽనుభవన్త్యన్తః పునర్నానుభవన్త్యపి. 6

ఇంద్రియములు వెలుపలికి అరుదెంచి, ఘటాది జడవిషయముల ననుభవమును హృదయమున ఎట్లు కలిగింపగలుగుచున్నవి?

అయఃశలాకోపమయో ర్ఘటాదీన్ద్రియయోః కిల
అశ్లిష్టయోరన్తరసౌ కథం తన్నోదితా మిథః. 7

ఇనుపకమ్మలవలె వేఱ్వేరుగనుండు ఘటము, ఇంద్రియములు పరస్పరము ఆకర్షింపబడి, జ్ఞానమును గలిగించుచున్నవని తలతుమన్నను, ఇయ్యది సంభవము కాదే?

జానన్నపి యదేతాన్స్వ విశేషాఞ్ఛతథా పునః
పృచ్ఛామి తదశేషేణ కథయస్వానుకమ్పయా. 8

ఈ విశేషముల నన్నిటిని విశేషముగ ఎఱిగియున్నను మరల ప్రశ్నించుచున్నాడను. దయతో, ఈ విషయమును సంపూర్ణముగ వచింపుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఇన్ద్రియాద్యపి చిత్తాది ఘటాద్యపి న కించన
పృథక్సంభవతీహాఙ్గ నిర్మలాచ్చేతనాదృతే. 9

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:—ప్రత్యక్ష ప్రమాణమునకు కరణములగు ఇంద్రియములును, విషయములగు, ఘటాదులును, గ్రహణద్వారమగు చిత్తమును చైతన్యమునకంటె వేఱుకావని లెస్సగ విచారింప తెలియగలదు.

గగనాదపి యాఽచ్ఛా చిత్తయా రూపం స్వమాత్మనా
చిత్త్వాత్పుర్యష్టకత్వేన భావనవృత్త్యైవ భావితమ్. 10

ఆకాశమువలె శద్ధమగు చైతన్యమే, మాయతోఁగూడి, పూర్వవాసనలవలన భావింపబడి పుర్యష్టకముగ భావింపబడుచున్నది.

తదేవ చ ప్రకృతితాం గతం జగదవస్థితేః
తస్యా అవయవాజ్జాతమిన్ద్రియాది ఘటాది చ. 11

ఆ బ్రహ్మమే జగత్ – స్థితికి కారణమగు ప్రకృతియైనది; ఈ ప్రకృతినుండియే ఇంద్రియములు మున్నగు కరణములు, ఘటములు మున్నగు వస్తువులు కలుగుచున్నవి.

పుర్యష్టకత్వమాయాతం యచ్చిత్తం స్వస్వభావతః
స్వ ఏవావయవస్తస్మిన్ఘటాది ప్రతిబిమ్బతి. 12

పుర్యష్టముగ మారిన చిత్తత్వమే తన స్వరూపమగు చిత్తాదులతో గూడిన పుర్యష్టకము యొక్క స్వభావము ననుసరించి, చిత్తవృత్తులను దాల్చుచున్నది; ఇవియే బయటనున్న ఘటాదుల రూపమును ధరించుచున్నవి. అందువలన, మృత్యుసమయమున స్థూలశరీరమునుండి పుర్యష్టకసమన్వితమగు సూక్ష్మశరీరము వెలువడుటచేసి, ఇంద్రియములకు దర్శనసామర్థ్యముండదు.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

జగత్సహస్రనిర్మాణమహిమ్నో దర్పణస్య చ
పుర్యష్టకస్య భగవన్రూపం కథయ కీదృశమ్. 13

శ్రీరాముడు:—భగవంతుడా! వేలకొలదిగ జగత్తుల ప్రతిఫలింపజేయు శక్తిగల దర్పణము (అద్దము) అనదగు పుర్యష్టకమును గురించి వచింపుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అనాద్యన్తం జగద్బీజం యద్బ్రహ్మాస్తి నిరామయమ్
భారూపం శుద్ధచిన్మాత్రం కలాకలనవర్జితమ్. 14
కలనోన్ముఖతాం యాతమన్తర్జీవ ఇతి స్మృతః
స జీవః ఖలు దేహేఽస్మింశ్చినోతి స్పన్దతే స్ఫుటమ్. 15

శ్రీవసిష్ఠుడు:—అనాద్యనంతమును, నిరామయమును, తేజోమయమును నగు బ్రహ్మమే ఆకాశాది సూక్ష్మభూతముల సృష్టి తరువాత, కల్పనావివర్జితమయ్యును, జగద్బీజమై, అపంచీకృత భూతపంచకముతో గూడిన బ్రహ్మాండమును సృష్టించి, ప్రతిబింబమై, సూత్రప్రాణము అనగా హిరణ్యగర్భుడై, శరీరమధ్యమున జీవరూపమున ప్రవేశించుచున్నది. ఆ జీవుడు వాసనలవలన, అవయవముల గల్పించుకొని పుష్టినంది, బాహ్యాభ్యంతరవ్యాపారములవలన స్పందితుడగుచున్నాడు.

అహంభావాదహంకారో మననాన్మన ఉచ్యతే
బోధనిశ్చయతో బుద్ధిరిన్ద్రిదృష్టేస్తథేన్ద్రియమ్. 16
దేహభావనయా దేహో ఘటభావనయా ఘటః
ఏష ఏవ స్వభావాత్మా జనైః పుర్యష్టకం స్మృతః. 17

అతడహంభావమువలన అహంకారమును, మననము వలన మనస్సును, నిశ్చయమువలన బుద్ధియు, పదార్థముల గాంచుటవలన ఇంద్రియములును అగుచున్నాడు. అతడు దేహభావమువలన దేహమును, ఘటభావనవలన ఘటమును, ఇట్లే తక్కిన విషయములునునై, పుర్యష్టకమనంబడును.

జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వసాక్షిత్వాద్యభిపాతిని
యా సంవిజ్జీవ ఇత్యుక్తా తద్ధి పుర్యష్టకం విదుః. 18

జ్ఞానేంద్రియవ్యాపారముల ప్రవర్తిగనై జ్ఞాతృత్వమునను, కర్మేంద్రియవ్యాపారముల ప్రవర్తితమై కర్తృత్వమునను, వాటి ఫలముల బొందివి భోక్తృత్వమునను, ఈ అన్ని విషయముల ద్రష్టా

సీన్యమును బూని సాక్షిత్వమునను వెలయునదియు మఱియు తదితమురలగు భోగ్యభోగసమూహముల యందధ్యస్తమగునదియునగు సంవిత్తే చిత్ప్రధానముగ పర్యాలోచింపబడిన జీవుడనియును, జడప్రధానముగ వాలోచింపబడిన పుర్యష్టకమనియు చెప్పబడుచున్నది.

కాలేకాలే తతో జీవ స్త్వన్యోన్యో భవతి స్వతః
భావితాకారయానన్తవాసనాకణికోదయమ్. 19

పుర్యష్టకస్వభావేన కాలేనాకారమృచ్ఛతి
యథావాసనతః సేకాద్బీజం పల్లవతామివ. 20

ఆకారోఽహం శరీరాది స్థావరాది చరాది చ
నాహమాద్యశ్చిదాత్మేతి మిథ్యాజ్ఞానేన చేతతి. 21

ఇట్లు శరీరమును ప్రవేశించిన జీవుడు కాలక్రమమున తాదాత్మ్యబుద్ధినంది, తత్కాల సంభవములగు సుఖదుఃఖముల బొందుచున్నాడు; పుర్యష్టకముయొక్క స్వభావము ననుసరించి, అనంత వాసనాకల్పితములగు రూపముల ధరించుచున్నాడు. నీరు జల్లిన, బీజము అంకురించి, చిగుర్చునట్లు, ఈ జీవుడుగూడ వాసనా-సేచితుడై జగద్రూపమును ధరించుచున్నాడు. ఇట్లు, మిథ్యాజ్ఞానమువలన తన ఆద్యరూపమును మఱచి, శరీరాదులుగ తన్ను భావించుకొనుచున్నాడు.

భ్రమత్యేవ జగజ్జీవో వాసనావలితశ్చిరమ్
ఊర్ధ్వాధోగమనైరబ్ధౌ కాష్ఠం వీచిహతం యథా. 22

సముద్రతరంగముల కొట్టబడిన కాష్ఠము పైకిలేచుచు క్రిందకు పడుచుండునట్లు, వాసనాక్రాంతుడగు ఈ జీవుడుగూడ సంసార సముద్రమున ఉత్కృష్ట నికృష్టజన్మల బడయుచు కొట్టుకొనుచున్నాడు.

కశ్చిద్విశుద్ధజాతిత్వాద్భవబన్ధాదనన్తరమ్
బుద్ధ్వాత్మానం సమభ్యేతి పదమాద్యన్తవర్జితమ్. 23

సనకాదిమహర్షులబోలు ఒకానొక శుద్ధజీవుడు, తన పూర్వకల్పీయ సాధనాఫలముగ ప్రథమజన్మముననే ఆత్మబోధమును బడసి, భవబంధనముక్తుడై పరమపదమున వెలయుచున్నాడు.

కశ్చిత్కాలేన బహునా భుక్తయోనిగణాతురః
ఆత్మజ్ఞానవశాదేతి పరమం పదమాత్మనః. 24

మఱియొక జీవుడు చాల జన్మలనెత్తి, చాలకాలము శ్రమించి, ఆత్మజ్ఞానమువలన పరమపదమును బడయుచున్నాడు.

ఏవంరూపశ్చ సుమతే జీవో యాతః శరీరతామ్
నేత్రాదినా ఘటాద్యన్తర్యథా వేత్తి తథా శృణు. 25

ఇయ్యది జీవుడు శరీరమును దాల్చువిధము; ఇక, ఇంద్రియముల సహాయ్యమున జడములగు ఘటాదుల గ్రహించు రీతిని వినుము.

చిత్త్వస్య కలనాన్తస్య సంప్రయయాతస్య జీవతామ్
మనఃషష్ఠేన్ద్రియగ్రామో దేహాఖ్యాఽయమవతిష్ఠతే. 26

చిత్తకల్పనవలన శరీరముగ మారిన చైతన్యము పంచేంద్రియములతోడను, మనస్సుతోడను గూడి వెలయుచున్నది.

యదాన్యః సర్వదేహేభ్యః ఖే పతత్యక్షరూపిణా
తదా తజ్జీవసంస్పర్శాజ్జీవాత్మైకత్వమృచ్ఛతి. 27

తరువాత, ఘటాదులగు బాహ్యపదార్థములు దృశ్యములుగ తనకడకు అరుదెంచ, చక్షురాది ఇంద్రియద్వారముల వెలువడి, ఆ ఘటాదుల నావరించిన ఆకాశమునబడ, చైతన్యముతో నేకమగుచున్నాడు — అనగా చైతన్యసంస్పర్శయను అధ్యాసతో ఆత్మైకత్వమును బొందుచున్నాడు! ఆయా విషయముల జ్ఞానము లభించుచున్నది.

బాహ్యార్థవేదనే నిత్యం సంబన్ధోఽక్షస్య కారకః
సమన్వితస్య చిత్తేన న ముక్తస్య కదాచన. 28

జీవచైతన్యముతోగూడిన శరీరమునందలి ఇంద్రియములతోడనే బాహ్యవిషయములతో సంబంధ మొనగూడుచున్నది; మృతునకుగాదు.

యద్యదచ్ఛతరం తస్మిన్నభఃస్థ ప్రతిబిమ్బతి
జీవేన భవతి శ్లిష్టో బహిర్జీవోఽప్యజీవతి. 29

స్వచ్ఛతరములగు నేత్రరశ్మి, అంతఃకరణవృత్తులయందుననే బాహ్యములగు ఘటాది వస్తువులు ప్రతిబింబించుచున్నవి. ఆ ప్రతిబింబము మరల లోనున్న జీవునితో గలసినయెడలనే అనుభవయోగ్య మగుచున్నది. జీవున కిట్టి యనుభవమే లభించుచున్నది. కాని, కేవలము బహిరంగ మగు అనుభవము లేదు.

నిఘృష్టనవరత్నాభే యదా నయనతారకే
తదా తయోర్బాహ్యగతః పదార్థః ప్రతిబిమ్బతి. 30

నేత్రగోళములు రెండును, పొరలు మున్నగు దోషములులేక, సానపెట్టబడిన ఇంద్రనీలములవలె మెఱయునప్పుడు, బాహ్యములగు ఘటాదులతోగూడిన చిత్తవృత్తులు అందు ప్రవేశించుచున్నవి,

జీవేన భవతి శ్లిష్టః ప్రతిబిమ్బతయా తతః
జీవజ్ఞేయత్వమాయాతి బాహ్యం వస్త్వితి రాఘవ. 31

రాఘవా! ఇట్లు ప్రతిబింబముతో జీవుడు కూడినప్పుడే, అతడు బాహ్యపదార్థముల గ్రహించుచున్నాడని చెప్పబడుచున్నది.

యత్సంశ్లేషముపాయాతి తద్బాలోఽపి హి విన్దతి
పశుర్వా స్థావరో వాపి జీవః కస్మాన్న వేత్స్యతి. 32

ఇట్లు సంయోగము నందినదానిని బాలుడుగూడ గ్రహింపగలుగుచున్నాడు. ఇది పశువులకు, గుల్మలతాదులకుగూడ సంభవించుచున్నది. ఇక జీవుడేల దానిని యెఱుంగజాలడు?

అచ్ఛస్య నయనస్యాథో రశ్మయో జీవవేష్టితాః
క్రోడీకుర్వన్త్యలం దృశ్యం జీవస్త్వేన విన్దతి. 33

నేత్ర-అధోభాగమునసుండు నిర్మల కిరణములు, దూరమునసున్న విషయములనుగూడ ఆలింగనమొనర్చి, తద్విషయకమగు జ్ఞానమును గలిగించుచున్నవి.

ఏష ఏవ క్రమ స్స్పర్శే సంబన్ధః ప్రత్యయోద్భవః
రసే గన్ధే చ కథితో జీవసంస్పర్శ సంభవః. 34

ఈవిధము ననుసరించియే స్పర్శ, రస, గంధముల విషయమునగూడ జీవునకు జ్ఞానము కలుగుచున్నది.

శబ్దస్త్వాకాశనిష్ఠత్వాత్క-ర్ణాకాశగతః క్షణాత్
జీవాకాశం విశత్యన్తరిత మిన్ద్రియసంవిదః. 35

శబ్దము ఆకాశమునసున్నను కర్ణమునందలి ఆకాశమును ప్రవేశించుటవలనను, గంధము వాయువుతోగూడి నాసాపుటముల ద్వారమున జీవునియందు జొచ్చుటవలనను వీటి జ్ఞానము కలుగుచున్నది.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

దృశ్యతే మానసాదర్శే యత్త్రదార్శ్వాదరేషు తత్
ప్రతిబిమ్బితమేతన్మే బ్రూహి బ్రహ్మన్కి-మాత్మకమ్. 36

శ్రీరాముడు:—బ్రహ్మజ్ఞా! మనస్సున, అద్దమున, మణియందున, నీటియందున, లేత చిగుళ్లలోను ప్రతిబింబమువలె కనిపించున దేమిటి? నాకు దెలియజెప్పుడు.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అత్యన్తజడయోరేవ జీవయోరివ తన్మిథః
ప్రతిబిమ్బం దృశో భ్రాన్తిం విద్ధి వేద్యవిదాం వర. 37

శ్రీవసిష్ఠుడు:—జ్ఞానిశ్రేష్ఠా! అత్యంతజడములగు అద్దము-ప్రతిబింబము, చిత్తవృత్తులు-ఘటములవలె జీవుడుగూడ భ్రాంతియేయని గ్రహింపుము.

తావన్మాత్రం జగత్త్వేతద్విశ్వాసో మా తవాస్త్విహ
అహమిత్యాదిస్తరఙ్గో వర్తమానం సదా జలమ్. 38

కేవలమిదియే కావు, జగత్తుగూడ భ్రాంతియే యని గ్రహింపుము. ఈ జగత్తున నీకు విశ్వాసము కలుగకుండునుగాక! అహంకారాదులు చితము(ద్ర?)తరంగములుగా తోచుచున్నవి. వాస్తవము నడున్నది చిత్సముద్ర మొక్కటియే.

పరామ్భోధౌ తు నాస్త్యేవ దేశకాలక్రియాదికమ్
తన్మయైకతయా నిత్యమాత్మా సర్వత్ర సర్వగః. 39

ఈ పరాంబుధియందు దేశకాలాదులు లేవు; వీట స్వరూపమగు ఆత్మయొక్కటియే నిత్యమై, సర్వత్ర సర్వవ్యాపియై వెలయుచున్నది.

నిత్యమసక్తమతిర్ముదితాత్మా
శాన్తమృషా సుఖదుఃఖవిదన్తః

తిష్ఠ నివిష్టమతిః సమతాయా
మస్తసమస్తభవామయమాయః. 40

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అక్షసంవేదనవిచారయోగోపదేశో నామ పఞ్చాశః సర్గః॥ 50 ॥

నీవు యెల్లవేళల అనాసక్తచిత్తుడవై వెలయుము, నీ బుద్ధి సుఖదుఃఖములను మిథ్యయని గ్రహించి శాంతిమయమగుగాత! భవమాయయను వ్యాధినుండి విముక్తుడవై ఏకాగ్రచిత్తమున ఆనందమయభావమును, సామ్యభావమును అవలంబించి, వెలయుము. బ్రహ్మభావమున నివిష్టుడవు కమ్ము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున అక్షసంవేదవిచారయోగోపదేశమను యేబదవ సర్గము ॥ 50 ॥

ఏకపఞ్చాశః సర్గః

[జీవః ఖాని మనో దేహః పుర్యష్టకమితి భ్రమః
అబోధాదేవ బోధే తు బ్రహ్మైవైకమితీర్యతే.

జీవుడు, మనస్సు, శరీరము, ఇంద్రియములు పుర్యష్టకము అను భ్రమ అజ్ఞానమువలననే కలుగుచున్నదనియు, జ్ఞానదృష్టికి బ్రహ్మమొక్కటియే వెలయుచున్నదనియు, సర్గయందు ఈ వర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—.

న పునర్భవతః పూర్ణం సంపన్నాశ్చక్షురాదయః
యథా కమలజస్యైతత్సర్వమేవ త్వయా శ్రుతమ్. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:—శుద్ధమగు బ్రహ్మమునకు కల్పనకు పూర్వము చక్షురాది ఇంద్రియములు లేవనియు, సమష్టిజీవుడగు పద్మజుని (హిరణ్యగర్భుని) యందే అవి కలిగి, తదితర వ్యష్టిజీవులయందు గూడ అనుభూతములగుచున్నవనియు నీవు వినియుంటివి.

బ్రహ్మపుర్యష్టకస్యాదావర్థసంవిద్యథోదితా
పుర్యష్టకస్య సర్వస్య తథైవోదేతి సర్వదా. 2

హిరణ్యగర్భునియందు పుర్యష్టకము, విషయములను గ్రహించు శక్తి ఉదయించునట్లే, వ్యష్టిజీవులయందుగూడ ఉదయించుచున్నవి.

విద్ధి పుర్యష్టకం జీవో యో గర్భస్థేన్ద్రియోదయః
యద్యథా భావయత్యాశు తత్తథా పరిపశ్యతి. 3

మాతృగర్భముననున్న వ్యష్టిజీవునకు ఆఱవమాసమున చక్షురాది ఇంద్రియములు, పుర్యష్టకమును గలుగుచున్నవి, ఆటనుండి అతడు తన వ్యవహారమునకు తగిన విషయములను వాసనలవలన భావించుకొని, అట్లే గాంచుచుండును.

ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థాఖ్యం విద్ధి సంవేదనం స్వకమ్
సంపన్నం చ యథా తత్తే ప్రోక్తమాద్యమనఃస్థితౌ. 4

సర్వప్రథమమగు హిరణ్యగర్భుని మనస్సున ఏవిధముగ సంవేదన, ఇంద్రియములు, ఇంద్రియవిషయములు సంపన్నములగుచున్నవో, అట్లే వ్యష్టిజీవునియందుగూడ సంపన్నములగుచున్నవని నీకు చెప్పియుంటిని.

శుద్ధా సంవిత్సంభవన్తీ సంవేదనమనిన్దితమ్
తతోఽహంవేదనానన్తజీవపుర్యష్టకాన్వితా. 5

సృష్టికిపూర్వము వెలయు శుద్ధసంవిత్తు, వ్యష్టిసమష్టిజీవులందఱియందు ఒకేరూపమున ఉత్పన్నమయ్యెను. తఱువాత ఇయ్యది 'అహం' అను అభిమానముతో గూడుకొనిన పుర్యష్టకమును బొందుచున్నది. అయినను, ఈ సంవిత్తు విశుద్ధమేయని గ్రహింపుము.

న త్వేకత్వాదనన్తత్వాదవేద్యత్వాదనామయే
అభావత్వాదనేకత్వాదశూన్యత్వాత్పరా స్థితా. 6

సంవిత్తే ఏకమాత్రమగు వస్తువు. అయ్యది అనంతము. ఇట్టిదని తెలియబడజాలదు. అందువలన నిర్దోషమును, నిర్మలమునునగు ఈ సంవిత్తున ఇంకొకదానియొక్క ఉనికి అసంభవము; దీన గుణదోషములు, మనస్సు మున్నగునవేమియును లేవు. సత్యమగు ఈ సంవిత్తుకడ ఇతరము లసత్యములు. ఇదిగాక, మిగిలినవన్నియు దేశ, కాల, వస్తు పరిచ్ఛిన్నములును, స్థూలములునునై యున్నవి.

చేత్యాదిబుద్ధ్యా తత్కించిన్న మనస్తాం చ గచ్ఛతి
న చ జీవత్వమాయాతి న చ పుర్యష్టకాత్మికా. 7

ఈ సంవిత్తే మనస్సనబడుచున్నది; ఇది మననమునకు గోచరమగు బుద్ధివృత్తియొక్క అధ్యాసయే. వాస్తవమున కియ్యది మనస్సుకాదు, జీవుడుకాదు, పుర్యష్టకమునుగాదు.

న విద్యాదివిలాసోఽస్తి సోఽస్తి నాస్తీవ యః సదా
పరమాత్మేతి కథితో మనఃషష్ఠేన్ద్రియాతిగః. 8

విద్యావిలాసము అనగా జ్ఞానప్రకాశమే ఈ సంవిత్తత్వముయొక్క స్వరూపమని గ్రహింపుము; కాని ఇది మూర్తులు లేదని వచించుచున్నను మనస్సు, ఇంద్రియముల కతీతమై వెలయుచు, పరమాత్మ యనంబడుచున్నది.

తస్మాత్సంపద్యతే జీవశ్చిన్మూర్తిర్మననాత్మకః
భ్రమః కేవలమిత్యాద్య ఉపదేశాయ గీయతే. 9

ఈ బ్రహ్మమునుండి చిన్మూర్తియును, మననాత్మకుడునునగు జీవుడుద్భవించినాడు అనునదిగూడ భ్రమయే; ఉపదేశసౌకర్యార్థమే ఇట్లు చెప్పబడుచున్నది.

యతః కుతశ్చిత్సంపన్నే త్వవిద్యామయ ఆమయే
ఉపదేశ్యోపదేశేన ప్రవిలీనే విచారణాత్. 10

ప్రశాన్తసకలాకారం జ్ఞానం తత్రావశిష్యతే
యత్రాకాశమపి స్థూలమణావివ మహాచలః. 11

యత్రోద్యదాచారమపి సదప్యసదివ స్థితమ్
జగజ్జాన్విషయాం స్త్యక్త్వా కాయే త్వం తిష్ఠ నిర్మలే. 12

వ్యాధి అరుదెంచిన, దానిమూలమును కనుగొన సమయమును వెచ్చబెట్టక చికిత్సజేయుటయే కర్తవ్యమైనట్లు, అవిద్యావ్యాధివిషయమునగూడ మూలము ననుసంధాన మొనర్పక, ఉపదేశాదులవలన అవిద్యను దూరమొనర్చుకొనవలెను. అప్పుడు విచారమువలన స్వరూపజ్ఞానమే పరిశేషించును. ఈ జ్ఞానము ప్రశాంతము; నిఖిలవస్తువుల నిండియున్నది. మణియందు పెద్దదగు పర్వతము ప్రతిబింబించునట్లు ఈ జ్ఞానమే ఆకాశాదులుగ ప్రతిభాసించుచున్నది. ఎద్దానియందు వ్యవహారదశయందు సత్యములుగ తోచు పదార్థములన్నియు అసత్స్వరూపమున వెలయుచున్నవో, ఆ జ్ఞానమున నీవు జగత్సంబంధములగు విషయముల సమర్పించి, జీవన్ముక్తస్థితియందు వెలయుచు, నిర్మలుడవై ప్రకాశింపుము.

అసన్మయమవిద్యాయా రూపమేవ తదేవ హి
యద్వీక్షితాసతీ నూనం నశ్యత్యేవ న దృశ్యతే. 13

ఇవన్నియును అవిద్యవలన కలుగుచున్నవే, వీటి రూప మవిద్య. అవిద్య నొకసారి పరికించిన (గ్రహించిన), నశించిపోవుచున్నది; మరల కనబడదు.

ఆలోకితం నామ కథమవస్తు కిల లభ్యతే
ప్రయత్నేనాపి సంప్రాప్తం మృగతృష్ణాంబుకైరివ 14

కన్నుల కగపడుదాని అసత్తనెట్లంగీకరింతును అని తలపవలదు; ఈ వస్తువులన్నియును ఎండమావులవలె భ్రమాత్మకములు.

అసదేవ సదేవాసదజ్ఞానాదస్య సత్యతా
జ్ఞానాద్యథాస్థితం వస్తు దృశ్యతే నశ్యతి భ్రమః. 15

ఇది అసత్తయినను సత్స్వరూపముగ ప్రతిభాతమగుచున్నది. అజ్ఞానమువలననే సత్-వస్తువుగ తోచుచున్నది. జ్ఞానోదయమైన, దీని వాస్తవస్వరూపము గోచరించును; భ్రమ తొలగును.

అవిద్యాయా విచారో ఽయం జీవపుర్యష్టకాదికా
అప్యత్యన్తమసత్యాయాః కల్పనాకల్పితాత్మనః. 16

జీవుడు, పుర్యష్టకము మున్నగునవి అవిద్యాభ్రమలు. మిథ్యయగు ఈ అవిద్యయొక్క కల్పన లేక అసత్యత్వము మున్నగునవన్నియు, ఆ సత్యాత్ముని సాన్నిధ్యమువలననే కలుగుచున్నవి.

తస్యాస్త ఉపదేశాయ సేయం జీవాదికల్పనా
కృతా శాస్త్రైః ప్రబోధాయ తాం త్వమేకమనాః శృణు. 17

'అవిద్యవలననే జీవాది కల్పనలు' అని శాస్త్రము వచించుచున్నది. ఇప్పుడు నీప్రబోధముకొఱకు, అవిద్యయన నేమియో వచించుచున్నాడను. ఏకాగ్రచిత్తముతో వినుము.

జీవత్వమివ సంప్రాప్తా పుర్యష్టకపదస్థితా
కలా కలఙ్కకలితా చితిరాబోధనోన్ముఖీ. 18

యద్యథా భావయత్యాశు తత్తథానుభవత్యలమ్
సత్యో భవత్వసత్యో వా బాలేన నిశి యక్షకః. 19
పఞ్చతన్మాత్రకలనాం సంభావయతి సత్తయా
తత్రాత్మని తథా రన్ధ్రాణ్యపశ్యతి తథోదితాన్. 20

చిత్తత్వము బాహ్యవస్తువుల జూడ నుత్సహించునప్పుడు, కళయను కళంకమున గప్పబడి పుర్యష్టకాదులుగ మారుచున్నది. అప్పుడేవస్తువును యేరూపమున భావించునో, అభావమునే గాంచుచున్నది. బాలుడు రాత్రియందు యక్షుని (భూతమును) గల్పించుకొని భయపడునట్లు, జీవ-చైతన్యముగూడ పంచతన్మాత్రకల్పనను సత్యముగ నొనర్చుకొని, తాను జీవరూపమును బొందుచున్నది. తరువాత, తనయందు ఇంద్రియ - రంధ్రము లుదయించుటగుడ గాంచుచున్నది.

ఏభ్య ఏవ సముత్పన్నం బహిఃస్థం భూతపఞ్చకమ్
పశ్యత్యనన్యదన్యాభం శాఖాశతమివాఙ్కురః. 21

ఈ పంచతన్మాత్రలనుండియే బయట వెలయుచున్న స్థూలభూతపంచకము ఉత్పన్నమగుచున్నది, అంకురమునుండియే అసంఖ్యములగు (వృక్ష) శాఖ లుత్పన్నములై అంకురమునుండి వేఱుగ తోచునట్లు, ఇవిగూడ బ్రహ్మముకంటె వేఱుగ తోచుచున్నవి.

ఇదమన్తరిదం బాహ్యమితి నిశ్చయవాంస్తతః
జీవో భావం యథాదత్తే తత్తథా దృఢయత్యథ 22

అట జీవుడు, మనస్సు ప్రాణము మున్నగు అంతర్వస్తువులను, ఘటాది బాహ్యవస్తువులను సత్యములని భావించి, తన వాసనల ననుసరించి దృఢతను బొందుచున్నాడు.

రశ్మిజాలమివేన్దోర్యదాత్మనః ప్రతిభాసనమ్
బాహ్యస్పర్శతయా తేన తదేవాఙ్గీకృతమ్. 23

చంద్రుని కిరణములని యెంచబడునవి, చంద్రుని ప్రకాశమేయైనట్లు, విషయేంద్రియసంబంధమున కలుగు విషయసుఖములు ఆ చైతన్యముయొక్క ఆత్మానందమే.

మరిచస్యేవ యత్తైక్ష్ణ్యం శూన్యత్వమివ ఖస్య యత్
ఆత్మనో వేదనం యచ్చ తదేవాన్యదివ స్థితమ్. 24

మిరియమునందలి కారము, ఆకాశముయొక్క శూన్యత్వము-మిరియము, ఆకాశమునుండి వేఱుకాకున్నను వేఱుగ తోచునట్లు, ఈ విషయజ్ఞానములన్నియును ఆత్మకంటె వేఱుగాకున్నను వేఱుగ తోచుచున్నవి.

అత్రైవ నిశ్చయం బద్ధ్వా నియమః సుదృఢీకృతః
అనేనేత్థమనేనేత్థం భావ్యమిత్యవఖణ్డితమ్. 25

సంసారవిషయముల భోగించిన పిమ్మట పురుషార్థమే తుదకు చేకూరగలదని నిశ్చయించి, లౌకిక, పారలౌకిక కర్మలు నిర్దేశింపబడినవి.

స్వభావేతరనామాసౌ స్వసంకల్పమయాత్మకః
కశ్చిత్కదాచిద్భవతి స్వభావేనైవ నాన్యథా. 26

ఈ రెండింటిలో నొకటి ప్రివృత్తివలనను, మఱియొకటి శాస్త్రమువలనను కలుగుచున్నవి; ఒకటి మఱియొకదానిని ప్రయత్నదార్ఢ్యమువలన జయించి ఒకనియందు, ఒకప్పుడు కలుగుచున్నది.

ఆత్మనై వేదమఖిలం సంపన్నం ద్వైతమద్వయమ్
ఖణ్డో మధురసే నేవ మృదేవ చ మహాఘటః. 27

పానకమే పటికబెల్లముగను, మన్నె కుండగను మారునట్లు, ఆత్మయే ప్రివృత్తి లేక శాస్త్రము ననుసరించి, ఆయా ఫలములుగ మారుచున్నది.

సంనివేశవికారాదిదేశకాలాదిసంభవాత్
సంభవత్యత్ర నత్వీశే దేశకాలాద్యసంభవాత్. 28

కాని, ఈ ఆత్మ మృత్తిక లేక పానకములవలె పరివర్తనము నందుట లేదు. దేశకాలాది పరిచ్ఛిన్నములును, సంయోగము, వికారము మున్నగునవి ఉన్నచోటే పరివర్తన సంభవించుచున్నది. కనుక, ఇవి ఆత్మయందు లేకుండుటవలన పరివర్తనము అసంభవము.

ఇతః పుష్పమితః పత్రమహామిత్యాదితో యథా
ఖణ్డే స్వాత్మని నః సత్తారసోఽద్విత్వే ద్విత్తాం వహన్. 29
ఇతః పట ఇతః కుడ్యమహామిత్యాదిత స్తథా
సర్వాత్మనాత్మని బ్రహ్మ విద్ధి త్వం ద్విత్వమాహరత్. 30

వసంతకాలరసము వనప్రదేశమును ఒకచోట పుష్పముగను మఱియొకచోట పద్మముగను మారుచున్నది; రసమొక్కటియేయైనను ఈ ద్వైతభావమును బడయుచున్నది. అట్లే, ఈ ఆత్మ తనయందే 'ఇది ఘటము, ఇది పటము' అనబడు ద్వైతభావమును బొందుచున్నది. వాస్తవమునకు దాని సత్త అద్వితీయము.

అద్యాఙ్కురోఽహమద్యార్కరుగహం త్వద్య వారిదః
యథేతి తిష్ఠత్యమ్భోద స్తథాత్మా సదసద్వపుః. 31

మేఘము మొమ్మొదట సూర్యకిరణరూపముననుండి, తరువాత వర్షకాలమున మేఘమై వర్షజలముగ మారుచున్నది; మరల ఆ వర్షజలమే తరువాత గుఱియు వానకును మేఘమునకును బీజమగుచున్నది. అట్లే, సదసద్రూపమగు ఆత్మకూడ జడత్తుగమారి, తరువాత వచ్చు సృష్టులకు బీజమగు చున్నది.

ఇతి భావ్యమనేనేదమిత్థం సర్వేశ్వరే తతమ్
క్రమం ఖణ్డయితుం లోకే కస్య నామాస్తి శక్తతా. 32

'ఇది ఇట్లగును, అది అట్లగును, అది అవదు' అను భావనలన్నియును సర్వేశ్వరుడగు ఆత్మయందు విస్తరించుచున్నవి. ఈ క్రమమును ఖండింప శక్తి యెవరికున్నది?

ఆదర్శ స్వచ్ఛ ఆకాశే నైవ స్వః ప్రతిబిమ్బతి
వ్యతిరేకాసంభవతః కచతేవ్య హి కేవలమ్. 33

అద్దమువలె స్వచ్ఛమగు ఆకాశమున దాని స్వరూపముగాని, కార్యముగాని ప్రతిబింబింప జాలదు; అవి దానికంటె వేఱుకావు. కేవలమయ్యదియే ప్రకాశించుచున్నది.

బ్రహ్మణి త్వాత్మనాత్మైవ స్థితః కచతి బిమ్బతి
ద్వైతీభవత్యదేహోఽపి చిన్మయత్వాత్స్వభావతః. 34

కాని, స్వాభావికముగ చిన్మయస్వరూపమగు ఈ బ్రహ్మము ద్వైతభావము నందినప్పుడు వస్తువుల శక్తిగను, జీవుడుగను ప్రతిబింబించుచున్నది.

యద్యథైవాత్మకచనం వేత్తి తం భవతాత్మనా
అసత్యమపి తన్నేహ వ్యభిచారీ కదాచన. 35

హేమత్వకటకత్వే ద్వే సత్యాసత్యస్వరూపిణి
హేమ్ని భాణ్డగతే యద్వచ్చిత్త్వాచిత్త్వే తథాత్మని. 36

బంగారముతో చేయబడిన కుండ లేక ఆభరణముల వాస్తవమగు బంగారమే (ఆయారూపముల) వెలుగొందునట్లు, మనస్సున సత్యానృతములగు చైతన్యము, జడములు రెండును కలసియున్నవి; ఈ ఆత్మనెవరెట్లుగ్రహింతురో, అసత్యమైనను అట్లే యగుచున్నది. దానికి తిరుగులేదు.

సర్వగత్వాచ్చితేశ్చిత్తం నిత్యం మనసి విద్యతే
హేమత్వం కటకస్యేవ జడభావః స్థితోఽన్యదా. 37

చిత్తు సర్వవ్యాపకమగుటవలన దాని చైతన్యము మనస్సునగూడ నున్నది. బంగారము జడభావమునందిన అన్య ఆభరణములగూడ వెలయుచున్నదే!

చిత్త్వజాడ్యాత్మకం చిత్తం దృఢం భావయతి స్వయమ్
యథా యదైవ యద్భావం తథా భవతి తత్తథా. 38

చిత్తమునకును, శరీరమునకును కారణమగు ఈ చైతన్యము ఎప్పుడు, ఎట్లు, తన్నే తిరిగ భావించుకొనుచున్నదో, అప్పుడాయా దేవ, నర, స్థావరాది భావముల పొందుచున్నది.

కాలే కాలే చితా జీవస్త్వన్యోన్యో భవతి స్వయమ్
భావితాకారవానన్తర్వాసనాకలికోదయాత్. 39

ఈ చిత్తత్త్వము తనయందలి వాసనా - కలిక (మొగ్గ) యొక్క వికాసవైచిత్ర్యము ననుసరించి, నానావిధములగు ఆకారముల భావించినప్పుడు ఆయా రూపములను కాలక్రమమున బొందుచున్నది.

స్వప్నే దృష్టో యథా గ్రామో యాతి సత్తాన్యతేక్షణాత్
దేహాద్దేహం తథా యాతి దేహోఽయం ప్రతిభాత్మకః. 40

ఇది అంతయు స్వప్నమువలెనే ప్రతిభాసించుచున్నది. స్వప్నమున మొదట గాంచబడిన గ్రామము తరువాత గాంచబడ వనము మున్నగునవిగ మారునట్లు — వనాదిభావమును బొందునట్లు, జీవుడుకూడ ఒక శరీరమునుండి మఱియొక శరీరమును బొందుచున్నాడు.

ప్రతిభాసో యథా స్వప్నే నరః కుడ్యం పటో భవేత్
భవత్యసత్యమేవేదం దేహాన్తరమిదం స్వతః. 41

స్వప్నమున ప్రతిభాసించు మనుష్యుడు వెనువెంటనే గోడగను, బట్టగను మారునట్లు, (మరణమూర్ఛానంతరము) అసత్యమగు దేహాంతరప్రవేశముకూడ మరణమూర్ఛాసమయమున జరుగుచున్నది.

అసత్యమేవ మ్రియతే త్వసత్యం జాయతే పునః
జీవః స్వప్రతిభాసేన స్వప్నవత్స్వాన్యరూపవత్. 42

ఈ మరణించుట, జన్మించుటగూడ అసత్యములే; జీవుడు అవిద్యవలన ఈ ప్రతిభాసను గాంచుచున్నాడు.

కాలేనైతాదృశం రూపమిదం నాన్యత్వమేతి వై
ప్రకృతం నిశ్చయారూఢం భ్రమస్త్యేతే భవః స్వతః. 43

ఈ ప్రతిభాస బాల్య, యౌవన, వార్ధక్యములను బోలునది కాదు; ఇట ఒకే శరీరమునకు ఈ మార్పులు గలుగుచున్నవని గ్రహింప శక్యమగుచున్నది. మఱియు, ఈ మార్పులు కాలము ననుసరించి కలుగుచున్నవి. ఇక, శరీరాంతరగ్రహణమన్ననో, కేవలము వాసనలవలననే కలుగుచున్నది. ఈమార్పు కాలమువలనగూడ కలుగుటలేదు.

వస్తు దృష్టమదృష్టం చ స్వప్నే సమనుభూయతే
జీవస్వప్నే జగద్రూపం విద్ధి వేద్యవిదాంవర. 44

జ్ఞానిశ్రేష్ఠా! స్వప్నమున చూడబడినవియు, చూడబడనివియునగు వస్తువులుగూడ అనుభవింపబడుచున్నవి. జగత్తు జీవుని స్వప్నము ఇటగూడ అనంతకాలమున అనుభవింపబడిన వాసనలలో నెయ్యది మరణసమయమున గోచరమగునో, అయ్యదియే భావిశరీరమునకు గారణమగుచున్నది.

అజాగ్రద్దృష్టిదృష్టో యః స్వాభిధానాదినేరితః
న స్వప్నే విద్యతే తస్మాదచ్ఛాత్మా చితిమాత్రకమ్. 45

మహావాక్యమువలన కలుగు బ్రహ్మసాక్షాత్కారము, బ్రహ్మభావములు వాసనామయములగు స్వప్నములుకావు. ఏలయన, ఈ చిద్- బ్రహ్మము శివము, అద్వైతము, చతుర్థము మున్నగు స్వాభిధానవాక్యములవలన ప్రబోధింపబడుచున్నది. ఆయన ఆ జాగ్రద్దృష్టి అనగా తురీయదృష్టివలన గాంచబడుచున్నాడు. జాగత్స్వప్నసుషుప్తు లాయనకు లేవు; జాగ్రదవస్థయందాయన అనుభవగమ్యుడు కాడు. కనుక, ఆయన వాసనారహితుడగుటవలన, వాసనామయస్వరూపుడు కాజాలడు. ఆయన నిర్మలమును నిరంజనమును నగు చైతన్యము.

అద్యాపూర్వాభిధం స్వప్నే యథా పశ్యతి నాన్యథా
అగ్రదృష్టం తథైవార్థం చేతనం చిత్ప్రపశ్యతి. 46

ఈ చిదాత్మయే జీవుడై తన చిత్స్వభావమువలననే నేడు స్వప్నమున అపూర్వములగు నూతనవస్తువులను, పూర్వదృష్టములగు వస్తువులనుగూడ గాంచుచున్నాడు.

ప్రాక్తనీ వాసనాద్యాపి పౌరుషేణావజీయతే
హ్యః కుకర్మాద్యయత్నేన ప్రయాతి హి సుకర్మతామ్. 47

అదృష్టవిషయములనుగూడ నిరంతము భావించుటవలన, పూర్వదృష్టవిషయ - వాసనలుగూడ విలుప్తమై, అవియే పరిశాశించును. పురుషప్రయత్నము వాసనలనుగూడ జయింపకలుగుచున్నది. నిన్న యొనర్పబడిన కార్యము నేడాచరింపబడు సుకర్మయొక్క పరిభావమున సుకర్మగ మారుచున్నది.

మోక్షాదృతే న శామ్యన్తి జీవతాం చక్షురాదయః
ఉన్మజ్జన్తి నిమజ్జన్తి కేవలం దేశకాలతః. 48

వాసనాపరిణామములగు జీవుని శరీరము మున్నగునవి మోక్షమువలనగాక అన్యోపాయమున ఉపశమింపవు. మోక్షము లభించునంతవఱకు చక్షురాది ఇంద్రియములు దేశకాలముల ననుసరించి వికసించుచు విలీనమగుచున్నవి.

చిత్తః స్వకలనాత్తస్య దేహోఽగ్ర ఇవ తిష్ఠతి
పశ్చాత్తాత్మభావితోఽసత్యో మహాయక్షః శిశోరివ. 49

మోక్షపర్యంతము శరీరముగ కల్పింపబడిన వాసన యుండును. బాలునికడ భూతము వెలయుచుండునట్లు, ఈ వాసనయే పంచభూతకల్పితమగు శరీరమును దోపింపజేయుచున్నది.

మనోబుద్ధిరహఙ్కారస్తథా తన్మాత్రపఞ్చకమ్
ఇతి పుర్యష్టకం ప్రోక్తం దేహోఽసావాతివాహికః. 50

మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము, పంచతన్మాత్రలు అనువాటితో గూడిన ఆతివాహిక (సూక్ష్మ) దేహమే పుర్యష్టక మనంబడుచున్నది.

అమూర్త ఏవ చిత్తాత్మా ఖత్వమస్యాతిపీనతా
వాతతాస్య మహాగుల్మో దేహతాస్య సుమేరుతా. 51

ఈ చిదాత్మయొక్క లింగశరీరము అమూర్తము; అపంచీకృతము. స్థూలమగు ఆకాశమే పంచీకృతము. దీనియొక్క వాయుత్వము మహావృక్షము. దీని శరీరము సుమేరువు. అనగా ఇయ్యవి ఈ లింగశరీరమున లేవు.

విరజస్త్వక్రమేణైవ నిరవస్థస్తు ముక్తిభాక్
సుషుప్తత్రైకావస్థాస్య జడాః క్రోడీకృతా యయా. 52

ఈ స్థూలత్వము వాస్తవమయిన ముక్తియే సంభవింపదు. వైరాగ్యాదుల నభ్యసించుటవలన కల్పన లన్నియుం తొలగిపోయి, వీటికి మూలముననున్న వస్తువు గోచరించును. అప్పుడు జడకల్పనల నన్నిటిని తనలో విలీనమొనర్చుకొను సుషుప్తినిబోలు ముక్తి లభించును.

స్వప్ననామ్నా తథావస్థా దేహప్రత్యయశాలినీ
ఆమోక్షం భ్రమతీహాయమితి స్థావరజంగమైః. 53

స్వప్నమునుబోలు సూక్ష్మశరీరమే మోక్షము లభించునంతవఱకు స్థావరజంగమాది యోనులయందు పరిభ్రమించుచున్నది.

కదాచిద్ధి సుషుప్తస్థః కదాచిత్స్వప్నవత్థితః
ఆతివాహికదేహోఽయం సర్వస్యైవావతిష్ఠతే. 54

ఈ ఆతివాహికదేహమే ఒకప్పుడు స్వప్నమును మఱియొకప్పుడు సుషుప్తిని బొందుచు, వెలయుచున్నది. ఈ విషయ మందఱికిని అనుభవనీయమే.

యదా సుషుప్తభావస్థో భావినఃస్వప్నవేధితః
తదా కాలానలసమస్తిష్ఠత్యనుదితాకృతిః. 55

సుషుప్తియందు భవిష్యత్తున కలుగబోవు దుఃస్వప్నమును తనలో విలీన మొనర్చుకొని, చిత్స్వరూపుడగుటవలన ప్రళయాగ్నివలె బీజభావమున దీపిల్లుచుండును.

స్థావరాద్యాస్వవస్థాసు కల్పవృక్షదశాసు చ
భవత్యేవ సుషుప్తస్థో ఘనమోహశిలాఘనః. 56

స్థావరాది యోనులయందు ఈ సుషుప్తి అత్యంత ఘనమై యున్నది; కల్పవృక్షాది యోనులు ఒకించుక పుణ్యమువలన కలిగినను, మనుష్యులయందు ప్రబోధమువాటికి లేదు.

సుషుప్తతాస్య జడతా స్వప్నోత్థేయం హి సంసృతిః
యః ప్రబోధోఽస్య సా ముక్తిస్తజ్జాగ్రద్యాతుతు తుర్యతా. 57

చిత్తముయొక్క జాడ్యప్రకర్షయే సుషుప్తియనియు, చిత్తభ్రమణమే సంసృతియనియు, తత్త్వబోధయే బంధముక్తియనియు, తురీయావస్థయే జాగ్రదవస్థయనియు (సుషుప్తిదృష్టిననుసరించి) చెప్పబడుచున్నవి.

జీవప్రబోధాన్ముక్తిర్హి ప్రబోధాత్పరమాత్మతామ్
సోఽభ్యేతి క్షాలితమలం తామ్రం కనకతామివ. 58

జీవుని ప్రబోధమే ముక్తియనంబడుచున్నది, ఈ ప్రబోధమువలన జీవుడు నిర్మలుడై, విశుద్ధమొనర్పబడిన రాగి బంగార మగునట్లు, పరమాత్మయగుచున్నాడు.

జీవప్రబోధాన్ముక్తిర్యా సా చేహ ద్వివిధోచ్యతే
ఏకా జీవన్ముక్తతేతి ద్వితీయా దేహముక్తతా. 59

జీవుని ప్రబోధమగు ముక్తి రెండువిధములుగ చెప్పబడుచున్నది, ఒకటి జీవన్ముక్తి. రెండవది విదేహముక్తి.

జీవన్ముక్తిర్హి తుర్యత్వం తుర్యాతీతం పదం తతః
బోధో జీవః ప్రబోధోఽయం సచ బుద్ధిప్రయత్నతః. 60

తురీయావస్థయే జీవన్ముక్తి. దీనినుండి తురీయాతీతపదము లభించుచున్నది. దీనినే బోధ యందురు. తరువాత జీవుడు ఉత్కృష్టమగు చిన్మాత్రబ్రహ్మస్వరూపమును బొందుచున్నాడు ఈ బోధ బుద్ధియొక్క ప్రయత్నమువలననే (పురుషకారము వలననే) లభించును.

జ్ఞాతప్రమాణో జీవోఽన్తర్యో జానాతీహ తన్మయః
పశ్యతీమం భయం చైవ సుదీర్ఘస్వప్నవిభ్రమమ్. 61
మిథ్యోదితః స్వహృదయే స్వస్థవవ శిలీకృతే
జీవానామన్తరే త్వన్యన్న కించిచ్చిత్కలాం వినా. 62

అప్పుడీ శరీరముననే తత్త్వజ్ఞానమువలన పరమాత్మను గుర్తించిన ప్రమాణముల నన్నిటిని అంతరమున గ్రహించి తన్మయుడగును. అజ్ఞాతుడగు జీవునకుగూడ వాస్తవముగనట్టి స్వస్వరూపమున వెలయుచున్నను, శిలవలె హృదయమున గట్టిగ పేరుకొనిన భయము గూడ ఇంతవఱకు కనంబడు చున్నను, దానిని దీర్ఘమగు స్వప్నవిభ్రమమని గ్రహించును, ఏలయన. జీవుని యంతరమున చిత్కళ గాక వేఱొండులేదు.

తామేవాన్యతయా పశ్యన్మూఢైవ పరిశోచతి
జీవాణోరన్తరే త్వన్యన్న కించిత్పరమాదృతే. 63

దానినే అన్యభావమున గాంచి జీవుడు వ్యర్థముగ శోకించుచున్నాడు. జీవునియందు ఆ పరమాత్మగాక వేఱొండేమియును లేదు.

యత్ర యత్ర జగద్దృష్టమహో మాయావిజృమ్భితమ్
స్థాల్యన్తః క్వథదమ్బూనాం యథా నానా భ్రమాదయః 64
జీవాణూనాం తథైవాన్తర్మిథ్యాసంసరణోదయః
బన్ధోస్య వాసనాబన్ధో మోక్షస్స్యాద్వాసనాలయః. 65

ఇటనట కనంబడు జగత్తు మాయావిజృంభితమే. మూకుడులో మరుగుచున్న నీరు వేర్వేరు రూపముల దాల్చుచు భ్రమగల్పించునట్లు, జీవులయందుగూడ అలీకమగు ఈ సంసార భ్రమ తోచుచున్నది. జీవునకు వాసనాబంధనమే బంధనము, వాసనాలయమే ముక్తి.

వాసనాన్తోఽస్య సౌషుప్తీ స్వప్నే విస్ఫురతి స్థితిః
ఘనవాసనమోహోఽయం జీవః స్థావరతాదిభాక్. 66

జీవునియొక్క సుషుప్తియే వాసనలయొక్క పరమావధి. తురీయ, తురీయాతీతములు వాసనారహితములు. ఈ వాసనలు స్వప్నమున విచిత్రభావముల స్ఫురించుచున్నవి; అప్పుడే జీవుడు స్థావరాది భావములను పరిగ్రహించుచున్నాడు.

మధ్యస్థవాసనస్తిర్యక్ పురుషస్తనువాసనః
యదాన్తర్జవితేనాన్తో బహిర్జాతా ఘటాదయః. 67

జీవుని వాసనలు మధ్యరకమున నున్న, తిర్యక్-యోనులు బొందుచున్నాడు. వాసనలు కొంచముగనున్న, మనుష్యగంధర్వాది రూపముల బొందును. సుషిప్తితొలగి, ఆపాదమస్తకము ప్రాణాహంకారములు వ్యాపించియున్న, నేను ఇట్టి శరీరముతోగూడుకొని, యున్నాడను అని తలచును. అప్పుడే, ఘటాదికములగు వస్తువులు బాహ్యవస్తువులని తోచును.

జీవైక్యాదుభయోః సత్తా గ్రాహ్యగ్రాహకయోస్తదా
ఆత్మానాత్మసమాలీఢో బహిరన్తర్యదా చితా. 68
తదా గ్రాహ్యగ్రహణధీర్మృగతృష్ణేవ సోదయా.
నేహ సంత్యజ్యతే కించిన్నేహ కించిన్న గృహ్యతే. 69

అప్పుడు చక్షురాది ద్వారముల నిర్గతమైన అంతఃకరణమునుండి వృత్త్యవిచ్ఛిన్నమైన జీవుని తలన ఘటాదులు వ్యాప్తమై, నేను ఘటమును ఎఱుంగుచున్నాడను అను గ్రాహ్యగ్రాహకరూపమగు వాసనయొక్క సత్త విచిత్రముగ స్ఫురించుచున్నది ఇట్లు అంతఃస్థితమగు ఆత్మచైతన్యమే బాహ్యములగు అనాత్మవస్తువులతోగూడ గ్రాహ్యగ్రాహక-వాసనారూపమున, మృగతృష్ణవలె ప్రకాశించుచున్నది. కనుక, గ్రాహ్యగ్రాహకాది సంబంధములన్నియును వాసనాధ్యస్తములగు భ్రమలే; వాస్తవములుకావు, ఇట, ఆత్మ గ్రహించున దేదియునులేదు, లేక త్యజించున దేదియునులేదు.

బాహ్యాన్తరకలాకారశ్చిదాత్మైకః ప్రకాశతే
త్రిజగచ్చిచ్చమత్కారస్త్వలం భేదవికల్పనైః
శోభితాః స్మశ్చితిః చిరాత్సబాహ్యోద్వయం న విద్యతే 70

ఈ చిదాత్మయొక్కటియే బాహ్యాభ్యంతరములగు కళలవలె ప్రకాశించుచున్నది. కనుక. త్రిజగత్తులను చిత్-చమత్కృతియనియే గ్రహింపుము. భేదకల్పనల వలన ప్రయోజనములేదు. (తత్త్వదృష్టి ననుసరించి,) మనమందఱము ఆ చిత్స్వరూపముననే విరాజిల్లుచున్నాము కాలత్రయముల, చిద్వ్యతిరిక్తమగు బాహ్యాభ్యంతర-జగత్తులేదు.

అబ్ధిర్యథా జలమపాస్తసమస్తభేదః
ఖాదచ్ఛమేవ సకలం ద్రవమేకశుద్ధమ్
సర్వం తథేదమపహాస్తిత భేదజాత
మాద్యం పరం పదమనామయమేవ బుద్ధమ్. 71

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే ఇన్ద్రియార్థోపలమ్భవిచారో నామైకపఞ్చాశః సర్గః ॥ 51 ॥

నిజముగ నాలోచించినయెడల సముద్రమున తరంగబుద్బుదాదు లెవ్వియును లేవు, ఆకాశముకంటెను నిర్మలమగు నీరు ఒక్కటియే యున్నట్లు తెలియగలము. అట్లే జగత్తును గుఱించి ఆలోచించిన ఇందు వాసనలు, అవస్థలు మున్నగు భేదము లెవ్వియును లేవు, అనామయమును, ఆద్యమును, నగు పరమపదమేయని గ్రహింపగలము,

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ-తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఇంద్రియార్థోపలంభవిచారమను ఏబదియొకటవ సర్గము ॥ 51 ॥

ద్విపఞ్చాశః సర్గః

శ్రీవసిష్ఠఉవాచ:—

[జీవస్వప్నే జగత్త్రాసంసక్త్యా తత్పరిక్షయః
తదర్థమర్జునాఖ్యానం వసిష్ఠేనావతార్యతే.

ఈ సర్గమున జీవుని స్వప్నమగు జగత్తు అనాసక్తివలన నశించునని చెప్పబడుచున్నది. ఈ విషయమును వివరింప అర్జునోపాఖ్యానము ఆరంభింపబడుచున్నది.]

యో జీవస్యాదితః స్వప్నో నానాకలనకోమలః
తమిమం విద్ధి సంసారం న సత్యం నాప్యసన్మయమ్. 1

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:—ప్రతిజీవుని స్వప్నప్రపంచము వేర్వేఱుగను, జాగ్రత్ప్రపంచము ఒకే విధముగను ఉన్నది. అందఱకును ఒకేవిధముగ కనంబడు జాగ్రదవస్థ స్వప్న మెట్లగును అని తలపకుము. ప్రథమజీవుడును, సర్వజీవసమష్టియునునగు హిరణ్యగర్భుని స్వప్నమే మన జాగ్రదవస్థ-ఇదియే కల్పితసంసారము. ఇది సత్యముగాదు లేక అసత్యమును గాదు.

నపుంస ఇవ జీవస్య స్వప్నః సంభవతి క్వచిత్
తేనైతే జాగ్రతో భావా జాగ్రత్స్వప్నకృతోఽత్ర హి 2

సమష్టిజీవుని స్వప్నము వ్యష్టిజీవుని స్వప్నమువంటిది కాదు. మన జాగ్రత్-భావము లన్నియును, అతని జాగ్రత్స్వప్నములు, కనుక, పీటికిని స్వప్నపదార్థములకును భేదములేదు.

జీవస్వప్నమిమం దీర్ఘం క్షిప్రతా ప్రతిభాసతః
అసత్యమప్యవస్తుత్వాద్విద్ధి వేద్యవిదాం వర. 3

జ్ఞానిశ్రేష్ఠా! అసత్యమును, అవస్తువును నగు ఈ సమిష్టిజీవుని స్వప్నము దీర్ఘమైనదై యుండుచున్నది; మన స్వప్నమువలె క్షణములో నశించుటలేదు. (అందువలన ఒకింత సత్యముగ తోచుట ఆశ్చర్యముకాదు.)

స్వప్నాత్స్వప్నాన్తరమివ గచ్ఛన్తో జీవజీవకాః
అసత్యమేవ పశ్యన్తి ఘనసత్యతయానఘ. 4

అనఘా! ఒక స్వప్నమునుగాంచి మఱియొక స్వప్నమును గాంచునట్లు, హిరణ్యగర్భుని కల్పనవలన జీవించి ఈ జీవులందఱును, జాగ్రత్త అనంబడు అసత్యమునే కాంచుచున్నారు. హిరణ్యగర్భుని కల్పనామహిమ ఇట్టిది.

అజడో జడతా తాత జడే చాజడతోదితా
అసత్యే సత్యతా జీవజీవానుభవమోహతః. 5

వత్సా! అజడమగు (చైతన్యమగు) బ్రహ్మవస్తువును, సమిష్టిజీవుని అంశమగు వ్యష్టిజీవుని మోహమునకు వశమై జడముగ గాంచబడుచున్నది.

భానోరప్యన్తరఖిలం పశ్యన్త్స్త్రిజగద్భ్రమమ్
భ్రమన్తి స్వప్నసంభ్రాన్తా ఇవ జీవా భిదాలిభిః. 6

స్వయంజ్యోతియగు ఆత్మయొక్క ప్రకాశమువలన జీవులు స్వప్నమున భ్రమించునట్లే, సూర్యునివలన ప్రకాశింపబడు త్రిజగత్తులనున్న జీవులు పరస్పరము భేదకల్పనల నొనర్చుకొనుచు భ్రమించుచున్నారు.

సర్వగత్వాదనన్తత్వాత్స్వస్య జీవస్య జీవతః
యద్భావయన్తి చేతన్తి తదేవాశ్వితి సత్యవత్. 7

ఈ భ్రమకు మూలకారణుడగు సమిష్టిజీవుడు సర్వవ్యాపియును, అనంతుడును నగుటవలన, వ్యష్టిజీవులేయే కల్పనల నొనర్చుచున్నారో అయ్యవి సత్యములుగనే తోచుచున్నవి.

పుణ్డరీకాక్షనిర్దిష్టామసంసక్తిగతిం శుభామ్
యామాలిఙ్గ్య మహాబాహో జీవన్ముక్తో మహామునిః. 8
పాణ్డోః పుత్రోఽర్జునో నామ సుఖం జీవితమాత్మనః
క్షపయిష్యతి నిర్దుఃఖం తథా క్షపయ జీవితమ్ 9

మహాబాహూ! పుండరీకాక్షుడు నిర్దేశించునదియును, శుభకరమును, పాండుపుత్రుడగు అర్జునుడను మహర్షి సమాశ్రయించి దుఃఖరహితుడై సుఖముగ జీవితమును గడపునదియును, అనాసక్తి యోగమునునగు అర్జునోపాఖ్యానమును వినుము.

శ్రీరామ ఉవాచ:—

భవిష్యతి కదా బ్రహ్మన్నసోఽర్జునః పాణ్డునన్దనః
కీదృశీం చ హరిస్తస్య కథయిష్యత్యసక్తతామ్. 10

శ్రీరాముడు: బ్రహ్మజ్ఞా! పాండునందనుడగు అర్జునుడు ఎప్పుడు అవతరించును? హరి ఆయనకు అసంగమును గురించి ఎట్లు ఉపదేశించును?

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

అస్తి సన్మాత్రమాత్మేతి పరికల్పితనామకమ్
స్థితమాత్మన్యనాద్యన్తే నభసీవ మహానభః. 11

శ్రీవసిష్ఠుడు:–ఆకాశము నాశ్రయించుకొని ఆకాశము వెలయునట్లు, కేవలము ఆత్మనాశ్రయించుకొనియే సన్మాత్రము, అస్తిమాత్రము అని పరికల్పింపబడు ఆద్యంతవిహీనమగు ఆత్మవస్తువు వెలయుచున్నది.

దృశ్యతే విమలే తస్మిన్నయం సంసారవిభ్రమః
కటకాది యథా హేమ్ని తరఙ్గాది యథామ్బుసి. 12

బంగారమున కటక, కేయూరాది ఆభరణములును, నీటియందు తరంగములును గాంచబడునట్లు విమలము అనగా నిర్వికారమగు ఆత్మయందు ఈ సంసారవిభ్రమము గాంచబడుచున్నది.

చదుర్దశవిధా భూతజాతయః ప్రస్ఫురన్త్యలమ్
తస్మిన్సంసారజాలేఽస్మిఞ్జాలే శకునయో యథా. 13

వలలో పక్షులు చిక్కుకొనునట్లు, ఈ భ్రమజాలమున చతుర్దశవిధములగు భూతసమూహములు జిక్కుపడుచున్నవి.

తత్రైతే యమచన్ద్రార్కశక్రాద్యాః శంసితక్రమాః
భూతపఞ్చకసంసారలోకపాలత్వమాగతాః. 14

అట్టి, భూతపంచకములతో గూడుకొనిన సంసారమునకును, లోకములకును, శ్రుతిస్మృతులయందు ప్రశంసింపబడిన లోకపాలకులగు యమ, చంద్ర, సూర్య, ఇంద్రాదులు నాయకత్వమును వహించుచున్నారు.

ఇదం పుణ్యముపాదేయం హేయం పాపమిదం త్వితి
తైః స్వసంకల్పఘటితాద్వేదనాత్స్థాపితా స్థితిః. 15

ఇది పుణ్యము, గ్రహణీయము–ఇది పాపము, త్యాజ్యము అను స్వసంకల్పమువలననే కలుగు జ్ఞానమువలన, వారు స్వాధికారరూపమగు మర్యాదను స్థాపించుచున్నారు.

తస్యాద్య యావదనఘ ప్రవాహపతితే నిజే
కర్మణ్యచలసంకాశస్థిరం చిత్తమవస్థితమ్. 16

అనఘా! అప్పటినుండి ఇంతవఱకు యముడు స్వకర్మప్రవాహమునబడియు కొండవలె స్థిరమగు చిత్తముతోడనే యుండెను.

భగవాన్స యమః కించిద్గతే ప్రతిచతుర్యుగే
తపః ప్రకురుతే భూతదలనాత్పాపశఙ్కయా. 17

భగవంతుడగు యముడు ప్రతి ద్వాపరయుగాంతమున ప్రాణులను హింసించుటవలన కల్గుపాపమునకు భయపడి తప మొనర్చుచుండును.

కదాచిదష్టౌ వర్షాణి దశ ద్వాదశ వాపి చ
కదాచిత్పఞ్చసప్తాది కదాచిత్షోడశాపి చ. 18

ఒకప్పుడు ఎనిమిదేండ్లును, మఱొకప్పుడు పది లేక పదిరెండేండ్లును, మఱొకప్పుడు ఐదు లేక ఏడేండ్లును, మఱొకప్పుడు పదునాఱు ఏండ్లును తపమాచరించును. ఇట్లు తపోనియతుడై యముడు ఔదాస్యమును వహింప, మృత్యు నీ జగత్తు నందలి ఏ ప్రాణిని హింసింపదు.

ఉదాసీనవదాశీనే తస్మిన్నియమసంస్థితే
న హినస్తి జగజ్జాలే మృత్యుర్భూతాని కానిచిత్. 19

ఇట్లు తపోనియతుడై యముడు ఔదాస్యమును వహింప, మృత్యువీ జగత్తునందలి ఏ ప్రాణిని హింసింపదు.

తేన నీరన్ధ్రభూతౌఘు నిఃసంచారం మహీతలమ్
భవతి ప్రావృషి స్వేదీ కుఞ్జరో మశకైరివ. 20

అందువలన, భూమండలము, వర్షకాలమున స్వేదయుక్తమగు మదగజమును మశకము లాక్రమించునట్లు, బహువిధములగు జీవులతో నిండియుండును,

అథైతాని విచిత్రాణి భూతాని బహుయుక్తిభిః
క్షపయన్తి సురా రామ భువో భారనివృత్తయే. 21

రామా! అనంతరము దేవతలీ విచిత్ర జీవులను భూభారమును తగ్గింప నానావిధోపాయముల సంహారమొనర్తురు.

ఏవం యుగసహస్రాణి వ్యవహారశతాని చ
సమతీతాన్యనన్తాని భూతాని చ జగన్తి చ. 22

ఈరీతిగ భూభారమును తగ్గించుట కొన్ని వేల మార్లు జరిగినది; అనంతములగు జగత్తులు, భూతములు సంహరింపబడినవి.

వైవస్వతోఽద్య తు యమో య ఏష పితృనాయకః
అనేన త్వధునా సాధో పరిక్షీణేషు కేషుచిత్. 23
యుగేష్వఘవితాఘాయ వర్షాణి ద్వాదశాత్మనా
వ్రతచర్యేహ కర్తవ్యా దూరాన్త జనకర్షణా. 24

ఇప్పుడున్న పితృనాయకుడగు యముడు సూర్యపుత్రుడు. సాధూ! ఇప్పుడు కొన్నియుగములు గడవ, ప్రాణిహింసవలన గలిగిన పాపమును బోగొట్టుకొన, ప్రాణిపీడనమునువదలి ద్వాదశవర్షకాలమాతడు తప మాచరించును.

తేనేయముర్వీ సీనన్ధ్రై భూతైర్మర్త్యైరమృత్యుభిః
దీనా ప్రపన్నా గుల్మేవ భారభూతైర్భవిష్యతి. 25

అందువలన ఈ లోకము భూమృత్యురహితులగు మానవులతోడను, వనగుల్మములతోడను నిండి, భారవంత మగుచుండు.

భూభారపరిభూతాఙ్గీ హరిం శరణమేష్యతి
కాన్తా దస్యునరాభూతా దీనా పతిమివ ప్రియా. 26

దస్యు పరాభూతమును, దీనయగు రమణి పతి నాశ్రయించునట్లు, భారమును సహింప జాలక పృథివి శ్రీహరిని శరణుబొందును.

హరిర్దేహద్వయేనాథ మహీమవతరిష్యతి
దేవాంశైరఖిలైః సార్ధం నరనారాయణం గతైః. 27

అప్పుడు శ్రీహరి దేవాంశమునంతటిని బరిగ్రహించి, నరనారాయణులను రెండు రూపములతో భూమిపై అవతరించును.

వసుదేవసుతస్త్వేకో వాసుదేవ ఇతి శ్రుతః
దేహో భవిష్యతి హరేర్ద్వితీయః పాణ్డవోఽర్జునః. 28

అందొక రూపము దేవసుతుడగు వాసుదేవుడనియు, మఱి రెండవది పాండుపుత్రుడగు అర్జునుడనియు, ప్రసిద్ధికెక్కును.

యుధిష్ఠిర ఇతి ఖ్యాతో ధర్మపుత్రో భవిష్యతి
అమ్భోధిమేఖలాభూపః పాణ్డోః పుత్రం స ధర్మవిత్. 29

ధర్మనందనుడు యుధిష్ఠిరుడను నామమున పాండుని జ్యేష్ఠపుత్రుడగును; సముద్రమేఖలయగు భూమికంతటకిని రాజై, ధర్మవేత్తయగును.

దుర్యోధన ఇతి ఖ్యాతస్తస్య భ్రాతా పితృవ్యజః
భవిష్యతి దృఢద్వన్ద్వో భీమో బభ్రురహేరివ. 30

దుర్యోధనుడను వాతడు ఆయన పితృవ్యపుత్రుడగును. అతనికిని భీమునకును సర్పనకులములవలె విరోధము కలుగును.

అన్యోన్యం హరతోరుర్వీం తయోః సంగ్రామలోలయోః
అష్టాదశాత్రాక్షౌహిణ్యో ఘటిష్యన్త్యత్ర భీషణాః. 31

వారు పరస్పరము ఓడించుకొని, భూమండలమును బొంద, పదునెనిమిది అక్షౌహిణుల సైన్యమును సమకూర్తురు.

తత్క్షయేణ విభారత్వం భువో విష్ణుః కరిష్యతి
రాఘవాఽర్జునదేహేన బృహద్గాణ్డీవధన్వనా. 32

రాఘవా! విష్ణువే స్వయముగ, గాండీవధారియగు అర్జునరూపముతో, ఆ సైన్యమును సంహరించి, భూభారమును తగ్గించును.

విష్ణోరర్జుననామాదౌ ప్రాకృతం భావమాస్థితః
హర్షామర్షాన్వితో దేహో నరధర్మా భవిష్యతి. 33

అనంతరము, విష్ణుని ఆ యర్జున శరీరము పాకృత భావమును బొంద, హర్షామర్షాన్వితమును, అజ్ఞానయుక్తమును అగును.

సేనాద్వయగతాన్దృష్ట్వా స్వజనాన్మరణోన్ముఖాన్
విషాదమేష్యత్యుద్యోగం యుద్ధాయ న కరిష్యతి. 34

ఇరువాగులయందున్న తన బంధుగులను గాంచి అర్జునుడు విషాదమును బొందును; యుద్ధప్రయత్నమును ఒనర్పడు.

తమర్జునాభిధం దేహం ప్రాప్తకార్యైకసిద్ధయే
హరిర్బుద్ధేన దేహేన బోధయిష్యతి రాఘవ. 35

రాఘవా! అర్జుననామమును బొందిన ఆ శరీరమును, స్వతఃసిద్ధ ఆత్మబోధయుక్తమగు కృష్ణ దేహమున ఆ హరి ప్రబోధమొనర్చును.

న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి
న్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః
అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణో
న హన్యతే హన్యమానే శరీరే. 36

ఈ ఆత్మకు జననమరణములు లేవు, దీనికి షడ్విధ భావవికారములు లేవు, ఇది జన్మించి యుండలేదు, ఇక ముందు జన్మను బొందదు, నిజము, నిత్యము, శాశ్వతము, పురాతనము, శరీరము వినష్ట మొనర్పబడినను దీనికి వినాశములేదు.

య ఏనం వేత్తి హన్తారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే 37

ఈ ఆత్మను చంపుచున్నాను అనియు, హతమైనదనియు తలచు వారిర్వురను ఆత్మతత్త్వము నెఱుంగనివారు; ఇది ఎవ్వరిని చంపుటలేదు, ఎవ్వరిచేతను చంపబడదు,

అనన్తస్యైకరూపస్య సతః సూక్ష్మస్య ఖాదపి
ఆత్మనః పరమేశస్య కిం కథం కేన నశ్యతి. 38

అనంతమును, ఏకరూపమును, సత్స్వరూపమును, ఆకాశముకంటెను సూక్ష్మమును, పరమేశ్వరుడునునగు ఈ ఆత్మను ఎవరు ఎట్లు నాశన మొనర్పగలరు?

అనన్తమవ్యక్తమనాదిమధ్య
మాత్మానమాలోకయ సంవిదాత్మన్
సంవిద్వపుః స్ఫారమలబ్ధదోష
మజోఽసి నిత్యోఽసి నిరామయోఽసి. 39

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే నరనారాయణావతారకథనంనామ ద్విపఞ్చాశః సర్గః ॥ 52 ॥

జ్ఞానమయా! నీవు ఆత్మ నిట్లు అనంతము, అవ్యక్తము ఆదిమధ్యాంతరహితము, అని గ్రహింపుము. నీవు చైతన్యస్వరూపమునుబొంది, అపరిచ్ఛిన్నుడవును, దోషరహితుడవును అయితివి, నీవు అజుడవు, నిత్యుడవు, నిరామయుడవు. అందువలన బంధుసంయోగ వియోగ జనితములగు సుఖదుఃఖములు నిన్ను స్పర్శింపజాలవు.)

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున నరనారాయణావతారకథనమను ఏబదిరెండవ సర్గము ॥ 52 ॥

త్రిపఞ్చాశః సర్గః.

[వర్ణ్యతేఽహంకృతేస్త్యాగః సఙ్గత్యాగాదిలక్షణమ్
ఉపాస్యజ్ఞేయరూపే చదశాభేదవ్యవస్థితే.

ఈ సర్గమున అహంకారత్యాగము, సంగత్యాగముయొక్క లక్షణము, ఉపాస్యజ్ఞేయరూపములస్థితులు వర్ణింపబడుచున్నవి.]

శ్రీభగవానువాచ:—

అర్జున త్వం నహన్తా త్వమభిమానమలం త్యజ
జరామరణనిర్ముక్తః స్వయమాత్మాసి శాశ్వతః. 1

శ్రీభగవంతుడు:—అర్జునా! నీవు హంతనను అభిమానమలమును బరిత్యజింపుము; శాశ్వతమును, జరామరణనిర్ముక్తమును అగు ఆత్మయే నీవు.

యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే
హత్వాపి స ఇమాంల్లోకాన్న హన్తి న నిబధ్యతే. 2

ఎవ్వని కహంకారములేదో, ఎవ్వని బుద్ధి లిప్తముగాకుండనుండునో, అతడే జగత్తుననున్న ప్రాణులను జంపియు జంపుచుండుటలేదు. అతని నెవ్వరును జంపజాలరు.

యైవ సంజాయతే సంవిదన్తః సైవానుభూయతే
అయం సోఽహమిదం తన్మ ఇత్యన్తః సంవిదం త్యజ. 3

అంతరమున ఎట్టి జ్ఞానము కలుగుచున్నదో, బయటకూడ అట్టి అనుభవమే తోచుచున్నది. అందువలన 'నేను ఇట్టివాడను' అను అభిమానమును త్యజింపుము,

అనయైవ చ యుక్తోఽస్మి నష్టోఽస్మీతి చ భారత
అభితః సుఖదుఃఖాభ్యామవశః పరితప్యసే. 4

భారతా! ఈతీరుగ హంతృత్వాది అభిమానముతోగూడి, వాటివలన కలుగు పాపాదులవలన వినష్టమగుచున్నాడనని తలచి, సుఖదుఃఖములకు వశీభూతుడవై పరితపించుచున్నాడవు.

స్వాత్మాంశైః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి భాగశః
అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే. 5

ఆత్మను ఆవరించి, దానియొక్క అంశములనితోచు గుణములే కర్మల నాచరించుచున్నవి; కాని అహంకారవిమూఢుడగు మనుష్యుడు తన్ను కర్తయని భావించుకొనుచున్నాడు.

చక్షుః పశ్యతు కర్ణశ్చ శృణోతు త్వక్స్పృశత్విదమ్
రసనా చ రసం యాతు కాత్ర కోఽహమితి స్థితిః. 6

కన్నులు జూచుగాక, చెవులు వినుగాక, త్వగింద్రియము స్పృశించునుగాక, జిహ్వారుచి చూచుగాక-వీటితో నాకు సంపర్కమేమి?

కలనాకర్మణి రతే మనస్యపి మహాత్మనః
న కశ్చిదత్రాహమితి క్లేశభాగేక ఏవ తే. 7

మహాత్ముల అంతఃకరణమే కార్యముల నాచరించుచున్నది. ఆత్మకెట్టి సంబంధమును వీటితోలేదు. అగుచో కష్టము బొందుదురని నీవు భావించువారితో ఆత్మకేమి సంబంధము?

బహుభిః సమవాయేన యత్కృతం తత్ర భారత
ఏకోఽభిమానదుఃఖేన హాస్యాయైన హి గృహ్యతే. 8

భారత! పెక్కుమందితో కలసి యొనరించిన పనికి 'నేనొక్కడనే కర్తన'ని అభిమానమును బూనుట హాస్యాస్పదము.

కాయేన మనసా బుద్ధ్యా కేవలైరిన్ద్రియైరపి
యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సఙ్గం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే 9

ఆరురుక్షువులను యోగిపురుషులు మనోవాక్కాయములను త్రికరణములతోడను, ఇంద్రియములతోడను, చిత్తశుద్ధికొఱకు నిస్సంగభావమున కర్మ నాచరించుచున్నారు.

అహ న్త్వవిమచూర్ణేన యేషాం కాయో న మారితః
కుర్వన్తోఽపి హరన్తోఽపి నచ తే నిర్విషూచికాః. 10

అహంకారవిమచూర్ణమెవ్వరు శరీరమున అలముకొనియుండలేదో, ఎవ్వరు రాగద్వేషాదులను త్యజించియున్నారో, వారు లోకవ్యవహారముల నాచరించుచున్నను ఆచరింపనివారే యగుచున్నారు. భోగించుచున్నను భోగింపనివారే యగుచున్నారు.

న క్వచిద్రాజతే కాయో మమతామేధ్యదూషితః
ప్రాజ్ఞోఽప్యతిబహుజ్ఞోఽపి దుఃశీల ఇవ మానవః. 11

శీలరహితుడగునాతడు ప్రాజ్ఞుడైనను, పండితుడైనను శోభించనట్లు మమత్వమను అమేధ్యదూషితమగుచో ఈ శరీరము శోభింప జాలదు.

నిర్మమో నిరహంకారః సమదుఃఖసుఖః క్షమీ
యః స కార్యమకార్యం వా కుర్వన్నపి న లిప్యతే. 12

మమత్వహీనుడును, అంహంకారవిహీనుడును, సుఖదుఃఖముల సమానముగ జూచువాడును, క్షమాశీలుడును నగువాడు కార్యాకార్యముల నాచరించుచున్నను, లిప్తుడవడు.

ఇదం చ తే పాణ్డుసుత స్వకర్మ క్షాత్రముత్తమమ్
అపి క్రూరమతిశ్రేయః సుఖాయైవోదయాయ చ. 13

పాండుసుతా! ఈ క్షాత్రకర్మగూ నీపట్ల ఉత్తమము. క్రూరమేయైనను శ్రేయమునకును, సుఖోదయమునకును ఇది కారణమవగలదు.

అపి కుత్సితమప్యన్యదప్యధర్మమయక్రమమ్
శ్రేష్ఠం తే స్వం యథా కర్మ తథేహామృతవాన్భవ. 14

కుత్సితమును, పూజార్హులగువారిని వధించుటతో గూడినదే యయ్యును స్వధర్మమగు ఈ యుద్ధము నాచరించి అమరణధర్మమగు విజయమును బొందుము; అమృతుడ వగుము.

మూర్ఖస్యాపి స్వకర్మైవ శ్రేయసే కిము సన్మతేః
మతిర్గలదహంకారా పతితాపి న విప్యతే. 15

మూర్ఖునకుగూడ స్వకర్మయే శ్రేయోదాయక మగుచుండ, బుద్ధిమంతుని సంగతి వేఱుగ చెప్పవలయునా? అహంకార విహీనులైనచో, మహాపాత కాదుల బడియు లిప్తులవరు.

యోగస్థ కురు కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వా ధనంజయ
నిఃసఙ్గస్త్వం యథాప్రాప్తకర్మవాన్న నిబధ్యతే. 16

ధనంజయా! నీవు బ్రహ్మపూర్ణమగు బుద్ధితో ఆసక్తిని త్యజించి కర్మల నాచరింపుము, ఇట్లు నిస్సంగివై యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుచున్న బద్ధుడవు కాజాలవు.

శాన్త బ్రహ్మ వపుర్భూత్వా కర్మ బ్రహ్మమయం కురు
బ్రహ్మార్పణసమాచారో బ్రహ్మైవ భవతి క్షణాత్. 17

శాంతమగు బ్రహ్మతనువుతో బ్రహ్మమయములగు కర్మల నాచరింపుము. బ్రహ్మపూర్ణ మగు ఆచరణము గలవాడు క్షణములో బ్రహ్మమేయగును.

ఈశ్వరార్పితసర్వార్థ ఈశ్వరాత్మా నిరామయః
ఈశ్వరః సర్వభూతాత్మా భవ భూషితభూతలః. 18

లేక ఈశ్వరునకు సర్వకర్మలను సమర్పించి. ఈశ్వరాత్ముడవును నిరామయుడవును కమ్ము! ఈశ్వరుడే సర్వభూతముల వెలయుచున్నాడని గ్రహించుచో నీవు భూమండలమును అలంకరించు వాడవే యగుదువు.

సంన్యస్తసర్వసంకల్పః సమః శాన్తమనా మునః
సంన్యాసయోగయుక్తాత్మా కుర్వన్ముక్తమతిర్భవ. 19

కావున్న, సంకల్పముల నన్నిటిని సంపూర్ణముగ త్యజించి, శాంతచిత్తుడవును, మననశీలుడవును, సమదర్శియును కమ్ము. దీనివలనగూడ నీవు ముక్తినిబొందగలవు.

అర్జున ఉవాచః—

సఙ్గత్యాగస్య భగవంస్తథా బ్రహ్మార్పణస్య చ
ఈశ్వరార్పణరూపస్య సంన్యాసస్య చ సర్వశః. 20
తథా జ్ఞానస్య యోగస్య విభాగః కీదృశః ప్రభో
క్రమేణ కథయైతన్మే మహామోహానివృత్తయే. 21

అర్జునుడు:—భగవంతుడా! సంగత్యాగము, బ్రహ్మార్పణము, ఈశ్వరార్పణము, సన్న్యాసము, జ్ఞానము, యోగముల విభాగమెట్టిది? ప్రభూ! నా యజ్ఞానమోహము తీరుటకు ఈ విషయములను వివరించిచెప్పుము.

శ్రీభగవానువాచః—

సర్వసంకల్పసంశాన్తా ప్రశాన్తఘనవాసనమ్
న కించిద్భావనాకారం యత్తద్బ్రహ్మ పరం విదుః. 22

భగవంతుడు:—సంకల్పములన్నియును సంశాంతించిపోవ లభించు నిర్వికల్పకస్వరూపమే బ్రహ్మపదమని చెప్పబడుచున్నది.

తదుద్యోగం విదుర్జ్ఞానం యోగం చ కృతబుద్ధయః
బ్రహ్మ సర్వం జగదహం చేతి బ్రహ్మార్పణం విదుః. 23

కృతబుద్ధులగు జ్ఞానులు పైనచెప్పబడిన స్థితిని బొందజేయు యత్నమే జ్ఞానము, యోగము అని చెప్పబడుచున్నది. నేను, జగత్తు మున్నగువాటియందుండు అహంభావమును బ్రహ్మమున అర్పించుటయే — అధ్యాసను అధిష్ఠానమున పర్యవసింపజేయుటయే — బ్రహ్మార్పణమనంబడుచున్నది.

అన్తఃశూన్యం బహిఃశూన్యం పాషాణహృదయోపమమ్
శాన్తమాకాశకోశాచ్ఛం న దృశ్యం న దృశః పరమ్. 24

అంతశ్శూన్యమును, బహిశ్శూన్యమును, పాషాణమువలె చిద్ఘనమును, శాంతమును, ఆకాశకోశమువలె స్వచ్ఛమును, దృశ్యముగానిదియునునై ఆ పరమ దృక్ - వస్తువు వెలయుచున్నది.

తత ఈషద్యదుత్థానమీషదన్యతయోదితమ్
స జగత్ప్రతిభాసోఽయమాకాశమివ శూన్యతా. 25

దానినుండియే ఈ జగత్తు ఉదయించి, దానినుండి వేఱైనట్లు తోచుచున్నది. కాని, ఈ ప్రతిభాసగంధర్వనగరమువలె అలీకమే.

భావోఽహమితి కోప్యేష ప్రత్యేకముదితశ్చితేః
కోటికోట్యంశకలితః క ఇవైనం ప్రతిగ్రహః. 26

బ్రహ్మమున జగత్తు ఆరోపింపబడినట్లే, కోట్యంశమునందలి కోట్యంశములగు జీవులను భ్రమగూడ ఏర్పడినది. ఈ భ్రమయందు చిక్కుకొనగూడదు.

అపృథగ్భూత ఏవైష పృథగ్భూత ఇవ స్థితః
పృథక్త్వం హి న పర్యన్తో నాహమిత్యవగచ్ఛతి. 27

పరిచ్ఛేదరహితమగు బ్రహ్మవస్తువే పరిచ్ఛేదయుక్తమైనట్లు చూపట్టుచున్నది. బ్రహ్మమున పరిచ్ఛిన్నత, మఱల అపరిచ్ఛన్నతయందు అహంభావమున్న యుక్తియుక్తములు గావు. ఉపపత్తిరహితమగు ఈ పృథక్త్వము హేయము.

యథేహాహం తథేహాస్తి ఘటాదీహాపి మర్కటః
స్వమిహైవ తథామ్భోధిః కిమహన్తాం ప్రతి గ్రహః. 28

ఈ అహంకార - మర్కటము బ్రహ్మమునుండి వేఱుగానట్లు, హస్తిఘటాదులుగూడ వేఱు కావు. మమత్వము, సముద్రము మున్నగునవన్నియును పూర్ణబ్రహముగాక వేఱొండుగావు. అగుచో వీటియందు అభినివేశమేల ?

వికల్పభేదే స్ఫురితే సంవిత్సారమయాత్మని
వైచిత్ర్యేణ విచిత్రేపి కిమేకత్వేఽపి నో గ్రహః. 29

విచిత్రములగు వైచిత్ర్యములు (విభిన్నభావములు) జ్ఞానమయమగు ఆత్మయందు సంస్ఫురించుచున్నవి. అగుచో, దీనికంటె వేఱుగాని ఏకత్వమునందే అభినివేశము నేల యుంపరాదు?.

ఇతి జ్ఞాతవిభాగస్య బుద్ధ్వా తస్య పరిక్షయః
కర్మణాం యః ఫలత్యాగస్తం సంన్యాసం విదుర్బుధాః. 30

ఈరీతిగ విచర్యించి సారాసారములను గ్రహించిన పురుషుని బుద్ధియందు అహంమమతా భావము ఉపశమించిపోవును. అప్పుడాతనికి కర్మల ఫలత్యాగము సిద్ధించును. దీనికే సన్న్యాస మందురు.

త్యాగః సంకల్పజాలానామసంసర్గః స కథ్యతే
సమస్తకలనాజాలస్యేశ్వరత్వైకభావనా. 31

గలితద్వైతనిర్భాసమేతదేవేశ్వరార్పణమ్
అబోధవశతో భేదో నామ్న్యైవైషాం చిదాత్మని 32

దీనివలన సంకల్ప – త్యాగమను అసంగస్థితి చేకూరును. కల్పనల నన్నిటిని ఈశ్వరుని యందు ఏకీభూతమొనర్చి, ద్వైతబుద్ధిని విలీనమొనర్చుటయే ఈశ్వరార్పణ మనంబడుచున్నది. అజ్ఞానమువలననే ఈ భేదములు చిదాత్మయందు కల్పింపబడుచున్నవి.

బోధాత్మా కిల శబ్దార్థో జగదేకం న సంశయః
అహమాశా జగదహం స్వమహం కర్మచాప్యహమ్. 33

కాలోఽహమహమద్వైతం ద్వైతం చాహమహం జగత్
మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు
మామేవైష్యసి యుక్త్వైవమాత్మానం మత్పరాయణః. 34

జ్ఞానికి బ్రహ్మము, జగత్తుయు నొక్కటే. దిక్కులు, జగత్తు, కర్మ, తదాశ్రయము, కాలము, అద్వైతము, తద్భ్రాంతియగు జగత్తు మున్నగునవన్నియును నేనే. నాయందు మనస్సునుంచుము; నాభక్తుడవు కమ్ము, నన్ను యజింపుము, నమస్కరింపుము; ఇట్లు నాయందు చిత్తమును నిల్పి, నాభావముతో గూడిన, నన్నే పొందెదవు.

అర్జున ఉవాచ:—

ద్వే రూపే తవ దేవేశ పరం చాపరమేవ చ
కీదృశం తత్కదారూపం తిష్ఠామ్యాశ్రిత్య సిద్ధయే. 35

అర్జునుడు:—దేవేశా! నీకు పరము, అపరములను రెండు రూపములున్నవి కదా. అవి ఎట్టివి? వీనిలో నెద్దాని నాశ్రయింప సిద్ధిని బొందగలను.

శ్రీభగవానువాచ:—

సామాన్యం పరమం చైవ ద్వే రూపే విద్ధి మేఽనఘ
పాణ్యాదియుక్తం సామాన్యం శఙ్ఖచక్రగదాధరమ్. 36

శ్రీభగవంతుడు: అనఘా! నాకు సామాన్యము,పరము అను రెండురూపము లున్నవని గ్రహింపుము. అందు హస్తపాదాది అవయవములతోడను, శంఖచక్రగదాది ఆయుధములతోడను గూడినది సామాన్యరూపము.

పరం రూపమనాద్యన్తం యన్మమైకమనామయమ్
బ్రహ్మాత్మపరమాత్మాదిశబ్దైనైతదుదీర్యతే. 37

పరరూపము ఆద్యంతవిహీనము, అనామయము; అయ్యది బ్రహ్మ ఆత్మ, పరమాత్మ మున్నగు శబ్దముల పేర్కొనంబడు చున్నది.

యావదప్రతిబుద్ధస్త్వమనాత్మజ్ఞతయా స్థితః
తావచ్చతుర్భుజాకారదేవపూజాపరో భవ. 38

నీవు ప్రబోధము నందక ఆత్మజ్ఞానవిహీనుడవుగ నున్నంతవఱకు చతుర్భుజాకారమును వేదవిధిననుసరించి పూజింపుము.

తత్క్రమాత్సంప్రబుద్ధస్త్వం తతో జ్ఞాస్యసి తత్పరమ్
మమ రూపమనాద్యన్తం యేన భూయో న జాయతే. 39

పిదప చిత్తశుద్ధిని బొంది ప్రబుద్ధుడవైన నీవు పరమరూపమును గ్రహింపగలవు. అనాద్యంతమగు ఆ రూపమును గ్రహింప నీవు మరల జన్మింపవు.

యది వా వేద్యవిజ్ఞాతో భావస్తదరిమర్దన
తన్మమాత్మానమాత్మానమాత్మనాశ్వాశు సంశ్రయ. 40

అరిమర్దనా! నీవు చిత్తశుద్ధిని బడసి గ్రహింపతగినదానిని గ్రహించియున్న, విజ్ఞానైకస్వభావమగు బ్రహ్మము శుద్ధమని తలచుచో, జీవేశ్వరులనబడు త్వం, తత్ పదార్థముల శోధించి, ఏకరసమగు అఖండ పరిపూర్ణాత్మను గ్రహించి, దాని నాశ్రయింపుము.

ఇదం చాహమిదం చాహమితి యత్త్వవదామ్యహమ్
తదేతదాత్మతత్త్వం తు తుభ్యం వ్యాపదిశామ్యహమ్. 41

'ఇది నేను, నేనియ్యది' అని విభూతులను ఉపదేశించుట, నీకు ఆత్మతత్త్వమును దెలియపరచుటకే, (ఇట్లు నుడువునప్పుడు నేను ఆయావస్తువుల అధిష్ఠానమగు ఆత్మతత్త్వమునే సూచించియుంటిని.)

మన్యే సాధువిబుద్ధోసి పదే విశ్రాన్తవానసి
సంకల్పైరవముక్తోఽసి సత్త్యైకాత్మమయో భవ. 42

ఈ ఉపదేశప్రభావమున నీవు ప్రబుద్ధుడవై పరమపదమున సంపూర్ణముగ విశ్రాంతుడవైతివని తలచుచో, నీ శంకలన్నియును తొలగినచో, సత్యమగు ఏకాత్మయందే వెలయుము.

సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని
పశ్య త్వం యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః. 43

నీవు యోగయుక్తుడవును, సర్వత్ర సమదర్శివియును నై, సర్వభూతములయందున్న ఆత్మను, ఆత్మయందు సర్వభూతములను గాంచుము.

సర్వభూతస్థమాత్మానం భజత్యేకత్వమాత్మనః
సర్వథా వర్తమానోఽపి న స భూయోఽభిజాయతే. 44

ఆత్మ - ఏకత్వదృష్టితో సర్వభూతముల వెలయు ఆత్మను గాంచుచున్నయెడల నీవు సర్వవిధ కార్యముల నాచరించుచున్నను, మరల జన్మింపవు.

ఏకత్వం సర్వశబ్దార్థ ఏకశబ్దార్థ ఆత్మనః
ఆత్మాపి చ న సన్నాసద్గతో యస్యాశు తస్య తత్. 45

(సర్వభూతములు అని పైన వర్ణింపబడినది మరల వివరింపబడుచున్నది.) సర్వశబ్దము యొక్క అర్థము ఏకత్వము, ఏకత్వమున ఆత్మ. ఇది సత్తనంబడు స్థూలభూతములు కాదు, లేక అసత్తనంబడు సూక్ష్మభూతములును గాదు. అనుభవముహూర్తముననే ఇయ్యది పొందబడుచున్నది.

త్రైలోక్యచేతసామన్తరాలోకో యః ప్రకాశకః
అనుభూతిముపారూఢః సోఽహమాత్మేతి నిశ్చయః. 46

ముల్లోకములనున్న చిత్తముల అంతరమున వెలయుచు వాటిని ప్రకాశింపచేయుచు, 'నేను' అని తోపింపచేయునదియే ఆత్మయని నిశ్చయింపబడుచున్నది.

త్రైలోక్యపయసామన్తర్యో రసానుభవః స్థితః
గవ్యానామబ్ధిజానాం చ సోఽయమాత్మేతి భారత. 47

ముల్లోకములనున్న సముద్రముల వెలయు నీటియొక్క ఉనికి, ఆవులయొక్కయు, లవణాదులయొక్కయు రసానుభూతియే ఆత్మ.

అన్తః సర్వశరీరాణాం యః సూక్ష్మోఽనుభవః స్థితః
ముక్తోఽనుభవనీయేన సోఽయమాత్మాస్తి సర్వగః. 48

ఏ సూక్ష్మానుభూతి సర్వశరీరముల వెలయుచున్నదో, ఎయ్యది విషయముల కూడికనుండి వెలువడి అత్యంత సూక్ష్మమై వెలయుచున్నదో, ఆ ఆత్మయే సర్వవ్యాపియై తనరుచున్నది.

సమగ్రపయసామన్తర్యథా ఘృతమివ స్థితమ్
తథా సర్వపదార్థానాం దేహానాం సంస్థితః పరః. 49

పాలన్నిటియందు నెయ్యియున్నట్లు, అన్నిపదార్థములయందు, శరీరములన్నిటియందు ఆత్మ వెలయుచున్నది.

సర్వామ్భోనిధిరత్నానాం సబాహ్యాభ్యన్తరే యథా
తేజస్తథాస్మి దేహానామసంస్థిత ఇవ స్థితః 50

అన్నిసముద్రముల వెలయు రత్నములయందున్న కాంతియే వాని బహిఃప్రకాశమునకు గారణమగునట్లు, శరీరములయందు వెలయకయు వెలయుచున్నట్లగపడు ఆత్మయొక్క అంతస్తేజమే వాటి బహిఃప్రకాశమునకు గారణమగుచున్నది.

యథా కుమ్భసహస్రాణాం సబాహ్యాభ్యన్తరే నభః
జగత్త్రయశరీరాణాం తథాత్మాహమవస్థితః. 51

ఘటసమూహముయొక్క బహిరంతరముల ఆకాశము వెలయుచున్నట్లు, ముల్లోకములనున్న శరీరముల అహంరూపకమగు ఆత్మయే వెలయుచున్నది.

ముక్తాఫలశతౌఘానాం తన్తుః ప్రోతవపుర్యథా
తథాయం దేహలక్షాణాం స్థిత ఆత్మా స్త్వలక్షితః. 52

ముత్యముల వరుసయందు దారము గ్రుచ్చబడి అగుపడకుండ నుండునట్లు, ఈశరీరసమూహములయందుగూడ ఆత్మ అలక్షితమై వెలయుచున్నది,

బ్రహ్మాదౌ తృణపర్యన్తే పదార్థనికురమ్బకే
సత్తాసామాన్యమేతద్యత్తమాత్మానమజం విదుః. 53

ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతము వెలయు పదార్థములన్నియును ఏ నిర్వికార-ఆత్మయందు అధ్యస్తము లగుచున్నవో, అద్దానిని జ్ఞానులు జన్మరహితము అనగా విపరిణామరహితమని యెఱుంగుదురు.

తదీమత్స్ఫురితాకారం బ్రహ్మ బ్రహ్మైవ తిష్ఠతి
అహన్తాది జగత్తాది క్రమేణ భ్రమకారిణా. 54

అహంకారము, జగత్తు మున్నగు భ్రమలకు కారణమగు ఈ ఆత్మ, అధ్యాసవలన రత్నప్రభవలె జీవరూపమును బొందినను, అయ్యది బ్రహ్మముగనే యున్నది. స్వస్వరూపము గోల్పోవుటలేదు.

ఆత్మైవేదం జగద్రూపం హన్యతే హన్తి వాత్ర కిమ్
శుభాశుభైర్జగద్దుఃఖైః కిమస్యార్జున లిప్యతే. 55

ఈ జగత్తుయొక్క వికారములన్నియును ఆత్మయే; ఏకమగు ఈ ఆత్మ ఎవరిని చంపుచున్నది, లేక ఎవరిని చంపగలదు? అర్జునా! శుభాశుభములగు జాగతిక దుఃఖముల లిప్తుడవగుచుంటివేల?

ప్రతిబిమ్బేష్వివాదర్శసమం సాక్షివదవస్థితమ్
నశ్యత్సు న వినశ్యన్తం యః పశ్యతి స పశ్యతి. 56

ప్రతిబింబములకు అద్దమువంటిదియును, సాక్షివలె వెలయుచున్నదియును, నశించు శరీరములయందవినాశియై వెలయునదియు నగు ఆత్మను గాంచువాడే యథార్థదర్శకుడు.

ఇదం చాహమిదం నేతి ఇతీదం కథ్యతే మయా
ఏవమాత్మాస్మి సర్వాత్మా మామేవం విద్ధి పాణ్డవ. 57

పాండవా! శరీరము లన్నిటియందు అహమహమికగతోచు చిదంశయే నేను, జడములగు దేహేంద్రియాది విషయములు 'నేను కాను' అని నేను నుడువునదికూడ దర్పణమున ప్రతిఫలించు పదార్థములను నిషేధించి దర్పణమునే నిరూపించు విభాగోక్తివంటిదియని గ్రహింపుము. దర్పణమువలె స్వచ్ఛస్వభావుడను, అద్వయుడను, సర్వాత్మకుడనునగు నన్ను ఎఱుంగుము.

ఇమాః సర్వాః ప్రవర్తన్తే సర్గప్రలయవిక్రియాః
ఆత్మన్యహన్తా చిత్తస్థాః పయస్పన్దా ఇవామ్బుధౌ 58

సముద్రమునందలి నీరు కదలునట్లు, చిత్తమునందలి అభిమానవృత్తివలననే, ఈ సృష్టిప్రళయాది వికారములన్నియును కలుగుచున్నవి.

యథోపలత్వం శైలానాం దారుత్వం చ మహీరుహామ్
తరఙ్గాణాం జలత్వం చ పదార్థానాం తథాత్మతా. 59

వాస్తవమునకు పర్వతములన్నియును శిలలును, వృక్షములన్నియును కొయ్యలును, తరంగము లన్నియును నీరును అయినట్లు, పదార్థములన్నియును ఆత్మయేయైయున్నవి.

సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని
యః పశ్యతి తథాత్మానమకర్తారం స పశ్యతి. 60

సర్వభూతములను ఆత్మయందు, భూతములన్నిట ఆత్మను గాంచువాడు ఆత్మను (దర్పణము వలె) అకర్తయని గ్రహించును.

నానాకారవికారేషు తరఙ్గేషు యథా పయః
కటకాదిషు వా హేమ భూతేష్వాత్మా తథార్జున. 61

అర్జునా! నానావిధములగు ఆకృతుల దోచు తరంగముల నీరున్ను, కటకవలయాది ఆభరణముల సువర్ణమున్ను వెలయునట్లు, ఆత్మయే అన్నిట వెలయుచున్నది.

నానాతరఙ్గవృన్దాది యథా లోలాని వారిణి
కటకాదీని వా హేమ్ని భూతాన్యేవం పరాత్మని. 62

చంచలములగు తరంగసమూహముల నీరును, కటకాది ఆభరణముల బంగారమును వెలయునట్లు ఆత్మయే భూతములన్నిట వెలగుచున్నది.

పదార్థజాతం భూతాని బృహద్బ్రహ్మ చ భారత
ఏకమేవాఖిలం విద్ధి పృథక్త్వం న మనాగపి. 63

భారతా! పదార్థములు, భూతములు, గొప్పదగు బ్రహ్మము మున్నగునవన్నియును ఒక్కటే యైయున్నవని గ్రహింపుము; వీట భేద మొకించుకయు లేదు.

కిం తద్భావవికారాణాం గమ్యమస్తి జగత్త్రయే
క్వ తే వాపి జగత్కిం వా కిం ముధా పరిముహ్యసి. 64

నిర్వికారమగు బ్రహ్మవస్తు వొక్కటియే వెలయుచుండ, జాగతికములగు భావవికారములకు ఆశ్రయ మిక నెటనున్నది? బంధువధ, లేక జగత్తనుదాని ఉనికి ఎచ్చట? – వ్యర్థముగ మోహము నందుచుంటివేల?

ఇతి శ్రుత్వాఽభయం త్వన్తర్భావయిత్వా సునిశ్చితమ్
జీవన్ముక్తాశ్చరన్తీహ సన్తః సమరసాశయాః. 65

ఇట్లు అభయస్వరూపమగు బ్రహ్మమును గుఱించి విని, లోన మనన మొనర్చుకొని, చక్కగా అనుభవ మొనర్చుకొని, సమరసతత్త్వము నాశ్రయించి విచ్యుతినందని సాధుపురుషులగు జీవన్ముక్తులు ఈ లోకముననే విహరించుచున్నారు.

నిర్మానమోహా జితసఙ్గదోషా
అధ్యాత్మనిత్యా వినివృత్తకామాః
ద్వన్ద్వైర్విముక్తాః సుఖదుఃఖసంజ్ఞై
ర్గచ్ఛన్త్యమూఢాః పదమవ్యయం తత్. 66

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే అర్జునోపదేశో నామ త్రిపఞ్చాశః సర్గః ॥ 53 ॥

మానమోహాములనుండి విడివడినవారును, సంగదోషమును జయించి అసంగస్థితిని బడసిన వారును, సుఖదుఃఖములను ద్వంద్వములనుండి ముక్తిని బడసినవారును నగు జ్ఞానులు (జీవన్ముక్తులు) అవ్యయమగు ఆ పరమ పదమును (విదేహముక్తినిగూడ) బడయుచున్నారు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున అర్జునోపదేశమను ఏబదిమూడవ సర్గము ॥ 53 ॥

చతుఃపఞ్చాశః సర్గః.

[సుఖదుఃఖాదిసంబన్ధే హేతుర్ధ్యానక్రమ స్తథా
యదాలమ్బ్య చ తద్ధానం తత్సర్వమిహ కీర్త్యతే.

సుఖదుఃఖములకు కారణము, వాటిని నశింపజేయు ఉపాయము మున్నగునవన్నియును ఈ సర్గమున జెప్పబడుచున్నవి.]

శ్రీభగవానువాచ:—

భూయ ఏవ మహాబాహో శ్రుణు మే పరమం వచః
యత్తేఽహం ప్రీయమాణాయ వక్ష్యామి హితకామ్యయా. 1

శ్రీభగవంతుడు:—మహాబాహో! పరమోత్తమములగు నా పల్కులను ఇంకను వినుము; నీకు ప్రీతిని, హితమును గూర్చుటకుగాను చెప్పుచున్నాడను.

మాత్రాస్పర్శా హి కౌన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః
ఆగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాం స్తితిక్షస్వ భారత. 2

కౌంతేయా! శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖములును విషయేంద్రియసంస్పర్శవలననే కలుగుచున్నవి. భారతా! అవి వచ్చుచుపోవు అనిత్యవస్తువులు. వాటిని సహింపుము. (వేఱొక ఉపాయము లేదు ఉన్న ప్రియుడవగు నీకు చెప్పెడువాడనే.)

తే తు నైకాత్మనశ్చాన్యే క్వాఽతోనదుఃఖం క్వ వా సుఖమ్
అన్వాదన్తేఽనవయవే కుతః పూరణఖణ్డనే. 3

వాస్తవమునకు అద్వయ పరిపూర్ణానంద స్వభావుడవగు నీకు మాత్రాస్పర్శలు, సుఖదుఃఖములు, శోక ఇతరములు లేవు. ఆద్యంతరహితుడవును, నిరవయవుడవునునగు నీకుచిపరిపూర్ణవస్తువునకు బంధుమిత్రుల సంయోగవియోగములవలన కలుగు సుఖదుఃఖము లెట్లు కలుగగలవు.?

సంస్థితా స్పర్శమాత్రాఖ్యా మాత్రాస్పర్శభ్రమాత్మకః
సమదుఃఖసుఖో ధీరః సోఽమృతత్వాయ కల్పతే. 4

విషయేంద్రియసంయోగ మనదగు భ్రమ నశించి, ధీరుడై, సుఖదుఃఖముల సమభావమును బూనిన పురుషుడు అమృతత్వమును బొందగలడు.

సర్వత్వాదాత్మనశ్చైతే సుభేదాః సంస్థితా ఇవ
అసద్రూపా స్త్వసద్రూపం కథం సోఢుం న శక్యతే. 5

అసద్వస్తువులగు ఈ సుఖదుఃఖములన్నియును ఆత్మయందే పరికల్పితములై తెలియు చున్నట్లు తోచుచున్నవి; ఇవి అసహనీయములు కావు.

మనాగపి న విద్యన్తే సుఖదుఃఖే తు సర్వశః
సర్వత్వాదాత్మతత్త్వస్య సత్తా కథమనాత్మనః 6

వాస్తవమునకు ఆత్మయందు సుఖదుఃఖములు లేశమైనను లేవు. ఆత్మతత్త్వ మొక్కటియే సర్వత్ర, సర్వమై వెలయుచుండ, అనాత్మ ఇక నెట నుండగలదు?

నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః
నాస్త్యేవ సుఖదుఃఖాది పరమాత్మాస్తి సర్వగః. 7

అసత్తకు ఉనికి లేదు, సత్తకు వినాశము లేదు. అందువలన, అసత్యములగు సుఖదుఃఖములు లేవు. సర్వవ్యాపియగు పరమాత్మ యొక్కటియే వెలయుచున్నది.?

సత్త్వాసత్త్వమతీ త్యక్త్వా చైతయోర్జగదాత్మనోః
త్యక్త్వా న కించిన్మధ్యే చ శేషే బద్ధపదో భవ. 8

జగత్తు ఉన్నదను తలపును, నిరతిశయానందస్వభావమగు ఆత్మలేదను తలపును, జగత్తును ఆత్మను కలుపు మనస్సుయొక్క తమస్సును విడచి, మిగులు చిదాత్మ - పదమున ప్రతిష్ఠితుడవు కమ్ము!

న హృష్యతి సుఖై రాత్మా దుఃఖై ర్గ్లాయతి నోఽర్జున
దృశ్యద్రష్ట్ర్చేతనాత్మాపి శరీరాన్తర్గతోఽపి సన్. 9

అర్జునా! ఈ ఆత్మ చేతనమయ్యు, ద్రష్టయయ్యు, శరీరమునందే వెలయునదయ్యును, సుఖము లభించిన హర్షింపదు, దుఃఖముల గ్లాని నందదు.

జడం చిత్తాదిదుఃఖస్య భాజనం దేహతాం గతమ్
న చైతస్మిన్క్షతే క్షీణే కించిదేవాత్మనః క్షతమ్. 10

దేహరూపమును బొందినవియును, జడములునునగు చిత్తాదులే సుఖదుఃఖముల ననుభవించు చున్నవి. ఈ శరీరము క్షీణించినను, వినాశనము బొందినను ఆత్మకెట్టి క్షతియును కలుగదు.

జడం దేహాది దుఃఖాదేర్యదిదం భోక్తృ సంస్థితమ్
తన్మాయాభ్రమమేవాఙ్గ విద్ధ్యబోధవశోత్థితమ్. 11

జడమగు దేహము, సుఖదుఃఖముల ననుభవించు జీవుడు మున్నగు భ్రమలన్నియును, వత్సా! మాయనాశ్రయించి అజ్ఞానమువలన కలిగినవని గ్రహింపుము.

న కించిదేవ దేహాది న చ దుఃఖాది విద్యతే
ఆత్మనో యత్పృథగ్భూతం కిం కేనాత్రోఽనుభూయతే. 12

శరీరము, ఇంద్రియములు, సుఖదుఃఖములు మున్నగున వేమియును లేవు. ఆత్మకంటె వేఱగు దానిని ఎవరు, ఎట్లు గ్రహింపగలరు?

యదిదం కథయామ్యత్ర తేనైవాత్రో వినశ్యతి
భ్రాన్తిర్దుఃఖమబోధోత్థా సమ్యగ్బోధేన భారత. 13

భారతా! ఈ దుఃఖభ్రాంతి అజ్ఞానమువలన కలిగినది; సంపూర్ణముగు జ్ఞానమువలన ఇది నశించును. ఈ విషయమును నీకు వివరించి చెప్పుచున్నాడను.

యథా రజ్జ్వామహిభయం బోధాన్నశ్యత్యబోధజమ్
తథా దేహాదిదుఃఖాది బోధాన్నశ్యత్యబోధజమ్. 14

త్రాటియందు పామను భయము అజ్ఞానమున కలిగి, జ్ఞానమున నశించునట్లు అజ్ఞానజములగు శరీరదుఃఖాదులగు భ్రాంతులు జ్ఞానమువలననే నశింపగలవు.

విష్వగ్విశ్వమజం బ్రహ్మ న నశ్యతి న జాయతే
ఇతి సత్యం పరం విద్ధి బోధః పరమ ఏష సః. 15

విశ్వమంతయు పూర్ణబ్రహ్మమే; బ్రహ్మ నశించుటలేదు, లేక జన్మించుచుండుటలేదు, ఇదియే పరమసత్యమని గ్రహింపుము. ఇదియే పరమజ్ఞానము.

బ్రహ్మామ్బుధౌ తరఙ్గత్వం కించిదుద్భూత్వా విలీయతే
బ్రహ్మావర్తే స్ఫురస్యద్య బ్రహ్మైవాసి నిరామయమ్. 16

బ్రహ్మసముద్రమున తరంగములు కొన్ని లేచి మరల బ్రహ్మమను సుడిగుండముననే విలీనము లగుచున్నవి. నేడు, మరల జ్ఞానోదయ కాలమున నీవు బ్రహ్మమే యగుచున్నాడవు.

యావత్కాలక్రియాదేశాస్త్వమహంసైనికా ఇవ
బ్రహ్మణీవ పరిస్పన్దా నాత్ర స్థః సదసద్భ్రమాః. 17

దేశకాలక్రియలు, నీవు నేను మున్నగు భావాభావవికారము లన్నియును కేవలము బ్రహ్మమున దోచుచున్న భ్రమలు; వాస్తవమున కయ్యవి బ్రహ్మమున లేవు.

జహి మానం మదం శోకం భయమీహాం సుఖాసుఖే
ద్వైతమేతదసద్రూపమేకః సద్రూపవాన్భవ. 18

భయశోకములను, మదమానములను, సుఖదుఃఖములను, కోర్కెలను బరిత్యజింపుము. అసద్రూపమగు ఈ ద్వైతమునుగూడ పరిత్యజించి, సద్రూపుడవు కమ్ము.

పురుషాక్షౌహిణీనాం చ క్షయేణానుభవాత్మనా
బ్రహ్మణా బృంహితం శుద్ధం బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం కురు. 19

అక్షౌహిణీసంఖ్యాసైన్యక్షయమను కార్యము నాచరించుచున్నను, అంతటిని శుద్ధమగు బ్రహ్మముతోడనే నింపివేయుము.

అసంవిదన్సుఖం దుఃఖం లాభాలాభౌ జయాజయౌ
శుద్ధం బ్రహ్మైకతాం గచ్ఛ బ్రహ్మాబ్ధిస్త్వం హి భారత. 20

భారతా! అజ్ఞానము, సుఖదుఃఖము, లాభాలాభము, జయపరాజయములను శుద్ధబ్రహ్మముతో నైక్య మొనర్చుము; నీవు బ్రహ్మసముద్రమైయున్నాడవు.

లాభాలాభసమో భూత్వా భూత్వా నూనం న కించన
ఖడ్గవాత ఇవాస్పన్ది ప్రకృతం కార్యమాచర. 21

లాభాలాభముల సమబుద్ధి నుంచుము. తత్త్వనిశ్చయ మొనర్చుకొని, న్యూనములగు జీవాది భావములను బొందకుము. గుహాది పరిచ్ఛిన్నప్రదేశము నుంపబడిన వాయువువలె నిశ్చలత్వమును వహించి, ప్రకృతకార్యమగు యుద్ధము నాచరింపుము.

యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్
యత్కరిష్యసి కౌన్తేయ తదాత్మేతి స్థిరో భవ. 22

నీవు ఆచరించు కార్యములు, భుజించునవి, వేల్చునవి, ఒసగునవి, చేయునవి ఆత్మయే యని, కౌంతేయా! స్థిరనిశ్చయ మొనర్చుకొనుము.

యన్మయో యో భవత్యన్తః స తదాప్నోత్యసంశయమ్
బ్రహ్మసత్యమవాప్తుం త్వం బ్రహ్మసత్యమయో భవ. 23

ఎవ డంతరమున ఏ భావము నాశ్రయించునో, నిస్సంశయముగ నాతడు దానినే పొందును. అందువలన నీవు సత్యమగు బ్రహ్మమును బొంద తన్మయుడవు (తదాకారాకారితచిత్తుడవు) కమ్ము.

అనపేక్షం ఫలం బ్రహ్మ భూత్వా బ్రహ్మేతి భావితమ్
క్రియతే కేవలం కర్మ బ్రహ్మజ్ఞేన యథాగతమ్. 24

బ్రహ్మజ్ఞుడు కర్మఫలముల నాశింపక, బ్రహ్మమై, బ్రహ్మమేయను భావనతో యథాప్రాప్తమగు కర్మల నాచరించుచుండును.

కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యత్యకర్మణి చ కర్మ యః
స బుద్ధిమాన్మనుష్యేషు స చోక్తః కృత్స్నకర్మకృత్. 25

ఏ మనుష్యుడు కర్మయందు నిష్క్రియమగు బ్రహ్మమును, బ్రహ్మమున కర్మను గాంచుచుండునో, అతడే మనుష్యులందఱిలోను బుద్ధిమంతుడు. అతడే పరిపూర్ణకర్మియని చెప్పబడును.

మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సఙ్గో స్త్వకర్మణి
యోగస్థః కురు కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వా ధనంజయ. 26

ధనంజయా! నీవు లోభాదులకు వశీభూతుడ వవకుందువుగాక! ప్రాప్తకర్మల నవహేళన మొనర్పకుందువుగాక! ఆసక్తిని త్యజించి, యోగస్థుడవై కర్మల నాచరింపుము

కర్మాసక్తిమనాశ్రిత్య తథా నాశ్రిత్య మూఢతామ్
నైష్కర్మ్యమప్యనాశ్రిత్య సమస్తిష్ఠ యథాస్థితమ్. 27

కర్మల యందాసక్తిని గొనక, అజ్ఞానము నాశ్రయింపక, కర్మరహితత్వమునుగూడ పొందక, సముడవై వెలయుము-యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుచుండుము.

త్యక్త్వా కర్మఫలాసఙ్గం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః
కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి సః. 28

కర్మఫలాసక్తిని విడచి, నిత్యతృప్తుడును, నిరాశ్రయుడునునై కర్మల నాచరించినను, ఏమియు నాచరింపనివాడే యగుచున్నాడు.

ఆసక్తిమాహుః కర్తృత్వమకర్తురపి తద్భవేత్
మౌర్ఖ్యే స్థితే హి మనసి తస్మాన్మౌర్ఖ్యం పరిత్యజేత్. 29

కర్తృత్వబుద్ధియే ఆసక్తి, అకర్తృత్వబుద్ధియే అనాసక్తి. మనస్సు అజ్ఞానావృతమైన దానిని పరిత్యజింపనగును.

పరం తత్త్వజ్ఞమాశ్రిత్య నిరాసక్తైర్మహాత్మనః
సర్వకర్మరతస్యాపి కర్తృతోదేతి న క్వచిత్. 30

పరతత్త్వము నెఱింగినదాని నాశ్రయించి, అనాసక్తితో కర్మల నన్నిటిని యొనర్చు మహాత్మున కెన్నడును కర్తృత్వబుద్ధి కలుగదు.

అకర్తృత్వాదభోక్తృత్వమభోక్తృత్వాత్సమైకతా
సమైకత్వాదనన్తత్వం తతో బ్రహ్మత్వమాతతమ్. 31

అకర్తృత్వమువలన అభోక్తృత్వమును, అభోక్తృత్వమువలన సమత్వమున్ను, సమత్వమువలన అనంతత్వమును, అనంతత్వమువలన బ్రహ్మత్వమును సిద్ధింపగలవు.

నానాతామలముత్సృజ్య పరమాత్మైకతాం గతః
కుర్వన్కార్యమకార్యం చ నైవ కర్తా త్వమర్జున. 32

అర్జునా! నీవు నానాత్వబుద్ధిని పరిత్యజించి పరమాత్మతో నైక్యమును బొందితివి. ఇట్టిపట్ల నీవు విధ్యుక్తములును, నిషిద్ధములునునగు కార్యముల నాచరించినను కర్తవుగావు.

యస్య సర్వే సమారమ్భాః కామసంకల్పవర్జితాః
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం తమాహుః పణ్డితం బుధాః. 33

ఎవ్వని కార్యములన్నియును కామసంకల్పవర్జితములో, ఎవ్వని కర్మలను జ్ఞానాగ్ని దగ్ధమొనర్చివైచినదో, అట్టివానిని పండితుడని జ్ఞాను లందురు.

సమః సౌమ్యః స్థిరః స్వస్థః శాన్తః సర్వార్థనిస్పృహః
యస్తిష్ఠతి స న వ్యగ్రోఽప్యలమవ్యగ్రతాం గతః. 34

సముడును, సౌమ్యుడును, స్థిరుడును, స్వస్థుడును, శాంతుడును, విషయనిస్పృహుడును నగువాడు కర్మల నాచరించుచున్నను నైష్కర్మ్యయే.

నిర్ద్వన్ద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్
యథాప్రాప్తానువర్తీ త్వం భవ భూషితభూతలః. 35

నీవు ద్వంద్వరహితుడవును, ఆత్మవంతుడవునునై యథాప్రాప్తములగు కర్మల నాచరించుచు భూమండలము నలంకరింపుము.

కర్మేన్ద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్మరన్
ఇన్ద్రియార్థాన్విమూఢాత్మా మిథ్యాచారః స ఉచ్యతే. 36

కర్మేంద్రియములను నిరోధించి ఏ మూఢుడు విషయములను మనస్సున స్మరించుచున్నాడో, అతడు మిథ్యాచారి యనబడును.

యస్త్విన్ద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేఽర్జున
కర్మేన్ద్రియైః కర్మయోగమసక్తః స విశిష్యతే. 37

అర్జునా! మొదట మనస్సుతో ఇంద్రియములను నియమించి, కర్మేంద్రియముల సాయమున ఒనర్పబడు కర్మయోగమే ప్రశంసార్హము.

ఆపూర్యమాణమచలప్రతిష్ఠం
సముద్రమాపః ప్రవిశన్తి యద్వత్
తద్వత్కామా యం ప్రవిశన్తి సర్వే
సశాన్తిమాప్నోతి న కామకామీ. 38

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే ఆత్మజ్ఞానోపదేశో నామ చతుష్పఞ్చాశః సర్గః ॥54॥

ఎవ్వనియందు కామములన్నియును, సముద్రమున నదులు ప్రవేశించుచున్నట్లు, ఉపశమించి పోవుచున్నవో, మఱియు ఎవడీ సముద్రునివలె అచలముగ నున్నాడో, అనగా నిర్వికారమగు బ్రహ్మమునే సమాశ్రయించుకొని యుండునో - అట్టి పురుషుడే శాంతిని బొందును; కోర్కెలను కోరువాడు శాంతిని బడయజాలడు.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున ఆత్మజ్ఞానోపదేశమను ఏబదినాల్గవ సర్గము ॥ 54 ॥

పఞ్చపఞ్చాశః సర్గః

[దేహనాశేఽప్యనాశాత్మా మూఢతత్త్వజ్ఞయోః సమః
మూఢో జన్మాదిభాక్ భ్రాన్త్యా జ్ఞస్తు నేత్యత్ర వర్ణ్యతే.

దేహము నశించినను ఆత్మ నశింపదనియు, జ్ఞాని అజ్ఞానులయందు ఇయ్యది సమముగనే యున్నదనియు, అజ్ఞాని జనన మరణముల బొందుచున్నాడు, జ్ఞాని కియ్యవి లేవనియును ఈ ప్రకరణమున చెప్పబడుచున్నవి.]

శ్రీ భగవానువాచ:—

న కుర్యాద్భోగసంత్యాగం న కుర్యాద్భోగభావనమ్
స్థాతవ్యం సుసమేనైవ యథాప్రాప్తానువర్తినా. 1

శ్రీభగవంతుడు:— భోగముల నాస్వాదింపరాదు; భోగములనుగుఱించి చింతింపరాదు. సమత్వబుద్ధిని వహించి, యథాప్రాప్తములగు కర్మల ననుసరించుచు వెలయుచుండదగును.

అనాత్మన్యాత్మతాం దేహే మా భావయ భవాత్మని
ఆత్మన్యేవాత్మతాం సత్యే భావయాభవరూపిణి. 2

అనాత్మయును, జన్మాది విక్రియాస్వభావయుక్తమునునగు శరీరమున ఆత్మబుద్ధి నుంపరాదు. వికారరహితమగు సత్యాత్మయందు ఆత్మనే చింతింపుము.

దేహనాశే మహాబాహో న కించిదపి నశ్యతి
ఆత్మనాశో హి నాశఃస్యాన్న చాత్మా నశ్యతి ధ్రువః. 3

మహాబాహో! శరీరము నశించిన ఏమియును నశింపదు. ఆత్మ నశించిన సర్వనాశమగును కాని, ఆత్మ నశింపదు. ఈ విషయము సత్యము.

నహి శీర్యత్యచిత్తాత్మా త్యక్తసర్వపరిగ్రహః
కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి సః. 4

ఈ ఆత్మ చిత్తముకంటె వేఱు; ఇది శీర్ణ మొనరింపబడజాలదు. దీనిని చిత్తమునుండి వేఱొనర్చి కర్మల నాచరించిన, ఏమియును ఒనర్పనివాడే యగుచున్నాడు.

ఆసక్తిమాహుః కర్తృత్వమకర్తురపి తద్భవేత్
మౌర్ఖ్యస్థితే హి మనసి తస్మాన్మౌర్ఖ్యం పరిత్యజేత్. 5

ఆసక్తియే కర్తృత్వ మనంబడుచున్నది. అనాసక్తియే అకర్తృత్వము. మనస్సు అజ్ఞానావృతమైన, అజ్ఞానమును పరిత్యజింపనగును.

పరం తత్త్వజ్ఞమాశ్రిత్య నిరాసక్తేర్మహాత్మనః
సర్వకర్మరతస్యాపి కర్తృతోదేతి న క్వచిత్. 6

పరమతత్త్వజ్ఞు నాశ్రయించి, అనాసక్తమతియైన మహాత్ముడు, కర్మల నన్నిటిని ఆచరించుచుండినను, అతని కెన్నడును కర్తృత్వబుద్ధి (అహంకారను) కలుగదు.

అవినాశమనాద్యన్తమాత్మానమజరం విదుః
నశ్యత్యాత్మేతి దుర్బోధో మా తవాస్త్విహ దుఃఖదః. 7

అవినాశియును, ఆద్యంతరహితమునునగు ఆత్మ మృత్యురహితమని విజ్ఞు లెఱుంగుదురు. ఆత్మ నశించునను భ్రమ నీకు కలుగకుండునుగాక; ఇది దుఃఖదాయకము.

న తథా పరిపశ్యన్తి విదితాత్మాన ఉత్తమాః
పశ్యన్త్యనాత్మనాత్మానం స్వమాత్మన్యాత్మమానినః. 8

ఆత్మజ్ఞులగువారు అద్దానిని నశించునట్టిదానిగా నెంచరు. తమయందే ఆత్మను ప్రత్యక్షమొనర్చుకొనిన ఉత్తమపురుషులు అనాత్మయగు శరీరాదులయందు ఆత్మబుద్ధి నుంపరు.

అర్జున ఉవాచ:—

ఏవం చేత్త్రి జగన్నాథ మూఢానామపి మానద
దేహనాశే సముత్పన్నే ఇష్టం నష్టం న కించన. 9

అర్జునుడు:—త్రిజగన్నాథా! మానదా! అగుచో అజ్ఞుల శరీరము నశించినను వారికి దానివలన కలుగు నష్టమేమియును లేదుగదా!

శ్రీభగవానువాచ:—

ఏవమేతన్మహాబాహో న కించిన్నశ్యతి క్వచిత్
ఆత్మైవాస్త్యవినాశాత్మా కిం తస్య క్వ వినశ్యతి. 10

శ్రీ భగవంతుడు:—అవును, అట్లే ఎన్నడును ఏమియును నశించుచుండుటలేదు, అవినాశి యగు ఆత్మయొక్కటియే వెలయుచుండ వానికేనష్టము ఎట్లు కలుగగలదు ?

ఇదం నష్టమిదం యుక్తమితి మోహాద్భ్రమాదృతే
అన్యత్తథా న పశ్యామి వన్ధ్యాస్త్రీతనయం యథా. 11

మోహభ్రమవలననే - ఇది వినష్టమైనది, ఇది లభించినది అని తోచుచున్నది. ఈ భ్రమ లేకున్న, వంధ్యాపుత్రుడు అగుపించనట్లు ఇవేమియును కనుపింపవు.

నాఽసతో విద్యతే భావో నాఽభావో విద్యతే సతః
ఉభయోరపి దృష్టోఽన్తస్త్వనయోస్తత్త్వదర్శిభిః. 12

అసత్తునకు ఉనికిలేదు, సత్తునకు వినాశములేదు. ఈ రెంటియొక్క నిర్ణయమును జ్ఞానులు తెలిసికొనియున్నారు.

అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వమిదం తతమ్
వినాశమవ్యయస్యాస్య న కశ్చిత్కర్తుమర్హతి. 13

సర్వవ్యాపియగు ఈ ఆత్మ అవినాశియని తెలిసికొనుము. అవ్యయమగు ఈ ఆత్మ కెవ్వరును వినాశము చేకూర్పజాలరు.

అన్తవన్త ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాః శరీరిణః
అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత. 14

ఈ శరీరము లన్నిటికిని వినాశమున్నది, కాని ఆత్మ అవినాశి, నిత్యము; కనుక, భారతా! యుద్ధ మొనర్పుము,

ఆత్మా చైకోఽస్తి న ద్విత్వమసతః సంభవః కుతః
అవినాశస్త్వనన్తోఽసౌ సతో నాశో న విద్యతే 15

ఆత్మ యొక్కటియే వెలయుచున్నది. అసత్తయగు ద్వైత మెట్లు పొడమగలదు? అవినాశి, అనంతము, సత్తు అగు ఆ ఆత్మకు వినాశములేదు.

ద్విత్వైకత్వపరిత్యాగే శేషం యత్పరిశిష్యతే
శాన్తం సదసతోర్మధ్యం తదస్తీహ పరంపదమ్. 16

కారణమును, సచ్ఛబ్దవాచ్యమును నగు ఏకత్వమును, కార్యమును అనృతమునునగు ద్విత్వమును పరిత్యజింప, అధిష్ఠాన సన్మాత్రమై ఈ రెండిట మధ్య వెలయు శాంత - పరమపదమొక్కటియే వాస్తవమున కున్నది. (తక్కినదంతయు భ్రమయే.)

అర్జున ఉవాచ:—

తన్మృతోఽస్మీతి భగవన్కింకృతా తు నృణాం స్థితిః
కథం స్థితౌ చ లోకానాం తౌ స్వర్గనరకౌ ప్రభో. 17

అర్జునుడు:—భగవంతుడా! అమరణ ధర్మియగు ఆత్మ మృతించుచున్నదని తలంపబడుటకు కారణమేమి? ప్రభూ! మనుష్యులయొక్కయు, లోకములయొక్కయు, స్వర్గనరకములయొక్కయు స్థితికి కారణమేమి?

శ్రీ భగవానువాచ:—

భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ
ఏతత్తన్మాత్రజాలాత్మా జీవో దేహేషు తిష్ఠతి. 18

శ్రీభగవానుడు:—ఆకాశము, వాయువు, నీరు, అగ్ని, భూమి, మనస్సు, బుద్ధి అను తన్మాత్రలతో గూడిన జీవుడు శరీరముల వెలయుచున్నాడు. (అధ్యాసవలన బ్రహ్మమే ఇట్టి జీవుడుగ మారెనని భావము).

స కృష్యతే వాసనయా రజ్జ్వేవ పశుపోతకః
స తిష్ఠతి శరీరాన్తః పఞ్జరే విహగో యథా. 19

ఈ జీవుడు వాసనారజ్జువు అవలన, ఆవుదూడవలె లాగబడుచున్నాడు; శరీరమున బద్ధుడై, పంజరమునందు పక్షివలె, వెలయుచున్నాడు.

స కాలదేశతో దేహాజ్జర్జరత్వముపాగతాత్
వాసనావశతో యాతి ప్లక్షపర్ణాద్రసో యథా. 20

దేశకాలముల ననుసరించి ఆ జీవుడు, శరీరము జీర్ణమవ, వాసనానుసారము (మఱియొక దేహమునకు) అశ్వత్థవృక్ష-పత్రరసము మఱియొక పత్రమును జేరునట్లు, పోవుచున్నాడు.

శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనం చ రసనం ఘ్రాణమేవ చ
గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధానివాశయాత్. 21

అప్పుడాతడు, వాయువు గంధమును గొనిపోవురీతిగ, చక్షుశ్శ్రోత్రస్పర్శరసఘ్రాణేంద్రియములను దీసికొనిపోవుచున్నాడు.

వాసనావత్త్వమేవాస్య దేహో నేతరయుక్తిజః
క్షీయతే వాసనాత్యాగే క్షీణే భవతి తత్పదమ్ 22

ఈ శరీరము కేవలము వాసనామయమే యైయున్నది. వాసనలు నశించిన, ఈ శరీరముగూడ నశించి పోవును. అప్పుడా పరమపదమే మిగులును.

వాసనావాన్పరాపుష్టో భూత్వా భ్రమ్యతి యోనిషు
జీవో భ్రమభరాభారో మాయాపురుషకో యథా. 23

వాసనాయుక్తుడగు జీవుడు అన్నపానాదులవలన పరిపుష్టుడగుచు, నానావిధములగు యోనులయందు తిరుగాడుచున్నాడు. ఇంద్రజాలికునిచే కల్పింపబడిన పురుషు డాకాశమున తిరుగునట్లు, జీవుడుకూడ భ్రమయను భారమును మోయుచు, తిరుగుచున్నాడు,

అతస్స్వభావానఖిలాఞ్ఛరీరాద్వాసనావశః
జీవో గృహీత్వా సంయాతి పుష్పాద్గన్ధమివానలః. 24

పుష్పమునుండి వాయువు గంధమును సంగ్రహించుకొనిపోవునట్లు, వాసనావశుడగు జీవుడు శరీరమునుండి ఇంద్రియధర్మములను సంగ్రహించుకొని (ఇతరశరీరములకు) బోవుచున్నాడు.

దేహో నిస్పన్దతామేతి జీవే కౌన్తేయ నిర్గతే
నిస్పన్దావయవాభోగః శాన్తవాత ఇవ ద్రుమః. 25

కౌంతేయా! జీవుడు వెలువడ శరీరము చలనరహితమగుచున్నది. గాలి ఆగిపోవ చెట్టు యొక్క కదలికగూడ ఆగిపోవునట్లు తోచు ఈ స్థితియే మరణమనంబడుచున్నది.

అచేష్టం ఛేదభేదాది దోషైరాయాత్యదృశ్యతామ్
మృత ఇత్యుచ్యతే తేన దేహో విగతజీవితః. 26

అప్పుడు శరీరము కదలికలేనిదై, సంధులన్నియుు విడివడి క్రుళ్లుచుండుట గాంచనగును. జీవుడు శరీరమునుండి వెడలిపోవ సంభవించు ఈ స్థితినే మృత్యువందురు.

స జీవః ప్రాణమూర్తిః ఖే యత్ర యత్రావతిష్ఠతే
తం తం స్వవాసనాభ్యాసాత్పశ్యత్యాకారమాతతమ్. 27

శరీరనిర్గతుడగు ఈ జీవుడు, అటనున్న ఆకాశమున తన వాసనాబలమున, వాసనలన్నియును రూపుదాల్చినట్లు కనుగొనును.

అయం దేహో హి జీవేన త్వసన్నేవావలోకితః
అస్య నాశే త్వమప్యేవం పశ్య మా వా సుషుప్తవత్. 28

ఈ శరీరనాశముగూడ అలీకమేయైయ్యు జీవునివలన పరికింపబడుచున్నది. నిద్రించువానివలె దీనిని నీవు కనుగొనకుము.

యథైవ పశ్యత్యాకారాంస్తేషాం నాశాంస్తథైవ సః
ఆదిసర్గే భావనయా కిలైష్వేవం విభావతః. 29

ఏ వస్తువు సత్త ఏరీతిగనుండునో, దాని వినాశముకూడ అట్లే. సర్గాదియందు హిరణ్యగర్భుడు పూర్వకల్పవాసనల ననుసరించి, గవాశ్వాది జీవజాతమును కేవలము కల్పనాసహాయ్యమున నే సృష్టించుచున్నాడు. ఇది కేవలము కల్పనయే. కుమ్మరివానికి సారెమున్నగు సహాయ్యము అన్నట్లు, ఇట యెట్టి సాయమును లేదని స్మృతిపురాణముల ప్రసిద్ధమై యున్నది.

ఝటిత్యుద్భవకాలే హి యద్యథా దృశ్యతే పురః
అనిపాతం తదేవాస్యా అవినాభావిసంవిదః. 30

ఈ జగత్తు ఆద్యంతముల అసత్తయైయ్యు వ్యావహారికసత్తను గలిగియుండుటవలన సత్యమని తలపరాదు. ఏలయన, ఏవస్తువు ఉత్పత్తిక్షణమున ఏస్వభావమును గలిగియుండునో వినాశమవు నంతవఱకు అట్లే యుండును. ఏ జ్ఞానశక్తివలన పదార్థముల సత్త ఉపలభ్యమగుచున్నదో, అది లేకున్న వాటి ఉనికియే యుండదు.

ప్రాక్తనం వాసనామూలం పురుషార్థేన జీయతే
యత్నేనాద్యతనేనాశు హ్యస్తనాయతనం యథా. 31

కాని, ప్రాక్తనములగు ఈ వాసనలన్నియును పురుషకారమువలన, పూర్వపాపము ప్రాయశ్చిత్తాది కర్మలవలన నశించునట్లును, నిన్న నున్న గృహము నేడంటింపబడిన నిప్పువలన నశించునట్లును, నశింపబడుచున్నవి.

య ఏవ పురుషార్థేన దృష్టో బలవతా క్షణాత్
పూర్వోత్తరవిశేషాంశః స ఏవ జయతి స్ఫుటమ్. 32

ధర్మార్థ కామమోక్షములను పురుషార్థములలో నెద్ది గ్రహింపబడి విశేషముగ ప్రయత్నింపబడుచున్నదో, అయ్యదియే ప్రయత్న ప్రాబల్యమువలన సిద్ధించుచున్నది.

అపి స్ఫుటతి విన్ధ్యాద్రా వాతి వా ప్రలయానిలే
పౌరుషం హి యథా శాస్త్రమతస్త్యాజ్యం న ధీమతా. 33

వింధ్యపర్వతము పెట్లినను, ప్రళయవాయువులు వీచినను బుద్ధిమంతులు శాస్త్రవిహితమగు పురుషకారమును త్యజింపకుందురుగాక!

నరకస్వర్గసర్గాదివాసనావశతోఽభితః
ప్రపశ్యతి చిరాభ్యస్తం జీవో జరఠమోహధీః. 34

అనాద్యజ్ఞానావృతుడగు జీవుడు చిరాభ్యస్తములగు వాసనవలన, దగ్గరనే స్వర్గనరకముల గాంచుచున్నాడు.

అర్జున ఉవాచ:—

నరకస్వర్గసర్గాదిసంభ్రమేషు జగత్పతే
కిమత్ర కారణం బ్రూహి జీవస్య జగతః స్థితేః. 35

అర్జునుడు:— జగత్పతీ! స్వర్గనరకములు, సృష్టియున్నగు కల్పనలకును, జగత్-స్థితికిని కారణమేమియో వచింపుము?

శ్రీభగవానువాచ:—

స్వప్నోపమానా తేనేహ శ్రేయసీ వాసనాక్షయః
చిరాభ్యాసవశాత్త్వేధా సంసారభ్రమకారిణీ. 36

శ్రీభగవంతుడు:— వాసనలే స్వప్నసమమగు ఈ సంసారభ్రమకు కారణమగుచున్నవి; వాసనాక్షయమువలననే శ్రేయస్సు సమకూరును.

అర్జున ఉవాచ:—

కిముత్థా దేవదేవేశ క్షీయతే వాసనా కథమ్

శ్రీభగవానువాచ:—

మౌర్ఖ్యమోహసముత్థానా త్వనాత్మన్యాత్మభావనా
ఆత్మజ్ఞానాన్మహాబోధాద్విలయం యాతి వాసనా. 37

అర్జునుడు:— దేవదేవేశా! వాసనలు దేనివలన కలుగుచున్నవి? అవి ఎట్లు నశింపగలవు?
శ్రీభగవంతుడు:—అజ్ఞాన-భ్రమనుండియే ఈ వాసనలు లేచి, అనాత్మయం దాత్మభావనను గలిగించుచున్నవి. ఆత్మజ్ఞానమువలన అజ్ఞానము నశింప వాసనలు విలీనమగును.

భావితాత్మాసి కౌన్తేయ సత్యంవిజ్ఞాతవానసి
అయం సోఽహం జనా ఏతే మయేతి త్యజ వాసనామ్. 38

కౌంతేయా! నీవు ఆత్మనుగుఱించి విచారించితివి, గ్రహించితివి. ఇది, నేను, వారాదు, వాది మున్నగువాసనలను త్యజింపుము.

అర్జున ఉవాచ.—

వాసనావిలయే జీవో విలీనో భవతి స్వయమ్
యో హి యత్సత్త్వయోచ్ఛ్వాన స్తన్నాశాత్స విలీయతే. 39

అర్జునుడు:— వాసనలు లయమందిన జీవుడుగూడ లయమందును. ఏది ఎద్దాని నాశ్రయించుకొని యుండునో, అది నశించిన ఆ వస్తువుకూడ వినాశము నందుచున్నది.

జీవేవిలయమాయాతే దేశకాలాన్యథాకృతౌ
కోఽసౌభాజనతామేతి జన్మనోమరణస్య చ. 40

జీవు డిట్లు విలయమును బొంద దేశకాలాదులుగూడ వినాశనమును బొందుచున్నవి. ఇక, ఆత్యంతిక అనర్థనాశనమను మరణమును, పరమానందావిర్భావమను జన్మను అనుభవించువారెవరు?

శ్రీభగవానువాచః—

స్వయం కల్పితసంకల్పమాత్మరూపం యదావిలమ్
తదేవ వాసనాకారం జీవం విద్ధి మహామతే 41

శ్రీభగవంతుడు:— మహామతీ! ఆత్మయే స్వసంకల్పమువలన వాసనామయుడగు జీవుడగుచున్నది.

అనాయత్తమసంకల్పమాత్మరూపం యదవ్యయమ్
ప్రబోధాద్వాసనాముక్తం తన్మోక్షం విద్ధి భారత. 42

భారతా! ఆ ఆత్మయే జ్ఞానమును బడసి, వాసనలనుండి విడివడుటయే మోక్షమనంబడుచున్నదని గ్రహింపుము.

జీవన్నేవ మహాబాహో తత్త్వం ప్రేక్ష యథాస్థితమ్
వాసనావాగురోన్ముక్తో ముక్త ఇత్యభిధీయతే. 43

మహాబాహో! నీవు జీవన్ముక్తుడవై యథార్థమగు ఈ తత్త్వమును దర్శింపుము. వాసనాజాలమునుండి ముక్తినందినవాడే ముక్తుడనంబడు చున్నాడు.

యో న నిర్వాసనో నూనం సర్వధర్మపరోఽపి సః
సర్వజ్ఞోఽప్యభితో బద్ధః పఞ్జరస్థో యథా ఖగః. 44

వాసనాక్షయమవకున్న, సర్వజ్ఞుడును సర్వధర్మపరాయణుడును నగు మనుజుడుకూడ పంజరమునందున్న పక్షివంటివాడే యగుచున్నాడు.

దుర్దర్శనస్య గగనే శిఖిపిచ్ఛికేవ
సూక్ష్మాపరిస్ఫురతి యస్య తు వాసనాన్తః
ముక్తః స ఏవ భవతీహ హి వాసనైవ
బన్ధో న యస్య నను తత్క్షయ ఏవ మోక్షః. 45

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే జీవతత్త్వనిర్ణయోనామ పఞ్చపఞ్చాశః సర్గః ॥ 55 ॥

మాయయందున్నవారల కీయాత్మ దుర్దర్శము. ఇంద్రజాలమున ఆకాశమున దోచు శిఖిపింఛమువలె, ఎవ్వనియందు వాసనలున్నవో, అతడు ఆత్మను బడయజాలడు. శాస్త్రోపదేశము ననుసరించి, వాసనల నశింపజేసికొనిన, ముక్తుడవగలడు. ఏలయన, వాసనాక్షయమే మోక్షము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున జీవతత్త్వ
నిర్ణయమను ఏబదియైదవ సర్గము ॥ 55 ॥

షట్పఞ్చాశః సర్గః.

[జీవన్ముక్తిప్రతిష్ఠాఽస్మిన్నర్జునాయోపదిశ్యతే
చిత్సత్తత్వం జగద్రూపం మనశ్చిత్రం చ విస్తరాత్.

భగవంతుడీ సర్గమున అర్జునునకు జీవన్ముక్తస్థితిని, చిత్తము జగత్తుల తీరును, మనస్సుయొక్క కల్పనలనుగురించి చెప్పుచున్నాడు.]

శ్రీభగవానువాచ:—

ఇతి నిర్వాసనత్వేన జీవన్ముక్తతయార్జున
అన్తఃశీతలతామేత్య బన్ధుదుఃఖమలం త్యజ. 1

శ్రీభగవంతుడు:— అర్జునా! వాసనాశూన్యతయొక్క ఫలమగు జీవన్ముక్తిని, మనశ్శాంతిని బడసి, బంధువుల వధవలన కలుగు దుఃఖమను మాలిన్యమును త్యజింపుము.

జరామరణనిఃశఙ్క ఆకాశవిశదాశయః
త్యక్తేష్టానిష్టసంకల్పో వీతరాగో భవానఘ. 2

అనఘా! జరామరణముల శంకను వీడుము, ఆకాశమువలె విశాలమగు హృదయమును గలిగి, ఇష్టానిష్ట సంకల్పములను పరిత్యజింపుము. కామమును వదలుము.

ప్రవాహాపతితం కార్యమిదం కించిద్యథాగతమ్
కురు కార్యాణి కర్మాణి న కించిదిహ నశ్యతి. 3

శిష్టవ్యవహారపరంపరగ అరుదెంచు కర్తవ్య-కర్మలగు యుద్ధము, యాగదానాదులను నొనర్పుము. దీనివలన తత్త్వబోధ కంతరాయమేమియు కలుగదు.

ప్రవాహాపతితం కర్మ స్వమేవ క్రియతే తు యత్
జీవన్ముక్తస్వభావోఽయం సా జీవన్ముక్తతా తథా. 4

పారంపర్యముగ వచ్చు కర్మల నాచరించుటయే జీవన్ముక్తుల స్వభావము, ఇట్లు కర్మల నాచరించుచుండుటయే జీవన్ముక్తిగాని, కర్మలను త్యజించుటెన్నటికిని జీవన్ముక్తి కానేరదు.

ఇదం కర్మ త్యజామీదమాశ్రయామీతి నిర్ణయః
మూఢస్య మనసో రూపం జ్ఞానినస్తు సమా స్థితిః. 5

'ఈ కర్మను త్యజింపవలెను, ఈ కర్మను నొనర్పవగును'. అను నిర్ణయము అజ్ఞానుల మానసవికారము. జ్ఞాని యెల్లప్పుడును సమత్వస్థితియందే వెలయుచుందురు.

పరివాహాపతితం కర్మ కుర్వన్తః శాన్తచేతసః
జీవన్ముక్తాః సుషుప్తస్థాః స్ఫురన్త్యత్ర సుషుప్తవత్. 6

తమకడ కరుదెంచు కర్మల నాచరించుచు, శాంతచిత్తులై జీవన్ముక్తులు నిద్రించువారివలె సంకల్పరహితులై, నిద్రయందుండు ఆత్మవలె స్వయంజ్యోతిస్స్వభావులై నెగడుచుందురు.

స్థిరాం సంస్థితిమాయాన్తి కూర్మాఙ్గానీవ సర్వశః
ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేభ్యో హృది యస్య స్వభావతః. 7

ఇంద్రియములు స్వాభావికముగనే విషయములనుండి మరలి, కూర్మాంగములవలె హృదయముననేకీ కృతమవ, అట్టి జీవన్ముక్తులు పరమాత్మయందు స్థైర్యమును బొందుచున్నారు.

విశ్వాత్మని తథా విశ్వం కాలత్రయమయోదితమ్
అభిత్తి త్రిజగచ్చిత్రం కురుతే చిత్తచిత్రకృత్. 8

చిత్తమను శిల్పి, అధిష్ఠానమగు పరమాత్మయందు మూలరహితమగు త్రిజగత్తులను చిత్రమును గల్పించుచున్నాడు. అందువలన ఈ విశ్వము పరమాత్మయందు సర్వకాలముల నున్నట్లే తోచుచున్నది.

వ్యోమ్ని వ్యోమాత్మకమపి ప్రస్ఫుటం వృత్తివర్తిభిః
చిత్తచిత్రకరేణాదౌ చిత్రం చిత్రం వితానితమ్. 9

అజ్ఞానస్వరూపమగుటవలన చూడ వీలుకానిదియేయైనను, అజ్ఞానాకాశమున అంతఃకరణవృత్తులచే పరికాశింపబడుచు అద్భుతమగు ఈ చిత్రము విస్తరింపబడుచున్నది.

పశ్చాద్భిత్తిః కృతా వ్యోమరూపా చాసావహో భ్రమః
అపూర్వైవాతిమాయేయం తృణకుడ్యమయీ శుభా. 10

సత్యసంకల్పుడగు హిరణ్యగర్భుడు (సమిష్టి-మనస్సు) ఈ జగత్-చిత్రమును గల్పించి, తర్వాత దాని కాధారమగు సూక్ష్మాకాశమును బరికల్పించెను. ఈ సృష్టిభ్రమ అనాది, అత్యంత మాయామయమును, గడ్డిచే నొనర్పబడిన గోడవలె సారశూన్యమునునగు ఈ సృష్టి మూఢులకు నిజమైనట్లుగనే కనబడుచున్నది.

న మనాగపి భేదోఽస్తి స్ఫుటమప్యుపలబ్ధయోః
ఇమా యా ఉపలక్ష్యన్తే భిత్తయశ్చిత్తచిత్రజాః. 11

మామూలుగ చిత్రింపబడు పటములకు అవి చిత్రింపబడు భిత్తులకును ఉండు భేదము జగత్తు, మనస్సుల విషయమునగూడ దోచుచున్నను, వాస్తవమున కట్టి భేదమునులేదు.

వ్యోమ్నః శూన్యతమా విద్ధి తామ్రాసమరసలోచన
క్షణేన చేతసి యథా భ్రాన్తా లోకత్రయోదయా. 12

ఆత్మా జగత్త్రైవేదం బాసహ్యాభ్యన్తరం నభః
చిరంతనమనోరాజ్యం యత్తస్మాత్కిల సత్యతా. 13

తామరసలోచనా! మనస్సుయొక్క ఈ చిత్రరచన ఆకాశమువలె అత్యంతశూన్యము. క్షణములో త్రిజగత్తుల - ననుభవింపజేయు స్వప్నమువలె మనస్సు, దానియొక్క సృష్టులుగూడ అసత్తులై

యున్నవి. చిరాభ్యాసమువలననే జను లద్దానిని సత్యమని తలచుచున్నారు. కాని ఈ విషయము యథార్థముకాదు.

కింత్వనాలోకితేఽపి స్యాత్సత్యం నాస్త్యేవ విభ్రమే
క్రమేణాలోకతః సత్యమాలోకేన విలీయతే. 14
దృశ్యమానమపి క్షామం శరదీవాభ్రమణ్డలమ్
చిత్తచిత్రకృతశ్చిత్రే సంస్థితాశ్చిత్రపుత్రికాః. 15
భిత్త్యభావాదనాకారా బహిస్త్రిభువనాదికాః
న తాః సన్తి న వాసి త్వం కిం కేన పరిరోధ్యతే. 16

ఈ భ్రమయందు సత్యమొకించుకయులేదు; ఈ విషయము తత్త్వజ్ఞానమును గ్రహింపకున్న బోధపడదు. తత్త్వజ్ఞానము కలిగిన సత్యమువలె దోచు ఈ జగత్తు, సూర్యునిచే ప్రకాశింపబడు శరత్కాల - మేఘ - మండలము సూర్యప్రకాశమువలననే విలీనమగునట్లు, విలీనమై పోవును. అప్పుడు, చిత్ర - శిల్పి వినిర్మితములగు త్రిజగత్తులు భిత్తిహీనము లగుటవలన రూపరహితములై పోవును. అవి నీయందు లేవు; నీవును వాటికిని సంబంధములేదు. అగుచో, ఎవరు ఎవరివలన జంపబడుచున్నారు ?

రోధ్యరోధకసంమోహం త్యక్త్వా ఖే విమలో భవ
ప్రవృత్తిరేవ న వ్యోమ్నః ప్రవృత్తిశ్చైవ ఖాత్మికా. 17

వధ్య, ఘాతక భావములను బరిత్యజించి, బ్రహ్మాకాశమున పవిత్రభావమున మెలగుము. బ్రహ్మమున కెట్టి ప్రవృత్తియునులేదు, ప్రవృత్తివలె దోచునదిగూడ బ్రహ్మమే.

అతః కాలక్రియాకుడ్యకలాదివిమలం నభః
చిత్తసంస్థం యథా చిత్రం సరూపమఖిలాత్మకమ్. 18
వ్యోమ్నః శూన్యతమం విద్ధి తథేదమఖిలం జగత్
చిత్తభిత్తౌ కృతం చిత్రం యచ్చిచ్చిత్రకరేణ తత్. 19
సర్వశూన్యతయా వ్యోమ్నా మనాగపి న భిద్యతే
యథా ప్రకచతశ్చిత్తే జగన్నిర్మాణసంస్థయా. 20
క్షణేనైవ తథైవేమా భువిస్తావితి విద్ధి హే
అద్య క్షీణా మనోరాజ్యే నానానుభవనాత్మని. 21
క్షణభావితమోహేన కల్పనా పరికల్పితా
అసదేవ మనోరాజ్యం కర్తుం శక్తం యథా మనః. 22
క్షణస్య కల్పీకరణే తథైవ బలవన్మనః
క్షణం కల్పీకరోత్యేతచ్చిచ్చాల్పం కురుతే బహు. 23
అసత్సత్కురుతే క్షిప్రమిత్థం భ్రాన్తిరుత్థితా
క్షణేనైవ మనోరాజ్యం ప్రతిభాతం స్వభావతః. 24

యద్విచిత్రాత్మ తదిదం జగజ్జాలమితి స్థితమ్
సర్గే నిర్వాణనిష్ఠత్వాన్నిమేషమయముత్థితమ్. 25
ప్రతిభామాత్రతోఽత్రైవ కల్పితా వజ్రసారతా
ప్రతిభాసవిపర్యాసమాత్రం హ్యావిదితాకృతేః. 26
ప్రవృత్తౌ వా నివృత్తౌ వా నైవ సా వజ్రసారతా
చిత్తచిత్రకృతశ్చిత్రం జగచ్చిత్రం కదా స్థితమ్. 27
అకుడ్యమప్యరఙ్గాఢ్యమిదం స్ఫారమివాగ్రతం
అహో హా ను చిత్రం నిర్భిత్తి చిత్రమిజ్జ్వలముత్థితమ్. 28

అందువలన కాల క్రియ మున్నగువాని నాధారపరచుకొను ఈ చిత్రరచన, దాని భేదములు బ్రహ్మాకాశమేయని గ్రహింపుము. చిత్తకల్పితమగు మనోరాజ్యము ప్రపంచమువలె దోచుచున్నను ఏమియును గానట్లు, ఈ జగత్తుకూడ శూన్యముకంటె శూన్యతమమని గ్రహింపుము. చిత్తమను చిత్రకారుడు చిత్తమున నిర్మించిన విచిత్రజగత్తు, సర్వశూన్యమగు ఆకాశముకంటె సత్యముకాదు. అర్జునా! చిత్తముననే జగత్తుయొక్క ఉదయము, లయములు జరుగుచున్నట్లు, ఇహలోకమునగూడ నిర్మాణము, క్షయము, జన్మ, మృత్యువు మున్నగు క్షణికవిషయములు ప్రకాశించుచున్నవి. ఒకింత భావించి మోహగ్రస్తుడవై మనోరాజ్యమున కథ్యఘాతక భావమును గాంచుచున్నాడవు; అయ్యది నా ఉపదేశమువలన క్షీణించినది. మనస్సు మిథ్యయగు విశాల మనోరాజ్యకల్పనయందు నిపుణమైనట్లే, క్షణమును కల్ప మొనరింపగలదు. అందువలన, మిథ్యయగు ఈ సంసారము అనాది, అనంత కల్పకాలములనుండి యున్నదనిపించును. మనస్సు క్షణమును కల్పముగను, సత్యమును అసత్యముగను ఒనరించుచున్నది. అందువలననే ఈ భ్రాంతి కలిగినది. క్షణములో ఈ మనోరాజ్యము ఉదయించి, విచిత్రములగు జగత్సమూహములని తలంపజేయుచున్నది. నిత్యముక్తస్వభావమగు ఆత్మయందు అధ్యస్తమగుటవలన తుచ్ఛమును, క్షణికోత్పత్తి గలదియుననగు ఈ జగత్తును, అజ్ఞానులు సృష్టియందు నమ్మికయుంచి దురుచ్ఛేద్యమని తలంచుచున్నారు. అజ్ఞానతత్త్వమగు ఆత్మయందు కల్పింపబడిన ఈ ప్రతిభాసయొక్క ప్రవృత్తి లేక నివృత్తి వాస్తవము ఎన్నిటికిని కాజాలదు. చిత్త - శిల్పి చిత్తమున ఈ జగత్తు ఎన్నడును లేదు (అలీకము). కుడ్యము లేకున్నను ఇయ్యది రంజితమై వెలయుచున్నది! ఆశ్చర్యము! ఆధారమేలేని చిత్రము ఉజ్వలమై వెలయుచున్నది!

సురఞ్జనం జగదితి స్ఫుటం దృష్టివిలోభనమ్
నానాతమోమషీలేఖం నానా తేజోంశురఞ్జనమ్. 29

ఇది చక్కగా చిత్రింపబడినదానివలె దృష్టిని, చిత్తమును, ఆకర్షించుచున్నది. ఇది తమస్సులను నానావిధమషీపంకముల బులకబడి, చంద్రాదిత్య నక్షత్రాది తేజోపదార్థముల ప్రకాశితమగుచున్నది.

నానాకల్పాఙ్గావయవం నానారాగానురఞ్జితమ్
నానాదృష్టివిలాసాఢ్యం నానానుభవలోచనమ్. 30

వివిధములగు కల్పములే దీని అవయవములు, వివిధములగు కోర్కెలవలననే ఇది యొప్పారుచున్నది. విభిన్నములగు భేద (ద్వైత) దృష్టులను విలాసములతోగూడిన నానాత్వ అనుభవమను నేత్రములు దీనికున్నవి.

నానాగ్రహోగ్రకచనం నానాకారాగ్రపశ్చిమమ్
వ్యోమనీలసరః ఫుల్లతారాచన్ద్రార్కపఙ్కజమ్. 31

సూర్యాదిగ్రహముల చలనము ననుసరించి ఇది విభిన్నవర్ణముల దాల్చుచున్నది. ఇందు ఆకాశమను నీల - సరస్సు ఒకటి సూర్యచంద్రనక్షత్రములను పద్మములతోగూడి వెలయుచున్నది.

విచిత్రరచనోద్యుక్తమేఘాలీపత్రమఞ్జరి
ప్రకోష్ఠకాఖిలిఖితసురాసురనృపుత్రికమ్
పరమాలోకమఙ్కులయువతాకాశకుడ్యకమ్. 32

ఆకాశమను ఈ జగత్ - కుడ్యమున వివిధాకృతుల దాల్చు, మేఘములను పత్రములు, పూలగుత్తులును ఉన్నవి. వెవ్వేరు భాగముల సురాసురులను చిత్రములు చిత్రింపబడియున్నవి. సూర్యచంద్రుల కాంతియను అమృతము నలముకొనిన యువతివలె నిది తోచుచున్నది.

ఆకాశ ఏవ రచితా ప్రతిభైకరఙ్గా
ముగ్ధా జగత్త్రయమనోహరపుత్రికేయమ్
చిన్మాత్రచక్రపరిగఞ్జితసర్వలోకా
లీలాకులా చపలచిత్తకచిత్రకర్త్రా. 33

జగత్త్రయములనబడు దేవనటి బ్రహ్మాకాశమున పరికల్పితమైనది. బుద్ధియే దీని నాట్యశాల. ఈ నాట్యశాలాప్రదీపమగు సాక్షిచైతన్యమునుండి వెలువడు తేజశ్చక్రములనదగు బుద్ధివృత్తులవలన నియ్యది గ్రహింపబడుచున్నది. నృత్యసంబంధములగు హావభావవిలసములతో నీపె చపలమైయున్నది. చిత్తమను కాముకుడే దీనిని నిర్మించినాడు.

హేమాచలాఙ్గలతికా ఘనకేశపాశా
చన్ద్రార్కలోచనవిచాలనదృష్టలోకా
ధర్మార్థకామవినియన్త్రితశాస్త్రవస్త్రా
పాతాలజాలచరణోన్నతభూనితమ్బా. 34

బ్రహ్మాండమే ఈపె శరీరలత; మేఘములే ఈమెకు కేశములై వెలయుచున్నవి. ఈపె సూర్యచంద్రులను నేత్రములతో జనులను బరికించుచున్నది. ధర్మార్థకామములను నియమించు ప్రవృత్తి నివృత్తులను రెండు వస్త్రములీపె కున్నవి. పాతాళమే ఈపె చరణము, భూమి ఈపె పిరుదులు.

బ్రహ్మేన్ద్రరుద్రహరిబాహుచతుష్టయోగ్రా
సత్త్వావృతోన్నతకుచస్ఫురదఙ్గయష్టిః
సువ్యాలవేష్టిత మహీతలపద్మపీఠా
ఛత్రీకృతాచ్ఛలమ్బుహాభువనోదరీ చ. 35

బ్రహ్మ, ఇంద్ర, రుద్ర, హరిరూపములగు నాల్గుహస్తములతో నీమె యొప్పుచున్నది సత్వగుణమను రవికతో నొప్పారు వివేకవైరాగ్యములను స్తనములతో గూడిన శరీరము నీమె దాల్చిన యున్నది. శేషాదులచే ధరింపబడు మహీతలమే ఈమెయొక్క పాదపీఠము. మనుష్యలోక మీయమయొక్క ఉదరము; అందున్న మేర్వాది పర్వతములు పత్రిరచనవలె నొప్పుచున్నవి.

రాత్ర్యన్ధకారచపలత్వహరాక్షిచేష్టా
తారాకరాలపులకా పవిదన్తపఙ్క్తిః
చఞ్చచ్చతుర్దశవిధాతులభూతజాత
రోమాఞ్చనా ప్రలయవాదకదమ్బపుష్పా. 36

రాత్రికాలమునందలి చీకటిని, ఈమె కన్నులు గదల్చి సూర్యచంద్రులను దోపింపజేసి పోగొట్టుచున్నది. నక్షత్రములు, విద్యుత్తులు అను తెల్లటి పలువరస నీమె కలిగియున్నది. ప్రళయ - భయమున నలువైపులకు బరుగిడు చతుర్దశలోకముల వసించు చతుర్విధ జీవులే, ఈమె శరీరమున లేచు రోమాంచములు, ప్రళయధ్వనులను కడిమి పూలమాలను ఈమె ధరించియున్నది.

జీవాన్వితా గగన ఏవ కృతా విచిత్రా
వ్యోమాత్మికా చరవిలక్షణచిత్రకర్త్రా
చిత్తేన చిత్రపరికర్మవిదా త్రిలోకీ
నానావిలాసవలితా వరపుత్రికేతి. 37

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే చిత్తవర్ణనం నామ షట్పఞ్చాశః సర్గః ॥56॥

నానావిధవిలాసములతోగూడిన త్రిలోక - చిత్రము, కల్పనాచతురమగు మనస్సను చిత్రకారునిచే బ్రహ్మకాశమునందే నిర్మింపబడి, వ్యష్టిజీవులతోడను, వారి కర్మలవలనను చిత్రింపబడి వెలయుచున్నది. ఇది శూన్యరూపమని గ్రహింపుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున చిత్తవర్ణనమను ఏబదియాఱవ సర్గము ॥ 56 ॥

స ప్త ప ఞ్చా శః స ర్గః

[జాయతేఽత్ర యయా దృష్ట్యా సద్యో నిర్వాసనం మనః
సుఖాద్వయాత్మశేషశ్చ సా దృష్టిరుపదిశ్యతే.

ఏ దృష్టి నవలంబించిన మనస్సు వెంటనే వాసనాశూన్యమై, అద్వయమగుసుఖము లభింపగలదో, ఆ దృష్టి ఈ సర్గమున ఉపదేశింపబడుచున్నది.]

శ్రీ భగవానువాచ:—

ఇదం విద్ధి మహాశ్చర్యమర్జునేహ హి యత్కిల
పూర్ణం సంజాయతే చిత్తం పశ్చాద్భిత్తిరుదేతి హి. 1

శ్రీ భగవంతుడు:— అర్జునా! ఈ మహాశ్చర్యమును గమనింపుము! మొదటి చిత్రము, తరువాత ఆధారము కల్పింపబడుచున్నవి. (మొదట మనస్సు ఈ జగచ్చిత్రమును గల్పించి, పిదప ఆధారమగు సమిష్టిజీవుని నిర్మించుచున్నది.)

అభిత్త్యావుత్థితే చిత్రే దృశ్యతే భిత్తిరాతతా
అహో విచిత్రా మాయేయం మగ్నం తుమ్బం శిలాప్లుతా. 2

నిరాధారమున చిత్రము కనబడ, తరువాత ఆధారము తోచుచున్నది. అహా! మాయ ఎంత విచిత్రమైనది! (అఘటనఘటనాపటీయసి.) సొరకాయ మునిగిపోయినది, రాయి తేలుచున్నది!

చిత్తస్థచిత్రసదృశే వ్యోమాత్మని జగత్త్రయే
వ్యోమాత్మనస్తే కిమియమహన్తావ్యోమతోదితా. 3

నీవు బ్రహ్మజ్ఞానమును బొందితివి, మనోరాజ్యమును బోలు ఈ శూన్యపదార్థములతో నీకు ప్రసక్తి ఏమి? — శూన్యములగు ఈ జగత్తులయందు నీకు మమత్వమేల?

సర్వం వ్యోమకృతం వ్యోమ్నా వ్యోమ్ని వ్యోమ విలీయతే
భుజ్యతే వ్యోమని వ్యోమ వ్యోమ వ్యోమని చాతతమ్. 4

అంతయు ఆకాశమున, ఆకాశమువలననే కలుగుచున్నది. ఆకాశముననే విలీనమగుచున్నది. ఆకాశమున ఆకాశమే భోగింపబడుచున్నది; ఆకాశము ఆకాశమువలన నావరింపబడియున్నది.

వేష్టితం వాసనారజ్జ్వా దీర్ఘసంసృతిదామవత్
వాసనోద్వేష్టనేనైవ తదిహాద్వేష్ట్యతేఽర్జున. 5

అర్జునా! అనంతవిస్తృతమగు వాసనయే రజ్జువువలె జగత్తును జుట్టియున్నది. ఈ వాసనా రజ్జువువలన చిదాకాశముగూడ జుట్టబడుచున్నది.

ప్రతిబిమ్బం యథాదర్శే తథేదం బ్రహ్మణి స్వయమ్
అగమ్యం ఛేదభేదాదేరాధారానన్యతావశాత్. 6

అద్దమున ప్రతిబింబము పడునట్లు ఈ జగత్తు బ్రహ్మముననే ప్రతిబింబించుచున్నది. ఇయ్యది బ్రహ్మజ్ఞానమువలనగాక అన్యోపాయమున ఖండింపబడకుండుటకు కారణము బ్రహ్మము దీనికధిష్ఠానమగుటయే.

అనన్యచ్ఛేదభేదాది బ్రహ్మణి బ్రహ్మణామ్బరమ్
కిం కథం కస్య కేనైవ చ్ఛిద్యతే వా క్వ భిద్యతే 7

సంహార, సంహారకాది భేదవ్యవహారముల కాస్పదమగు ఈ జగత్తు బ్రహ్మాకాశముననే, బ్రహ్మము కంటె అనన్యమై ప్రకాశించుచున్నది. బ్రహ్మమొక్కటియే వెలయుచున్నందువలన, ఎవరు ఎవరి వలన ఎట్లు వినాశమొనర్పబడగలరు?

తేనేహ వాసనాభావో బోధాత్సంపన్న ఏవ తే
యో న నిర్వాసనో నూనం సర్వధర్మపరోఽపి సన్. 8
సర్వజ్ఞోఽప్యతిబద్ధాత్మా పఞ్జరస్థో యథా హరిః
యస్యాస్తి వాసనాబీజమత్యల్పం చితిభూమిగమ్. 9

బృహత్సంజాయతే తస్య పునః సంసృతికాననమ్
అభ్యాసాద్ధృది రూఢేన సత్యసంబోధవహ్నినా
నిర్దగ్ధం వాసనాబీజం న భూయః పరిరోహతి. 10
దగ్ధం తు వాసనాబీజం న నిమజ్జతి వస్తుషు
సుఖదుఃఖాదిషు స్వచ్ఛం పద్మపత్రమివామ్బసి. 11

ఈ యుపదేశమువలన నీవు వాసనారహితమగు స్థితిని బొందితివి. వాసనారాహిత్యమును బొందనివాడు సర్వధర్మముల నాచరించుచున్నను, సర్వశాస్త్రవేత్తయైనను, పంజరమునందలి చిలుక వలె నత్యంతము బద్ధుడేయగుచున్నాడు. చిత్తభూమియందు అత్యంతక్షుద్రమగు వాసనాబీజము మిగిలియున్నను, దానివలన సంసారవనము విశాలమై, విస్తృతమందును. సత్య-జ్ఞానము అను అగ్నిని హృదయమున అభ్యాసమువలన నిలిపి, వాసనాబీజమును సంపూర్ణముగ దగ్ధమొనరించిన, మరల సంభవించుటకు అవకాశముండదు. స్వచ్ఛమగు పద్మపత్రము నీట మునుగనట్లు, దగ్ధమైన వాసనా బీజము (గల మనస్సు) మరల సుఖదుఃఖముల నొసగు వస్తువుల జిక్కుకొనదు.

శాన్తాత్మా విగతభయోజ్ఝితామితాశో
నిర్వాణో గలితమహామనోవిమోహః
సమ్యక్త్వం శ్రుతమవగమ్య పావనం త
త్తిష్ఠాత్మన్యపహతిరేకశాన్తిరూపః. 12

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే అర్జునవిశ్రాన్తివర్ణనం నామ సప్తపఞ్చాశః సర్గః ॥ 57 ॥

నీవు ఆశల నన్నిటిని విడచి, శాంతాత్ముడవై నాయుపదేశమును సంపూర్ణముగ గ్రహించి, మోహశూన్యుడవై, బంధువధాది శోకభయములు లేక, ఆత్మయందు నిర్వికల్పుడవై వెలయుము.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠ-తాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణ ప్రకరణమున అర్జున విశ్రాంతి వర్ణనమును ఏబదియేడవ సర్గము. ॥ 57 ॥

అష్టపఞ్చాశః సర్గః.

[తత్త్వబోధేన సావిద్యవాసనాక్షయసంభవః
ఇహోపపాద్యతే తేనాప్యర్జునస్య కృతార్థతా.

ఈ సర్గమున తత్త్వబోధవలన అవిద్యయు, వాసనలును సమూలముగ నశించునని ఉపపాదింపబడుచున్నది; దీనివలన అర్జునుడు కృతార్థుడగుచున్నాడు.]

అర్జున ఉవాచ:—

నష్టో మోహః స్మృతిర్లబ్ధా త్వత్ప్రసాదాన్మయాచ్యుత
స్థితోఽస్మి గతసందేహః కరిష్యే వచనం తవ. 1

అర్జునుడు:—అచ్యుతా! నీ అనుగ్రహమువలన నా మోహము నశించినది; స్వతఃసిద్ధమగు ఆత్మతత్త్వముయొక్క స్మృతియనదగు సాక్షాత్కారము లభించినది బంధువధాది కర్తృతాసందేహములు పోయినవి. నీ యుపదేశము ననుసరించి, యథాప్రాప్తకర్మలను ఆచరించెదను.

శ్రీభగవానువాచ :—

వృత్తయో యది బోధేన సంశాన్తా హృదయే స్ఫుటమ్
తచ్చిత్తం శాన్తమేవాన్తర్విద్ధి సత్త్వముపాగతమ్. 2

శ్రీ భగవంతుడు:—ఈ యుపదేశమున కామాదివృత్తులన్నియు నశించి, హృదయమున మరల లేకయున్న, చిత్తముపశమించి వాసనాశూన్యమైనదని గ్రహింపుము.

అత్ర తచ్చేత్యరహితం ప్రత్యక్చేతననామకమ్
యత్త్వశేషవినిర్ముక్తం యత్సర్వం సర్వతశ్చ యత్. 3

వ్యవహారికదశయందు ప్రత్యక్-చేతనమనంబడు వస్తువు అప్పుడు ఉపాధివినిర్ముక్తమగు బ్రహ్మమేయగుచున్నది. అదియొక్కటియే సర్వమును, సర్వత్రవ్యాప్తమును అగుచున్నది

న కేచన విదన్త్యేతే తత్పదం జాగతాదయః
భూతలాద్గగనోడ్డీనం విహంగమమివోన్నతమ్. 4

జాగతికములగు ఇంద్రియము లెవ్వియును ఆపదమును, ఆకాశమున మిక్కిలి ఎత్తుగులేచిన పక్షిని జూడజాలనట్లు, చూడజాలవు.

ప్రత్యక్చేతనమాభాసం శుద్ధం సంకల్పవర్జితమ్
అగమ్యమేనమాత్మానం విద్ధి దూరం దృశామివ. 5

శుద్ధమును, సంకల్పవర్జితమును అగు ఈ ఆత్మ ప్రత్యక్-చేతనమై వివిధవిషయముల బ్రకాశింపజేయునదియేయైనను, దూరముననున్న వస్తువువలె అధర్శనీయమైయున్నది.

సర్వాతీతం యదత్యచ్ఛం వినా శుద్ధం స్వవాసనా
న శక్నోతి పదం ద్రష్టుం జనదృష్టిరణూనివ. 6

సర్వాతీతమును, పరమపవిత్రమునునగు ఈ పరమపదము శ్రవణమననాది శుద్ధవాసనలు లేకున్న, అణువువలె దుర్నిరీక్ష్యమగును.

యత్ప్రాప్తాః సర్వ ఏవేమే క్షీణా ఘటపటాదయః
వరాకీ వాసనా తత్ర కిం కరోతు పరే పదే. 7

ఈ ఆత్మనుబొందిన, స్థూలములగు ఘటపటాదుల ఆభాసకూడ నశించుచున్నది; అగుచో నత్యంతసూక్ష్మమగు వాసన ఏమి చేయగలదు?

యథాఽనలగిరిం ప్రాప్య హిమలేశో విలీయతే
శుద్ధమాసాద్య చిత్తత్త్వమవిద్యా లీయతే తథా 8

హిమబిందువు అగ్నిపర్వతమునుజేరి విలీనమగునట్లు, శుద్ధమగు ఆత్మతత్త్వమునుబొంది అవిద్యగూడ విలీనమగును,

క్వ వరాకే రజస్తుచ్ఛా వాసనా భోగబన్ధనమ్
క్వ పూరితజగజ్జాలశ్చిత్తత్వవిపులానిలః. 9

భోగబంధనకారియును, క్షుద్రమగు ధూళికణమువలె అత్యంతతుచ్ఛమునునగు వాసన యెచట! జగత్తులనన్నిటిని వ్యాపించియున్న చైతన్యవాయువు యెచట!

తావత్స్ఫురత్యవిద్యేయం నానాకారవికారిణీ
యావన్న సంపరిజ్ఞాతః శుద్ధః స్వాత్మాఽయమాత్మనా. 10

ఆత్మవలన శుద్ధమగు ఆత్మ సంపూర్ణముగ గ్రహింపబడనంతవఱకే, నానావిధవికారములఁ దోపించి అవిద్య సమపడుచున్నది.

సర్వా దృశ్యదృశః క్షీణాః స్వచ్ఛతైవోదితా తథా
నభసీవ పదే తస్మిన్నాత్మన్యఖిలపూరణే. 11

దృశ్యములన్నియు నశించి, స్వచ్ఛతకలుగ, తనయందన్నిటిని నింపుకొనునదియును, ఆకాశమువలె పూర్ణమునునగు ఆ పరమాత్మయొక్క రూపము ఉదయించును.

సమగ్రాకారరూపం తత్సమగ్రాకారవర్జితమ్
వాగతీతం పరం వస్తు కేన నామోపమీయతే. 12

పూర్ణమును, జగద్వర్జితమును, వాగతీతమునగు ఆ పరమవస్తువు దేనితో పోల్పబడగలదు?

విషయవిషవిషూచికామతస్త్వం
నిపుణమహంస్థితివాసనామపాస్య
అభిమతపరిహారమన్త్రయుక్త్యా
భవ విభవో భగవాన్భయామభూమిః. 13

నీవు హృదయమునమున్న వాసనలను విషూచికను నివృత్తిమంత్రమున నేర్పుతో బారద్రోలి, సంసార-భయరహితుడగు భగవంతుడవై వెలయుము.

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ :—

ఇతి గదితవతి త్రిలోకనాథే
క్షణమివ మౌనముపస్థితే పురస్తాత్
అథ మధుప ఇవాఽసితాబ్జఖణ్డే
వచనముపైష్యతి తత్ర పాణ్డుపుత్రః. 14

శ్రీ వసిష్ఠుఁడు:—త్రిలోకనాథుడగు హరి ఇట్లునుడివి, అర్జునుని యెదుట మౌనమును వహించి ఒకింతతడవుండును. అప్పుడర్జునుడు తుమ్మెద తెలిదామరతో బల్కునట్లు, హరితో నిట్లనును.

అర్జున ఉవాచ :—

పరిగలితసమస్తశోకభారా
పరముదయం భగవన్మతిర్గతేయమ్

మమ తవ వచనేన లోకభర్తు
ర్దినపతినా పరిబోధితాబ్జినీవ. 15

అర్జునుడు:—భగవంతుడా! నీయుపదేశబలమున, లోకపతియగు సూర్యునిచే కమలిని ప్రబోధితమగునట్లు, నా మతిగూడ పరమజ్ఞానమును బడసినది; శోకరభామంతయు దూరమైపోయినది.

ఇత్యుక్త్వోత్థాయ గాణ్డీవధన్వా స హరిసారథిః
అర్జునో గతసందేహా రణలీలాం కరిష్యతి. 16

కృష్ణసారథియును, గాండీవధన్వియునునగు అర్జునుడు ఇట్లుపల్కి, లేచి, సందేహశూన్యుడై రణలీల నొనర్చును.

కరిష్యతి క్షతగజవాజిసారథి
ద్రుతక్షరద్రుధిరమహానదీం భువమ్
శరోత్కరప్రసరమహారజఃస్థలీ
తిరోహితద్యుమణివిలోచనాం దివమ్. 17

ఇత్యార్షే శ్రీవాసిష్ఠమహారామాయణే వాల్మీకీయే దేవదూతోక్తే మోక్షోపాయేషు నిర్వాణప్రకరణే పూర్వార్ధే అర్జునోపాఖ్యానే అర్జునకృతార్థతా నామాష్టపఞ్చాశః సర్గః ॥ 58 ॥

అర్జునోపాఖ్యానం సమాప్తమ్.

ఆ అర్జునుడు హస్తి, అశ్వ, సారథుల గాయపఱచి, వేగముగా పరువిడు రక్తనదులతో భూమిని నింపివేయును. ఆకాశముయొక్క సూర్యుడను నేత్రము, తత్ - బాణపరంపరోద్ధితమగు ధూళితో గప్పివేయబడును.

ఇది శ్రీవాసిష్ఠతాత్పర్యప్రకాశికయందు నిర్వాణప్రకరణమున అర్జునోపాఖ్యానమున అర్జునకృతార్థతయను ఏబదియెనిమిదవ సర్గము ॥58॥

ఇది అర్జునోపాఖ్యానము.

ఏకోనషష్టితమః సర్గః.

[జీవన్ముక్తపదేఽస్పన్దా చేత్యముక్తా చితః స్థితిః
సుస్థిరా స్యాద్యయా దృష్ట్యా సా దృష్టిరిహ వర్ణ్యతే.

ఏ దృష్టినవలంబింప జీవన్ముక్తస్థితిచ్యుతిరహితమై నిరుపాధికబ్రహ్మసమమై వెలయగలదో ఆదృష్టి యిటవర్ణింపబడుచున్నది.]

శ్రీవసిష్ఠ ఉవాచ:—

ఏతాం దృష్టిమవష్టభ్య రాఘవాఽఘ వినాశినీమ్
తిష్ఠ నిఃసఙ్గసంన్యాసబ్రహ్మార్పణమయాత్మకః. 1

శ్రీవసిష్ఠుడు:— రాఘవా! పాపనాశనమగు ఈ దృష్టినవలంబించి, నిస్సంగమగు సన్న్యాసమున అనగా నామరూపాత్మకమగు జగత్తునంతటిని బ్రహ్మముతో నైక్యమొనరించి వెలయుము.

యస్మిన్సర్వం యతః సర్వం యః సర్వం సర్వతశ్చ యః
యశ్చ సర్వమయో నిత్యమాత్మానం విద్ధి తం పరమ్. 2

సృష్టిస్థితిలయముల నొనర్చుచు, త్రికాలసత్యమై, నిత్యముగ నెగడువానినిగా ఈ పరమాత్మను గ్రహింపుము.

దూరస్థమప్యదూరస్థం సర్వగం తత్స్థమేవ చ
తత్స్థః సత్తామవాప్నోషి తదేవాస్య స్తసంశయః. 3

ఈ పరమవస్తువు ప్రపంచశూన్యమగుటవలన దూరముగనున్నదియైనను, సర్వవ్యాపియగుటవలన దగ్గఱనున్నదేయగుచున్నది. నీవు దానియందు ప్రతిష్ఠితుడవైన, అపరిచ్ఛిన్నమగు ఆ వస్తువే యగుదువు — నీకు దానినుండి భిన్నమగు ఉనికి సంభవింపదు.

యత్సంవేద్యవినిర్ముక్తం సంవేదనమనిర్మితమ్
చేత్యముక్తం చిదాభాసం తద్విద్ధి పరమం పదమ్. 4

చిత్తవృత్తుల ప్రతిబింబించునదియును, సాక్షియును అగు వస్తువే జ్ఞాతృ, జ్ఞాన, జ్ఞేయము అను త్రిపుటీభేదములేనిదైన, నయ్యదియే పరమపదమని గ్రహింపుము.

సా పరా పరమా కాష్ఠా సా దృశాం దృగనుత్తమా
సా మహిమ్నాం చ మహిమా గురూణాం సా తథా గురుః. 5

అది ఆనందములన్నిటికిని తుదికొన. దృక్కుల కన్నిటికిని పరమదృక్. మహత్త్వవిషయములన్నింటిలోను పరమ శ్రేష్ఠము. గౌరవనీయములన్నింటికిఁగూడ గౌరవనీయము.

స ఆత్మా తచ్చ విజ్ఞానం స శూన్యం బ్రహ్మ తత్పరమ్
తచ్ఛ్రేయః స శివః శాన్తః సా విద్యా సా పరాస్థితిః. 6

పరమవస్తువగు ఈ యాత్మ సంవిత్స్వరూపము, శూన్యవస్తువుకాదు. పరమగతియును, జ్ఞానమయమునునగు ఈ శాంతవస్తువు మంగళదాయకమగు శ్రేయవస్తువు.

యోఽయమన్తశ్చితేరాత్మా సర్వానుభవరూపకః
యత్ర స్వదన్తే సర్వాణి స్వాత్మద్రవ్యాణి సత్తయా. 7
స జగత్తిలతైలాత్మా స జగద్గృహదీపకః
స జగత్పాదపరసః స జగత్పశుపాలకః. 8

ఈ దేహమునందు అనుభవములన్నిటికిని ఆత్మయని చెప్పబడునదియును, ఎద్దాని యునికి వలన పదార్థములన్నియును సత్స్వరూపములుగ దోచుచున్నవో, ఆ బ్రహ్మవస్తువే జగత్తను తిలలకు తైలము, జగత్తను గృహమునకు దీపము, జగత్తను వృక్షమునకు రసము, జగత్తను పశువులకు పాలకము నైయున్నది.

స తన్తుర్భూతముక్తానాం పరిప్రోతహృదమ్బరః
స భూతమరిచౌఘానాం పరమా తీక్ష్ణతా తథా. 9

ఇదియే ప్రాణులను ముత్యములయందున్న ఆకాశమును వ్యాపించియున్న సూక్ష్మ — సూత్రము. ఇదియే భూతములను పరిచి (మిరియము) సమూహములనున్న, తైక్ష్ణ్యము.

స పదార్థే పదార్థత్వం స తత్త్వం యదనుత్తమమ్
స సతో వస్తునః సత్త్వమసత్త్వం వా సతః స్వతః. 10

ఇదియే పదార్థముల పదార్థత్వము, పరమతత్త్వము, సద్వస్తువుల సత్త, అసద్వస్తువుల మిథ్యాత్వము నైయున్నది.

యః స్వవిత్తివిచిత్రేణ స్వయమాత్మైవ లభ్యతే
సర్వ ఏవ జగద్భావా అవిచారేణ చారవః. 11

జ్ఞానదార్ఢ్యమువలన లభ్యమగు ఏకమాత్రవస్తువీ యాత్మయే. ఈ జగద్భావములన్నియును అజ్ఞానమువలననే ప్రకాశించుచున్నవి.

అవిద్యమానాః సద్భావా విచారవిశరారవః
అహమాద్యా జగజ్జాలే మిథ్యాభ్రమభరాత్మని. 12

ఈ పదార్థసమూహములన్నియును విచారమువలన నశించును; అహంకారము మొదలుగాని జగత్సమూహములన్నియును ఆత్మయందు కల్పింపబడిన భ్రమలే.

కోను భూత్వాఽనుబధ్నామి వృత్తిం కథమవాప ధీః
ఆద్యమధ్యాన్తమానాని సంకల్పకలనాన్యహమ్. 13
బ్రహ్మాకాశమనాద్యన్తం కై వేయత్తా మమాత్మనః
ఇతి నిశ్చయవానన్తః సమ్యగ్వ్యవహృతిర్బహిః. 14

ఈ పదార్థముల విశ్వాసముంచువారందఱును బద్ధులగుచున్నారు. ఇవి అన్నియును మొదటు తుదనుగూడ అహంకారమే; ఆద్యంతరహితమగు నా బ్రహ్మాకాశమును ఎవరు ఇట్టిదనిచెప్పగలరు ? ఇట్టినిశ్చయమునుబొందినవారు కర్మలనన్నిటిని చక్కగ నాచరించువారే యగుచున్నారు.

ఉదయాస్తమయోన్ముక్తస్థితిరన్తః స సర్వదా
నాస్తమేతి న చోదేతి మనః సమసమస్థితమ్. 15

ఈవిధమగు సమస్థితిని బొందినవారి మనస్సు ఎన్నడును ఉదయమును లేక అస్తమయమును బొందదు.

యస్య స్వస్యైవ శూన్యత్వం స మహాత్మేహ తద్వపుః
భావాద్వైతపదారూఢః సుషుప్తపరయా ధియా. 16
వ్యవహార్యపి సంక్షోభం నైత్యాదర్శనరో యథా
ఆదర్శపురుషస్యేవ వ్యవహారవతోఽపి చ. 17
న యస్య హ్యదయోల్లేఖో మనాగపి స ముక్తిభాక్
అవిభాగమివాదర్శే చిన్మణౌ ప్రతిబిమ్బతి. 18
చితేః పరమనైర్మల్యాద్వ్యవహారో యథా గతః
చిచ్చమత్కృతిరేవేయం జగదిత్యవభాసతే. 19

జగచ్ఛూన్యమగు బ్రహ్మమయశరీరమును బొందినవాడు అద్వైతభావము నధిరోహించి నిద్రయందుండు మనస్సువలె నిర్వికారుడై, వ్యవహారముల నన్నిటిని సల్పుచున్నను క్షోభను బొందడు. అద్దమునందు పడు పురుషునకు మానావమానముల క్షోభలేకుండురీతి, ఏ ఆదర్శపురుషునకు, వ్యవహారముల సల్పుచున్నను హృదయము ఒకించుకయు చలింపకుండునో, అతడే ముక్తిని బొందగలుగును. అద్దమున ప్రతిబింబము పడినను అయ్యది తన స్వరూపమును కోల్పోవనట్లు, ఈచిన్మణియందు జగత్తులు పడినను అయ్యది తన స్వరూపమును గోల్పోవుటలేదు. పరమనిర్మలమగు చిత్తున ఈ వ్యవహారములన్నియు ప్రతిబింబించుచున్నవి; మఱియు, చిత్ - చమత్కృతియగు ఈ జగత్తుగూడ ప్రకాశించుచున్నది.

నేహాస్త్యైక్యం న చ ద్విత్వం మమాదేశోఽపి తన్మయః
వాచ్యవాచకశిష్యేహాగురువాక్యైశ్చమత్కృతైః. 20

వాస్తవమునకు ఆ చిత్తుగాక, ఐక్యము, ద్విత్వము, నా ఉపదేశము, గురుశిష్యుల ఉపదేశ, తద్గ్రహణములు, వేఱుగావు.

ఆత్మనాత్మని శాన్తైవ చిచ్చమత్కురుతే చితి
చిత్ప్రస్పన్దో హి సంసార స్తదస్పన్దః పరం పదమ్. 21

శాంతమగు ఆత్మ తనయందు తానే వివర్తమునందుచున్నది. చిత్ యొక్క వివర్తమే ఈ జగత్తు, వివర్తమందకుండుటయే పరమపదము.

చిత్స్పన్దశమనేనేయం పరిశామ్యతి సంసృతి
మహాచిత్తే న తేఽర్థోంశభావా యో భావనాక్షయః. 22

వివర్త ముపశమించిననే సంసార ముపశమించును. మహా - చిత్తు అగు అపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మమున ఈ జగత్కల్పనలన్నియు ఉపశమింపజేయబడిన, ఆ పరమపదము లభించును; అదియే వాసనాక్షయము.

అసన్నపి స్వభావం తత్సంవిత్స్పన్ద ఉదాహృతమ్
శూన్యత్వమజడం యత్తత్పరమాహుశ్చితేర్వపుః. 23

ఈ సంవిత్ - స్పందము కాల్పనికమగుటవలన అనుభవనిష్ఠులగువారు, అజడమగు స్పందశూన్యత్వమే బ్రహ్మస్వభావమని చెప్పుచున్నారు.

తత్త్వేన భావనాయత్తా సంసృతిః సానుభూయతే
అభావనామాత్రలయాత్సా చ నిఃసారరూపిణీ. 24

అనాత్మదర్శనరూపమును, జడజగదాకృతియునునగు ఈ జగత్-కల్పనను సత్యమని నమ్మిన, అట్లే తోచుచున్నది. ఈ భావనను లయమొనర్ప, అది సారశూన్యమగుచున్నది.

కేవలం కేవలీభావాత్తద్రూపా సైవ శిష్యతే
చిత్స్పన్దమేవ సంసారచక్రప్రవహణం విదుః. 25

ఈ భావనను చైతన్యముతో నైక్యమొనరింప చైతన్యమొక్కటియే మిగులును. చైతన్యము యొక్క వివర్తమే సంసారచక్రభ్రమణమని జ్ఞానులెఱుంగుదురు.

మాతృమానప్రమేయాది కటకాదీవ హేమని
పృథగస్తి న చ స్పన్దశ్చితేర్వా సంసృతిర్భవేత్. 26

ప్రమాతృప్రమేయాదిభావములన్నియును, కటకాది ఆభరణములు సువర్ణమునుండి వేఱుగానట్లు, బ్రహ్మమునుండివేఱుగావు. చిత్స్పందమే సంసృతి.

చిత్తమేవ చితిస్పన్దస్తదబోధో హి సంసృతిః
అబోధమాత్రే చిత్స్పన్దః కటకత్వమివోత్థితమ్. 27

చిత్తమే చితిస్పందము. దీనిని దెలియకుండుటయే అజ్ఞానము. అజ్ఞానమువలన, కటకాదులు బంగారమునుండి వేఱుగదోచునట్లు, బ్రహ్మముకంటె వేఱుగ జగత్తు తోచుచున్నది.

బోధమాత్రవిలీనేఽస్మిఞ్ఛుద్ధా చిద్రామ శిష్యతే
స్వభావబోధమాత్రేణ క్షీయతే భోగవాసనా. 28

రామా! ఇయ్యది జ్ఞానముకలిగినంతనే విలీనమగుచున్నది. అప్పుడు శుద్ధమగు చిత్తుమాత్రమే మిగులును; ఆత్మతత్త్వమును గ్రహించినంతనే భోగవాసన క్షీణించును.

భోగాభావనమేవేహ పరమం జ్ఞత్వలక్షణమ్
ఇతో నాభిమతాః సర్వే జ్ఞస్య భోగాః స్వభావతః. 29
భవన్తి కోఽతితృప్తో హి మరణ్నం కిల వాఞ్ఛతి
ఏతదేవ పరం విద్ధి జ్ఞత్వస్యాపరలక్షణమ్. 30

భోగముల జింతింపకుండుటయే జీవన్ముక్తుని లక్షణము. జీవన్ముక్తుడు స్వాభావికముగ భోగముల జింతింపకుండుటకు గలకారణము, ఆత్మతత్త్వముకంటె నియ్యవి ప్రియకరములు గాకుండుటయే! తృప్తిగ భుజించినవాడు అఖాద్యమును గోరునా? జీవన్ముక్తుని పరమలక్షణము ఇంకొకటి యున్నది. (దానిని జెప్పుచున్నాడను, వినుము.)

స్వభావేనైవ భోగానాం యత్కిలానభివాఞ్ఛనమ్
చిత్తత్స్పన్దేన సర్వాత్మరూపిణ్యాస్తీతి నిశ్చయః. 31

అతడు భోగములను స్వాభావికముగనే వాంఛింపకుండును; ఆత్మయొక్కటియే భోగ్యభోక్తృత్వాది నానావిధరూపములనున్నదను నిశ్చయజ్ఞాన మాతనికుండును.

యోఽన్తఃప్రగాఢః స్వభ్యాసో జ్ఞత్వశబ్దేన స స్మృతః
యో న భుఙ్క్తే భుజ్యమానానపి భోగాన్స బుద్ధిమాన్. 32

ఈ నిశ్చయము అభ్యాసమువలన హృదయమున నాటుకొనిపోవునట్లు ఒనర్చుకొనినవాడే జీవన్ముక్తశబ్దవాచ్యుడు. ఆ బుద్ధిమంతుడు భోగముల ననుభవించుచున్నను, అనుభవింపనివాడే యగును.

లోకానుబోధసిద్ధ్యర్థం స హన్తి లఘుదైర్ణ్నభః
వినాకృత్రిమయా బుద్ధ్యా న సిద్ధిరవగమ్యతే. 33

లోకానురోధముచే వాని క్రియలు ఆకాశమును గొట్టుటవంటివే యగును. కృత్రిమ వ్యావహారికబుద్ధిని భ్రాన్తిరూపమని దలంపనిచో నిరతిశయానందరూపమగు ఆత్మతత్వప్రాప్తియను సిద్ధి లభింపదు.

క్వచిదాత్మావలోకే చ స్వాఙ్గావదలనైరపి
చిచ్చేత్యం చేత్యకోటిస్థా తావత్పశ్యతి విభ్రమమ్. 34

ఈ పదార్థసమూహములనన్నిటిని ఆత్మయందు విలీనమొనర్పకుండ, తన శరీరమును ఖండించుకొనుటను బోలు సాహసకార్యము నాచరించినను, ఈ భ్రమ తొలుగదు.

ఇదం యావదబోధాత్మా స్పన్దతే స్పన్దరూపిణీ
సమ్యగ్బోధోదయోన్తః స్యాత్స్పన్దాస్పన్దదశాక్రమః. 35
క్వాపి యాతి చ సంశాన్తదీపవత్సాభిధానకః
చితః ప్రశాన్తరూపాయా దీపికాయాః స్వభావతః. 36
స్పన్దాస్పన్దమయీ నేహ కథైవాస్తి మనాగపి
యదస్పన్దస్య మరుతో న సన్నాసన్న మధ్యగమ్. 37
రూపం తదేవాసంవిత్తిస్పన్దాయాః ప్రశమం చితేః
అభిన్నః స్యాచ్చితః స్పన్దః శుద్ధచిత్స్ఫురరూపధృక్. 38
న బన్ధాయ న మోక్షాయ స్థితి ఆత్మని కేవలమ్
చిచ్చేన్నిరర్థసంవిత్తినిర్వాణేన చ విన్దతే. 39
తద్బన్ధమోక్షపక్షాదేర్నామాపీహ న విద్యతే
మోక్షోఽస్త్విత్యేవ బోధోఽన్తః పూర్ణతా క్షయకారణమ్ 40

అంతవఱకు అజ్ఞానరూపమగు ఈ స్పందనము కలుగుచునేయుండును. పరిపూర్ణజ్ఞానము కలిగిన, వివర్తము దాని వికారము లన్నిటితోడను గలసి నశించును, ఇది దీపము ఆరిపోయి, తన పేరునుగూడ పోగొట్టుకొనుటవంటిది. ప్రశాంత-దీపికనుబోలు ఈ చిత్తున స్పందాస్పందము లెవ్వియునులేవు పారిణవాయువు, చలనరహితమగుటను సత్తనిగాని అసత్తనిగాని లేక అనిర్వచనీయమనిగాని చెప్పజాలము. అజ్ఞానస్పందరహితమును, చిత్తత్వమును, అగుమోక్షముగూడ ఇట్టిదే. చిత్తము స్పందశూన్యమై, శుద్ధచిత్తుగమారిన, అది కేవల మాత్మస్వరూపమేయై బంధమోక్షములకు గారణము కాకుండును. ఈచిత్తు వ్యర్థమగు చిత్తాకృతిని గ్రహించుట, త్యజించుట నొనర్పకున్న, బంధమోక్షములే దీనికుండడివికావు 'మోక్షము లభించుగాక' అను భావముకూడ అంతఃపూర్ణతకు హానిని కలిగించుచున్నది.

సమాస్త్విత్యపి బన్ధస్తే శ్రేయోఽసంవేదనం పరమ్
యదనాభాసమజడం తద్విద్ధి పరమం పదమ్. 41
చితః స్వరూపం సంస్థానమచేత్యోన్ముఖతాత్మకమ్.
యః సంకల్పనశబ్దార్థరూపః స్పన్దో మహాచితః. 42
బన్ధమోక్షాదికార్యోఽసౌ ప్రేక్ష్యమాణః ప్రణశ్యతి
ప్రేక్షణాదేవ సంశాన్తే త్వహంభావే నిరాస్పదే. 43